STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 07139

YUDISHE GESHIKHTE

Heinrich Graetz

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

יודישע געשיכטע

נײ בעאַרבײט

נאָך פראָפעסאָר **גרעץ**

און אַנדערע קװעלען

מיט אַ פאָררעדע פון **הלל צײטלין**

ערשטער באַנד

פון דער אוראַלטער צײט ביז'ן גלות בבל.

פערלאַג ב. שימין, װאַרשא

פערקויף: געז. „צענטראַל", װאַרשא.

Printed in Poland.

Copyright by S. Sreberk NEW-YORK U. S. A. 1927

Druk. Sikora i Mylner. Warszawa, Nowolipki 6.

אינהאלט:

הלל צייטלין: ווי דארף מען פערשטעהן די יודישע געשיכטע? I—XIX

י. ל.: צו אונזערע לעזער — — — XXI

די אורא‏לטע צייט.

ערשטעס קאפיטעל: פון מצרים קיין כנען — — 3

צווייטעס קאפיטעל: די צייט פון די שופטים — — 10

דריטעס קאפיטעל: שמאול הנביא — — — 16

פיערטעס קאפיטעל: דער מלך שאול — — — 20

פינפטעס קאפיטעל: דוד המלך — — — 26

זעקסטעס קאפיטעל: שלמה המלך — — — 36

זיעבעטעס קאפיטעל: די שפאלטונג — — — 47

אכטעס קאפיטעל: די מלוכה פון אפרים — — 54

נייענטעס קאפיטעל: די לעצטע מלכים פון אפרים און די
מפלה פון שומרון — — 82

צעהנטעס קאפיטעל: די מלוכה אין יהודה — — 110

עלפטעס קאפיטעל: פון יואש ביז אחז — — 137

צוועלפטעס קאפיטעל: פון יחזקיהו ביז יאשיהו — — 163

דרייצעהנטעס קאפיטעל: די לעצטע מלכים פון יהודה און דער
חורבן פון ירושלים — — 192

ווי דארף מען פערשטעהן די יודישע געשיכטע?

I.

דאס יודישע פאלק איז אין גלות; די יודישע תורה איז אויך אין גלות. איבער׳ן יודישען פאלק הערשט די פיזישע מאכט פון די פעלקער; איבער דער יודישער תורה הערשט די גייסטיגע מאכט פון די פעלקער. דאס יודישע פאלק איז שוין צום גלות געוואהנט; אין א משך פון טויזענדער יאהרען ווערט מען צו אלץ געוואהנט. די יודישע תורה איז אבער נאך צו דעם ניט געוואהנט: איהר גלות האט זיך ערשט אנגעהויבען. איהר וועהטאג איז פריש, איהר געשריי איז שטארק. ווער עס האט אויערען, יענער הערט עס!

אמאל פלעגט מען יודישע ספרים ברענען. די תורה האט אבער פון דעם גאר נישט געליטען. די פארמעטען פלעגען פערברענט ווערען, די אותיות פלעגען אבער אין לופטען פליהען...

היינט ברענט מען קיין יודישע ספרים ניט. מען וויל אבער די תורה זעלבסט אויסראמען דורך כלומר׳שט קריטיק און כלומר׳שט וויסענשאפט...

בעשאפען האבען אונזערע פיינד א בעזונדער צווייג פון וויסענשאפט, וועלכען זיי רופען אן „ביבעל-קריטיק“. בעשאפען האבען עס אונזערע פיינד; און אונזערע בעסטע פריינד האבען זיי צוגעהאלפען. די ווער-

טער „קריטיק“ און „וויסענשאפט“ האבען אלעמען די אויגען פערבלענ־דעט. געקומען איז עס דערצו, אז פיעל פון די בעסטע יודישע גע־לעהרטע האבען אנגענומען אלע ווייטסטע און קרומסטע השערות פון די ביבעל־קריטיקער פאר תורת משה...

און די תורה שטעהט אין א ווינקעלע און קלאגט: וועה, וועה צו אזא „ליכט“, וועלכע לייכט ניט, נאר עס פערברענט און פערדוויכערט דאס הייליגסטע און דאס שענסטע אינ'ם מענשענס לעבען.

וועה, וועה צו מיינע קינדער, וועלכע געהען אויך נאך דעם פאל־שען ליכט פון זייערע בלוטיגע שונאים. זיי לויפען דורשטיג צו צום קוואל פון זייער „וויסענשאפט“ און זיי בעמערקען ניט, אז דער קוואל איז דורך קנאה און שנאה פערשמוציגט און פערגיפטעט...

„מיר האבען איין אמת'ע תורה, — זאגט קראכמאל, — און די האט אלזא קיין מורא ניט פאר קיין קריטיק, פון וואנען די קריטיק זאל ניט קומען“.

יא, מיר האבען איין אמת'ע תורה און די האט קיין מורא ניט פאר קיין אמת'ע קריטיק. ווען די קריטיק איז אבער אין גרונד פאלש און די ווערט געשטיצט דורך פערשיעדענסטע אייראפעאישע געלעהרטע און מענשן נאר אויס טיעפער, אפענער אדער בעהאלטענער, שנאה צום יודישען פאלק, — וואס קען דא העלפען דאס, וואס מיר האבען איין „אמת'ע תורה“?

די ביבעל־קריטיק איז פון איהר געבורטס־טאג אן טענדענציעז. די שנאה צום יודישען פאלק האט זי אויף דער וועלט געבראכט, די שנאה צום יודישען פאלק האט זי גרויס געמאכט, די שנאה צום יודישען פאלק שפייזט זי ביז היינטיגען טאג.

פיעל געלעהרטע תמימים פערשטעהען עס אבער ניט און זיי בוי־גען דעם קאפ פאר דער ביבעל־קריטיק, ווי פאר איין עקזאקטע וויסענ־שאפט. ניט פערשטעהענדיג איהר אורשפרונג, איהר ענטוויקלונג און איהרע טענדענצען, מיינען זיי, אז די ביבעל־קריטיקער האבען פאר זיך נאר די ריינע וואהרהייט.

און קומען זיי צו דער יודישער געשיכטע, רעכנען זיי זיך אויף שריט און טריט מיט די ווילדסטע פאראדאקסען פון יעדען אנטיסעמיט ביבעל־קריטיקער און די יודישע געשיכטע ווערט, ניט בעמערקטער־הייד, א גרויסער בעשולדיגונגס־אקט געגען דעם יודישען פאלק.

און קאמיש קומט עס אויס, ווען פאר אזא מלאכה נעהמען זיך עכט־יודישע נאציאנאליסטען און זאגאר נאציאנאליסטען־שאוויניסטען. מען איז דאך עפעס מענשען פון צוואנציגסטען יאהרהונדערט, וויזשע זאל מען

אָבּלייקענען אַ וואָרט פון וועלהויזען און פון דעליטש? נו, מוז מען טריט ביי טריט געהן נאָך די לעצטע. קומט דאָך אָבער אויס, אַז דאָס יודישע פאָלק איז קליין און געמיין, שלעכט און פערדאָרבען, אונפעהיג און טאַלאַנטלאָז. וואָס־דשע טהוען אונזערע היסטאָריקער „נאַציאָנאַליסטען״?— פערדעקען זיי אונזער שאַנד מיט מליצות און מיט פערשידענע פשט׳לעך.

וואָס קאָנען אָבער העלפען מליצות און פשט׳לעך דאָרטען, וואו די ביבעל־קריטיק, אין וועלכער זיי גלויבען באמונה שלמה, ווייזט אויף, אַז דאָס יודישע פאָלק האָט קיינמאָל גאָר נישט געשאַפען, אַז אויב אין דער יודישער קולטור איז יאָ עטוואָס פאָזיטיוועס פאַרהאַן, איז עס נאָר פון ליַיטען גענומען און שלעכט גענומען און אַז דאָס יודענטהום איז ניט קיין אָרגאַניש־געוויקס, ניט קיין פאָלקס־שעפפונג, נאָר עפּעס אַ שווינדעל פון אַ באַנדע „כהנים״ און נאַכהער „סופרים״ און „פרושים״?...

די יודישע היסטאָריקער־נאַציאָנאַליסטען פערהיטען זיך דערמיט, וואָס זיי ערקלערען אין די הקדמות צו זייערע ספרים, דאָס זיי געהען ניט בלינד נאָך וועלהויזען און אַנדערע. זיי טהוען טאַקי אַזוי. אין פיעל פרטים געהען זיי זיך כונאַנדער מיט די קריסטליכע ביבעל־קריטיקער. וואָס העלפט אָבער דאָס פונאַנדערגעהן זיך אין פרטים, ווען מען שטימט איין אין עיקר, אין כלל, אין די הויפט־יסודות?

אדרבה! עס שאַדט גאָר ניט צו געהן נאָך די עקסטע ביבעל־קריטיקער אין פיעל פערשידענסטע פרטים, דאָרטען וואו זיי שטיצען זיך אויף פאַקטען. אויסמיידען דאַרף מען אָבער גראַדע זייערע הויפט־הנחות, וועלכע זענען באמת נאָר בויך־סברות, מאָדערנע קאָפּ־דרעהעניש און בלבולים אויף דעם אונגעליעבטען פאָלק.

אונזערע היסטאָריקער־נאַציאָנאַליסטען טהוען אָבער גראַדע פערקעהרט. די היפּאָטעזען און פאַראַדאָקסען פון די ביבעל־קריטיקער נעהמען זיי צו פאַר ריינע וואַהרהייטען און זייער הובת יודישקייט זענען זיי יוצא דערמיט, וואָס זיי ווייזען אָן דעם טעות פון דעם אָדער יענעם קריטיקער אין דעם אָדער יענעם פרט.

און נאַכהער צוגיסט מען זיך ערשט אין לאַנגע מאמרים וועגען די אייגענאַרטיגקייט און גרויסקייט פונ׳ם יודישען פאָלק, וועגען „יודישען גייסט״, וועגען „יודישען מוסר״, וועגען דער „יודישער נשמה״, נישט פערשטעהענדיג און נישט פיהלענדיג, אַז נאָך דער תורה פון וועלהויזען און דעליטש און אפילו רענאַן (האָטש ער האָט ליעב אַמאָל וועגען יודען זיסינקע רעדעלעך רעדען) שטעהט דאָס יודישע פאָלק נידריגער פון אַלע אַנדערע פעלקער און האָט גאָר נישט, נישט קיין גייסט, ניט קיין מוסר, ניט קיין נשמה...

דען אויב דער מעמד הר סיני איז קיינמאל נישט געווען; אויב אַט דער „מעמד הנבחר“ איז נאָר אַ שפּעטערע דיכטונג פון איינינע כהנים (ווי עס זאָגען פיעל ביבעל-קריטיקער); אויב די תורה איז געשריבען געוואָרען אין די שפּעטסטע צייטען (ווי עס זאָגען אַלע ביבעל-קריטיקער); אויב די תורה איז אפילו ניט קיין פאָלקס-דיכטונג און פאָלקס-שעפּפונג, נאָר פאַנטאַזיע און ווילקיר פון פערשיעדענסטע פאַנאַטיקער-פּאָליטיקער גוי מען קען פערשטעהן פון רענאַן, ווען זיינע מליצות זאָלען אונז נישט נאַרען, און פון פיעל אַנדערע); אויב די „נבואה“ (אין איהר העכסטען און ריינסטען זין) איז אַ שאַרפער פּראָטעסט געגען די בעגרענצטקייט און ענגקייט פון די תורה-געזעצען, (ווי עס קומט ווידער אויס לויט רענאַן און אַנדערע); אויב די בעסטע נביאים זענען ביי יודען נאָר אויסנאַהמס-מענשען געווען און אויסער זיי, איז דאָס גאַנצע יודישע פאָלק בעשטאַנען פון לויטער זינדיגע און שווינדלער (ווי עס קומט ווידער אויס פון די זעלבע); אויב די נביאים גופא זענען אויך געווען גענוג בעגרענצט, דען אין אַלגעמיין איז דער סעמיטישער גייסט זעהר בעגרענצט און פאַנאַטיש און ער קען קיינמאל ניט אַרויס פון דעם צויבער-קרייז „ד׳ הוא האלהים“ (ווי רענאַן זאָגט בפירוש); אויב אַלע יודישע ימים-טובים און דער גאַנצער יודישער קולטוס איז פון די כנענים גענומען (זעה טשעמבערלען און אַנדערע); אויב די שענסטע ספּורים פון מעשה-בראשית זענען פון די אַכּדים גענומען און שלעכט איבערגעגעבען געוואָרען (זעה דאָרט); אויב אַלע משפּטים און שבת זענען פון בבל גענומען (זעה דעליטש); אויב דער גאַנצער תנ״ך איז דורכאויס פערגרייזט בעוואוסטזיניג אָדער אונבעוואוסטזיניג; אויב די בני-ישראל האָבען זיך באמת קיינמאל ניט דערהויבען צום ריינעם מאָנאָטעאיזם, דען דער גאָט פון די בני ישראל יהוה איז נאָר איין אָרטיגער גאָט (לויט איינע) אָדער אַ גאָט פון פערשיעדענסטע סעמיטישע שבטים (לויט אַנדערע), אַ גאָט ווי אַלע געטער, אַ גאָט, וואָס האָט נאָר מיט זיין שטאַם צו טהון און ווען מען האָט אָנגעהויבען צו רעדען וועגען זיין „איינהייט“, מיינט מען נאָר זיין שליטה איבער אַלע פעלקער, וואָס עס סימבאָליזירט אייגענטליך די שליטה פון די בני-ישראל אויף אַלע אַנדערע פעלקער (ווי פיעל היסטאָריקער מיינען); אויב די יודישע תורה, וועלכע האָט דעם יודישען פאָלק אויף אַ פאַלשען, קרומען וועג געפיהרט, איז נאָך מעהר שעדליך געוואָרען, ווען זי גופא איז פערדרעהט און פערקרימט געוואָרען דורך אַלערליי פּרושים און רבנים; אויב דאָס יודישע פאָלק, אַ שטאַם פון דער בעגרענצטער סעמיטישער ראַסע, איז אַ פאָלק אָהן ליעבע צו קונסט, צו שענהייט, צו פּלאַסטישע פאָרמען, אָהן נייגונג

צו מעטאפיזיק און מיסטיציזם, א פאלק, וואס איז דורכאוים ערדיש, פראקטיש, וויים נאר אייגען-נוטץ און געלד, א פאלק, וואס איז נאך דערצו פערפיהרט דורך זיין תורה, וועלכע לערנט איהם, אז ער איז העכער פון אלע פעלקער און ער מעג טהון מיט זיי וואס ער וויל (ווי עס זאגען אלע אנטיסעמיטען און די היסטאריקער און קריטיקער גיבען זיי א תוקף); אויב דעם יודען איז א ר ג א נ י ש פרעמד די גאנצע אייראפעאישע קולטור (ווי עס מיינען וואלטער, הערדער, געטהע און אנדערע); אויב דאס בעסטע און דאס שענסטע, וואס דאס קריסטענטהום פערמאגט אין זיך, איז ניט פון יודענטהום גענומען, נאר אדרבה, געגען דעם יודענטהום האט עס זיך געבילדעט (ווי עס זאגען טאלסטאי און טשעמבערלען); אויב דאס יודישע פאלק האט אלזא אין זיין טויזענדיעהריגען היסטאריע גאר נישט געשאפען און גאר נישט געגעבען דער מענשהייט; אויב אט די און נאך אזעלכע הויפט-יסודות פון דער ביבעל-קריטיק און תלמוד-קריטיק זענען ריכטיג — וואס פאר א טעם האבען דאן אלע ריידן וועגען א יודישען „גייסט", „מוסר" און „נשמה"?

איך וויים, אז אונזערע היסטאריקער-נאציאנאליסטען אנערקענען ניט פיעלע פון אט די הויפט-יסודות, וואס די ביבעל- און תלמוד-קריטיק שטעלט ארוים. זיי זענען אבער דאן ניט קאנסעקווענט. זאגט מען אלף, מוז מען אויך בית זאגען. קוים אנערקענען זיי דעם עצם מעטאד פון די ביבעל-קריטיקער, מוזען זיי אנערקענען די אלע רעזולטאטען פון אט דעם מעטאד...

אין די לעצטע יאהרען איז ארוים א מערקווירדיגעס בוך פון טשעמבערלען איבער יודען (א טהייל פון זיין גרויסען בוך איבער'ן נייצעהנטען יאהרהונדערט). דאס בוך איז פול גיפט און גאל. ער איז פול געדאנקען-בליצען און יעדער געדאנק איז א גיפט-פייל אין יודישען לאגער געווארפען. ניט נאר די אנטיסעמיטען האבען עס אונטערגעהאפט ווי א טייערען אוצר, נאר זעהר פיעל ניט אנטיסעמיטען, געלעהרטע, ערנסטע, גוטע און פרייע מענשען. מיט דעם בוך מוז מען זיך רעכענען. מבטל זיין איהם אונטערן האנד, איז לחלוטין אונמעגליך. ער מאכט אויף יעדען פארטיילאזען מענשען זעהר א גוטען איינדרוק.

דארף איך דען נאך זאגען, אז אט דאס בוך האט אונז יודען זעהר פיעל שאדען געבראכט? — גענוג, אז איך וועל דערמאהנען, אז „אונזער" מענשיקאוו ביי זיין יעדען ארויסטריט געגען יודען, נעהמט ער ארוים א טראפען גיפט פון טשעמבערלענ'ס בוך, פערמישט עס מיט פיעל וואסער און געמיינהייט און דאס פערגיפטעט טאג-טעגליך די רוסישע געזעלשאפט.

און אונזער אונגליק ליעגט, ווי איך האב שוין געזאגט, אין דעם, וואס טשעמבערלען'ס בוך איז אינגאנצען כמעט ווי אביעקטיוו געשריעבען, אינגאנצען „וויסענשאפטליך”, דורכאוס לאגיש, ערנסט און עהרליך.

איך בין ניט דער איינציגער יוד, וואס טשעמבערלען'ס בוך מאכט אויף איהם אזא איינדרוק. וועגען טשעמבערלען'ס עהרליכקייט און ערנסט דערמאהנט אויך זיין געגנער, דער יודיש-דייטשער געלעהרטער פראנק אפענהיימער אין זיין בוך.

ווי זשע איז עס געקומען? ווי אזוי איז עס געשעהן? ווי אזוי האט עס טשעמבערלען געקענט געוויסענהאפט, פאלקאם עהרליך און ערנסט אזוי פערקרימען און פערדרעהען די יודישע געשיכטע, מאכען פון ווייס — שווארץ, פון דאס בעסטע און דאס שענסטע, וואס יודען פער-מאגען און וואס יודען האבען דער וועלט געגעבען — אש און רויך? — ער האט איין קלייניגקייט-געטהון. ער האט אויפגעקליבען אלע פארא-דאקסען, היפאטעזען און געוויסהייטען פון דער ביבעל-קריטיק, אלערליי מיינונגען פון רענאן, וועלהויזען, האמעל, שערער, דעליטש, און האט פון זיי די קאנזעקווענצען געצויגען. זיינע קאנזעקווענצען זענען דורכאוס לאגיש; אנערקענט מען דעם מעטאד פון די ביבעל-קריטיקער, בע-טראכט מען די יודישע געשיכטע לויט זייער מיינונג, מוז מען לאגיש קומען צו דעם, וואס טשעמבערלען איז געקומען.

די מיינונגען, וועלכע ווערען ארויסגעזאגט אין טשעמבערלען'ס בוך, קענט איהר אנטרעפען איינצעלנטליך אויך אין די ווערק פון פיעל יודישע געלעהרטע. א טייל פון זיי קענט איהר אנטרעפען זאגאר ביי אזא פיי-ערדיגען, גרויסען יודען, ווי פראפ' גרעץ און כמעט ביי די אלע נייעסטע יודישע ביבעל-פארשער און היסטאריע-פארשער, ביי בערנפעלד, ד"ר ניימארק, קלויזנער וכדומה. נישט מעהר, וואס טשעמבערלען נעהמט אן אט די אלע „וואהרהייטען” מיט א רוהיגען געוויסען און פיהרט פון זיי רוהיג ארויס אלע אנטיסעמיטישע געדאנקען, און די יודישע היסטאריקער-דענקער ווערען דורך דעם געפייניגט, געקוועלט, פערצווייפעלט. זיי ווייי-סען ניט, וואס צו טהון דערמיט. עס איז זיי שלעכט אזוי און שלעכט אזוי, „אוי להם מיוצרם ואוי להם מיצרם”. זיי האבען מורא צו זינדיגען נעגען דער „וויסענשאפט” און זיי האבען מורא צו זינדיגען געגען דעם יודישען פאלק. דעריבער דרעהען זיי זיך שטענדיג אין ענגען קרייז פון ספקות, פשט'לעך, פראזען, און ליידען דערביי גרויסע יסורי-הנפש.

עס איז שוין אבער די צייט געקומען, ווען מיר, יודען, זאלען אפען פאר אלעמען ארויסזאגען: מיר אנערקענען ניט די גאנצע ביבעל-קרי-טיק; מיר אנערקענען ניט איהר מעטאד! מיר בעטראכטען אונזער געשיכטע

גאר פון אנאנדערע שטאנד=פונקט, פון אונזער יודישען שטאנד=פונקט.

מיר אנערקענען ניט אייער ביבעל=קריטיק, מיר אנערקענען ניט אויך אייער תלמוד=קריטיק, וועלכע איז אויך לויט'ן שניט פון אייער ביבעל=קריטיק געשניטען...

דער ערשטער און דער בעסטער פון אייערע ביבעל=קריטיקער, איז אונזער ברוך שפינאזא (אין זיין „טעאלאגיש=פאליטישען טראקטאט"). זיין בוך איז אבער מיט שטארקע שנאה צום יודענטהום געשריבען. אונזערע רבנים האבען איהם רודף געוועזן און ער האט עס קיינמאל ניט געקאנט פערגעסען. איך, קריסטען, חנפה'ט ער, אויף אונז זוכט ער אבער בלבולים.

מיר האבען אונזער ביבעל=קריטיק און תלמוד=קריטיק, וועלכע איז אויסגעארבייט דורך די גרעסטע מפרשים און דענקער אונזערע: ר' סעדיה גאון, רמב"ם, רשב"ם, אבן עזרא, רלב"ג, רמב"ן, ר' חסדא קרשקש, ר' יוסף אלבא און וועלכע איז פערטיעפט געווארען, פילאזאפיש און וויסענשאפטליך דורכגעלייטערט געווארען דורך מענדעלסאהן, קראכמאל, צונץ, בערנאאים, הירש, שטיינהיים וכדומה און אויך דורך גייגער, יה"ש, גרעטץ, וויים וכדומה, אויף וויפיעל זיי זענען זיך געטריי, אויף וויפיעל זיי פאלגען זייער היסטארישען געפיהל און גיעבען זיך ניט אונטער דעם איינפלוס פון אייער טענדענציעזער (קריסטליכער ביבעל= און תלמוד=קריטיק.

ביז איצט האבען מיר אויף אונזער געשיכטע געקוקט מיט אייערע אויגען; עס איז שוין אבער צייט, אז מיר זאלען אונזער געשיכטע בעטראכטען לויט אונזערע בעגריפען...

איהר זאגט, אז אייער מעטאד איז ריין וויסענשאפטליך. מיר קענען אייך אבער אויפווייזען, אז אייער מעטאדע האט אייך אייער שנאה דיקטירט און ניט אייער וויסענשאפט!

II.

איך געפין דעם עצם מעטאד פון דער קריסטליכער ביבעל=קריטיק, און ממילא אויך די היסטאריע=אויפפאסונג, וועלכע איז אויף איהר געבויט, פאר טענדענציעז און פאלש איבער פאלגענדע טעמים:

1) די קריסטליכע ביבעל= און תלמוד=קריטיק געהט ארויס פון דעם

שטאַנדפּונקט, אַז קיין אויסנאַהם אין היסטאָריע גיבט עס ניט. דיזעס יודישע פאָלק מוז אין גאָר נישט אָבגעטיילט זיין פון אַלע אַנדערע פעלקער. די ענטוויקלונג פון אַלע געשעהענישען מוז געהן בהדרגה, אָהן פלוצלינגע ערשיינונגען, אָהן איבעראַשונגען, אָהן אויסערגעוועהנליכע געשעהענישען. די יודישע היסטאָריע, לויט ווי די יודישע מסורה גיבט זי איבער, איז אָבער פול מיט אַזעלכע פלוצלינגע ערשיינונגען און אויסערגעוועהנליכע מעשים. און היוצא מזה? היוצא מזה איז, אַז מיט דער יודישער מסורה דאַרף מען זיך גאַנץ וועניג רעכענען. די צווייפעלהאַפטסטע קוועלע פון אַנדערע היסטאָרישע דאָקומענטען איז לאין ערך ריכטיגער פון דער יודישער מסורה, און בכלל קען מען זיך ערלויבען דיכטען די יודישע היסטאָריע, גאַנץ ווילקירליך אַלערליי היפּאָטעזען אַרויסזאָגען.

דאָס איז אָבער ניט אמת. די היסטאָריע ווייס יאָ פון אויסנאַהמען. אָט מוזען דאָך אַלע אַנערקענען, אַז דאָס איציגע לעבען פונ'ם יודישען פאָלק איז אַ ריינע אויסנאַהם אין דער היסטאָריע. וואו האָט עס דען עקזיסטירט אַ פאָלק אָהן אַ לאַנד אין אַ משך פון טויזענדער יאָהרען?

קען אָבער דאָס יודישע פאָלק איצט עקזיסטירען אַלס אַ געוויסע אויסנאַהם, פאַרוואָס האָט זיין היסטאָריע פון אָנפאַנג אָן ניט געקענט בילדען זיך אַנדערש, ווי די היסטאָריע פון אַנדערע פעלקער האָט זיך געבילדעט?

און בכלל גיבט עס אין היסטאָריע אויסנאַהמען. אָט איז דאָס גאַנצע גריכישע פאָלק באמת איין אויסנאַהם פון דער היסטאָריע געוועזען. אין דער צייט פון אַלוועלטליכען באַרבאַריזם, האָט דאָס גריכישע פאָלק די גרעסטע און די העכסטע קונסט־פאָרמען געשאַפען און די טיעפסטע פילאָזאָפישע סיסטעמען אַרויסגעגעבען.

אויב די גריכען האָבען געבילדעט מיט טויזענדער יאָהרען פאַר קריסטוס די העכסטע קונסט, פאַרוואָס האָבען יודען מיט טויזענדער יאָהרען פאַר קריסטוס ניט געקענט האָבען די ריינסטע בעגריפען וועגען גאָטהייט? פאַרוואָס מוז מען דוקא זאָגען (ווי די ביבעל־קריטיק וויל), אַז דער מאָנאָטעאיזם האָט זיך ביי יודען ערשט אין די שפּעטסטע צייטען ענטוויקעלט און אין איין אונקלאָרער פאָרם אָדער זאָגאַר לגמרי נישט?

2) אין ערשטען פאַל בענוצט די קריסטליכע ביבעל־קריטיק פאַליש דעם געוויסען כלל פון יעדער וויסענשאַפט: „די נאַטור ווייסט ניט פון קיין שפּרונג", נישט פערשטעהענדיג, אַז נאַטור איז עטוואָס אַנדערש און היסטאָריע איז עטוואָס אַנדערש, דען די היסטאָריע שאַפען מענשען

און דער גייסט פון מענשען געהט ניט אַלע מאָל בהדרגה.

דעם מענשענס גייסט האָט זיין נאָרמאַל, רוהיג לעבען, זיין נאָרמאַלע, רוהיגע ענטוויקלונג, ער האָט אָבער אויך זיין שטורם, זיין בליץ, זיין דונער, זיין חורבן און זיין שאַפונגס־מאָמענט...

און וועגען דער נאַטור זעלבסט דאַרף מען אויך ניט בוכשטעבליך פערשטעהן דעם איבערגעגעבענעם זאַץ. די נאַטור ווייסט גישט פון קיין שפרונג אין דעם זין, וואָס קיין זאַך קומט ניט ווי פון דער העלער הויט, אַליך בילדעט זיך אינוועניג, אַליך ענטוויקעלט זיך לויט געוויסע טיעפע סבות, ביסלעכווייז. דער אויסברוך קומט אָבער פיעל מאָל אַרויס מיט אַמאָל. מיט אַמאָל, אונערוואַרטעט, קומט ערד־ציטערניש, מיט אַמאָל קומען אַלע געאָלאָגישע איבערקעהרענישען. מיט אַמאָל קען אַלזאָ אויך קומען דער אויסברוך פונ'ם מענשענס גייסט. דער מענש קען אַמאָל אין איין מאָמענט ערקענען מעהר ווי אין זיבעציג יאָהר. אַ פאָלק קען אויך אַלזאָ אין אַ אויסערגעוועהנליכען מאָמענט איבערלעבען מעהר ווי אין טויזענדער יאָהרען.

די ביבעל־קריטיק זינדיגט אָבער אויך מיט אַ צווייטען כלל פון דער אַלגעמיינער וויסענשאַפט. אין יעדער וויסענשאַפט ווערט בענוצט דאָס פערגלייכונגס־סיסטעם. בענוצען די ביבעל־קריטיקער אין זייער „וויסענשאַפט" אויך אָט דאָס סיסטעם. זיי בענוצען עס אָבער שלעכט. זיי געפינען, אַז ביי אַנדערע אַלטע פעלקער זענען געווען פיעל מצוות און מנהגים ענליך צו די, וואָס ביי די בני־ישראל. שליסען זיי דערפון, אַז יודען האָבען זייערע מצוות פון אַנדערע גענומען. פון וואַנען איז עס אָבער געדרונגען? פאַרוואָס מוז דוקא יעדעס פאָלק הקא פון דעם צווייטען נעהמען? פאַרוואָס זאָלען פערשידענע פעלקער, לויט די אייביגע געזעצען פון דעם מענשענס גייסט, ניט קומען צו איינע און די זעלבע בעשלוסען גאַנץ זעלבסטשטענדיג?

בנוגע צו אַנדערע פעלקער און אַנדערע רעליגיאָנען האָבען אייניגע גרויסע רעליגיאָנס־היסטאָריקער שוין לאַנג אַרויסגעזאָגט אַ מיינונג, אַז ענליכע רעליגיעזע ערשיינונגען זענען גאָר ניט קיין בעווייז אויף נאָכאַהמונג, דען ביי יעדען פאָלק קענען זיי זיך בילדען אייגענאַרטיג, פון דעם אייגענעם גייסט געשעפּט, אינגאַנצען אונהאַבהענגיג פון דעם, וואָס ביי דעם צווייטען פאָלק האָט זיך דאָס ענליכע געבילדעט (זעה מענזיס, די ערשטע פרקים פון זיין רעליגיאָנס־געשיכטע). פאַר וואָס־זשע איז אָבער, ווען מען זעהט, אַז געוויסע יודישע מצוות און מנהגים האָבען ביי אַנדערע אויך אַ געוויסען אָרט געהאַט, מוז מען דוקא זאָגען, אַז [illegible] האָבען עס ביי אָט די אַנדערע גענומען? פאַר־וואָס מוזען יי-

דען דוקא נאכאהמען? פאר־וואס האבען יודען ניט געקענט די זעלבע זאכען שאפען אריגינעל, אט אזוי ווי די אנדערע פעלקער האבען עס געשאפען?

3) פיעל זאכען נעהמען טאקי די פעלקער איינע ביי די צווייטע. עס קען געבען, אז יודען האבען גענומען אייניגע זאכען ביי אנדערע פעלקער. פאר־וואס־זשע האט אבער אויך ניט געקענט זיין פערקעהרט?

די ביבעל־קריטיקער געפינען, אז די ספורים פון מעשי־בראשית זענען אויך דא ביי די בבליים, ביי אנדערע. פון וואנען איז אבער די ראיה, אז יודען האבען עס פון די בבליים גענומען? טאמער פערקעהרט? עס קען זעהר געבען, אז די בבליים האבען עס פון יודען גענומען...

וויפיעל די ביבעל־קריטיקער זאלען ניט פלפל'ען, קענען זיי דאך בשום אופן ניט בעשטימען גענוי, ניט די צייט, ווען אט די ספורים האבען זיך געבילדעט ביי די בבליים און ניט די צייט, ווען זיי האבען זיך ביי יודען געבילדעט. דען אויב מיר זאלען אפילו זאגען, אז מיר וויסען יא, ווען די יודישע ספורים פון מעשי־בראשית זענען געשריבען (דאס הייסט: ווען מען זאל אננעהמען די ווילקירליכע היפאטעזען פון רענאן און אנדערע פאר וויסענשאפט), קען מען דאך אבער בשום אופן ניט וויסען, ווען אט די ספורים זענען דערצעהלט געווארען. פיעל ספורים ווערען פונ'ם פאלק דערצעהלט, ווערען איבערגעגעבען פון עלטערן צו קינדער, און ווערען געשריבען אין הונדערטער יאהרען ארום. דאס גלייכען קען אויך קיינער ניט וויסען, ווען די בבליים האבען אט די זעלבע ספורים דערצעהלט. וואסער מלאך האט אלזא דערצעהלט דעם ביבעל־קריטיקער, אז דוקא די יודען האבען פון די בבליים די ספורים גענומען, און ניט פערקעהרט?

דאס גלייכען איז גאנץ ווילקירליך די הנחה פון דעליטש, אז יודען האבען זייערע משפטים ביי די בבליים גענומען. אויב אז יא „גענומען" — פאר וואס ניט פערקעהרט?...

דאס גלייכען זענען אינגאנצען ווילקירליך די אלע טויזענדער הקירות וועגען דער השפעה פון דער פערסישער רעליגיע אויף דער יודישער, האטש אויף די טהעמען האבען פיעל יודישע געלעהרטע געשריבען (בעזונדערס די „בעלי ההלוץ" און דר. ש. רובין). אמת, אז די יודישע דינים פון טומאה וטהרה זענען ענהליך אין פיעל פרטים צו די זעלבע דינים פונ'ם מזדאאיזם. דאס איז, ערשטענס, קיין בעהייז ניט (ווי מיר האבען פריהער דערמאהנט), ווייל ביי צוויי בעזונדערע פעלקער קענען זיין איינע און די זעלבע דינים גאנץ אונאבהענגיג איינס פון דאס אנדערע, און צווייטענס פערשטעה איך בשום אופן נישט, פאר־וואס האט דער

יודאַאיזם יאָ געקענט נעהמען פונ'ם מוזאַאיזם און דער מוזאַאיזם פונ'ם יודאַאיזם ניט? ווען יודען זענען אין בעריהרונג געקומען מיט די פערסיאַנער, האָבען די פערסיאַנער אַזוי גוט געקענט איבערנעהמען די יודישע דינים, ווי די יודען די פערסישע דינים...

און נאָך מעהר: דער שכל איז מחיב פערקעהרט. דאָס יודישע פאָלק איז שטענדיג געווען אָבגעזונדערט (בעזונדערס אין די שפּעטערע צייטען, ווען זיי זענען געקומען אין בעריהרונג מיט די פערסיאַנער). דאָס יודישע פאָלק האָט אויף זיך שטענדיג געקוקט, ווי אויף איין „עם הנבחר". ווי אַזוי־זשע האָט זיך דער „עם הנבחר" געקענט ערלויבען צו לערנען דינים פון „געטצענדינער"?

4) דער תנ"ך איז קודם כל אַ געטליך ווערק. צוטרעטען צום תנ"ך מוז מען אַלזאָ מיט'ן טיעפסטען רעליגיעזען געפיהל. די ביבעל־קריטיקער טרעטען אָבער פיעל מאָל צו צום תנ"ך, ווי צו דער געמיינסטער באָבע־מעשה...

גלויבט מען אפילו ניט אין די געטליכקייט פונ'ם תנ"ך, מוז מען דאָך אַלענפאַלס מודה זיין, אַז דער תנ"ך איז אַ גרויסע קונסט־ווערק. אורטיילען וועגען אַ גרויסע קונסט־ווערק דאַרפען נאָר קינסטלער, דיכטער, שעפפער, אויב ניט דיכטער בפועל, איז לכל־הפחות דיכטער בכח, איך מיין: מענשען, וועלכע האָבען פּאָעטישע נייגונגען, זין פאַר שענהייט, פאַר גרויסקייט, פאַר עדעלקייט. פאַר ביבעל־קריטיק האָבען זיך אָבער גענומען (אויסער רענאַן, וועלכער איז יאָ פּאָעט געווען, אָבער זעהר טענדענציעז) מענשען אָהן דעם קלענסטען זין פאַר אַ פּאָעטיש ווערק, קאַלטע פּראָזאַאיקער, טרוקענע פילאָלאָגען.

ווען מען טרעט צו צו אַנאַליזירען אַ פּאָעטיש ווערק, מוז מען קודם כל בעגרייפען די אידעע פונ'ם ווערק, דאָס גאַנצע בילד, אויב דאָס איז אַ פּלאַסטיש ווערק, און האָבען איין אינערליכע פערהעלטניס און קרובה'שאַפט מיט דעם ווערק — אויב דאָס ווערק איז ליריש, סובּיעקטיוו, האַרציג. די יודישע נבואה, אויף וויפיעל זי איז פּלאַסטיש, פאָדערט זי פונ'ם פאָרשער קינסטלער־טאַלאַנט; אויף וויפיעל זי איז אָבער ליריש און אויסערגעוועהנליך איניג און האַרציג, פאָדערט זי פונ'ם פאָרשער אויך אַ בעזונדער זין פאַר די „פערפלוכטע פראַגען", פאַר דעם גרעסטען סוד פון לעבען, פאַר'ן וועלט־שמערץ, פאַר דאָס איביגע ליידען פונ'ם יודישען פאָלק און זיין בעזונדער אָרט אויף דער וועלט, זאַכען, פון וועלכע פיעל ביבעל־קריטיקער האָבען קיין אַהנונג נישט.

5) דער תנ"ך איז אַ טויזענד־יעהריגער ספר. עס קען אַלזאָ זיין, אַז אין איינציגע ערטער זענען ניט נאָר ריכטיגע נוסחאות פאַרהאַן.

מען טאר עס אבער ניט מגזם זיין, דען דאס יודישע פאלק האט שטענדיג דעם תנ"ך געהיט, ווי דאס אויג פון קאפ. די יודישע מסורה האט שטענדיג אלע אותיות פון תנ"ך געצעהלט. ביי אזא צושטאנד איז בשום אופן קיין ארט ניטא אין תנ"ך פאר פיעל גרייזען.

אין די אויגען פון די ביבעל-קריטיקער איז אבער דער תנ"ך פול מיט גרייזען פון אנפאנג ביז'ן סוף. וואו זיי שטעהען און געהען, וואו זיי קעהרען זיך און ווענדען זיך, חלומט זיך זיי גרייזען.

און זיי נעהמען זיך פאר'ן פערריכטען אט די „גרייזען". נאר וועה, וועה, וואס זיי האבען פון דעם הייליגען, שענעם תנ"ך געמאכט. אלץ, וואס ס'איז פריהער געווען גאנץ, פאעטיש, פול לעבען און גייסט, איז געווארען נאך זייער הגהה פראזאאיש טרוקען, צוריסען אויף שטיקלעך, אהן פאעזיע, אהן נשמה, אהן לייב, אהן לעבען. ווער עס וויל זיך איבערציינגען אין דעם, זאל אויסקלויבען וואס פאר א קאפיטעל פון תנ"ך ער וויל. זאל ער נאכהער איבערשרייבען דאס גאנצע קאפיטעל, לויט ווי די ביבעל-קריטיקער פערריכטען, וועט ער גלייך דערפיהלען, אז פון א לעבעדיגען ארגאניזם איז א סקעלעט געבליבען. בשעת מען לייענט יעדער תקון בעזונדער, בעמערקט מען עס ניט. בעמערקען קען מען עס אבער, ווען מען נעהמט דאס גאנצע. פון דער העכסטער פאעזיע ווערט דורך די תקונים געמיינע, געשמאקלאזע, נארישע פראזא.

6) די ביבעל- און תלמוד-קריטיק מיינט שטענדיג צו פסל'נען דאס יודישע פאלק און צו ערנידערען זיין גייסט, ווען זי דענקט, דאס איהר איז געלונגען אויפצווייזען, דאס יודען האבען די אדער יענע זאך פון אנדערע גענומען. בעזונדערס פרעהט עס די ביבעל-קריטיקער, ווען זיי נעהמען זיך פאר די הויפט-יסודות פון יודישקייט, אמונת האחדות, שבת, מילה וכדומה. לאמיר זיי א ווייל נאכגעבען. לאמיר א ווייל אננעהמען, אז אט די אלע זאכען זענען טאקי ביי אונז פון אנדערע גענומען. וואס זשע פאלגט דערפון? פאלגט דען דערפון, אז דאס יודישע פאלק האט אין זיך קיין אריגינאליטעט ניט? — קיין איין האר נישט!

דאס יודישע פאלק קען בלייבען אין גאנצען אריגינעל מיט זיין שבת, למשל, ווען ער זאל עס אפילו האבען פון אנדערע גענומען. דאס יודישע פאלק האט אויף דעם שבת ארויפגעלעגט דעם זיגעל פון זיין גייסט. וואס האט ער געקענט נעהמען פון אנדערע? — א טאג אויף אבצורוהען פון ארבייט. דער יודישער שבת איז אבער גאר עטוואס אנדערש. דער יוד האט אין דעם שבת אריינגעטהון די אידעע פון גאט און וועלט („וביום השביעי שבת וינפש"), זיין גרויסע היסטארישע פערגאנגענהייט („זכר ליציאת מצרים"), שענסטע און העכסטע הומאניטעט („למען ינוח

שורך ותמורך ועבדך ואמתך"). אין זיין ווייטערע ענטוויקלונג ווערט דער שבת שוין גאר א בת-זוג פון גאט ברוך-הוא („אמר הקדוש ברוך-הוא: אני בן-זוגך") און די בעסטע מתנה, וואס גאט האט אין זיינע אוצרות („מתנה טובה יש לי בבית גנזי ושבת שמה"). אין נאך ווייטערע ענטוויקלונג ווערט שוין שבת — א מלכה, איין אייביגע כלה, א סימבאל פון מלכות און פון שכינה. אין דער גאנצער גלות-צייט — א גן-עדן טאג, א צופלוכטס-ארט, א וואונדער-טאג, א טאג ווען דער פערשאלטענער פרינץ, וואס איז א גאנצע וואך אין הונה פערוואנדעלט, ווערט ווידער בן-מלך.

און דאס, וואס איז אמת בנוגע צו שבת (ווי עס האט אזוי שען בעמערקט בעל-מחשבות), איז אמת אויך בנוגע צו פיעל, זעהר פיעל יודישע זאכען. ווען זיי זאלען זיין אפילו פון אנדערע גענומען, האט דער יודישער גייסט זיי פון ס'ניי בעשאפען, דער יוד האט אין זיי זיין נשמה אריינגעטהון און זיי זענען אייביג געווארען. דער יוד האט געוועהנליכע מנהגים גענומען און האט פון זיי אייביגע קונסט-ווערק געשאפען. אין קונסט-ווערק איז ניט דאס טעמא וויכטיג, נאר די פארם און דער גייסט. שעקספיר האט די טהעמען פון זיינע ווערק דורכאויס פון אנדערע גענומען. ער האט אבער אין זיי זיין גייסט אריינגעטהון און זיין פארם, און זיי זענען דורך דעם אייביג געווארען...

7) די ביבעל-קריטיקער זענען זיך נוהג, דאס ווען די יודישע מסורה קומט ביי זיי אויס צווייפעלהאפט, טראכטען זיי אויס אייגענע השערות און גרינדען אויף דעם זייערע היסטארישע אנשויאונגען. לאמיר אננעהמען, אז די יודישע מסורה איז יא צווייפעלהאפט אין געוויסע שטעלען. די יודישע מסורה איז דאך אבער א פאלקס-מסורה. אויב געוויסע מסורות גיבען ניט איבער ריכטיג די פאקטען, ווי זיי זענען געטהון געווארען, גיבען זיי דאך אבער איבער דעם גייסט פון דעם פאלק, וואס דערצעהלט עס. אין דער היסטאריע זענען די טרוקענע אבגעריסענע פאקטען ניט אזוי וויכטיג, ווי זייער בעלויכטונג. דער פאקט אן און פאר זיך זאגט גארניש. לערנען הויבט ער אונז אן ערשט דאן, ווען מען פערשטעהט איהם. קוים שרייבען מיר די געשיכטע פון א פאלק; איז אונז די מיינונג פונ'ם פאלק וועגען דעם פאקט אזוי וויכטיג, ווי דער פאקט זעלבסט, ווייל אט די מיינונג האראקטעריזירט דאס פאלק און בעלויכט אונז זיין לעבען.

פערשטעהט זיך, אז ווען געוויסע היסטארישע דאקומענטען זענען געגען דער פאלקס-מסורה, מוז מען זיך מיט אט די דאקומענטען רעכענען. פון איין זייט — מסורה, פון דער צווייטער זייט — דאקומענטען,

דא מוז מען שוין פיעל נאכדענקען. ווי אזוי זשע קען מען אבער קומען געגען א פאלקס-מסורה מיט היפאטעזען? ווי קען איין איינצעל-נער פרעמדער מענש (מעג ער זיין ווי גרויס ער זאל ניט זיין) מעהר פערשטעהן געוויסע געשעהעניסען אלס א גאנצעס פאלק, וואס האט עס זעלבסט איבערגעלעבט?

III.

יעדע יודישע געשיכטע וועלכע זיל געטריי בלייבען דעם יודישען פאלקס-גייסט, מוז אויך געטריי בלייבען, לויט מיין מיינונג, אויך דער יודישער פאלקס-מסורה. בלייבענדיג טריי דעם גייסט פון דער יודישער מסורה מוזען מיר זיך פונאנדערגעהן מיט די געשיכטען, וועלכע זענען באזירט אויף אלערליי היפאטעזען פון די ביבעל-און תלמוד-קריטיקער אין פאלגענדע הויפט-פונקטען:

1) די ספורים וועגען אברהם יצחק ויעקב זענען אין די אויגען פון פיעל היסטאריקער נאר הגדות. מיר זעהען אין דעם אבער אויסער דיכטונג אויך היסטאריע. מען קען האבען א וואסער מיינונג מען וויל וועגען דער פארם פון די ספורים. פאר אונז איז וויכטיג דער עיקר פון זיי, דער היסטארישער אינהאלט פון זיי. מיר נעהמען אן דעם פאקט, דאס בשעת די בני-ישראל האבען אין מצרים איינגעוואנדערט, האבען זיי שוין געהאט א גייסטיגע ירושה פון זייערע עלטערן, וועלכע האבען אין מדבריות אומגעוואנדערט, אין מעסאפאטאמיען געוואהנט און אין פאלעסטינא אומגע-וואנדערט און די גאטהייט ערקענט.

2) אמאליגע ביבעל-קריטיקער פלעגען ליעב האבען צו בעשטעטיגען, אז אויב אין תורת משה איז יא עטוואס גוטעס פאראן, איז עס נאר פון עגיפטען גענומען. משה איז א כהן מצרי געווען, וועלכען עס האט זיך פערגלוסט צו געוועלטיגען איבער די בני ישראל (זעה שילער „די זענדונג מאזעס“ און פיעל אנדערע). נאכהער האבען די ביבעל-קריטיקער אינגאנצען אנגעהויבען צו פערשווייגען די פאקטען פון גלות-מצרים און יציאת מצרים רעכענענדיג זיי פאר הגדות. אין די לעצטע צייטען איז שוין אונמעגליך געווארען צו פערשווייגען אט די פאקטען, ווייל די עגיפטאלאגיע בעשטעטיגט זיי. וואס זשע טהוט מען? — געהט מען פערבייגט אט די פאקטען. מען בעטראכט אט דעם מצרים-פעריאד פאר א פוסטען בלאט אין דער יודישער געשיכטע.

אָדער מען טהוט אַזוי: מען בעטראַכט דעם מצרים-פעריאָד אַלס אַ טהייל פונים כנען-פעריאָד. מען זאָגט אַזוי: די מלכים פון מצרים האָבען דאַן געהערשט איבער פאַלעסטינאַ און סוריא. נאָכהער ווען פאַלעסטינאַ און סוריא זענען פון זיי אָבגענומען געוואָרען האָבען זיי נאָך אַלץ געהערשט אין דרום יהודה, וועלכע האָט דאַן געהערט צו דער מדינה פון גושן.

און ניט אָהן כונה מיידט מען אַזוי אוים דעם מצרים-פעריאָד. מען וויל אַזוי אַרום געוואָהנען דעם מאָדערנעם מענשען צום געדאַנק, אַז די בני-ישראל האָבען זיך נאָר אין כ נ ע ן ענטוויקעלט און האָבען זיך וו ע ז ע נ ט ל י ך מיט ג אָ ר נ י ש ט אָבגעטיילט פון די אַרומיגע פעלקער.

מיר אָבער, וועלכע ווילען געטריי בלייבען דעם גייסט פון דער יודישער מסורה, מוזען מיר אַנערקענען, אַז ווי באַלד די בני ישראל האָבען אין מצרים געהאַט די גייסטיגע ירושה פון זייערע ג אָ ט-ז ו כ ע נ ד ע עלטערן, אַז די בני ישראל האָבען אין מצרים פ י ע ר ה ו נ ד ע ר ט יאָהר געלעבט (נאָכ'ן פראָסכען פשט פון פסוק) און אַלענפאַלס זעהר אַ היבשע צייט, ווי באַלד אַז די בני ישראל זענען מיט דער עגיפטישער קולטור אין בעריהרונג געקומען און די עגיפטישע קולטור איז שוין דאַן היבש ענטוויקעלט געווען, ווי באַלד אַז די בני ישראל האָבען, פון דער צווייטער זייט, אין אַ בעזונדער לאַנד געלעבט (אין גושן) און זיי האָבען אַלזאָ געהאַט די מעגליכקייט זייער אינדיווידואַליטעט צו אָבהיטען און צו ענטוויקלען, — האָט זיך ג ע מ ו ז ט בילדען אין עגיפטען אַ געוויסע קולטור פון די בני-ישראל, געוויסע אייגענשאַפטען, זיטען, פאָרשטעלונגען, מנהגים א. אַ. וו.

3) אַמאָליגע ביבעל-קריטיק פלעגט דעם גאַנצען ספור פון מעמד הר סיני רעכענען פאַר אַ הגדה. היינטיגע ביבעל-קריטיקער זאָגען עס ניט. די שירה פון דבורה טראָגט אויף זיך לכל הדעות דעם שטעמפעל פון טיעפער אַלטקייט און אין איהר ווערט געזאָגט: אַז די בערג האָבען געציטערט, ווען דער גאָט פון ישראל איז פון ס י נ י ערשיענען...

וואָס זשע טהוען אָבער די קריטיקער? — זאָגען זיי אַז מען ווייס אייגענטליך ניט, וואָס דאָרטען, אין סיני, איז געשעהן און דעריבער איז ניטאָ להלוטין וואָס צו רעכענען זיך דערמיט. די עשרת-הדברות מאַכט מען פאַר אַ פראָדוקט פון די שפּעטסטע צייטען. מען גיט נאָך דערצו צו, אַז פריהער זענען גאָר אַנדערע צעהן געבאָט געווען (וועלכע האָבען געטראָגען אַיין אָרטיגען, ענגען האַראַקטער) און ערשט אין די גאָר שפּעטערע צייטען זענען אויסגעאַרבייט געוואָרען די עשרת-הדברות אין דער פאָרם, וואָס זיי זענען פאַר אונז (וועלהויזען נאָך ג ע ט ה ע).

דאָס פיהרט דערצו, אַז דאָס יודישע פאָלק האָט קיינמאָל קיין עטוואָס אויסערגעוועהנליכעס ניט איבערגעלעבט. איך האָב שוין אָבער פריהער

בעוויזען, אז ניט אלע מאל מוז די היסטאריע געהן אין גראדע ליניען און דוקא לויט איין געוויסען מאסשטאב, לויט דעם וועג, וואס די געלעהרטע שרייבען איהר פאר...

די ביבעל-קריטיקער זאגען מודה, אז אין סיני איז עטוואס פארגעקומען. פאר וואס זשע זאלען מיר ניט אננעהמען אויך די גאנצע יודישע מסורה וועגען דעם מעמד הר סיני?

מען דארף ניט זיין קיין טעאלאג, אום צו אנערקענען דעם מעמד הר סיני פאר א פאקט. מען דארף גאר ניט זיין קיין טעאלאג, אום צו אנערקענען, אז אין געוויסע מאמענטען קען א פאלק אריין אין זעכסטען געטליכען עקסטאז און עס קען דאן בעגרייפען דאס, וואס איין אנדערע פאלק בעגרייפט ערשט נאך טויזענדיאהריגער גייסטיגער ארבייט.

אט לייקענט דאך קיינער ניט אב, למשל, דעם פאקט, אז ישעיה האט מיט טויזענד יאהר פאר קריסטוס, בעגריפען די אידעע פונם אייביגען אלוועלטליכען שלום — דאס, וואס די בעסטע עקזעמפלארען פון דער מענשהייט האבען ערשט אין נייצעהנטען יאהר-הונדערט נאך קריסטוס אנגעהויבען פארצושטעלען זיך. זעהט מען דאך, אז עס גיבען אזעלכע ערהאבענע מאמענטען, אזעלכע געדאנקען-בליצען וועלכע שפרינגען איבער דריי פיער טויזענד יאהר — פאר וואס זשע זאל אמאל א גאנץ פאלק אויך ניט איבערלעבען אזא ערהאבענעם מאמענט, און אומפאסען אין יענעם מאמענט די אייביגקייט?

4) פון דעם אלעמען פאלגט, אז בשעת די בני ישראל האבען כנען איינגענומען האבען זיי שוין געהאט זייער קולטור (וועלכע האט זיך אין עגיפטען געבילדעט), זייער היסטאריע (ערינערונגען פון די עלטערן), גרויסע ערפאהרונגען (אין לענדער און אין מדבר), גרויסע, אונגעוועהנליכע איבערלעבונגען (מעמד הר סיני א. ז. וו.). פערשטעהט זיך, אז אזא פאלק האט ניט געברויכט ביי די כנענים לערנען ווי אזוי די גאטהייט צו דינען...

מיר אנערקענען אויך, אז שענע עטליכע הונדערט יאהר זענען די בני ישראל אין כנען עכטע געטצעדינער געווען; מיר בעטראכטען אבער ניט דעם צושטאנד אלס נארמאלען צושטאנד (ווי די ביבעל-קריטיקער און איינגע היסטאריקער מיינען), נאר אלס א געוויסע רעאקציע. דער המון פון די בני ישראל האט מיט די כנענים געלעבט און האט זייערע מנהגים געלערנט. ציהען האט אויך דעם פאלק געצויגען צו עבודת-אלילים, דאס פאלק איז נאך יונג געווען, און עבודת-אלילים איז צוגעפאסט צו דעם יוגענד פון א פאלק. טיעפער, אין תוך-תוך פון דער פאלקס-נשמה, האבען אבער געלעבט די אלטע, אלטע מסורות און דער גרויסער, געטליכער מאמענט פון מעמד הר סיני. פון אט דער טיעפעניש זענען ארויסגעגאנגען

אַלערליי כהנים און אַלערליי נביאים, וועלכע האָבען דעם פאָלק געלערנט די דרכים פון יהוה. און אין געוויסע ליכטיגע מאָמענטען איז דאָס פאָלק נאָך זיי געגאַנגען.

5) ווי באַלד, אַז מיר אַנערקענען, דאָס די אידעע פון ריינע גאָטהייט, פון מענשען-ליעבע און מענשען-הייליגקייט האָט פון אייביג אָן געלעבט אין די בני-ישראל, מוזען מיר זעהן אין דער תורה און אין דער נבואה ניט ווערק פון יחידים (ווי איניגע מיינען) אָדער זאָגאַר פאָלקס-פיינדליכע עלעמענטען (ווי אַנדערע מיינען), נאָר יצירות פון פאָלק. יעדער נביא איז דער שענסטער און בעסטער אויסדרוק פון דער פאָלקס-נשמה.

און אפילו בשעת דאָס גאַנצע פאָלק האָט געטצען געדיענט און דער נביא איז געגען זיי געשטאַנען, איז ער געווען פאָלק און ניט זיי, די פיעלע. דען ער, דער נביא, האָט געוואוסט דאָס, וואָס וועבט זיך אין דער טיעפעניש פונ'ם לעבען, און זיי, די פיעלע, זענען געווען נאָר דעם מאָמענט אונטערגעוואָרפען.

6) די בני-ישראל, אַלס קינדער פון די, וואָס האָבען אין די אונענדליכע וויסטע מדבריות דעם סוד פון דער וועלט געזוכט, די בני-ישראל, וועלכע האָבען שוין אין דער צייט פון די נביאים אַ גרויסען עבר געהאַט, די בני-ישראל, וועלכע האָבען פיעל געטליכע מאָמענטען איבערגעלעבט און די נביאים זענען געווען בלוט פון זייער בלוט און פלייש פון זייער פלייש און אַ חלק פון זייער נשמה — האָבען בשום אופן ניט געקענט זיין בּאַראַליש נידעריגער פון אַנדערע פעלקער.

און אויב די נביאים רופען אָן די בני ישראל „זרע מרעים", בנים משחיתים" א. ז. וו., איז עס, ווייל די נבואה (די נשמה פון די בני-ישראל גופא) האָט זעהר פיעל געפאָדערט. בשעת דער הימעל איז ריין, קלאָר, איז צו בעמערקען יעדעס וואָלקענדעל וואָס געהט פערביי. אויף אַ העררליך, זיידען בגד איז יעדער קלענסטער פלעק קענטיג...

די נבואה איז געקומען מיט היי מעלשע פאָדערונגען. פאַר'ן הימעל איז קיינער ניט ריין. צו די בני ישראל איז זי אָבער געקומען. פון די בני-ישראל האָט זי עס געקענט פאָדערן. מיט אַנדערע האָט זי במעט קיין עסק ניט געהאַט...

די ביבעל-קריטיקער טהוען אַזוי: אַלע שטראָף-רייד און צאָרן-רייד נעהמען זיי אָן פאַר פאַקטען (דאָס עייסט: אַז אַלע בני-ישראל זענען נעהמען זיי אָן פאַר פאַקטען (דאָס הייסט: אַז אַלע בני-ישראל זענען דער אייביגקייט, הייליגקייט און אויסערוועהלטקייט פון די בני-ישראל, רופען זיי עס אָן „שאָוויניזם". אַלץ ווי זיי פאַסט. און נאָך האָבען זיי ליעב צו רעדען וועגען זייער אָביעקטיוויטעט"...

7) פערשידענסטע ביבעל-קריטיקער האבען זעהר ליעב אפט אנצוווייזען אויף דעם טיעפען אבגרונד וואס ליעגט צווישען תורה און נבואה. ביי זיי קומט אויס, אז די נבואה קעמפפט שטענדיג מיט די געזעצען פון דער תורה, מיט אלע מצוות מעשיות וכדומה. אין דעם איז פארהאן א געוויסער קערנדעל פון אמת. פאלש איז אבער די בעלויכטונג פון די ביבעל-קריטיקער.

באמת זענען תורה און נבואה צוויי צווייגען פון איין און דעם זעלבען בוים, צוויי בעזונדערע ערשיינונגען פון איין און דער זעלבער פאלקס-נשמה, וויט, וויט געהן זיך פונאנדער די צווייגען, יעדער צווייג האט זיין לופט, זיין רוים, זיין וועג, די יניקה זייגען אבער ביידע פון איין ארט. די תורה און נבואה האבען בעזונדערע דרכים און אמאל זאגאר בעזונדערע צילען, געבוירען האט זיי אבער ביידען איין און דער זעלבער גאטס-דורשט. שטאמען שטאמען זיי ביידע נאך פון יענע אוראלטע צייטען, ווען די ערשטע סע-מיטען-וואנדערער האבען אנגעהויבען בעוואונדערן די וועלט און זיי האבען די ערשטע פראגע געשטעלט, פון יענע צייטען, ווען דער ערשטער נביא האט אין וויסטען מדבר דאס אייביגע דאזיין ערגריפען („אהיה אשר אהיה") און פון יענע צייטען, ווען דאס גאנצע פאלק האט אין דעם זעלבען וויסטען מדבר די שטימע פון אייביגקייט דערהערט („אנכי ד' אלהיך"). פון דארט שטאמען אי די תורה, אי די נבואה. נישט מעהר, וואס די נבואה האט פאר זיך נאר די געטליכקייט, די אייביגקייט, דעם אבסאלוטען אמת, דעם ריינסטען, הימעלשען אמת, די אבסאלוטע גערעכטיגקייט, אבסאלוטע ליעבע, און די תורה, שטרעבענדיג צו די זעלבע ציע-לען, נעהמט זיך נארמירען דאס טאג-טעגליכע לעבען פונ'ם מענשען: אזוי זאלסטו טהון, אזוי זאלסטו ניט טהון...

די נבואה האט צו טהון מיט'ן ריינעם גייסט. די תורה — מיט מעשים. ווען די נבואה דערזעהט מעשים אהן גייסט, בעפאלט זי זאגאר די מעשים זעלבסט. דאס הייסט ניט, אז די נבואה שטרעבט צו עטוואס אנדערש ווי די תורה, נאר די נבואה, לויט איהר טבע, קען ניט אזוי רעכענען זיך מיט אלערליי מענשליכע שוואכהייטען, גע-וואהנהייטען, פארשטעלונגען און נייגונגען, ווי די תורה.

די תורה לאזט זיך שטענדיג אראב צום מענשען, צו דער ערד („לא בשמים היא"), זי רעדט שטענדיג מיט דער מענשען-שפראך („דברה תורה כלשון בני אדם"), זי רעכענט זיך שטענדיג מיט'ן מענשען'ס זינדיגע, עלענדע און געמיינע נאטור („לא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע"); די נבואה האט אבער שטענדיג איהר הימעל-שפראך, איהרע שטרענגסטע פאדערונגען, זי שילט און צארנט און וויל פון קיינע תרוצים

נישט וויסען. זי שטורמט, זי דונערט, זי קומט מיט איהר פלאם-פייער.

8) אויב די געהיימסטע קרעפטען פון דער פאלקס-נשמה האבען געבוירען אי די תורה, אי די נבואה, אויב די אידעען פון גאטהייט, פון אייביגקייט און פון די שענסטע מענשליכקייט זענען מיט'ן יודישען פאלק *ארגאניש* צוזאמענגעוואקסען, אויב די יודישע נשמה איז א קוואל פון אייביגע שעפפונג, איז איהר לעבענס-קראפט ניט אבגעשוואכט געווארען אפילו ווען „די נבואה האט זיך שוין אבגעטהון", *אנ'אויסערליכע* זאך ווערט בטל; א *אינערליכע, ארגאנישע* זאך, ווערט קיינמאל ניט בטל. מיר מוזען אלזא בעטראכטען די וויטערע שעפפונג פונ'ם פאלק (משנה, תלמוד וכו' וכו') ניט ווי פיעל קריסטליכע (און איינינע יודישע) תלמוד-קריטיקער בעטראכטען זי אלס „תורת הפרושים", וועלכע איז לויט'ן גייסט *פרעמד* דער נבואה, נאר, אדרבה, אלס די וויטסטע *פארטזעצונג* פונ'ם נבואה-געדאנק, וועלכער האט נאר אנ'אנדער *פארם* אנגענומען, אמת, ניט אלע מאל צוגעפאסט צו אונזער *איצטיגען* געשמאק...

9) דאס פאלק, וועלכעס תורה און נבואה זענען מיט איהם צוזאמענגעוואקסען, האט אויף אנדערע פעלקער געווירקט נאר מיט זיין בעסטען. דאס, וואס דאס יודענטהום האט דער וועלט געגעבען, איז ניט פון לופט גענומען און ניט עטוואס צופעליגעס. אלץ, וואס דאס יודישע פאלק גיעט דער וועלט, איז מארך פון זיינע ביינער, שטיקער היות, פונקען פון זיין נשמה. אלץ האט געבוירען זיין סעמיטישע גאט-דורשט, זיין אונבעגרייפליכע בענקשאפט, זיין אייביגעס האפען אויף גאולה...

דאס, וואס עס פערמאגט אין זיין נשמה, האט עס דער וועלט געגעבען. די וועלט צאהלט איהם דערפאר מיט מעסערס, מיט שטיינער, מיט תליות. ער קען אבער ניט געבען דאס, וואס ער מוז געבען!..

הלל צייטלין.

צו אונזערע לעזער.

דער נאמען פון דעם דאזיגען װערק בעפרײט פון צו ערקלערען זײן װיכטיגקײט און נויטיגקײט. די יודישע געשיכטע, װעלכע קאן זיך פי־לײכט רעכענען פאר דער אינטערעסאנטסטער צװישען די געשיכטעס פון אנדערע פעלקער, איז נאך כמעט ביז איצט נישט אנגעשריבען אין דער פארם און אין דער שפראך, װעלכע זאל זײן פערשטענדליך פאר די ברײטע פאלקס־שיכטען. מיר װײסען פון צװײ פערענדיגטע יודישע היס־טאריעס אויף יודיש; אײנע איז ארויסגעגעבען געװארען אין רוסלאנד; די צװײטע — אין אמעריקע. די רוסישע איז גענוג ברײט צונויפגעשטעלט; האט די אבער, לײדער, נישט קײן ליטעראַרישע פארם און די היסטארישע פאקטען בעקומען נישט קײן װיסענשאפטליכע בעלײכטונג; די אמעריקא־נישע היסטאריע איז געמאכט אזוי אמעריקאניש, אזוי קורץ, אז זי שטעלט פאר נאר א רעגיסטער פון היסטארישע נעמען און כראנאלאגיע.

אין דער היסטארישער ארבײט, װאס מיר לעגען דא פאר דעם לעזער, האבען מיר זיך געמיהט אויסצומײדען, װי װײט מעגליך איז געװען, די אויבענדערמאנטע חסרונות. אונזער כונה איז געװען צו געבען אונזערע ברײטסטע פאלקס־מאסען די גאנצע יודישע געשיכטע אין א ל ײ כ ט ע ר א ו ן ש ע נ ע ר פ א ר ם, בײ דער מאדערנסטער היסטארישער אויפפאסונג. די ענטװיקלונג פון די פאקטען איז שטרענג װיסענשאפטליך בעלויכטען, אזוי אז דער לעזער קאן דורך די פאקטען גאנץ לײכט ארויסזעהן די נשמה זײערע. אונזער כונה איז געװען צו װעקען בײ די לעזענדע פאלקס־שיכטען זײער היסטארישען בעװאוסטזײן, העלפען זײ זיך צו שאפען א געװיסען בליק איבער דער פערגאנגענהײט פון אונזער פאלק, װעלכעס זאל זײ אויך קאנען דיענען אלס אויסגאנגס־פונקט אין זײערע בעצי־

הונגען צו דער געגענוואַרט און צוקונפט. אויף וויפיעל אונזער גוטער ווילען האט זיך אונז איינגעגעבען — זאל דער לעזער עס בעשליסען.

מיר מוזען דא נאך אנמערקען, אז „די יודישע געשיכטע" איז בעאַרבייט הויפטזעכליך לויט „די יודישע געשיכטע" פון בעריהמטען פראָפעסאָר גרעטץ; אין אויסנאַהמע צופאַלען איז אָבער אויסגעקומען אָנשטאָט גרעטצ'ן זיך צו האַלטען ביי אַנדערע קוועלען, נייערע און וויסענשאַפטליך מעהר בעגרינדעטע. ווייטער, דעם ביבעל-פעריאָד (פון אַברהם אָבינו ביז'ן חורבן בית ראשון) האָבען מיר געפונען פאַר מעגליך צו פערקירצען בנוגע צו די פאַקטען, ווייל זיי זענען מעהר אָדער ווייניגער בעקאַנט דעם לעזער דורך אונזער תנ"ך. לויט אונזער מיינונג איז מעהר ציעל-מעסיג געוועזען צו געבען אַן אויספיהרליכען איבערבליק איבער דעם דאָזיגען פעריאָד און, בעשרייבענדיג די וויכטיגסטע מאָמענטען, אָנווייזען אויף זייער אינערליכען צוזאַמענהאַנג און זייער ווירקונג אויף דעם גורל פון דער ווייטערדיגער יודישער היסטאָריע.

די געשיכטע פון דעם ביבלישען פעריאָד שטעלט פאָר אַ פאָלשטענדיג אָריגינעלע אַרבייט. מיר מוזען צוגעבען, אַז דער שרייבער האָט דאָ ווי וויט מעגליך ווייניגער זיך גערעכענט מיט דער העקזעטיק (ביבעל-קריטיק), וואָס האָט נאָר אַלענפאַלס צו טהון מיט געוויסע איינצעלנע פאַקטען, און זיין אַרבייט האָט ער איבערהויפט בעגרינדעט אויף דער פאָלקס-מסורה (פון תנ"ך ביז דער אַגדה), האַלטענדיג זיך ביי דער מיינונג, אַז נאָר אין דער מסורה געפינען מיר דעם אויסדרוק פון דעם ריינעם היסטאָרישען גייסט פון אונזער אוראַלטער געשיכטע.

י. ל.

ערשטער פעריאָד.

די אוראַלטע עפּאָכע.

ערשטעס קאפיטעל.

פון מצרים קיין כנען.

מיט א יאהר פיער טויזענד צוריק — דערצעהלט אונזער מסורה — אין דער צייט פון א גרויסען הונגער אין אזיען, זענען אונזערע אור-עלטערן, א משפחה סעמיטען פון א מאן זיבעציג, מיט אונזער אור-עלטער-ווידען יעקב אין דער שפיץ, אנגעקומען פון לאנד כנען קיין מצרים (עגיפטען) און האבען זיך בעזעצט אין א בעזונדער געגענד, אין גושן, וואו זיי האבען זיך בעשעפטיגט מיט פיטערן שאף און רינדער. די דאזיגע משפחה, אנקומענדיג קיין מצרים, אין א פרעמד לאנד מיט אני-איינגעארטיגער קולטור, מיט איינגעארטיגע מנהגים און לעבענסארטען, האט זי מיט זיך מיטגעבראכט אירע אייגענע הימישע טראדיציעס, א גאנץ בעזונדער קולט, גאנץ פערשידענע בעגריפען וועגען גאט און געטליכעס, וועגען מענש און מענשליכעס, וועגען גוט און שלעכט, בעגריפען, וועלכע די דאזיגע משפחה האט בעקומען בירושה, לויט דער מסורה, פון איהר עלטער-ווידען אברהם. ביי די דאזיגע אייגענע טראדיציעס האט זיך די סעמיטישע משפחה פעסטגעהאלטען זאגאר זענענדיג אין א פרעמד לאנד, ביי גאנץ פרעמדע אומשטענדען. די הערשער פון עגיפטען האבען איהר אין דער הינזיכט קיינע שטערונגען ניט געשטעלט.

פערקעהרט, זיי האבען זי דארט גאנץ פריינדליך אויפגענומען, געגעבען איהר אלע מעגליכע צו יענער צייט מאטעריעלע און מאראלישע פרייהייטען. אין יענער צייט איז די הערשאפט איבער עגיפטען געווען אין די הענדע פון די הי ק ס ע ן. דאס איז געווען א שבט פון פאסטוכער (לויט איינינע היסטאריקער — ס ע מ י ט ע ן, בלוט-קרובים צו די אלטע העברעער), וועלכע זענען געקומען פון דער פרעמד, בעקעמפפט דאס לאנד, ארויסגעטריבען פון דארטען די פאראאנען (פרעה'ס) און פערכאפט די ממשלה. פערשטעהט זיך, אז אט די פון דער פרעמד אנגעקומענע הערשער האבען גישט בעזונדערס טייער געהאלטען די מנהגים פון דעם לאנד, די עגיפטישע פאלקס-רעליגיע און ד. ג.; דארום האט זיי גאנץ ווייניג געארט, ווען צוזאמען מיט'ן גאט אזירים און דער געטין איזידא, די געטער פון מצרים, האט זיך אין לאנד ביי א געוויסער גרופע מענשען ענטוויקעלט א אמונה אין דעם איינציגען גאט יהוה, דער העברעער-גאט, ווען צוזאמען מיט דער ריין עגיפטישער קולטור, האט זיך ענטוויקעלט אויך א פרעמדע, א ריין העברעער-קולטור און ווען צוזאמען מיט דער עגיפטישער שפראך, האט זיך ענטוויקעלט אויך א העברעאישע שפראך.

די קליינע העברעאישע משפחה האט זיך אין עגיפטען אונגעשטערטערהייד פונאנדערגעוואקסען. פון יעקבים צוועלף זיהן (ראובן, שמעון, לוי, יהודה, ישכר, זבולן, דן, נפתלי, גד, אשר, יוסף און בנימין) האבען זיך ענדליך אויסגעבילדעט צוועלף גרויסע שבטים, וואס יעדער פון זיי האט געפיהרט א בעזונדערן, זעלבסט-שטענדיגען לעבען, און דאך זענען זיי אלע געווען פעסט צונויפגעבונדען דורך אלגעמיינע פאמיליענטראדיציעס, דורך אנ'אלגעמיינע רעליגיע און שפראך.

אט אזוי ענטשטעהט ענדליך אין א פרעמד לאנד, צווישען פרעמדע לעבענס-בעדינגונגען, דאס גרויסע העברעער-פאלק!

אין א געוויסער צייט ארום האט די אוראלטע פאראאנען-דינאסטיע, וועלכע האט געהערשט אין די שטעדט נוא און מוף פונ'ם אויבערשטען עגיפטען, פון דאס-ניי בעזיעגט די היקסען, ארויסגעטריבען זיי פון לאנד, פונ'ם אונטערשטען עגיפטען, און אומגעקעהרט זיך צו דער פריהערדיגער הערשאפט. דאן טרעט אריין די ריינע עגיפטישע קולטור אין אידרע אמאליגע רעכטע און שטויסט זיך אן אן א נייע, פרעמדע קולטור מיט א נייע פרעמדע וועלט-אויפפאסונג, אן א נייע ארגאניזירטע קראפט, אן א ניי פאלק, וואס איז שוין טיעף איינגעווארצעלט אין רעכטען מיטען לאנד. די פאראאנען, וועלכע האבען זיך אומגעקעהרט צו דער מאכט און הא-

בען געוואלט, נאטירליך, זייער מאכט בעפעסטיגען, — און אין די העברעער האבען זיי געזעהן א פרעמד סעמיטיש פאלק, וואס סימפאטיזירט מיט די פריהערדיגע הערשער, די היקסען, און קען אלזא אין איין שענעם פריה-מארגען אויפגעהן פונ׳ם אונטערשטען עגיפטען אין דעם אויבערשטען עגיפטען צו מלחמה האלטען מיט זיי, מיט די נייע הערשער, — האבען זיי פערפיהרט א טוידט-קאמפף געגען דאס העברעער-פאלק. זיי גיעבען ארויס איין גזרה נאך דער צווייטער געגען דאס דאזיגע פאלק, פערפאלגען איהם, פערביטערן איהם דאס לעבען, פערוואנדלען איהם אין קנעכטשאפט. דעם פאלק ווערט אוממעגליך צו בלייבען אויף אנ׳ארט, זיי פיהלען זיך שוין אין עגיפטען צווישען א גאנץ פרעמדע ראסע, פרעמח און עלענד. זיי מוזען אלאנד זוכען. נאך איינינגע הונדערט יאהר לעבט אויף ביי דעם געפלאגטען פאלק א בענקעניש צו יענער געגענד, פון וואנען עס האבען געשטאמט זייערע אורעלטערן, וואו, לויט זייערע טראדיציעס, האבען זיי ווירקליכע בירגער געקאנט זיין. אין יענעם לאנד האבען זיך זייערע ערשטע קולטורעלע גיטער אנגעפאנגען צו ענטוויקלען, פון דארטען האבען זיי זייער שפראך בעקומען, דארטען געפינען זיך די קברים פון זייערע עלטערן אברהם, יצחק ויעקב. נאר דאס לאנד איז פאר זיי פון יהוה אליין בעשטימט געווארען!

די געוואלדיגע גלות-יסורים און די אונגעהויערע בענקשאפט נאך דעם לאנד פון די עלטערן האבען, לויט ווי איין מסורה דערצעהלט, געבראכט דערצו, אז דער שטארקסטער און דער בעסטער טייל פונ׳ם פאלק (די בני אפרים) האבען געפרובט מיט די אייגענע קרעפטען בעפרייען זיך. די בני-אפרים זענען פון אייביג אן גרויסע קריעגס-לייט געווען, און פערלאזענדיג זיך אויף זייער גבורה, האבען זיי געפרובט אויפשטעהן געגען דעם שטארקען שונא. זיי האבען אבער א שטארקע מפלה געהאט. און דאס ליידען פונ׳ם פאלק, זיין עלענד און זיין טרויער זענען פיעל שטארקער געווארען ווי פריהער...

און דאס בענקענדע, ליידענדע פאלק האט זיין גואל געזוכט, וועלכער איז ענדליך ערשיענען...

אין א יאהר פיער-הונדערט ארום, נאכדעם ווי די העברעער-משפחה איז אין מצרים אנגעקומען, וואנדערן זיי פון דארטען ארויס מיט דעם צוועק צוריקצוקעהרען זיך אין לאנד כנען. אין דער שפיץ פון דער וואנדערונג שטעהט דער געטליכער נביא, וואס צו איהם איז קיין גלייכען נישטא, דער וועלט-העלד און פאלקס-העלד, דער גואל פון ישראל און

דער לעהרער פון דער מענשהייט, — משה בן עמרם. די פאלקס-מסורה דערצעהלט, אז משה בן-עמרם איז דורך א נס קינדווייז אנגעקומען אין פאלאץ פון איינעם פון די פאראאנעס; דארטען האט ער זיך ערלערנט די אלע וויסענשאפטען, וועלכע עס איז מעגליך געווען צו ערלערנען אין יענער צייט, דארטען האט ער בעקומען א קעניגליכע ערציהונג. נאר ווען ער דערוויסט זיך ענדליך פון זיין העבראאישער אבשטאמונג און ווען ער בעקאנט זיך גרינדליך מיט דער שרעקליכער שקלאפען-לאגע פון זיינע ברידער, צופלאמט זיך אין זיין הארצען א אונגעהויערע ליעבע און רחמנית צו זיין אונבארמהערציג געפלאגטעם פאלק, ענג ווערט איהם אין פאראאנס פאלאץ, ער ענטלויפט צו זיינע ברידער קיין גושן, העלפט זיי ציברעכען דעם יאך פון קנעכטשאפט און בעפרייען זיך אלס א זעלבסטשטענדיגעס פאלק...

„צוריק קיין כנען, אין דאס לאנד פון אונזערע עלטערן" — דאס איז געווען דער לאזונג פון דעם בעפרייטען פאלק, נאכדעם ווי משה האט איהם פון מצרים אויסגעלייזט. נאר דער וועג איז געווען א שווערער, א דויערהאפטער.

פערציג יאהר פיהרט משה זיינע ברידער דורך א מדבר (די אראבישע וויסטע), וואו ער ערציהט זיי און פארבערייטעט זיי צו א זעלבסטשטענדיגען נאציאנאלען לעבען. דער ערשטער שריט אויף דער דאזיגער ריכטונג איז דער גרויסער וועלט-אקט פון מתן-תורה. אין דער וויסטע, ביים בארג סיני, נאך גרויסע פארבערייטונגען, וועלכע האבען דאס גאנצע פאלק פאר קדושים און טהורים געמאכט, האט משה אויף שטיינערנע טאוולען (לוחות-העדות) אויסגעקריצט די געטליכע עשרת-הדברות און עס איבערגעגעבען דעם פאלק. אין די עשרת-הדברות ווערט געטליך-קלאהר אויסגעדריקט דאס, וואס די אוראלטע העברעער האבען נאר נעבעלהאפט פארגעשטעלט זיך; עס ווערט אין זיי קלאהר אויסגעדריקט די אייגענארטיגע העבראאישע וועלט-אנשויאונג, די העבראאישע אמונה אין דעם איינציגען גאט יהוה, די עקרים פון דער העבראאישער מאראל. די עשרת-הדברות זענען אויך דער פונדאמענט, אויף וועלכען עס ווערט בעגרינדעט די נאציאנאלע איינינקייט פון די צעהנדליגער, פון דעם אלגעמיינעם שקלאפען-יאך בעפרייטע, געזינדען און שבטים, אלס איין נאציאנאלעס גאנצעס, אלס א בעוואוסטזיניג פעראייניגטעס פאלק. —

אין דעם מדבר לערנט משה דעם פאלק זיך צוגעוואהנען צו א מלוכה-

אָרדנונג. ער ריכטעט איין אַ בית-דין, ער בעשטימט פאַר יעדען שבט נשיאים, שופטים, שוטרים, וועלכע דאַרפען אָבהיטען די אָרדנונג אין דער מחנה און דאָס פאָלק מוז זיי געהאָרכזאַם זיין. ער בויט אַ משכן, וועלכער דערמאַנט דעם פאָלק שטענדיג זיין היילינען גאָט, וואָס האָט איהם פון אַלע פעלקער אויסערוועהלט פאַר „אַ ממלכת כהנים וגוי קדוש". אויסער די עשרת-הדברות, דער יסוד פון דער פאָלקס-נשמה, — ווערט דעם פאָלק געגעבען אַ תורה פון פיעל געזעצען, וועלכע פאַסען אַרום כמעט אַלע זייטען פון אַ פרייעס לעבען און נאָרמירען די סאָציאַלע בעציהונגען, זאָגאַר דאָס פריוואַטע לעבען פון יעדען מענשען, ווי אין ריין קערפערליכען זין, אַזוי אויך אין גייסטליכען זין. דער גרונד פון די אַלע געזעצען זענען הויפטזעכליך אַלגעמיינע מענשען-ליעבע, פאָלקס-גליק און גאָטספאָרכטיגקייט. פיעל פון זיי פיהרט משה איין ביי דער מחנה זייענדיג נאָך אין דעם מדבר; פיעל פון זיי זענען אָבער געווענדעט נאָר פאַר דער צוקונפט, ווען דאָס פאָלק וועט אָנפאַנגען פיהרען אַ שטענדיגעס בעזעצטעם לעבען אויף זיין אייגען לאַנד. צוזאַמען מיט דעם האָט משה אויך געלערנט דאָס פאָלק די סטראַטעגיק, פאָרבערייטעט איהם צו די פיעל שווערע מלחמות, וואָס איהם שטעהט פאָר, ביז עס וועט צו זיין ציעל קומען. אונטערטרעגליך שווער איז געוועזען משה'ס אויפגאַבע אין דעם מדבר. דאָס פאָלק איז נאָך געווען דורכגעדרונגען מיט דער קנעכטשאַפט פון מצרים; עס האָט נישט געקאָנט רוהיג פערטראָגען די פערשיעדענע ליידען, וועלכע האָבען איהם אינ'ם לאַנגען וועג געטראָפען, אין דעם נאָמען פון דעם הויכען ציעל פון דער צוקינפטיגער זעלבסטשטענדיגקייט און גרויסקייט. דורשט, הונגער און פערשיעדענע קראַנקהייטען, וואָס דאָס פאָלק האָט צום מאָל געליטען אין „דעם גרויסען, שרעקליכען מדבר", פלעגען ביי איהם גאַנץ אָפט אַרויסרופען אַ בונט געגען זיין גואל, נאָר משה מיט זיין געוואַלדיגער קראַפט אַלס מענשען-ערלייזער און מענשען-בעהערשער און מיט זיין פייערדיגע ליעבע צו זיינע ברידער פלעגט אַלעס געדולדיג איבערטראָגען און שטענדיג כלעגט איהם געלינגען איינהאַלטען און בערוהיגען די אויפגערעגטע צעהנדליג-טויזענדיגע הונגעריגע און דאָרשטיגע מאַסע...

אין די פערציג יאָהר, וואָס משה פיהרט זיינע ברידער אין דעם מדבר, ווייזט ער זיך אַרויס ניט נאָר אַלס געטליכער נביא, געזעצגעבער, שופט און מנהיג, נאָר אויך אַלס דער גרעסטער קריעג'ס-העלד. פיעל פעלקער, ווי עמלק, מואב, מדין און אַנדערע, בעפאַלען די „בני ישראל"

אין וועג, נאר משה האלט מיט זיי אונענדליכע מלחמות, שיצט זיין פאלק פון זיינע פיינה און מאכט פאר איהם ריין דעם וועג צו דעם „געשווארענעם לאנד". ענדליך האט משה דערפיהרט זיין פאלק ביז'ן גרענעץ פון כנען, ביז'ן מזרח-ברעג פון טייך ירדן, וואו ער האלט פון דאס-ניי אב גרויסע נצחונות אין די מוראדיגע מלחמות מיט די בעריהמטע מלכים עוג און סחון, וועמעס לענדער (בשן און ארץ-האמורי) ער נעדמט איין.— נאר דער גרעסטער פאלקס-העלד, פאלקס-אנפיהרער און פאלקס-לעהרער האט אבער נישט זוכה געוועזן צו זעהן מיט זיינע אויגען, ווי זיין געליבט פאלק ערקעמפפט זיין אורואלטעס פאטערלאנד.

לאזענדיג דעם פאלק א ריהרענדיגע צואה און בעשווערענדיג איהם זיך פעסט צו האלטען ביי זיין תורה, פון וועלכער עס איז אבהענגיג זיין גאנצע צוקונפט, שטארבט אב משה דער געטליכער מאן, ביים מזרח-ברעג פון טייך ירדן, אין טיעפען עלטער.

די אנפיהרונג איבער דאס פאלק ישראל גיט משה, פאר זיין טוידט, איבער זיין העלדישען געטליך-געלעהרטען תלמיד — יהושע בן-נון!

יהושע בן-נון פארזעצט די הייליגע פאלקס-ארבייט, וואס זיין גרויסער לעהרער משה בן-עמרם האט אנגעפאנגען און דערפיהרט עס ביז'ן ענדע. ער פיהרט אריבער דאס פאלק ישראל איבער'ן ירדן, טרעט אריין אין לאנד כנען, פיהרט אונגעהויערע מלחמות מיט די פעלקער, וועלכע האבען בעזעסען דאס לאנד; איין און דרייסיג מלוכות האבען געוויזען א שרעקליכען ווידערשטאנד, נאר יהושע האט אלעמען מנצח געווען, א טייל איננאנצען הרוב געמאכט, א טייל — געמאכט אונטערטעניג אונטער זיין מאכט, אבגענומען זייער ערד און בעזעצט דארט דאס פאלק ישראל. דאס גאנצע לאנד האט ער צוטיילט אויף עלף הלקים צווישען די עלף שבטים; דריטהאלבען שבטים, ראובן, גד און דער האלבער מנשה-שבט, האבען זייערע הלקים, לויט זייער אייגענעם פערלאנג, בעקומען ביי דעם מזרח-ברעג פון טייך ירדן, צו דער וויסטעניי צו, די איבעריגע האבען געטיילט צווישען זיך דאס לאנד כנען גופא; בלויז איין שבט, דער שבט לוי, האט, אויסער צעהנדליגע שטעדט צום וואהנען, קיין ערד נישט בעקומען; זיי, די בני לוי, האט נאך משה בעשטימט אלס כהנים, גייסטליכע און פאלקס-לעהרער; דאס פאלק האט זיי געדארפט אויסהאלטען, כדי זיי זאלען זיך קענען איננאנצען איבערגעבען זייערע הייליגע פפליכטען.

ווי משה רבנו, אזוי האט זיין תלמיד יהושע אויך אין זיין פערזאן

פערהייליגט א גואל, פיהרער, קריעגס-העלד און פאלקס-ערציהער. ער האט זיך געמיהט אין פאלק צו שטארקען זיין נאציאנאלען בעוואוסטזיין, ערהויבען זיינע מאראל-רעליגיעזע בעגריפען, צו פערפעסטיגען זיין גלויבען. ער האט ניט געדענקט צו שאפען א מלוכה-צענטר פאר'ן פאלק, ווייל ער האט געהאפט, אז די גייסטליכע איינהייט, די אלגעמיינע געזעצען און גלויבען, וואס זענען נאך ביי'ם פאלק פעסטגעשטעלט געווארען פון משה'ס צייטען, וועלען אפילו אהן א מלוכה-צענטר צוזאמענבינדען אלע שבטים אין איין גאנצעס, אין איין מעכטיגען נאציאנאלען ארגאניזם. מיט דעם צוועק בויט ער אין שילה א משכן און א מזבח פאר גאט, וועלכער דארף זיין דער איינציגער אין דעם גאנצען לאנד און וועלכער דארף צוזאמענציהען אלע הערצער פון גאנצען פאלק*).

בעשווערענדיג דאס פאלק נישט צו פערלאזען די טראדיציעס פון דעם גרויסען געטליכען לעהרער משה, שטארבט אב אויך דער צווייטער אנפיהרער פון פאלק, אלט און מיעד פון דער אונגעהויערער פאלקס-ארבייט, אנטרויענדיג די זקנים, וועלכע זענען געווען זיינע שטענדיגע מיטהעלפער ביי זיין לעבען, אז זיי זאלען אויך נאך זיין טוידט עהרליך דיענען דעם פאלק:

*) אין תנ"ך ווערט דערצעהלט, אז אין יענער צייט איז שיער ניט אויסגעבראכען א ברידערליכע מלחמה ביים פאלק נעגען די דריטהאלבען שבטים, וואס האבען זיך בעזעצט ביי'ם מורח-ברעג פון ירדן, דערפאר וואס די לעצטע האבען אין זייער חלק-לאנד א בעזונדער מזבח געבויט אינ'ם נאמען פון יהוה. דאס פאלק האט אין דעם געזעהן א געפאהר פאר דער אלגעמיינער נאציאנאלער גאנצקייט, און האט זיך נאר דאן בערוהיגט, ווען די בעשולדיגטע שבטים האבען ערקלערט, אז מיט דעם אויסגעבויטען מזבח האבען זיי נישט געוואלט זיך אבטיילען פון זייערע ברידער נאר, פערקעהרט, מאכען א צייכען פאר זייערע קינדס-קינדער, אז איבער'ם לאנד פון דער זייט ירדן, ווי אויך פון יענער זייט ירדן, געוועלטיגט אלץ דער זעלביגער איינציגער גאט פון ישראל...

צווייטעס קאפיטעל.

די צייט פון די „שופטים".

אויף אזא אופן האט דאס פאלק ישראל ערגרייכט זיין הויפט-ציעל: פון שקלאפען איז עס געווארען א פריי פאלק, פון וואנדערער-שבטים איז עס געווארען א פאלק, וואס פיהרט א שטענדיג בעזעצט לעבען. דאס פאלק גיעט זיך איבער צו פריעדליכער ערד-ארבייט אויף דעם ערארבערטען לאנד. נאר באלד נאכ'ן טוידט פון יהושע בן-נון האט דאס פאלק דערפיהלט, אז עס פעהלט איהם אזא פערזאן, וועלכע זאל מיט איהר אויטאריטעט קאנען אנפיהרען מיט די אלע פערשיעדענסטע טיילען און שיכטען פון פאלק. גלייך נאך יהושע'ס טוידט האבען זיך גענומען אויפבונטעווען פערשיעדענע טיילען פון די איינגענומענע פעלקער; אנדערע געגענדען זענען בכלל געבליבען נישט איינגאנצען בעזיעגט אין יהושע'ס צייט און די שכנות'דיגע פעלקער האבען גענומען דריקען די קינדער ישראל, נאכדעם ווי זיי האבען שוין נישט געדארפט זיך שרעקען פאר דעם גרויסען העלד. די שכנות'דיגע פעלקער האבען אבער נישט נאר אין פאליטישער הינזיכט געווירקט אויף דאס יודישע לעבען, נאר אויך אין דער מאראלער הינזיכט. די בני-ישראל, וועלכע האבען זייענדיג אין עגיפטען בשום אופן נישט אבגעטראטען פון זייערע נאציאנאלע טראדיציעס, ווייל זיי האבען געפיהלט, אז נאר זיי, די נאציאנאלע מסורות זייערע, בינדען זיי צונויף אלס פאלק, פלעגען איצט, זיצענדיג אין אייגען לאנד, זיך גאנץ לייכט אבזאגען פון זייערע אייגענע מסורות און מנהגים, מיינענדיג, אז דאס לאנד איז אלץ, אז זיצענדיג אין אייגען לאנד, איז שוין דער קיום פון פאלק ממילא זיכער. דערצו האט די נאטור געמאהנט איהרס. ביז איצט האט דאס יודישע פאלק נאך קיין קינדהייט ניט געהאט. אין מצרים האבען זיי זיך פעסט געהאלטען ביי זייער אלטען גאט פון אברהם, אין דער מדבר זענען זיי שטענדיג געוועזען אונטער דעם שטרענגען געטליכען אויג פון משה, און נאכהער — פון יהושע. איצט אבער, נאך יהושע'ס טוידט, זיצענדיג אין א פריי, ליכטיג לאנד, האט זיך אין זיי די פאלקס-קינדהייט ערוועקט. די געטצענדינערייִ איז אזוי צוגעפאסט צו דער קינדהייטס-צייט פון א פאלק. עס דערזעהט די זון — פערגעטערט עס

זי. אַזוי הויבט עס אָן צו דינען צום בעל (דעם גאָט פון זון). עס דערזעהט פערשידענסטע נאַטור-קרעפטען, וועלכע דערוועקען אין איהם פון איין זייט קינדער-שרעק, פון דער צווייטער זייט — קינדער-פרייד און קינדער-התפעלות און עס פערגעטערט געוועהנליך אַט די אַלע קרעפטען. אַט אַזוי ווערען ביי די בני ישראל פיעל געטער ווי ביי זייערע שכנים.

אויף אַזאַ אופן פערגעסט דאָס פאָלק זיין טראַדיציאָנאַלען גאָט יהוה און נעהמט אָן פרעמדע קולטוס'ן און די זקנים, וואָס יהושע האָט זיי איבערגעלאָזען אויף זיין אָרט, זענען גאַנץ הילפלאָז צו קעמפּפען נעגען די שלעכטע מעשים פון פאָלק. יעדער שבט דינט צו יענע געטצען, וועלכע זענען געשעצט ביי יענע פעלקער, מיט וועלכע ער קומט אין נאָהענטע בעציהונגען. דורך דעם פערליערט דאָס פאָלק ביסלעכווייז דעם בעוואוסטזיין פון נאַציאָנאַלער איינהייט, וועלכע האָט זיך דאַן געקאָנט קאָנקרעט אויסדריקען בלויז אין דער אַלגעמיינער אמונה, ווייל אין דעם פּאָליטישען זין זענען די אַלע צוועלף שבטים געווען גאַנץ דעצענטראַליזירט, גאַנץ אָבגעזונדערט איינער פון דעם צווייטען. די יודישע פיינדליכע שכנים האָבען פון אַזאַ מצב נאָר אויסגעשפּיעלט. אָנשטאָט צו קעמפּפען געגען די פיינדליכע שכנים מיט די אַלע פעראייניגטע פאָלקס-קרעפטען, האָט יעדער שבט געמוזט אַליין בעשיצען זיין ערד געגען די שונאים, אַליין פיהרען דעם קאַמפּף פאַר זיין זעלבסטשטענדיגקייט. נאַטירליך, אַז איינצעלנע שבטים מיט זייערע בעגרענעצטע קרעפטען וואָלטען נישט געקאָנט ביישטעהן געגען אַזעלכע שטאַרקע פעלקער, ווי מדין, פּלשתים, עמלק און אַזוי ווייטער, וועלכע פלעגען אָהן אויפהער בעפאַלען דאָ דעם, דאָ יענעם שבט, און ווער ווייסט, אויב פון די בני ישראל וואָלט דאַן אַ שריד ופליט געבליבען, ווען פון צייט צו צייט זאָלען דאַן נישט אויפשטעהן איינצעלנע פערזאָנען מיט גרויסען העלדענמוטה און מיט פייערליכע רעליגיעז-נאַציאָנאַלע געפיהלען און זאָלען נישט וועקען אין פאָלק זיין בעוואוסטזיין און נישט רופען איהם צו דעם גאָט פון זיינע עלטערן, צו איינהייט, צו נאַציאָנאַלע ברודערשאַפט און קאַמפּף מיט דעם אָדער יענעם פיינד. אין תנ"ך ווערט דערצעהלט פון פיעל אַזעלכע העלדען, פון וועלכע עס צייכענען זיך איבערהויפּט אויס: עתניאל בן-קנז (דער ערשטער שופט), דבורה הנביאה, גדעון, יפתח, שמשון און פיעל אַנדערע. אין דער צייט פון דער אויסערליכער געפאַהר צוליעב די פיינדליכע פעלקער, פלעגען זיי פעראייניגען אַ געוויסען טייל פונ'ם יודישען פאָלק און אַרויסטרעטען אין מלחמה מיט די שונאים, און אַ דאַנק זייער גרויסער מסירות-נפש,

גלויבען, פעסטקייט, העלדישקייט און שטאַרקע ליבע צום פאָלק, פלעגען זיי דאָס מעהרסט אָבהאַלטען גלענצענדע נצחונות. ביים פאָלק פלעגט עס אויפהויבען זיינע נאַציאָנאַלע געפיהלען און דאַן פלעגט עס פון דאָס־ניי קעהרען זיך צו זיין אַלטערטהום, צו זיינע נאַציאָנאַלע טראַדיציעס, פלעגט זיך אומקעהרען „צום גאָט פון זיינע עלטערן". יעדער העלד, וועמען דאָס פאָלק האָט געהאַט צו פערדאַנקען אין זיין נאַציאָנעלע ערוואַכונג, פלעגט זיין זעהר געאַכטעט; דאָס פאָלק פלעגט איהם צייט זיין לעבען זיין זעהר געהאָרכזאַם און ער פלעגט אָנגערופען ווערען „שופטי" (ריכטער). דער פעריאָדע פון די „שופטים" (ריכטער) האָט געדויערט אַ משך פון דריי הונדערט יאָהר.

די ווירקונג פון יעדען שופט בעזונדער איז נישט קיין דויערהאַפטע, נישט קיין פעסטע. דאָס מעהרסט ענדיגט זי זיך מיט'ן אָבשטאַרבען פונ'ם העלד. דאַן צופאַלט זיך דער פעראייניגטער טייל פונ'ם פאָלק פון דאָס־ניי און פאַלט ווידער אונטער דער ווירקונג פון די אַרומיגע פעלקער. עס ווערט ווידער פערגעסען דער גאָט פון ישראל און זיין הייליגע תורה, יעדער שבט בעקוממט זיין אָבגאָט מיט זיין קולטוס — און דער פערבאַנד צווישען פאָלק ווערט פון דאָס־ניי פונאַנדערגעריסען.

דאַן פאַסירט צום לעצט פון דעם שופטים־פעריאָד אין דעם לעבען פון די בני ישראל אַ געשיכטע, וועלכע איז פאַר זיך אַ גאַנץ געוועהנליכער פאַר־פאַל און טראָגט, דוכט זיך, נאָר אַ פריוואַטען כאַראַקטער און דאָך האָט זי געהאַט אַ גרויסע מאָראַלישע בעדייטונג פאַר'ן גאַנצען פאָלק. אין שטאָדט גבעה, אינ'ם טייל לאַנד פון שבט בנימין, פאָהרט דורך אַ יונגער מאַן מיט זיין שענער קעפ'ס־פרוי און, אַזוי ווי עס איז גראָד נאַכט געוואָרען, מוז ער דאָרט בלייבען נעכטיגען. אַ קאָמפּאַניע „שאַלקהאַפטיגע מענ־שען" דערוויסען זיך וועגען דער שענער קעפּס־ווייב, קומען זיי און רויבען זי מיט געוואַלד אַוועק פון מאַן, שענדען איהר, פייניגען איהר אַ גאַנצע נאַכט. צו מאָרגענס לאָזען זיי די געפייניגטע פרוי אָב צו איהר מאַן, נאָר זי שטאַרבט אויפ'ן שוועל פון גרויס יסורים און שאַנד. — ביי וועל־כען פאָלק האָט עס אַזעלכעס נישט פאַסירט? העכסטענס וואָלט עס ביי זיי אַרויסגערופען אַ נקמה־געפיהל ביי דער פאַמיליע פון דעם אומגליקליכען פאָר־פאָלק. ביי די בני ישראל האָט דער פאַקט געוועקט דעם פאָלקס־גע־וויסען, ער האָט אַרויסגערופען אַ שרעקליכע פאָלקס־בעוועגונג. ער האָט אַרויסגערופען אַ געוואָלדיגען פ אָ ל ק ס־צאָרן און אַ פאָלקס־פעראייניגונג. די בעזונדערע, אָבגעטיילטע שבטים האָבען מיט אַמאָל דערפיהלט זייער

אָבשטאַמונג, זיי האָבען מיט אַמאָל דערפיהלט, אַז זיי זענען קינדער פון איין פאָלק און פון איין גאָט, וואָס האָט פיינד זנה און עולות. זיי האָבען, לויט ווי די פאָלקס-מסורה דערצעהלט, פונאַנדערגעשניטען דעם קערפּער פון דער געשענדעטער פרוי און פונאַנדערגעשיקט די חלקים פונ'ם קערפּער צו אַלע שבטים. און דאָס איז געטהון געוואָרען*), ניט נאָר אום צו ערוועקען נקמה-געפיהלען, נאָר אויך אַלס סימבאָל, אום צו בעווייזען, אַז אַלע שבטים דאַרפען זיין איינס, ווי איין גוף, און אַז יעדער שבט בעזונדער, ווען ער קומט ניט צו די איבעריגע שבטים צו הילף, איז ער ווי אַן אָבגעשניטענער אבר.

צעהנדליגע טויזענד פון אַלע שבטים האָבען זיך פעראייניגט, בעוואָפענט און אַרויס אויף מלחמה נישט נאָר אויף די איינציגע אויסגעלאַסענע חברה-לייט, נישט נאָר אויף דער שטאָדט גבעה, נאָר אויף דעם גאַנצען שבט בנימין! דאַן קוקט זיך דאָס פאָלק אַרום און זעהט ווי נידעריג ער איז גייסטליך געפאַלען, זוכט די אורזאַכע פון דער מאָראַלישער ערנידערונג און געפינט עס ענדליך: אין דער שלעכטער ווירקונג פון די אַרומיגע פעלקער! פון דאַן אָן בעמערקט זיך אַ מאָראַלישע איבערקעהרעניש ביים פאָלק: ער ווענדעט זיך צוריק צום גאָט פון זיינע עלטערן מיט דער טיעפסטער אמונה. דאָס געטצענדינעריי, אַלס אַנ'אַלגעמיינע פאָלקס-ערשיינונג, פערשוואונדעט אויף אַ לאַנגע צייט, דאָס גאַנצע יודענטהום ווערט דורכגעדרונגען מיט אַ שטילען פרומען גייסט**).

די מאָראַלישע איבערקעהרעניש, וועלכע האָט אָנגעגריפען דעם יודישען פאָלק נאָך דער געשיכטע פון „פלגש בגבעה", ברענגט מיט זיך אויך אַ געוויסע ענדערונג אינ'ם אינערליכען סאָציאַלען לעבען פון פאָלק. די אַלע שבטים ווערען צוזאַמענגעהעפט אַלס איין גאַנצעס דורך איין גאָט, דער משכן פון שילה, וואָס איז נאָך אויפגעשטעלט געוואָרען אין יהושע'ס צייטען, בעקומט אין יודישען לעבען די גרעסטע בעדייטונג אַלס אַנ'אַלגעמיינער פאָלקס-צענטער. דער שופט און אָנפיהרער ביים פאָלק ווערט דער כהן (עלי הכהן) וועמעס אויטאָריטעט גרינדעט זיך נישט אויף זיינע העלדישע טהאַטען און פערדיענסטען פאַר'ן פאָלק, נאָר אויף זיין פרומקייט און גאָטס-

*) ווי דער גאון מלבי"ם האָט זעהר ריכטיג בעמערקט.

**) דער „סדר עולם" וויל האָבען, אַז די מעשה פון „פלגש בגבעה" האָט פּאַסירט אין אָנפאַנג פונ'ם שופטים-פעריאָד, אין דער צייט פון עתניאל בן קנז; מיר האָבען זיך דאָ געהאַלטען דעם סדר פון תנ"ך.

פארכטיגקייט. און ווען דער בייזעסטער יודישער שונא, די פלשתים, בעפאלט צו יענער צייט די יודען, געהען שוין אין קאמפף פער דער נאציאנאלער פרייהייט נישט בלויז געוויסע טיילען, נאר דאס גאנצע פאלק, פון אלע עקען פון לאנד, מיטנעהמענדיג מיט זיך „די זיכערסטע שיטצונג" זייערע — דעם געטליכען ארון, מיט די לוחות־העדות, וואס פלעגט שטענדיג זיך געפינען אין משכן פון שילה.

די מפלה, וואס יודען האבען אין עליים צייט געהאט אין שטרייט מיט די פלשתים און דאס, וואס דער הייליגער ארון מיט די לוחות זענען אריינגעפאלען אין געפענגעניש ביים שונא אין די הענד, און שילה מיט'ן משכן זענען הרוב געווארען, האט ביים פאלק גארנישט אבגעשוואכט זיין פרומקייט. אדרבא, ער האלט זיך נאך פעסטער אן גאט. „וינהו בני ישראל אחרי ד'" — די קינדער פון ישראל האבען זיך געצויגען (אדער: געבענקט) נאך גאט — אזוי דערצעהלט אונז די מסורה פון יענער צייט. דאס בעווייזט, אז די יודישע גאטס־פארכטיגקייט ווערט אלץ מעהר אנ'איגערליכע, אנ'ארגאנישע.

און דאן האט זיך אין דעם לאנד פון ישראל גענומען בעווייזען די וואונדערבארע נבואה־ערשיינונג, אט די ערשיינונג, וועלכע די מענשהייט קאן סאך ביז איצט ניט בעגריפען, — אלס א פאלקס־ערשיינונג. ביז איצט זענען נאר געווען נביאים יחידי סגולה, משה, זיין שוועסטער מרים, אלדד, מידד, וכדומה, איצט אבער האבען זיך אנגעהויבען בילדען גאנצע ג ר ו פ ע ס פון נביאים, מענשען מיט איבערנאטירליכע נייגונגען און עמפפינדונגען, וועלכע אין זייער געטליכען עקסטאז פלעגען זיי אלץ פערגעסען אין דער וועלט און מאכען אויך אנדערע פערגעסען אלעס אין דער וועלט. אזוי, למשל, געהט דער יונגער מאן זוכען די עזלען פון זיין פאטער, וועלכע זענען פערלוירען געגאנגען, טרעפט ער א פראצעסיע נביאים, וועלכע געהען „מיט הארף און פויק און פלייט און פידעל און זאגען נביאות", — „בעגליקט אויף איהם, אויף דעם יונגען מענשען, דער גייסט פון גאט, פערגעסט ער אן זיין שליחות, הויבט אויך אן צו זאגען נביאות און ווערט גאר אנ'אנדער מענש". אדער, אין די שפעטיגערע פעריאדען, שיקט דער מלך זיינע דינער נאכיאגען זיין פערזענליכען פיינד, בעהאלט זיך דער פיינד צווישען א חברה נביאים; קומען אן דעם מלך'ס דינער צו די נביאים, ווערען זיי בעגייסטערט, פערגעסען זיי נאך וואס זיי זענען אהערצו געשיקט געווארען און הויבען אן נביאות צו זאגען; שיקט דער מלך נייע און נייע דינער, פאסירט

מיט זיי דאס זעלבע, וואס מיט די ערשטע; גערט שוין דער מלך אליין צו פאנגען זיין פיינד, פאסירט מיט איהם וואס מיט זיינע דינער, און ער פערגעסט נאך וואס ער איז אהער געקומען.

די נביאות אין ערשטען פּעריאָד איז געווען נישט בלויז א מיסטישע פּאַטעטישע בעוועגונג, נאר אויך א פּראַקטישע. אין זייער טיעפער אמונה און געטליכער איבערצייגונג האבען די ערשטע נביאים נישט אנערקענט קיינע נאטור-געזעצען. דער אמת'ער נביא, דער אמת'ער הייליגער מאן, לויט דער מיינונג פון די ערשטע נביאים, ווערט פון גאט בעשאנקען מיט דער העכסטער שעפּפערישער קראפט; זיין מאכט ווייסט קיינע בעגרענצונגען נישט. זיין וואָרט איז א געזעץ און ער קאן די גרעסטע וואונדער שאפען: ער קאן לעבעדיג מאכען טויטע; ער קאן טרוקען מאכען א טייך, ער קאן אנצינדען א שטיין און אז. וו. אט אזעלכע נביאים בעלי-מופת (וואונדער ווייזער) זענען געוועזען פיעל צו יענער צייט אין א משך פון איניגע הונדערט יאהר. אנגעהויבען האבען זיי זיך מיט שמואל הנביא און געענדיגט כמעט מיט אלישע'ן.

דריטעס קאפיטעל.

שמואל הנביא.

שמואל הנביא איז איינער פון די ווענינע היסטארישע פערזענליכקייטען, וועלכע מיט זייער גאנצען ארט לעבען, מיט זייער גאנצער אונערמידליכער טהעטיגקייט רופען זיי ארויס ביים פאלק די גרעסטע פערוואונדערונג, און די פאלקס-דיכטונג וועבט זייער לעבען מיט צויבערהאפטע מעשיות. חנה, שמואל'ס מוטער — ווי די מסורה דערצעהלט — איז געוועזן זעהר א גאטספארכטיגע נאר געפלאגטע פרוי, מיט א צובראכענעם געמיט; לאנג האט זי קיין קינדער נישט געהאט און איהר צרה*) פנינה, וועלכע האט פיעל קינדער געבוירען, פלעגט איהר שטענדיג פיעל שמערצען אנטהון. חנה פלעגט איהרע ליידען טראגען שטיל אין הארצען, נאר קומענדיג אין משכן אין שילה פלעגט זי ביטערע טרעהרען פאר גאט פערגיסען, ער זאל איהר שטים פערנעהמען און צו איהר פיין זיך צוקוקען. איינמאל האט עלי הכהן בעמערקט, ווי זי וויינט, האט ער זי אויסגעפרעגט, האט זי איהם איהר ביטער הארץ דערצעהלט. דאן האט עלי זי געבענשט, אז איהרע טרעהרען זאלען פאר גאט קומען און איהרע תפלות זאלען אנגענומען ווערען. אין א יאהר ארום האט חנה ווירקליך א זוהן געבוירען, וועלכען זי האט געגעבען א נאמען „שמואל", וואס איז טייטש „דער אויס-געבעטענער פון גאט". נאר חנה האט נישט געוואלט איהר איינציגעס, „פון גאט אויסגעבעטענעס קינד" אבגעבען דעם וואכענדיגען לעבען, זי האט איהם גאט געשאנקען, נאך פון געבארען-טאג אן פאר א נזיר געמאכט און אין שילה איהם געבראכט, ער זאל פאר גאט אין משכן בעדינען. אין דעם הייליגטום פון שילה האט זיך שמואל אויפגעהאדעוועט, פרום און גאטספארכטיג איז זיין לעבען געוועזן, און נאך א יונגעס קינד איז שמואל געוועזן, ווען גאט האט זיך צו איהם צום ערשטען מאל ענטפלעקט און איהם פאר זיין נביא אויסדערוועהלט, און פאר א פיהרער פונ'ם גאנצען פאלק ישראל בעשטימט.

---

*) אזוי ווערט אנגערופען יעדע פון די איינינע פרויען, וואס א מאן פלעגט פארצייטענס האבען פאר אמאל.

שמואל'ס נאמען ווערט בעוואוסט ביי'ם גאנצען פאלק „פון דן ביז באר שבע", ד"ה, פון איין עק לאנד ביז'ן צווייטען, ער ווערט הורכאויס געאכטעט און בעליעבט. ער ווערט דער אמת'ער יורש פון משה בן עמרם און יהושע בן נון. מיט זיין אויטאריטעט פערייניגט ער אלע יודען אין לאנד; ער איז דער מלחמה־העלד און גייסטליכער לעהרער. ער פיהרט גרויסע מלחמות מיט דעם געפעהרליכסטען אידישען פיינד פון יענער צייט, מיט די פלשתים, צוקלאפט זייער היל פערהאפט ביי זיי א שטיק לאנד, אזוי אז די פלשתים לאזען שוין אלענגערע צייט צורוה די בני ישראל. ער פאהרט ארום איבער'ן גאנצען לאנד און לערנט דאס פאלק, משפט זיי צווישען אנאנדער, ווארצעלט אויס נאך די איבער־געבליבענע נייגונגען צו געטצענדינערייי און אז. וו.

אין פאליטישען הינזיכט האט זיך שמואל אויך געהאלטען ביי דער זעלבער מיינונג, וואס יהושע. קיין פאליטישען צענטער האט ער נישט געשאפען; דאס גאנצע פאלק דארף פערייניגען זיין איינציגער גאט, זיין אלגעמיינע תורה. שמואל איז זאגאר געווען א געגנער פון אנ'אלגעמיינעם קאנקרעטען גייסטליכען צענטער. אין זיין צייט האבען די פלשתים אומגעקעהרט דעם „געטליכען ארון" קיין ארץ ישראל, נאר אזוי ווי שילה איז שוין לאנג חרוב געווען, האט דאס פאלק דעם ארון אוועקגעשטעלט אין „קרית־יערים"; דארט האבען זיך צוזאמענגעקליבען א גרופע כהנים, וועלכע האבען געוואלט דעם ארון היטען און אין משכן בעדיענען. שמואל האט אבער דערויף ווייניג געאכטעט; ער האט אין איינינע ערטער מזבחות געבויט, וואס יהושע און די זקנים האבען אין זייער צייט אזוי שטרענג פערבאטען, און אומעטום קרבנות מקריב געווען. דערצו נאך האט ער קלענער געמאכט דעם אויטאריטעט פון כהנים בכלל. אין דער צייט, וואס שמואל האט פערבראכט אין שילה, האט ער זיך איבערצייגט, אז א טהייל פון די כהנים זארגען זיך גארנישט פאר דער פאלקס־ערציהונג, נאר סטארען זיך אליץ מעהר מתנות־כהונה צו בעקומען. שמואל האט פערשטאנען, אז דאס אונגליק שטעקט אין דעם, וואס די פאלקס־לעהרער זענען פריווילעגירטע, וואס דאס פאלקס־לעהרעריי געהט ביי אונז בירושה און ברייננגט גרויסע רוחים. דאן האט ער בעשאפען, אלס געגענקראפט געגען די כהנים, א נייע אינסטיטוציאן — די „בני הנביאים", וועלכע האבען געוואלט אויף זיך נעהמען די מיסיאן צו לערנען דאס פאלק און צו ערציהען איהם. איינער פון די בני הנביאים האט געקענט זיין יעדער וואס טראגט אין זיך גאטס־גייסט, פיהרט א הייליגעס לעבען און קעמפפט פאר'ן אמת.

באלד אנערקענט דאס פאלק דעם אונטערשיעד פון דעם פריווילעגירטען כהן ביז דעם ווירקליך בעגייסטערטען פאלקס-לעהרער; די „בני הנביאים" בעקומען אליץ מעהר א בעדייטענדען אויטאריטעט אין לאנד און די כהנים ווערען אויף א היפשע צייט כמעט ווי פערגעסען.

די אלע שמואל הנביא'ס רעפארמען האבען געהאט זעהר א גרויסע בעדייטונג. פון איין זייט האט ער צובראכען דעם איינציגען קאנקרעטען צענטר, דעם גייסטיגען צענטר ביים פאלק. פון צווייטען זייט אבער ווערט די יודישע אמונה אליץ מעהר ריין פון די ערשטע געצענדינערישע בעגריפען. די מזבחות אין מצפה און רמה און גבעה און אז. וו. דער-ווייזען, אז גאט איז גארנישט צוגעבונדען צו איין ארט, אז מען קאן גאט דיענען אומעטום. ווייטער האט דאס, וואס יעדער האט געקאנט או-מעדום ברייננגען א קרבן, בכלל געמאכט קלענער דעם גאנצען ענין פון קרבנות, אלס די העכסטע ארט פון גאטעס-דיענסט. און ענדליך ערלויבט זיך שוין שמואל ארויסצוזאגען די מיינונג: „צי פערלאנגט דען גאט די עולות און די זבחים, אזוי ווי ער פערלאנגט, אז מען זאל געהארכען זיין צו זיין שטים? וואהרליך, געהארזאמקייט איז פיעל בעסער פאר א קרבן, דאס פערנעהמען גאט'ס שטים — פון די פעטסטע רינדער"...

דאס גאנצע לעבען, ביזן טיעפען עלטער, האט שמואל הנביא געלערנט דאס פאלק און געקעמפפט פאר זיין זעלבסטשטענדיגקייט. זיין הויפט שטרעבונג איז געווען צו מאכען פון פאלק ישראל א ממלכת כהנים וגוי קדוש, ד"ה א הייליג פאלק, וועלכעס זאל ווערען געפיהרט דורך די הייליגע לייט ווי די „בני הנביאים". די היסטארישע נויטווענדיגקייט האט אבער געפיהרט דערצו, אז דאס יודישע פאלק זאל שאפען א פעסטע צענטראַ-ליזירטע פאליטישע מאכט, ווען נישט וואלט עס קיין קיום נישט געקאנט האבען. די פלשתים, וועלכע האבען פריהער געבילדעט פיעל אבגעזונדערטע קליינע מלוכהלעך, האבען זיך אין די לעצטע שמואל'ס יאהרען צווישען זיך כמעט אינגאנצען פעראייניגט, כדי צו קעמפפען מיט ישראל; די עמונים, די עמלקים האבען זיך אויך אליץ מעהר פערפעסטיגט; דאס יודישע פאלק האט געמוזט זיך צוגרייטען צו א דויערהאפטען און שווערען קאמפף. זעלבסט-פערשטענדליך, אז אזא קאמפף קאן א פאלק פיהרען נאר מיט אן ארגאני-זירטען חיל, וועלכער זאל זיין גוט בעוואפענט, גוט געלערנט, און זאל זיין שטענדיג גרייט צו מלחמה, אונטער אן אלגעמיין אנערקענטער אויטא-ריטעט. די אנערקענונג האט זיך אליץ טיעפער איינגעווארצעלט ביים פאלק און ענדליך האט זי זיך אויסגעדריקט אין א גאנץ דייטליכער פארם. —

ווען שמואל איז אלט געווארען און זיינע זיהן יואל און אביה, וועלכע זענען נישט געשטאנען אויף אזא הויכע מדרגה ווי זייער פאטער אין גרויס־קייט און ערליכקייט, האבען געזאלט ווערען שופטים, האט דאס פאלק זיך פערזאמעלט ארום שמואל הנביא און האבען פון איהם געפאדערט ער זאל אין לאנד בעשטעטיגען א שטענדיגען מלך. אזא פאדערונג איז פאר שמואל'ן געווען גאר אונערהאפט און איהם האט עס זעהר געקרענקט. ער האט געוואלט, אז זיין פאלק זאל זיין פריי נישט נאר אויסערליך, נאר אויך איגערליך. דאס פאלק ישראל דארף נישט זיין אונטערטעניג ניט נאר א פרעמדען מלך, נאר זאגאר אנ'אייגענעם מלך; נאר דער יודישער גאט אליין בעדארף געוועלטיגען איבער יודען און זיין געוועלטיגקייט דארף ער זיך מיט קיינעם נישט טיילען! שמואל הנביא האט געוואלט ווירקען אויפ'ן פאלק מיט דעם, וואס ער האט מיט שרעקליכע פארבען געשילדערט פאר זיינע אויגען די אונערבארמליכע אויספיהרונג פון די דעספאטישע הערשער צו יענער צייט, ווי זיי דריקען דאס לאנד, ווי זיי רויבען, ווי זיי טויטען אהן קיין שום פעראנטווארטליכקייט, ווי זיי פערשקלאפען דאס פאלק, נעהמען אב זיינע קינדער אלס דיענער און זיינע טעכטער אלס דיענסטען, לעגען ארויף גרויסע צינזען, רויבען זיין אייגענטום און אז. וו. — עס האט אבער נישט געהאלפען די שטראף־רייד, זאגאר די קללות פון אלטען נביא, העלד און פאלקס־לעהרער. דאס פאלק איז געווען טיעף איבערצייגט אין דער נויטיגקייט פון א נייער מלוכה־ארדנונג אין לאנד און עס האט געטענה'ט: „ניין, נאר א מלך מוזען מיר האבען. דאן וועלען מיר זיין גלייך מיט אלע פעלקער. אונזער מלך וועט אונזער שופט זיין, ער וועט זיך שטענדיג פאר אונז מיהען און אונזערע מלחמות וועט ער פיהרען!"...

ענדליך מוז זיך אונטערגעבען דער אלטער פאלקס־פיהרער, ער מוז ערפילען דעם אלגעמיינעם פערלאנג פון פאלק, דאס לאנד פון ישראל טרעט אריין אין א נייעם פאזיס פון — א מלוכה־ארדנונג. עס ווערט געשאפען אנ'אלגעמיינער פאליטישער צענטר אין לאנד, וועלכער בינדט צוזאמען אלע טיילען פונ'ם פאלק און שאפט א שטארקע ארגאניזירטע מלוכה־קראפט, וואס איהר בעדייטונג וואקסט אלץ מעהר און מעהר אין דעם פאליטישען לעבען פון די פעלקער אין דער אלטער קליין־אזיען.

פיערטעס קאַפּיטעל.

דער מלך שאול.

דער ערשטער מלך, וואָס איז אויסגעקליבען געוואָרען ביי די בני ישראל מיט דער מיטווירקונג פון שמואל הנביא, איז געווען שאול בן־קיש פון שבט בנימין, א געוועזענער ערד־אַרבייטער. שמואל האָט זיך, וואַהרשיינליך, דערום אָבגעשטעלט אויף דעם זוהן פון קיש, ווייל פון איין זייט האָט זיין נידעריגע אָבשטאַמונג „פון דער אָרעמסטער משפחה פון דעם יונגסטען שבט" איהם, דעם ערשטען מלך, געזאָלט אָבהאַלטען פון דעם געוועהנליכען דעספּאָטישען שטאָלץ; פון דער אַנדערער זייט איז שאול געווען בעגאַבט מיט די העכסטע מעלות: וואונדערליך שען, א אונגעוועהנליכער העלד ווי אויך א אונגעוועהנליכער ענו, א דרייסטער און אַן אונענדליך גוטער מענש, א איינפאַכער ערד־אַרבייטער מיט גרויסע נייגונגען צו נבואה. אָט אַזא מלך האָט וויר קליך געקאָנט זיין איבערגעגעבען מיט'ן גאַנצען לעבען די אינטערעסען פונ'ם פאָלק, שעצען איהם און מדריך זיין, נישט זוכענדיג אין זיין הויכער מאַכט קיין אייגענע נוצען; שמואל וואַהרשיינליך האָט אויך געהאָפט, אַז אַזא מענש ווי שאול בן־קיש לויט זיינע אַלע אויבענדערמאַנטע אייגענשאַפטען וועט זיין שטענדיג אָבהענגיג פון דעם נביא.

זאָגאַר נאָכדעם שוין ווען שאול איז אויסגעקליבען געוואָרען אַלס מלך האָט ער נישט געוואָלט אָנטהון די קרוין אויף זיין קאָפּ, ער האָט נישט געוואָלט אויסבייטען דעם אַקער אויף דער קרוין. נאָך דער אויסוועהלונג האָט שמואל געשיקט זוכען שאול'ן און מען האָט איהם געפונען „פערבעהאַלטען צווישען די געשיר", מען האָט איהם פון דאָרט מיט געוואַלד געבראַכט און שמואל האָט איהם פאַר א מלך געזאַלבט. נאָכ'ן זאַלבען האָט זיך דער מלך צוריקגעקעהרט אין זיין היים, צו זיין פעלד און צו זיין אַקער, צו זיין פריהערדיגער איינפאַכער לעבענס־אַרט. א טייל פונ'ם פאָלק, וועלכע האָבען זיך פאָרגעשטעלט דעם טיפּוס פון די אַרומיגע מלכים, האָבען נישט געגלויבט אין שאול'ס פעהיגקייטען צו געוועלטיגען איבער'ן לאַנד און האָבען איהם זאָגאַר פערהאַסט אין האַרצען.

נאָר באַלד נאָך זיין זאַלבונג האָט דער יונגער מלך געהאַט די

מעגליכקייט צו דערוויזען, אז טראץ דעם, וואס אין זיין אלטעגליכען לעבען איז ער שטענדיג געווען א רוהיגער מענש און א גרויסער עניו, האט ער דאך געקאנט אויפפלאקערען מיט דעם היילינגסטען פייער פון פאלקס־ליעבע, ווען עס האט זיך געהאנדעלט וועגען די אינטערעסען פון זיין לאנד. די עמונים האבען זיך פערזאמעלט אויף מלחמה אויף דער יודישער גרענעץ־שטאדט יבש־גלעד און האבען איהר בעלאגערט. די איינוואהנער פון יבש־גלעד האבען זיך געמוזט אונטערגעבען דעם פיינד, נאר דיווילדע עמונים האבען נישט געוואלט אננעהמען די אונטערטעניגשאפט פון יבש־גלעד, כל זמן די איינוואהנער וועלען זיך נישט לאזען אויסשטעכען דאס רעכטע אויג אלס צייכען פון טרייער קנעכטשאפט: אויב נישט — האבען זיי געדראהט — וועט קיינער פון שטאדט קיין לעבעדיגער נישט בלייבען. די בעלאגערטע האבען געשיקט שלוחים צום יונגען מלך שאול אין הויפט־שטאדט גבעה און הילף געבעטען. דער מלך איז אויפגערעגט געווארען הערענדיג די רייד פון די שלוחים, האט גענומען א רינד, איהם צו־שניטען אויף צוועלף שטיקער און צושיקט דורך די זעלביגע שלוחים צו אלע שבטים פון ישראל מיט די ווערטער: „ווער עס וועט נישט געהן נאך שאול'ן און שמואל'ן אין דער מלחמה, וועל איך אזוי טהון צו זיינע רינדער!“ דאס פאלק האט פערנומען די שטים פון זיין מלך און אלע, ווי איין מאן, האבען זיי זיך פעראייניגט אונטער דער אנפיהרונג פון שאול'ן. א גרויסע, בעגייסטערטע מחנה האט שאול ארויסגעשטעלט געגען די עמונ'ער און מיט דעם גרעסטען העלדענמוטה האט ער געקעמפפט געגען דעם שונא, וועלכען ער האט וויrקליך א טוידט־קלאפ געגעבען.

מיט דעם גלענצענדען נצחון, וואס שאול האט אבגעהאלטען אויף דעם יודישען פיינד, האט ער זיך געשאפט די ליעבע און די אכטונג פון גאנצען פאלק אהן אונטערשיעד. דאס פאלק האט זיך צונויפגעזאמעלט אין שטאדט גלגל צו פייערען שאול'ס טריאומף און צו בענייען זיין אויס־וואהלונג אלס מלך. דא האט שאול אויך געהאט די מעגליכקייט ביי זיין גרויסער דרייסטיגקייט ארויסצווייזען זיין טיעפסטע גוטהערציגקייט. דאס פייערענדע פאלק, פרעהענדיג זיך מיט זיין העלד און שיטצער, האט זיך געוואלט ביי דער געלעגענהייט נוקם זיין אן די, וואס האבען צו ערשט געהאט ארויסגעוויזען זעהר פעראכטונג און האס צום אויסערוועהלטען מלך. עס האט אבער דער יונגער מלך ניט דערלאזען קיינע בלוטפערגיסונג און דארט, וואו ער האט געוויזען זיין העלדענמוטה אויסצוראטהען די שונאים פון זיין פאלק, האט ער אויך בעוויזען זיין העלדענמוטה צו שענקען

זיינע פערזענליכע שונאים. „עס זאל קיינער נישט געטוידט ווערען היינטיגען טאג — האט דער העלד אויסגעשריען צום פאלק — דען היינטיגען טאג האט גאט זיין ישועה געבראכט זיין פאלק ישראל"...

נאך דער מלחמה מיט די בני עמון האט זיך שוין שאול נישט אומגעקעהרט צו זיין פעלד. די אנערקענונג פון זיינע פליכטען צו זיין פאלק דרינגט אלץ מעהר אריין אין זיין הארצען; ער פערשטעהט, אז כדי דאס פאלק זאל א קיום האבען צווישען די ארומיגע פיינדליכע שכנים, מוז עס אויף א געוויסער צייט פון א פריעדליכעס ערד־ארבייטער־פאלק ווערען א קריעגס־פאלק; דאס שווערד מוז אויף א צייט די סאכע פערבייטען. שאול נעהמט זיך צו ערשט ענערגיש צו פארמירען א שטענדיגען געוואפענטען חיל פון'ן פאלק. דאס איז געווען גאנץ שווער. דאס לאנד פון ישראל האט זיך דאן געפונען אין א שרעקליכע לאגע. די פערשיעדענע פעלקער ארום האבען עס געוואלט צורייסען אויף שטיקלעך. איבערהויפט האבען די פלשתים צו יענער צייט פון דאס־ניי גענומען דריקען דאס פאלק ישראל, געמאכט איהם אין א געוויסער מאס אבהענגיג פון זיי. דאס פאלק ישראל האט זיי, ווי אין שמואלים צייטען, געמוזט צאהלען צינזען און איז דורך דעם שטארק פעראָרימט געווארען. די פלשתים האבען דאן געהאט אין ארץ־ישראל אנאייגענעם נציב (פארשטעהער) און האבען שטרענג נאכגעשפירט, אז אין לאנד זאל זיך קיין שום געוועהר נישט געפינען; צוליעב דעם האט זיך דאן צווישען די בני ישראל זאגאר קיין אייגענער שמיעד נישט איינגעפונען, כדי זיי זאלען זיך קיין כלי־זיין נים קאנען שאפען. נאר שאול און יהונתן זיין זוהן — דערצעהלט די מסורה — האבען צו שווערד און צו שפיז ביי זיך געהאט אין די צייט פון די ערשטע מלחמות. דאס איבעריגע חיל האט זיינע פריעדליכע ארבייטס־געצייג פערוואנדעלט אין קריעגס־געוועהר. שאול האט זיך אבער פאר די אלע שוועריגקייטען נישט דערשראקען און איהם געלינגט ענדליך צונויפצושטעלען א שטענדיגע העלדישע ארמעע, אין שפיץ פון וועלכער זענען געשטאנען די בעריהמטע קריעגס־העלדען אבנר בן־נר און יהונתן בן שאול. דאן פערפיהרט שאול אונערמידליכע שוץ־מלחמות געגען די פיעלע שונאים, וואס פלעגען אונאויפהערליך בעפאלען דעם פאלק ישראל און האלט אב איבעראל גלענצענדע נצחונות. אנגעהויבען האט ער פון די פלשתים, פון דעם געפעהרליכסטען יודישען פיינד צו יענער צייט, מיט וועלכען דעם יודישען פאלק, איז אויסגעקומען צו שטרייטען דורות־לאנג, מיט קירצערע אדער לענגערע הפסקות. די ערשטע מלחמה האט זיך געענדיגט מיט א פאלשטענדיגער מפלה פאר די פלשתים און שאול האט

דאַן בעפרייט דאָס יודישע לאַנד אויף עביג פון דער הערשאַפט פון די פלשתים. דאָך האָבען די פלשתים אין אַ קורצער צייט אַרום זיך פון דאָס־ניי פערשטאַרקט און אָנגעהויבען ווידער גאַנץ אָפט צו בעפאַלען די יודישע גרענעצען, נאָר שטענדיג פלעגען זיי טרעפען אַ מוראַ'דיגען ווידער־שטאַנד דורך שאול'ס אַרמעע און זיי האָט זיך שוין מעהר ניט איינ־געגעבען צו מאַכען דאָס יודישע פאָלק אָבהענגיג פון זיי.

נאָכדעם ווי שאול האָט זיך אַרום געטהון אַביסעל מיט די פלשתים, האָט ער זיך גענומען צו רעכענען מיט די איבעריגע פעלקער, וועלכע האָבען יאָהרען־לאַנג בעדריקט דאָס פאָלק ישראל און געראַובט די גרענעצען פונ'ם לאַנד. „ער האָט אָהן אויפהער גלענצענדע מלחמות געהאַלטען מיט מואב און מיט עמון און מיט אדום און מיט צובה און מיט עמלק, און וואו ער האָט זיך געקעהרט האָט ער אומעטום בעגליקט". אויף אַזאַ אופן האָט שאול אויף אַ לאַנגע צייט בעפרייט זיין פאָלק פון דעם פאָליטישען דרוק פון די אַרומיגע פיינדליכע פעלקער.

שאול האָט אָבער ניט נאָר פאַר דעם מאַטעריעלען גליק פונ'ם לאַנד אַליין זיך געזאָרגט, ער האָט שטענדיג זיך געמיהט אויף אויפצוהויבען דאָס פאָלק אין מאָראַלען זין. ער האָט געקעמפפט געגען די פערשידענע ווירקונגען פון דער אַמאָליגער געצענדינערייַ; ער האָט אויסגעראָהט פונ'ם לאַנד דאָס כשופמאַכערייַ. ער האָט אויפגעקוקט אַז דאָס פאָלק זאָל פינקטליך די תורה אָבהיטען; די מסורה דערצעהלט, אַז זאָגאַר אויפ'ן שלאַכט־פעלד האָט ער אויפגעזעהן אַז דער חיל זאָלען קיין ניט־געקוילעטע פלייש ניט עסען און אַז. וו... די אַלע שאול'ס פערדינסטען צוזאַמען מיט זיינע אויסגעצייכענטע פערזענליכע אייגענשאַפטען, ווי זיין גוטהערציגקייט, מילד־קייט, עניוות און גייסטספאָרכטיגקייט, האָבען איהם געמאַכט פאַר'ן פאָלקס־ליעבלינג. דאָס פאָלק האָט איהם געאַכטעט אויף דער העכסטער מדרגה, איהם אָנגערופען „משיח ד'" (דער געזאַלבטער פון גאָט), נאָר צוזאַמען מיט דער ליעבע פון פאָלק, וואַקסט אויך די פיינדשאַפט פון דעם אַלטען נביא צום יונגען קעניג. דאָס גאַנצע מלוכה־סיסטעם איז געווען געגען זיינע בע־גריפען, געגען זיין גייסט. צופיעל אַכט האָט שאול — לויט שמואל'ס מיינונג — געשאָנקען דער אַרמעע, ווען אין אמת'ן דאַרף דאָס פאָלק גע־דענקען, אַז זיין גליק איז אָבהענגיג נאָר פון דעם ווילען פון גאָט, וועלכער „וועט זיין פאָלק ניט פערלאָזען צוליעב זיין גרויסען נאָמען"... שמואל האָט געזעהן, אַז שטיצענדיג זיך אויף דעם חיל ווערט דער מלך אַלץ מעהר זעלבסטשטענדיג אין זיין טהעטיגקייט, וואָס ווייטער ווערט ער אַלץ ווענינער

אָבהענגיג פון דעם נביא. דעם געטליכען מאַן, האָט, פערשטעהט זיך, נישט זיין כבוד געאַרט, נאָר זיין אידעאַל: דאָס אויסערוועהלטע פאָלק, וואָס גלויבט אין איין איינציגען הייליגען גאָט און שטרעבט צו הייליגקייט, ריינקייט און מענשען-ליעבע, ווערט אויך אַ פאָלק פון גראָבען פיזישען כח, ווי אַלע אַנדערע פעלקער, און אָנשטאָט צו זיין אַ „ממלכת כהנים", (אַ „מליכה פון גאָט'ס בעדיענטע") ווי עס האָבען געהאָפט די ערשטע פאָלקס-לעהרער און פאָלקס-אָנפיהרער, ווערט דאָס פאָלק פערוואַנדעלט אין אַ שטענדיגע בעוואָפענטע אַרמעע!

שמואל הנביא איז געווען טיעף איבערצייגט, אַז שאול פיהרט דאָס פאָלק אויף אַ פאַלשען וועג און ער האָט נישט דורכגעלאָזען קיין געלעגענהייט אַרויסצווייזען דעם יונגען מלך זיין שנאה צו איהם. פאַר'ן גאַנצען פאָלק פלעגט שמואל מביש זיין דעם גרויסען קריעג'ס-העלד, און איין מאָל, ווען שאול האָט נישט פינקטליך ערפילט שמואל'ס פערזאָג (אין בעטרעף צו דער מלחמה מיט עמלק, וואָס דער נביא האָט אָנגעזאָגט פון דעם פיינד'ס לאַגער נישט איבערצולאָזען קיין לעבעדיגעס, זאָגאַר קינדער און בהמות, און דער מלך האָט רחמנות געהאַט אויף די אונשולדיגע בהמות און עס געשענקט זיין היל, אויך אגג'ן, דעם קעניג פון עמלק, דעם געפעהרליכען יודישען שונא, האָט ער אַ לעבעדיגען אין קייטען געבראַכט מיט זיך אין לאַנד, כדי דעם איגענעם טריאומף מיט איהם צו בעפוצען), — האָט איהם שמואל אין די אויגען פון דעם גאַנצען היל ערקלערט, אין דעם נאָמען פון גאָט, אַז „גאָט וועט אַרויסרייסען פון זיין האַנד די מלוכה איבער'ן יודישען פאָלק און איבערגעבען עס אין בעסערע הענד!"

זעלבסטפערשטענדליך, אַז אַלע לעבענס-אינטערעסען פונ'ם פאָלק און אַלע פאָליטישע בעדינגונגען זענען געווען געגען שמואל הנביא'ס אידעאַל, דאָך איז דער מלך שאול געפאַלען אַלס קרבן פון שמואל'ס הייליגען אייפער. דער האַס, וואָס דער נביא האָט דעם מלך אַרויסגעוויזען פאַר'ן גאַנצען היל אין דעם נאָמען פון גאָט, האָט זיין כבוד ביי'ם פאָלק זעהר ערנידעריגט. אויך די שלעכטע בשורה, אַז די מלוכה וועט פון איהם אָבגענומען ווערען, האָט איהם שרעקליך דערשלאָגען. דער העלד ווערט קראַנק; עס פאַלט אויף איהם אַרויף אַ מרה שחורה און פערראומערט איהם דאָס לעבען... די פערצווייפלונג, וואָס האָט זיך פערגנב'עט ביי שאול'ן אין האַרצען, הערט נישט אויף זאָגאַר נאָך שמואל'ס טוידט און מאַכט איהם אָבהענגיג: ער פערליערט זיין העלדענמוטה, און צוזאַמען מיט דעם אויך זיין מילדיקייט און גוטהערציגקייט. שאול פערלאָזט אַלץ אויף לענגערע

צייטען דאס קריעגס-פעלד; דערפאר אבער הויבט זיך אן א גאנצע רייהע פון בלוטפערגיסונגען אין לאנד גופא. דעם מלך'ס אונרוהיגער גייסט הויבט אן מורא צו האבען פאר א פערשווערונג קעגען איהם; דאן זוכט ער אויסצוראטהען זיינע אינערליכע בלומרשדיגע שונאים. מיט דעם צוועק הרג'עט ער אויס א גאנצע שטאדט מיט כהנים, (נוב עיר הכהנים), הרג'עט אויס די גבעונים, וועלכע זענען נאך פון יהושע'ס צייטען געווארען יודישע אונטערטאנער; זאגאר זיינע אייגענע קינדער פאנגט ער אן חושד זיין אין א פערשווערונג געגען איהם און פערפאלגט זיי. שאול פערליערט אלץ מעהר די ליעבע פון פאלק; ער פערליערט זיין צויבער-קראפט צו בעגייסטערען זיין חיל. און ווען צו ענדע קלויבען זיך די פלשתים צוזאמען אויף די בערג גלבוע מלחמה צו האלטען געגען שאול'ן, טרעפען זיי אין יודישען לאגער א מוטלאזע ארמעע, מיט א גייסטיג קרענקליכען, פערצווייפלונגספולען אנפיהרער. דאן פערשפיעלט דאס יודישע פאלק דעם שלאכט, דער יודישער חיל טרעט אב צוריק; נאר שאול און זיין העלדישער זוהן יהונתן קלויבען בעסער אויס דעם טוידט איידער דעם שענדליכען ענטלויפען פון שלאכט-פעלד.

אזוי שטארבט דער ערשטער יודישער מלך שאול בן-קיש!

פינפטעס קאפיטעל.

דוד המלך.

(1055—1015 פאר כריסטוס-געבורט).

שאול איז געשטארבען, נאר דאס פאליטישע לעבען אין לאנד האט שוין נישט געקאנט אומקעהרען זיך פון דעם וועג, אויף וועלכען דער פערשטארבענער מלך האט עס אוועקגעשטעלט. נאך שאולין האט געקעניגט איבער'ן לאנד זיין איבערגעבליבענער זוהן איש-בושת. איש-בושת איז אבער געוועזען נישט קיין פאסענדער יורש פון טראן: ער איז געוועזען א מענש מיט א שוואכען כאראקטער און פון זיין פאטער'ס העלדענמוטה האט ער גארנישט געירש'נט. דער אנפיהרער אין לאנד איז געוועזען זיין הויפט קריעגס-הער אבנר בן-נר, וועלכער האט די זעלבע שטעלע פערנומען פאר שאול'ס לעבען און האט זיך אין די פיעלע מלחמות, וואס שאול האט געפיהרט, זעהר אויסגעצייכענט. ער האט מיט זיין פרישען חיל געוויזען א שטארקען ווידערשטאנד די פלשתים, וועלכע האבען נאך שאול'ס טוידט געוואלט, ווי אין די אמאליגע יאהרען, אונטערטעניג מאכען אונטער זיך דאס יודישע פאלק. נאר דאן האט זיך אינ'ם לאנד גופא אנגעפאנגען אן אינערליכער קאמפף. דער אונפעהיגער איש-בושת האט נישט געקאנט מיט זיין אויטאריטעט צוציהען צו זיך דאס גאנצע פאלק, ווי זיין פאטער שאול און אין דער הערשאפט איבער'ן לאנד קומט פאר א שפאלטונג. דער גאנצער שבט יהודה, וועלכער איז שטענדיג געוועזען איינער פון די עכט בעדייטענדסטע זאגט זיך אב פון איש-בושת'ן און וועהלט אויס איבער זיך פאר א מלך דעם יונגען דוד, דעם זוהן פון ישי פון שטאדט בית-לחם, אין טייל לאנד פון שבט יהודה.

דוד אלס פערזענליכקייט איז געוועזען פיעל עהנליך צו שאול'ן; ער בעזיצט אויך צוויי וואונדערליכע קאנטראסטען אויף אמאל: פון איין זייט די מילדיסטע גוטהערציגקייט, כמעט די אדעלסטע פרויען-צערטליכקייט, פון צווייטען זייט — העלדענמוטה, וואס גרייכט כמעט ביז אכזריות. די ביידע אייגענשאפטען האבען אין דוד זיך נאך גאר אלס קינד ארויסגעוויזען. ווי די מסורה דערצעהלט איז ער א פאסטוך געוועזען ביי זיין פאטער. צווישען

די כשערעדעס שאף, אין פעלד, אין דעם שוים פון דער נאטור פלעגט ער בעגייסטערטע לידער זינגען און אויפ'ן הארפע געטליכע מעלאדיען שפיע־לען; נאר אז אויף די שאף פלעגען חיות רעות אנפאלען, וועלף אדער בערען אדער לייבען, פלעגט דער יונגער געטליכער משורר פייל און בויגען אין האנד נעהמען און גאנץ דרייסט אין מלחמה געהן. און ווען אז ער איז נאך א קליינער פאסטוכ'ל געווען, דערצעהלט די מסורה, האט איהם שמואל גזעהן און על פי הנבואה האט ער איהם אלס צוקינפטיגער מלך איבער יודען געזאלבט, אנשטאט שאול'ן, וועלכען דער אלטער נביא האט שוין פערפאלגט. אלענפאלס האט דער מסבב הסבות נאך קינדווייז געגומען דוד'ן צוגעוואהנען און איינצואיבען אין זיין גרויסער היסטארישער ראליע, וועלכע ער האט ענדליך געזאלט שפיעלען צווישען זיין פאלק. גאר יונג, גלייך פון פעלד, „פון הינטער די טשערעדעס שאף” טרעט דוד אין שאול'ס הויז אריין. שאול'ן האט שוין דאן די מרה שחורה געפייניגט און זיינע דינער האבען איהם געראטען דעם יונגען געטליכען פאעט צו זיך אין הויז צונעהמען, כדי ער זאל מיט זיין וואונדערבארער הארפע פון קעניג דעם אונמוטה פערטרייבען. דוד אבער האט מיט'ן פידעל אליין זיך נישט געקאנט בעגנוגען: צוזאמען מיט דער פאעטישער בעגייסטערונג, האט אין איהם אויך זיין גבורה געוואקסען, און זי האט אויך געפאדערט אויסגעאיבט צו ווערען צום נוטצען פון זיין געליעבטעס פאלק און גאט'ס געזאלבטען מלך.

די מסורה דערצעהלט, אז אין איינע פון די אונאויפהערליכע מלחמות מיט די פלשתים, וואס שאול האט געפיהרט, האט דוד נאך גאר יונגערהייד געהרג'עט דעם ריעז פון די פלשתים גלית'ן, וועלכער איז זעקס איילען די הויך געווען, איגגאנצען אין אייזען און אין קופער געפאנצירט און האט א שרעק אנגעווארפען אויף די מחנה פון ישראל. דער דאזיגער ערשטע גליקליכער העלדענטהאט האט דוד'ן געשאפען אונענדליכען רוהם: זיין נאמען איז געווארען בעקאנט דעם גאנצען פאלק; דאס גאנצע לאנד שטאלצירט מיט איהם. דוד טרעט אריין אין שאול'ס מחנה, נעהמט אנטייל אין פיעל מלחמות און צייכענט זיך אומעטום אויס מיט זיין גבורה. שאול בעשטימט איהם אין גיכען אלס מלחמה־אנפיהרער איבער'ן גאנצען חיל, וועלכער ליעבט איהם אונענדליך. דוד פיהרט מלחמות מיט'ן איבערגעגעבענעם חיל, ער האלט כסדר אב גרויסע נצחונות, ער ווערט א פאלקס־העלד, דער סאמע בעליעבטער מאן צווישען פאלק, וועלכען דאס פאלק בע־זינגט, וועלכען די פרויען בעגעגענען מיט לויב און מיט טענץ. צו הויך

ווערט צוגעבונדען דאס גאנצע הויזגעזינד פון מלך שאול: מיכל, די יונגסטע קעניג-טאכטער, פערליעבט זיך אין קריעגס-העלד און געטליכען פאעט און ווערט דוד'ס פרוי.

נאר צוזאמען מיט'ן רוהם, וואקסט אויך פאר דוד'ן א גרויסע געפאהר. דער גייסטיג-קראנקער שאול קאן נישט גלייכגילטיג צוזעהן, ווי עס שטייגט די ליעבע פון פאלק צו דוד'ן. עס צופלאקערט זיך אין זיין קראנקען הארץ די קנאה; זיין קראנקע פאנטאזיע זאגט איהם פארויס, זאגאר גאנץ אונדייטליך, אז דוד וועט ענדליך פון זיין דינאסטיע ארויס-רייסען די מלוכה, און ער זוכט מיטלען צו מאכען אן ענדע פון דעם יונגען משורר און העלד. ער פרובט זאגאר ביי זיך אין הויז מיט זיין אייגען שפיז איהם צו דערשטעכען אין די מינוטען פון דער געטליכער בעגייס-טערונג, ווען דער משורר איז איינגאנצען בעטרונקען פון די הימעלרייכע קלאנגען, וועלכע רייסען זיך ארויס פון זיין הארפע. דאן מוז דוד ענטלויפען פון שאול'ס הויז, פון זיין פרוי, פערלאזען די מחנה און שטענדיג זיך בעהאלטען פון מלך'ס צארן, וואס זוכט איהם אהן אויפהער. א געוויסע צייט בעהאלט זיך דוד ביי שמואל'ן אין רמה, ער גיט זיך איבער דער נבואה און פיהרט אריין גייסטליך לעבען צווישען די בני-הנביאים. ענדליך ווערט אבער זיין בעהעלטעניש ענדעקט און ער מוז פון דארטען ענטלויפען. דאן הויבט זיך אן פאר דוד'ן א גאנצער פעריאדע פון וואנדערונג, פון בע-העלטעניס און ליידען. פיעל העלדען פון לאנד, וואס זיי האט געקרענקט דוד'ס נישט פערדיענטע צרות, זענען אנגעקומען צו איהם צוטיילען מיט איהם צוזאמען פיין און נויט. דאן האט דוד צונויפגעשטעלט א מחנה פון עטליכע הונדערט מאן אויסגעצייכענטע העלדען, מיט וועלכע ער האט ארומגעוואנדעלט איבער די גרענעץ-געגענדען פון לאנד ישראל, אנ-געפאלען אויף די גרענעץ-פעלקער: אויף גשור, אויף גריז, אויף עמלק און אז. וו. די דאזיגע אנפאלונגען האבען אויף די פעלקער ארויסגע-רופען אנ'אימה און זיי פלעגען האלטען זיך וואס ווייטער פון די יודישע גרענעצען. ביי די אנפאלען פלעגט דוד פיעל רויב אבנעהמען ביי די פעל-קער; דעם רויב פלעגט ער א געוויסען חלק צוטיילען צווישען זיין מחנה און דאס איבעריגע פלעגט ער אוועקשיקען אינ'ם לאנד צו צוטיילען צווי-שען פאלק. ענדליך איז אבער זיין וואנדערען זאגאר איבער די גרענעץ-געגענדען אויך געווארען נישט אונגעפעהרליך, ווייל שאול'ס קנעכט האבען נאך איהם אומעטום געלויערט. דאן האט דוד געמוזט אינגאנצען פער-לאזען זיין היילגעס לאנד, זיין הייסגעליעבטען פאלק, און ער האט זיך

מיט זיינע מענשען בעזעצט אין פלשתים. דארטען האט ער געפיהרט זעהר א לוסטיגע אבער א געפעהרליכע פאליטיק מיט'ן מלך אכיש, פאר וועלכען ער האט זיך ארויסגעוויזען אלס הייסער פריינד פון די פלשתים און א פיינד פון מלך שאול, וועלכער האט איהם פערפאלגט, און אין אמת'ן האט ער פארגעזעצט די פריהערדיגע ארבייט זיינע: ער פלעגט ווי פריהער מאכען אפטע אנפאלען אויף די גרענעץ-פיינד פון ישראל!

דאס גאנצע לעבען פון שאול'ן האט דוד אזוי אונרחמנות'דיג געוואנ-דעלט צווישען פרעמדע פעלקער, אין פרעמדע לענדער, צווישען שרעק-ליכע געפאהרען. זיין איינציגע טרייסט פלעגט ער נאר מאנכעמאל אין זיין הארפע געפינען און אין דער אנערקענונג פון די נוטצען, וואס ער פלעגט גאנץ אפט ברענגען דורך זיינע לידען דעם געליעבטען פאלק ישראל. זיין אונענדליכער גרויסמוטה האט זיך ארויסגעוויזען, ווען צו דוד'ן אין צקלג, קיין פלשתים, האט געגרייכט די טרויעריגע בשורה, אז שאול און זיין זוהן יהונתן זענען אין מלחמה גע'הרג'עט געווארען. דוד פערגעסט די אלע צרות, וואס דער פערשטארבענער שאול האט איהם פערשאפען, און ער ברעכט אוים מיט א ריהרענדען יאמער:

„הצבי ישראל! על במותיך חלל איך נפלו גבורים!...״

דאס פאלק האט אבער אויך נישט פערגעסען זיין גרויסמוטהיגען העלד, און נאך שאול'ס טוידט, ווען דוד האט זיך אומגעקעהרט פון דער פרעמד אין זיין געליעבטעם לאנד, ווערט ער פריינדליך היים בעגע-גענט און דער שבט יהודה זאלבט איהם אויף זיין חלק ערד אלס מלך. דוד האט זיך אין חברון בעזעצט; ער האט א גרויסע מחנה צוזאמענגע-שטעלט, איבער וועלכער ער האט בעשטימט אלס הויפטמאן דעם בע-ריהמטען גבור יואב'ן, דעם זוהן פון צרויה, און אלס געהילף זיין ברודער אבישי. דאן האט זיך אנגעהויבען א זיבען-יאהריגער קאמפף צווישען די מחנה פון איש-בושת און די מחנה פון דוד. ענדליך האט אבנר, דער הויפט-מאן פון איש-בושת'ס מחנה אליין אויך איינגעזעהן, אז דוד איז א פא-סענדערער מלך פאר יודען איידער איש-בושת און ער מיט זיין גאנצער מחנה געהען איבער צו דוד'ן. אבנר האט דערצו אויך געוויגט די יענע שבטים, וועלכע זענען צוערשט טריי געבליעבען צו שאול'ס זוהן. נאר אז אבנר איז געקומען קיין חברון אויסצודריקען דוד'ן זיין טריישאפט, האט דארטען יואב איהם אהן דוד'ס וויסען ערמארדעט, ווייל ער האט איהם חושד געווען אין פאלשקייט. דאן האבען צוויי פערדעטער, רכב און בענה, גע-הרג'עט איש-בושת'ן און געבראכט זיין קאפ צו דוד'ן, האפענדיג אויף

א גרויסע לויז. דוד האט זיך אבער שרעקליך ניקם געוועזן אן די מערדער, „וואס האבען געהרג'עט אנ'עהרליכען מאן אין זיין הויז, אויף זיין געלעגער"; דעם איינציגען קינד, וואס איז נאך פון שאולים פאמיליע איבערגעבליעבען, מפיבשת, האט דוד צו זיך אין הויז גענומען און איהם ווי א פאטער ערצויגען.

נאכ'ן טוידט פון איש-בושת פעראייניגען זיך אלע שבטים, קומען צו דוד'ן קיין חברון און זאלבען איהם פאר א מלך אויף דעם גאנצען לאנד. „מיר זענען דאך דיין ביין און בלוט — זאגט איהם דאס פאלק — אויך נעכטען, אויך איי'ערנעכטען, ווען שאול האט נאר איבער אונז געקעניגט, ביזטו דאך געוועזן דער פערזארגער פאר ישראל!"

נאכדעם ווי די אינערליכע קריעג אין לאנד איז איינגעשטילט געווארען האט דוד גענומען פערענדיגען די בעפעסטיגונג פון דעם יודישען לאנד פון אויסערען, וואס שאול האט נאך אין זיין צייט אנגעפאנגען. ער בעניי'ט און פערגרעסערט זיין מחנה און די ערשטע זאך האט ער בעקעמפפט דאס שטארקע פאלק יבוסי, וועלכעס איז געזעסען אין מיטען לאנד פון ישראל אין דער בערגערדיגער געגענד פון ירושלים און די יודען האבען עס יאהרען לאנג נישט געקאנט איינעהמען. דוד האט צוקלאפט דעם יבוסי, צוגענומען זיין לאנד און, די פון דער נאטור בעפעסטיגטע שטאדט, ירושלים האט ער פאר זיין הויפטשטאדט געמאכט. נאכהער בעשליסט ער זיך צו מאכען אנ'ענדע מיט די פלשתים, פון וועלכע דאס יודישע לאנד האט הונדערטער יאהרען נאכאנאנדער געליטען. צום ערשטען מאל איז ער ארויסגעטראטען געגען זיי אין בעל-פרצים און האט צושלאגען זייערע מחנות. די פלשתים זענען זיך צולאפען, נאר אין א קורצער צייט ארום האבען זיי א נייע ארמעע צוזאמענגעשטעלט און מיט פערגרעסערטע קרעפטען זענען זיי פון דאס ניי בעפאלען דאס יודישע פאלק אין עמק רפאים. דא האבען זיי ווייטער דורך דוד'ן א פאלשטענדיגע מפלה געהאט. נאכהער האבען די פלשתים א דריטען מאל און א פיערטען מאל מיט די יודען א מלחמה ערקלערט, נאר דאס איז שוין געוועזן דאס לעצטע מאל. דוד האט צושמעטערט די רייהען פון פיינד, איהם אונטערטעניג געמאכט אויף אייביג און צוגענומען א שטיק לאנד ביי די פלשתים.

מיט דעם האט דוד געענדיגט די שוץ-מלחמות, וועלכע דאס פאלק ישראל האט געמוזט פיהרען הונדערטער יאהרען געגען זיינע פיינד, די גרענעצען פון דעם יודישען לאנד זענען שוין געוועזן געזיכערט, דאס פאלק האט שוין נישט געדארפט מעהר מורא האבען פאר די ארויסיגע

פעלקער, וואָס דוד האָט זיי שטענדיג געהאַלטען אין שרעק. נאָך הדרס העלדען־גייסט האָט זיך נישט געקאָנט בערוהיגען; דאַן האָט ער אָנגע־פאַנגען אַ גאַנצע רייהע אויפטריט־מלחמות מיט די שטאַרקסטע פעלקער פון דער אַלטער קליין־אַזיען און מעסאָפּאָטאַמיען, ער האָט אָבגעהאַלטען גלענצענדע נצחונות איבער מואב, ארם, חמת, אֶדום, עמון, צובה און אַזוי ווייטער. די דאָזיגע מלחמות האָט דאָס לאַנד פון ישראל ברייטער געמאַכט מיט פיעל איינגענומענע געגענדען, דאָס פאָלק ישראל רייכער געמאַכט מיט פיעל אָבגענומענע רויב, מיט גאָלד, מיט זילבער און מיט קופער. די אַלטע אַזיען האָט אויפגעציטערט פאַר דער פרישער קראַפט. די מעהר קולטורעלע פעלקער, ווי פעניקיאַ, צ. ב. ש, האָבען געמיהט זיך אַריינצוטרעטען אין פריינדליכע בעציהונגען מיט'ן יודישען מלך, זיי האָבען צו איהם זייערע שלוחים געשיקט און מתנות איהם געשאָנקען.

אָט אַזוי האָט דוד אַוועקגעשטעלט די יודישע מלוכה אויף דער העכסטע שטופע, וועלכע איז דאַן נאָר מעגליך געווען. ער האָט אָבער נישט נאָר פאַר די אויסערליכע שטאַרקייט פון זיין פאָלק געזאָרגט, נאָר ער האָט אויך פערפאָלקאָמט די אינערליכע אויפבויאונג פון דער יודישער מלוכה־אָרדנונג. די אַלגעמיינע צענטראַליזאַציע האָט פאַר דוד'ן בעקומען איהר פאָלקאָמסטען אויסדרוק. ירושלים איז געוואָרען דאָס הארץ פון לאַנד: דאָרטען איז געזעסען דער קעניג פון דעם גאַנצען לאַנד, די הויפט־ריכטער פון דעם גאַנצען לאַנד און די הויפט־כהנים פאַר דעם גאַנצען לאַנד. כדי די צענטראַליזאַציע זאָל זיין אַ פאָלשטענדיגע האָט דוד פון קרית־יערים גע־בראַכט קיין ירושלים אויך דעם הייליגען ארון. דעם אויטאָריטעט פון דעם דאָזיגען הייליגטום, וואָס איז שוין געווען געפאַלען ביי'ם פאָלק פון שמואל'ס צייטען, האָט דוד געמיהט זיך אויפצוהויבען מיט דעם וואָס ער האָט די גאָטעס־דיענסט אין דעם געצעלט פון דעם אָרון בענייט. צו די קרבנות, וואָס זייער ווערט איז ביי'ם פאָלק ווי גרינגער געוואָרען, האָט ער איינגע־פיהרט גרויסאַרטיגע געזאַנגען און שפּיעלען פון גאַנצע כאָר'ן און אָר־קעסטרען. ירושלים איז אַלזאָ געוואָרען נישט נאָר דער פּאָליטישער און געזעלשאַפטליכער צענטער פון לאַנד, נאָר אויך דער גייסטליכער.

דוד האָט אויפגענומען בעזונדערע לייט, וואָס יעדען פון זיי איז געווען אָנגעטרויט אַ בעזונדערע זייט פון'ם מלוכה־לעבען און פון די מלוכה־אינטערעסען. אויף אַזאַ אופן איז פאַר איהם אַלערווייטיג פערפעסטיגט געוואָרען די מלוכה־אָרגאַניזאַציאָן אין'ם לאַנד.

די בני־הנביאים, וואָס האָבען פון שמואל'ן אָן נישט אויפגעהערט צו

עקזיסטירען אין לאנד, האבען נישט מיט קיין פולער איינשטימיגקייט זיך פערהאלטען צו דער טהעטיגקייט פון דעם ענערגישען מלך. אזוי זעהען מיר, אז דוד האט געוואלט בויען א בית-המקדש פאר גאט אין ירושלים, כדי נאך מעהר צו פערשטארקען די גייסטליכע צענטראליזאציע אין ירושלים, האט איהם נתן הנביא געזאגט אין דעם נאמען פון גאט, אז זיין בנין וועט פאר גאט נישט בעווילליגט ווערען, „ווייל זיינע הענד האבען צופיעל בלוט פערגאסען“...

נאר אויב דוד האט זיך נישט זעהר פיעל גערעכענט מיט די אנזיכטען פון די נביאים אין זיינע פאליטישע אונטערנעהמונגען, האט ער דאך די נביאים זעהר געשעצט אלס די ריכטיגע טרעגער פון דעם געטליכען אמת און צווישען זיינע הויז-לייט און גרויסע שרים האבען זיי דעם אנגעזעהענסטען ארט פערנומען. אלס מענשען מיט דער גרעסטער מסירות-נפש פאר דער גערעכטיגקייט האבען זיי שטרענג נאכגעקוקט אלע טהאטען פונ'ם מלך און פאר יעדער אונרעכט האבען זיי איהם די פייערדיגסטע שטראף-רייד געזאגט, נישט מורא-האבענדיג פאר קיין זאך. ביי זייער מיטהילף האט דוד געמיהט זיך אין לאנד איינצופלאנצען דעם ריינעם אמת און אונבעשטעכענדיגען יושר, נישט אבטרעטענדיג פון זיי אויף א האר און ער איז אלזא ביי'ם פאלק דערפאר געבליבען אויף אייביג פעררעכענט אלס ערהאבענסטער ביישפיעל פון גערעכטיגקייט און וואהרהייט.

דוד'ס לעבען איז געווען פון אנפאנג ביז'ן סוף געווידמעט דעם גליק פון זיין פאלק און זיין לאנד; איהם אליין פערזענליך האט דאס לעבען אבער גאר קיין גליק נישט געשאפען. פון דער יוגענד האט ער גענאסען דעם טעם פון פערפאלגונג, שאול'ס שפיז איז פיעל מאל איהם איבערען קאפ געפלויגען און נאר בנס איז ער נצול געווארען; בעהאלטענדיג זיך אין לאנד פון די פלשתים און פיהרענדיג דארטען א צווייזייטיגע פאליטיק מיט'ן מלך אכיש איז זיין לעבען יעדער רגע געשטאנען אין געפאהר, טאמער ווערט בעוואוסט זיין סוד. און זאגאר ווען ער האט צום טראן דערגרייכט האבען זיינע ליידען זיך נאך נישט געענדיגט. דוד האט געהאט פיעל ווייבער און פיעל קינדער און צווישען זיין גרויסען הויזגעזינד זענען שטענדיג קריעג און אינטריגעם פארגעקומען, וואס פלעגען איהם פערביטערען דאס לעבען. אמנון זיין זוהן פון איין פרוי האט זיך פערליעבט אין תמר'ן, זיין צווייטער פרוי'ס א טאכטער פון איהר ערשטען מאן; אמנון האט תמר'ן פערנארט צו זיך און איהר געשענדט; אבשלום, דוד'ס א צווייטער זוהן און תמר'ס א ברודער פון איין מוטער, האט זיך נוקם געווען

און אמנונ'ען: איינלאדענדיג איהם צו זיך אויף א פאמיליען-יום-טוב, האט ער איהם דערהרג'עט; אמנון איז אבער געווען דוד'ס בכור און ליעבלינג, האט ער עם אבשלום'ן דעם ברודער-מארד נישט געקאנט מוחל זיין און ער האט איהם פון לאנד פערטריבען. אין א יאהר דריי ארום ערשט האט דער מלך זיין פערטריבענעם זוהן ערלויבט צוריק אין לאנד זיך אומצוקעהרען. דאן האט אבשלום אלס נקמה אויפגעהויבען א פערשווערונג געגען זיין אייגענעם פאטער. מיט זיינע חנופה-רייד האט ער זאגאר אויף זיין זייט צוגעצויגען צו זיך דאס גאנצע פאלק און דוד'ס לעבען איז געשטאנען אין געפאהר. פערגעסען איז געווארען אלעס וואס דער דאזיגער ריעזען-העלד האט פאר זיין לאנד געטהון און אויף דער עלטער האט דוד געמוזט אנטלויפען פון זיין הויפט-שטאדט, פון זיין קעניגליכען הויז, און מיט עטליכע הונדערט מאן, וואס זענען איהם טריי געבליבען, זיך בעהאלטען אין די וועלדער. אבשלום האט זיין פאטער'ס קעפ'ס-פרויען געשענדעט און נאכהער האט ער איהם נאכגעיאגט. נאר די איינציגע הונדערט מאן, וועלכע זענען מיט דוד'ן געבליבען, האבען מיט מסירות נפש מלחמה געהאלטען מיט אבשלום'ס חיל אין דעם וואלד, וואו צווישען זיי איז די צוזאמענשטויסונג פארגעקומען, און איהם גובר געווען, אבשלום אליין איז אויך דאן דערשטאכען געווארען דורך יואב'ן דוד'ס פעלד-הער, טראָטץ דוד'ס פערזאָג. דוד האט מנצח געווען זיין פיינד, אבער זיין נצחון האט איהם א אייגען קינד געקאסט, און ער האט זיך מיט זיין נצחון נישט געקאנט בעזונדער פרעהען... דאס פאלק האט זיך באלד ארומגעזעהן, וואס פאר א שרעקליכען פערברעך עס האט בעגאנגען געגען זיין, מיט לייב און לעבען איבערגעבענעם, מלך, און איז געקומען פאר'ן קעניג פון דאס ניי איהם אויסדריקען זיין טריישאפט. נאר אבשלום'ס פערשווערונג האט א שלעכטען ביישפיעל געוויזען. באלד האט זיך א נייער מורד געפונען, שבע בן-בכרי, וואס האט אויך אויפגעהויבען זיין האנד געגען מלך. אויך די פערשווערונג איז גיך איינגעשטילט געווארען; אין געפיהל-פולען הארצען פון דעם מלך האט דאס אבער איבערגעלאזען זעהר ביטערע איינדריקען.

אין דוד'ס פריוואטען לעבען איז נאך עטוואס טרויעריגעס פארגעקומען, וואס אזא הייליגע נשמה האט נישט געקענט גלייכגילטיג פערטראגען, האטש ביי די פארצייטיגע דעספאטישע הערשער איז עס געווען א גאנץ געוועהנליכע זאך. דוד'ן איז געפעלען געווארען בת-שבע, די פרוי פון אוריה החתי, וועלכער האט געדיענט ביי איהם אין מחנה. ער האט געהייסען איהר ברענגען צו איהם... ווען אבער אז די פרוי האט איהם נאכהער

געלאָזט ווישען, אַז זי איז שוואַנגער געוואָרען פון איהם, האָט ער קיין אַנדער מיטעל נישט געפונען, ווי די זאַך צו פערדעקען, נאָר צונעהמען איהר פאַר אַ פרוי צו זיך. דאַן הייסט ער יואב'ן אין דער צייט פון אַ מלחמה אַוועקשטעלען אוריה'ן, בת־שבע'ס מאַן, אין סאַמע געפעהרליכען אָרט אויף שלאַכט־פעלד, וואו ער איז גע'הרג'עט געוואָרען, און דוד נעהמט בת שבע'ן צו זיך פאַר אַ פרוי... דאָס ערשטע קינד אָבער, וואָס זי האָט איהם געבוירען איז געשטאָרבען, אַלס אַ שטראָף פאַר זיין פערברעכען, ווי נתן הנביא האָט איהם מיט דרייסט געזאָגט. זיין גאַנצען לעבען האָט דוד געדענקט זיין דאָזיגען פערברעך און אונענדליכע טרעהרען פאַר גאָט פערגאָסען... אין דעם מלך דוד'ס צייט איז אין לאַנד אויך פאָרגעקומען אַ מגפה; ביז זיבעציג טויזענד מאַן זענען דאַן אויסגעשטאָרבען; דוד האָט אויך די מגפה געשטעלט אויף דעם רעכענונג פאַר זיינע זינד. (ער האָט דאָס יאָהר דאָס פאָלק געצעהלט, וואָס איז פערבאָטען דורך דער תורה!) און ער האָט דאַן צו גאָט מתפלל געווען: „אמת איך האָב געזינדיגט און איך האָב פערברעכען בעגאַנגען; וואָס האָט אָבער דאָס אונשולדיגע שאָף געטהון געגען דיר? שטראָף מיר און מיין הויז־געזינד!”...

די אונאויפהערליכע צרות, וואָס דוד איז ביי'ם לעבען אויסגעשטאַנען, פלעגען פון זיין האַנד גאַנץ אָפט די שווערד אַרויסרייסען און ער פלעגט זיך פאַר דער האַרפע נעה־ען. געטליכע שירים פלעגען זיך דאַן פון זיין צובראָכענעם האַרצען גיסען און פלעגען איהם ווי באַלזאַם די וואונדען פון זיין נשמה היילען, אין זיי פלעגט ער זיין טרייסט געפינען און פרישע קרעפטען צו נייע האָפנונגען שעפּען... אין דוד'ס האַרצען האָט אייביג געלעבט די ליעבע צו דער נאַטור, וואָס אין איהר שויס האָט ער זיך ערציגען קינדווייז נאָך אַלס פאַסטוך. דוד האָט, ווי קיינער אין דער וועלט נישט, בעגרייפט איהר אונענדליכקייט און מעכטיגקייט. אין דער אונענדליכקייט און מעכטיגקייט פון דער נאַטור האָט דוד פערנומען די געטליכקייט, איהר גרויסקייט און הייליגקייט. צו דער דאָזיגער אונענדליכקייט און געטליכקייט פלעגט דוד אין זיינע שירים זיך דערהויבען — וואָס האָבען איהם דאַן געקאָנט אַרען זיינע מינוטוויילינע ליידען?... וואָס האָט איהם געקאָנט אויך שאַפען זיין מינוטווייליגער רוהם, זיין קעניגליכע גרויסקייט אין פערגלייך מיט דער אייביגער מעכטיגקייט?...

אַזוי פלעגט פאַלען דער שטאָלץ און אַזוי פלעגט שטומען דער וועהטאָג אין די בעגייסטערטע האַלב־נעכט, ווען דוד פלעגט פון זיך זיין שווערד צו'ם דר'ערד וואַרפען און זיין האַרפע נעהמען.

דוד'ס שווערד האָט פאַר זײַן פאָלק ישראל אַ פעסטע קעניגרײַך געשאַפען; דוד'ס האַרפע האָט פאַר דאָס פאָלק תהלים געשאַפען; דאָס פאָלק האָט זײַ בײדע פערהײַליגט!

פערציג יאָהר האָט דוד געקעניגט און ערצויגען זײַן פאָלק. צו זיעבעציג יאָהר איז ער געשטאָרבען אין זײַן הויפּט-שטאָדט ירושלים, מיעד און צובראָכען פון דער גרויסער פאָלק-אַרבײַט, פאַר וועלכער דער העלדישער מלך האָט זײַן לעבען געאָפּפערט. דאָס פאָלק האָט שטענדיג מיט דעם נאָמען פון דעם גרויסען העלד און געטליכען משורר פערבונדען זײַנע אײגענע ליכטיגסטע ערינערונגען פון דער ווײַטער פערגאַנגענהײַט צוזאַמען מיט זײַנע הערליכסטע האָפענונגען אין דער ווײַטער צוקונפט. אויף דער מצבה פון מלך דוד, וואָס דאָס יודישע פאָלק טראָגט אין האַרצען שוין טויזענדער יאָהרען, שטעהט אויסגעקריצט מיט אַן אונשטערבליכע האַנד:

דוד מלך ישראל חי וקים!

זעקסטער קאפיטעל.

שלמה המלך.

(1015 ביז 977).

ווײַט און ברײט — פון טײַך פרת ביז דעם גרענעץ פון מצרים — האט זיך פונאנדערגעווארפען די מלוכה פון ישראל פאר דוד'ס לעבען. נאך נײַע נצחונות וואלטען שוין כמעט ווי גארנישט צוגעגעבען צום רוהם פון דעם געוועדה פונ'ם פאלק. ס'איז נאר געבליבען אויפ'ן פריעדליכען [illegible] גוט אײַנצוהיטען און פערפעסטיגען דאס, וואס דוד האט מיט זײַנע פעלדצוגען ערווארבען. דעם שווערד האט געמוזט פערבײַטען די קלוגע האנדלונג פון דעם הערשער. מען האט געדארפט געבען דאס אויסגעמאטערטע (פון די פיעל מלחמות) פאלק די מעגליכקײַט זיך איבערצוגעבען, ווי אמאל, זײַנע פריעדליכע בעשעפטיגונגען: ערד-ארבײַט, האנדווערק און האנדעל. מען האט געדארפט פערשטעהן ווי אמבעסטען אויסצונוצען די גלענצענדע פאליטישע לאגע, אין וועלכע עס האט זיך אײַנגעפונען דאס לאנד פון ישראל, פאר דעם גליק פונ'ם פאלק, כדי עס זאל זיך קאנען ענטוויקלען אלערזײַטיג — פ א ל י ט י ש, ע ק א נ א מ י ש און מ א ר א ל י ש. די דאזיגע שווערע אויפגאבע איז געפאלען אויף דוד המלך'ס טראנספאלגער, אויף זײַן זוהן שלמה.

דוד האט געבוירען שלמה'ן פון בת-שבע, — די פרוי, וועלכע ער האט אוועקגערויבט פון אוריה החתי; נאך בײַ'ם לעבען האט דוד געלאזט זאלבען שלמה'ן פאר א מלך איבער'ן גאנצען לאנד, האטש ער האט געהאט עלטערע זיהן פאר איהם. דערבײַ האט מיטגעווירקט נתן הנביא, וועלכער האט אין זײַן צײַט אזוי אונערבארימליך געשטראפט דוד'ן פאר זײַן גרויסען פערברעכען, — ווי די נבואה וואלט געוואלט דערווײַזען דורך שלמה'ס געזאלבט ווערען אלס מלך, אז דוד'ס זינד דורך בת-שבע'ן איז פערגעבען געווארען צוליעב זײַן אונאויפהערליכער חרטה און אבגעוואשען געווארען דורך זײַנע פיעל פערגאסענע טרעהרען! אין דער ווירקליכקײַט האט דעה נביאים-אידעאל קײַן געטרײַערען טרעגער פאר זיך נישט געקאנט געפינען,

ווי שלמה. פון דער יוגענד נאך האט ער אַרויסגעוויזען דעם הערליכסטען פּאָעטישען גייסט און די גרעסטע ליעבשאַפט צו דער חכמה, געהאַסט די פיזישע קראַפט און העכער פאַר אַלעם אין מלוכה-לעבען האט ער געערעכענט די גערעכטיגקייט. „די פרומקייט און די גערעכטיגקייט היטען דעם מלך"; „ס'איז בעסער חכמה פאַר גבורה, ס'איז בעסער חכמה פאַר קריעגס-געוועהר"; „נאָר ביי מיר, טיעפזיניגקייט, איז די גבורה, נאָר מיט מיין הילף קאָנען מלכים געוועלטיגען".— די אַנשויאונגען האט שלמה געלעגט אַלס פונדאַמענט אין זיין מלוכה-פּלאַן. די מסורה דערצעהלט, אַז אין אַנפאַנג, ווי שלמה איז אַ מלך געוואָרען, האט זיך איהם גאָט בעוויזען און איהם געפרעגט, וואָס וויל ער, אַז גאָט זאָל איהם שענקען אָנשטאָט גבורה, כבוד, רייכקייט און לאַנג לעבען, וואָס גאָט האָט איהם פאָרגעלעגט, האָט שלמה אויסגעקליבען — נאָר אַ האַרץ, וואָס זאָל פערשטעהן, ווי צו בעגעהן זיך מיט'ן פאָלק, און זאָל קאָנען ריכטיג אונטערשיידען צווישען גוט און שלעכט, כדי עהרליך דאָס פאָלק צו משפט'ן!— און גאָט האָט איהם געזאָגט: „איך טהו דיין פערלאַנג: איך שענק דיר אַ קלוגעס, גוטעס האַרץ, וואָס פאַר דיר איז אַזאַ נישט געוועזן און נאָך דיר וועט אַזאַ נישט זיין. און אויך וואָס דו האָסט אַליין נישט פערלאַנגט וועל איך דיר געבען: אויך רייכקייט און כבוד, וואָס אַזעלכע האָט נאָך קיין מלך אין דער וועלט נישט געהאַט"!—

גאָט'ס הבטחה איז טאַקי מקוים געוואָרען. שלמה האָט מיט זיין חכמה, ווי עס זאָגט דער תנ"ך, אַריבערגעשטיגען אַלע געלעהרנסטע פון די מזרח-לענדער און פון מצרים; דאָס פאָלק רופט איהם אָן „המלך החכם מכל האדם". די ספרים, וועלכע געפינען זיך ביי אונז און זענען אונטערגעשריבען מיט שלמה'ס נאָמען, ווייזען אַז דער דאָזיגער טיטעל, מיט וועלכען דאָס פאָלק האָט דעם מלך פון ירושלים געקרוינט, איז גאָרנישט איבערטריבען.

גלויבענדיג דער מסורה, האָט שלמה נאָך אין דער יוגענד געשאַפען די וועלט-בעריהמטע פּאָעמאַ „שיר השירים", אין וועלכער דער געטליך-בעגאַבטער משורר בעזינגט, צוזאַמען מיט דער אונשולדיגער פּאַסטוכישער און ערד-אַרבייטערישער לעבענסאַרט פון זיין פאָלק, די ריינע, נאַאיווע ליעבע, וועלכע ער ערהויבט דורך זיין צערטליכער מוזע ביז דער מדרגה פון אַ הייליגטהום. אין ספר „משלי" געפינען מיר די פּראַקטישע קלוגשאַפט, וועלכע פאַסט אום דאָס אַלטעגליכע לעבען אין אַלע זיינע פאַזיסען, צוזאַמען מיט די ערהויבענסטע ציעלען, וועלכע דריקען אויס דעם אויטאָר'ס

שטרעבונגען אלס הערשער, אלס שופט און פאלקס-אנפיהרער*). לויט דער מסורה געהערט שלמה'ן אויך דער ספר „קהלת"— וועלכער איז דער טיעפסטער אויסדרוק פון דעם אייביגען וועלט-שמערץ, די גרויזאמסטע טראגעדיע פון דעם מענשליכען גייסט, וואס זוכט אייביג דעם ציעל פון זיין וועזען און בלאנדזעט אייביג, וואס צווייפעלט אין גלויבען און גלויבט פון פערצווייפלונג...

לויט די אלע אויסגערעכענטע ספרים, אויף וועלכע עס באזירט, קאן מען זאגען, די גאנצע אלמענשליכע מאראל און הארץ-פילאזאפיע, שטעלט זיך פאר דאס בילד פון שלמה'ן אלס ערהאבענסטער פאעט, אלס טיעפזיניגסטער דענקער, אלס דורכדרינגענדסטער הארץ-און מענשען-קענער און הויפטזעכליך — אלס איבערגעבענסטער דיענער פון וואהרהייט און גערעכטיגקייט. בעזיצענדיג אזעלכע אייגענשאפטען טרעט שלמה ארויף אויפ'ן טראן פון זיין פאטער דוד, זייענדיג אלט א יאהר צוואנציג און שאפט זיך באלד אן'אייביגען אלוועלטליכען רוהם אלס געניאלער פאלקס-שופט, אדמיניסטראטאר און סטאטס-מאן.

שלמה'ס משפט איז אלעמען בעקאנט. כדי אין א קריעג צו דערגעהן גרינדליך, אויף וועלכען צד איז דער אמת, אנשטאט די געוועהנליכע אביעקטיווע געריכטס-בעווייזען, ווי עדות, שבועה און ד. ג., וועלכע ברענגען נישט שטענדיג די געווינשטע רעזולטאטען, פלעגט שלמה זיך בענוצען מיט אזעלכע סוביעקטיווע, נאר שארפזיניגע מיטלען, וועלכע טראגען איבער-הויפט א ריין פסיכאלאגישען האראקטער און לאזען אין הארצען קיין צווייפעל נישט. פון די פיעל ביישפיעלען פון שלמה'ס חכמה אלס שופט, וועלכע דאס פאלק דערצעהלט, איז אלעמען בעוואוסט די געשיכטע מיט די צוויי פרויען, וועלכע זענען געקומען פאר איהם צו'ם משפט. דורך דעם קלוגען פסק דין, וועלכער האט אונבעדינגט געמוזט ארויסרופען דעם ריכטיגען מוטערגעפיהל, איז ער אין דעם קריעג פון די צוויי פרויען איבער דער אנגעהעריגקייט פון א קינד דערגאנגען ווער עס איז די אמת'ע מוטער.

שלמה'ס חכמה אלס שופט האט אין יענער צייט ארויסגערופען די פער-וואונדערונג פון אלע ארומיגע מלכים, וועלכע פלעגען צוליעב דעם קומען

---

*) מען שרייבט איהם צו אויך א ספר „חכמת שלמה" (אין די „כתובים אחרונים") נאר דער ספר איז געווים א פראדוקט פון די שפעטסטע צייטען, און זאגאר ניט קיין פראדוקט פון פאלקס-וויזהייט, נאר פילאזאפישע געדאנקען פון א גריכיש-געלעהרטען יודען אין די לעצטע צייטען פונ'ם בית שני.

אַליין קיין ירושלים, כדי צו איבערציַיגען זיך אין די וואַהרהייט פון די נפלאות, וואָס זיי האָבען זיך אָנגעהערט וועגען דעם מלך פון ישראל. אין תנ״ך ווערט דערצעהלט, ווי עס איז געקומען די קעניגען פון דעם וויַיטען לאַנד שבא צו שלמה׳ן אין הויז אָנצוקוקען דעם וואונדערליכען מלך און צו הערען זיַין קלוגשאַפט. פאַר איהר אומקעהרען זיך צוריק אין איהר לאַנד האָט די קעניגען פון שבא געזאָגט צום מלך שלמה:

„ריכטיג איז דאָס, וואָס איך האָב געהערט אין מיַין לאַנד וועגען דיַינע מעשים און וועגען דיַין חכמה; איך האָב עס נישט געוואָלט גלויבען ביז איך בין אַהער געקומען און איך האָב זיך מיט מיַינע אויגען איבערציַיגט, אַז מען האָט מיר זאָגאַר קיין העלפט נישט דערצעהלט פון דיַין גרויסקייט. דו ביזט פיעל קליגער און גוטהערציגער, ווי איך האָב וועגען דיר געהערט. גליקליך זענען דיַינע מענשען; גליקליך זענען דיַינע קנעכט, וועלכע שטעהען פאַר דיר שטענדיג און הערען דיַין חכמה. זאָל זיין געבענשט גאָט דיַין בעשעפער, וועלכער, אויס ליעבע צו זיַין פאָלק ישראל, האָט ער דיך אַרויפגעזעצט אויפ׳ן טראָן פון ישראל און פאַר אַ מלך דיך אויסדערוועהלט צו שאַפען אין לאַנד משפט און גערעכטיגקייט!״...

זיַיענדיג פון נאַטור ווי אויך לויט זיַינע אַנשויאונגען אַ פריעדליך געשטימטער מענש — „איש מנוחה״ — איז איהם אָהן בלוט-פערגיסונג*), בלויז פיהרענדיג אַ קלוגע פאָליטיק, געלונגען כמעט זיין גאַנצען לעבען אייַנהאַלטען דעם אינערליכען און אויסערליכען שלום פון לאַנד. ער האָט אַריַינגעטראָטען אין פריעדליכע זאָגאַר פריַינדליכע בעציהונגען מיט די אַרומיגע מלוכות. מיט פיעל פון זיי האָט ער זיך גאָר מתחתן געווען. אַזוי האָט ער גענומען פאַר אַ פרוי די טאָכטער פון מלך עמון און נאַכהער אויך די טאָכטער פון מלך מצרים. דורכדעם האָט ער נאָך מעהר פערזיכערט די לאַגע פון דעם לאַנד און אויפגעהויבען זיַין רוהם; דער וואָהלבעשטאַנד פון פאָלק דערגרייכט דאַן, די העכסטע מדרגה. אין תנ״ך ווערט געזאָגט, אַז „פאַר די גאַנצע צייַט, וואָס שלמה האָט געהערשט אין לאַנד ישראל, האָט דאָס פאָלק געלעבט רוהיג, יעדער אונטער זיַין וויַינשטאָק און אונטער זיַין פיי-

*) נאָר דער ערשטער שלמה׳ס אַרויפטריט אויפ׳ן טראָן איז בעשמוצט געוואָרען מיט בלוט: ער האָט גע׳הרג׳עט זיין ברודער אדוניה, וועלכער האָט, צוליעב זייַן עלטערשאַפט, פרעטענדירט אויף זיין פאָטער׳ס קרוין. צוזאַמען מיט אדוניה׳ן האָט שלמה אויך געטוידט דעם עלטסטען און העלדענמוטיגסטען דוד׳ס קריעגס-העדר יואָב׳ן, ווי אויך פיעל אַנדערע גרויסע לייט פון פאָלק, וועלכע האָבען אדוניה׳ס צד געהאַלטען.

גענבוים". מען דארף אבער נישט מיינען, אז די גאנצע בעשעפטיגונג אין לאנד איז בעשטאנען דורכאוים אין ערד-ארבייט, ווי מען קאן אין פלוג פערשטעהן דעם דאזיגען פסוק. די ערד-ארבייט איז, אמת, געווען דער יסוד פון דער פאלקס-ווירטשאפט; נאר צוזאמען מיט דעם האט זיך פאר שלמה'ס צייט שטארק ענטוויקעלט אין לאנד פון ישראל דער אינערליכער און אויסערליכער האנדעל. די נאהענטסטע, צו ארץ ישראל, מלוכה, וועלכע האט זיך אויסגעצייכענט מיט איהר מסחר און רייכקייט, איז געווען צור (פעניציא). צו דרום-זייט האט זיך איינגענומען די פרוכטבארע און קולטורעלע מצרים (עגיפטען); פון צפון זייט — ארם מיט איהר הויפטשטאדט דמשק. מיט די אלע מלוכות האט שלמה געשלאסען א האנדעלס-אבמאך. די בני ישראל פלעגען אין יענע לענדער ארויספיהרען זייערע ערד-פראדוקטען: קארן, ווייען און איילבערטען, און אנשטאט דעם פלעגען זיי אריינפיהרען: פימסען-האלץ און בוקסען-בוימער — פון צור, פערדה און רייטוועגען — פון מצרים. די הויפט-בעדייטונג פון דעם לאנד איז אבער בעשטאנען אין דעם, וואס עס האט געדיענט אלס גרויסער קאראוואנען-וועג אויף דורכצופיהרען סחורה צווישען מעסאפאטאמיע און מצרים, צווישען אזיען און אפריקע. דאס לאנד כנען איז געווען דורכאוים דורכגעשניטען מיט אזעלכע דורכפאהר-וועגען. לויט שלמה'ס פעראָרדנונג איז אויף די דאזיגע וועגען אין פערשידענע פונקטען געווען אויסגעבויט בעקוועמע סטאנציעס פאר די קאראוואנען און פערשידענע לאגערען פאר זייערע סחורות; ארץ ישראל איז אלזא געווארען דער מיטעלפונקט פון דעם סחורה-וועכסעל צווישען אזיען און אפריקא, צוליעב וואס דער לעבהאפטסטער האנדעל אין לאנד האט פראכטפאל אויפגעבליהט. ווי עס שיינט האבען די קאראוואנען אויך געמוזט פאר דעם דורכפיהרען זייערע פערשידענע סחורות צאהלען געוויסע אבצאהלונגען, וואס האט גרויסע הכנסות אריינגעבראכט אין דער מלוכה-קאסע.

צוזאמען מיט'ן יבשה-האנדעל האט זיך אויך ענטוויקעלט אין לאנד פון ישראל דעם ים-האנדעל, א דאנק שלמה'ס אבמאך מיט דער מלוכה צור, וועלכע איז אין דער אלטערטהום געווען בעריהמט מיט איהרע בעסטע ים-רייזענדער, וואס האבען נאך אין יענער צייט דורכגעשוואומען דורך דעם געפעהרליכען גיבראלטאר און האבען דערגרייכט ביז די ווייטסטע מקומות אין אפריקע. די סוחרים פון די ביידע לענדער — ארץ ישראל און צור — פלעגען בויען צוזאמען גרויסע שיפען, אויף וועלכע זיי פלעגען זיך לאזען אין ים אריין צו דעם גאלד-לאנד אופיר, קיין אינדיען (הודו), קיין חינא און

אז. ה. יעדע ים=רייזע פלעגט געדויערען א משך פון דריי יאהר. דאן פלעגט דער פעראייניגטער פלאט פון צור און ישראל זיך אומקעהרען, אנגעלאדען מיט זילבער און מיט גאלד און מיט קופער און אנדערע טייערסטע מעטאלען, מיט העלפאנד=ביין, מיט די אויסגעצייכענטסטע געהילץ, מיט שמעקענדיגע געווירצען און מיט די פערשידענסטע לוקסוס=ארטיקלען.

זעהר גרויסע הכנסות האבען אין לאנד אריינגעטראגען אויך די פיעל מתנות, וואס פערשידענע מלוכות פלעגען שיקען צום קלוגען מלך, וועלכער האט אין דעם פאליטישען לעבען פון אוראלטען מזרח די דיפטראליע געשפיעלט, כדי זיין פריינדשאפט צו געווינען. די מתנות פלעגען בעשטעהן „פון גאלד און פון זילבערע און פון קליידערע און פון געוועהר און פון געווירצען און פון פערד און פון מויל=אייזלען— יאהר=יעהרליך“...

די רייכקייט אין לאנד פון ישראל האט אין שלמה'ס צייטען אלזא דערגרייכט די העכסטע שטופע. „פאר שלמה'ס לעבען— דערצעהלט זיך אין תנ"ך— איז געלד געוועזן פאר גארנישט גערעכענט“. „שלמה האט געמאכט אזוי רייך דאס פאלק, אז זילבער איז געוועזן אין ירושלים ווי שטיינער פיעל, און צעדערהאלץ— ווי די דערנער אינ'ם טאל“.

שלמה המלך האט זיך אויך ווי זיינע פארגענגער שאול און דוד געזארגט פאר דער פעראייניגונג פון אלע שבטים אין לאנד אלס איין בירגערליכע געזעלשאפט, און אין זיין צייט איז די אינערליכע צענטראליזאציע פון דער מלוכה פערפאלקאמט געווארען. די פריהערדיגע עטנאגראפישע צוטיילונג פון פאלק האט שלמה פערביטען אויף די אדמיניסטראטיווע צוטיילונג. ער האט צוטיילט די גאנצע מלוכה פון ישראל אויף צוועלף געגענדען, נישט רעכענענדיג זיך דערביי מיט דער צוזאמענשטעלונג פון די שבטים אין יעדע געגענד. כדי צו קענען בעסער איינפיהרען די אדמיניסטראטיווע ארדנונג אין דעם בריטען לאנד, האט ער אין יעדען געגענד בעשטימט א בעזונדערען פערטרעטער (נציב) וועלכער האט געהאט צו לייטען מיט די פערשידענע אדמיניסטראטיווע אנגעלעגענהייטען פון געגענד. איבער די אלע צוועלף נציבים איז אויפגענומען געוועזן אנ'אויבערהאר, וועלכער פלעגט קאנטראלירען די נציבים און האלטען זיי אפהענגיג פון דער צענטראלער מאכט אין ירושלים.

שלמה האט אויך אויסגעפיהרט דוד המלך'ס פלאן וועגען אויסבויען אין ירושלים אנ'אלגעמיינעם הייליגטהום, וועלכער זאל דיענען אלס גייסטליכער צענטער פאר'ן גאנצען פאלק אין גאנצען לאנד. אויפ'ן העכסטען פלאץ אין ירושלים, וועלכע איז פאר זיך פון די העכסטע ערטער אין דעם אוראלטען

מזרח געריכענט געווען,— אויפ'ן הייליגען בארג מוריה, וועלכער איז צונויפ־געבונדען מיט די שענסטע און הייליגסטע פאלקס־מסורות, האט שלמה אויפגעשטעלט דעם וועלט־בעריהמטען בית־המקדש. זיבען יאהר האט דאס בויען געדויערט, אונטער דער אויפזיכט פון די בעסטע בוי־מייסטער פון דער אלטער צור. צעהנדליגער טויזענד מאן פלעגען אין די ארומיגע ארץ־ישראל־בערג די שטיינער צום בנין האקען; צעהנדליגער טויזענד מאן פלעגען אין לבנון־וואלד צעדערן און בוקסען־בוימער פאר איהם זעגען. די קינסטלערישע ארכיטעקטור, די מייסטערהאפטע שניצונג, דאס גאלד און דאס זילבער און דאס העלפאנדביין, וואס האבען בעדעקט די ווענד פונ'ם היכל, דעם ארון פון די לוחות, די כרובים, דעם מזבח און ד. ג. האבען בעצויבערט יעדען זוהן פון ישראל. וואס פאר א ווערט האבען ווירקליך געקאנט האבען די פערשיעדענע איינפאכע מזבחות און במות, וואס האבען נאך פון שמואל'ס צייט זיך איינגעפונען אין פערשיעדענע ערטער אין לאנד, אין פערגלייך מיט דעם שמוק און גלאנץ פון דעם דאזיגען היכל?!

שלמה'ס בית־המקדש, וועלכער האט זיך קינה שם געווען אין אלע שכנות'דיגע לענדער, האט אלזא אינ'ם לעבען פון פאלק ישראל באלד זיך ערווארבען דעם געוואונשטען אויטאריטעט און בעדייטונג. שלמה האט מיט גרויס פאראד געפייערט די ערעפענונג פון „גאט'ס־הויז", דערביי האט ער אויך, לויט די פאלקס־מנהגים, פיעל קרבנות געבראכט; בעשטימט האט אבער דער קלוגער מלך פאר'ן בית־המקדש א פיעל העכערען ציעל, ווי קרבנות ברינגען. דא האט ער זיך געהאלטען ביי די אנשויאונגען פון די נביאים, וועלכע האבען — מיט שמואל'ן אין דער שפיץ — ווייניג געהאלטען פון דעם קרבנות־דיענסט. אין דער מוסטערהאפטער תפלה, מיט וועלכער שלמה האט דעם בית־המקדש בעניימט, האט ער דעם הייליגטהום בעשטימט פאר תפלה, פאר „עבודה שבלב". די הערליכקייט, די פייערליכקייט, די הייליגקייט, וואס דאס געהערט אין דער „נעביל־דונקעלהייט" פון היכל, האבען געדארפט וועקען די בעסטע געפיהלען פון יעדען בעזוכער און ווענדען דאס הארץ זיינס צו'ם אמת'ן גאט... די האפנונגען, וואס שלמה האט ארויפגעלעגט אויפ'ן בית־המקדש, זענען געווען פיעל דרייסטער ווי זיין פאטער דוד'ס: ער האט נישט בלויז פאר'ן פאלק ישראל, נאר פאר דער גאנצער מענשהייט מיט דעם געשטרעבט א גייסטליכען צענטר אויפצובויען.

„און אויך צו דעם פרעמדען — בעט שלמה אין זיין תפלה — וועלכער איז נישט פון דיין פאלק ישראל, אז ער וועט קומען פון א וויטען לאנד. צוליעב דיין גרויסען נאמען און שטארקער מאכט און אויסגעשטרעקטער

אָרעם — אַז ער וועט קומען און בעטען פאַר דיר אין דעם דאָזיגען הויז — זאָלסט דו פונ'ם הימעל, פון דיין פערפעסטיגטען טראָן, זיין שטים צוהערען און דו זאָלסט טהון דאָס, וואָס עס וועט בעטען פון דיר דער פרעמדער, זאָלען אויך אַלע פעלקער פון דער וועלט דערקענען דיין נאָמען, מורא האָבען פאַר דיר, ווי דיין פאָלק ישראל, און וויסען, אַז דיין נאָמען איז בערופען אויף דעם דאָזיגען הויז, וואָס איך האָב געבויט!"...

די ערעפנונג פון בית־המקדש האָט אין לאַנד אַרויסגערופען אַ גרויסע בעגייסטערונג און אַ גרויסע פרייד. דאָס גאַנצע פאָלק פון ברעג צו ברעג האָט צוזאַמען מיט זיין בעליעבטען מלך געפייערט זיעבען טעג דעם „חנוכת־הבית". נאָר די נבואה, וועלכע איז פון אָנפאַנג אָן געגען יעדער קאָנקרעטער פאָרם, וואָס פערקערפערט איהר אונענדליכען אידעאַל, האָט זיך געשראָקען, אַז די פאָרם זאָל דעם אינהאַלט נישט אויפשלינגען, ווי עס פאַסירט גאַנץ אָפט; אַז דער היכל זאָל ביים פאָלק נישט ווערען דער עיקר, און די הויכע ציעלען, וואָס שלמה האָט איהם צוליעב זיי געשטעלט, זאָלען נישט ווערען קיין טפל. באַלד נאָך דער ערעפנונג פון היכל האָט די נבואה מזהיר געווען שלמה'ן און דאָס פאָלק, אַז זיי זאָלען נישט האָפען צופיעל אויפ'ן בית־המקדש. דאָס היילינגע הויז אַליין וועט וויסט און לעהר ווערען, און דאָס גאַנצע לאַנד וועט צורואינירט ווערען, אויב דאָס פאָלק וועט פערלאָזען דעם גאָט פון זיירע עלטערען און נישט היטען זיין געבאָט...

נייע געביטען אין דער פאָלקס־ווירטשאַפט האָט שלמה געעפענט; נייע געביטען האָט ער אויך ענטדעקט אין דער פאָלקס־שאַפונג. נאָך דעם בית־המקדש, האָט ער געבויט דעם „בית־המלך" (קעניגליכען פאַלאַץ), וועלכער איז געווען נישט ווייניגער שען פון גאָט'ס הויז; צוזאַמען מיט דעם האָט ער אויפגעשטעלט דעם „געריכטס־זאַל", וואו עס האָט זיך געפונען דער בערימטער שלמה'ס טראָן (כסא־שלמה). דאָס פאָלק, וועלכען ס'איז געווען, ווי עס שיינט, ביז איצט אין גאַנצען פרעמד די פלאַסטישע קונסט, האָט זיך בעקאַנט מיט דער אַרכיטעקטור, מיט דער שניצונג און האָט זיך אַלץ מעהר דורכגעדרונגען מיט די געפיהלען פון שענקייט. דער ביישפיעל פון מלך האָט באַלד אַרויסגערופען נאָכמאַכונגען, און די הויפטשטאָדט ירושלים, איבערהויפט דער אַריסטאָקראַטישער קוואַרטאַל „ציון" האָט זיך גענומען בעדעקען מיט גאַנצע רייהען פון פראַכטפאָלע בנינים אין רייזיגע פאָרמען, לויט דעם מזרח'ישען געשמאַק, ביז זי בעקומט נישט ענדליך דעם טיטול „ציון מכלל יפי"...

אין דעם, וואָס דער קלוגער מלך האָט זיך געמיהט צו געבען זיין

לאנד אלץ הייטער וואס מעהר אויסערליכען גלאנץ, האט ער געהאט נישט בלויז עסטעטישע, נאר אויך פאליטישע אויסזיכטען. וואס פרעכטיגער דאס לאנד האט אויסגעזעהן, האט עס אלץ מעהר געוויכט געהאט אין פארצייטיגען מזרח. מיט דעם ציעל האט דער מלך אויך געמוזט זיין „הויף" אלין גרעסער און פראכטפאלער מאכען; לויט דעם מנהג פון די גרויסע מזרח'ישע הערשער האט ער אויך ביי זיך א גרויס פרויען-הויז איינגעפיהרט; אין דעם פרויען-הויז האבען זיך איינגעפונען די טעכטער פון די שטארקסטע מזרח'ישע מלכים און דאס האט פערשטארקט די פריעדליכע בעציהונגען פון די לעצטע צו'ם פאלק ישראל. דעם פאלק האט אבער דער דאזיגער ריזענהאפטיגער שטאט פון קעניג זעהר טייער געקאסט. אויסצוהאלטען דעם גרויסען „הויף", דאס צאהלרייכע פרויען-הויז האט דאס פאלק געמוזט צאהלען א גרויסען מס (צינזען) סיי מיט געלד, סיי מיט פראדוקטען. דאס פאלק, וואס אין דער פערהעלטניסמעסיג קורצער צייט פון דעם מלכים-פעריאד איז עס נאך נישט געווארען צוגעוואהנט — בפרט ביי דעם איינפאכען ארט-לעבען פון די פאריגע מלכים — צו אזעלכע פפליכטען, האט אויך געמוזט אנ'אנטייל נעהמען אויף פערשיעדענע אופנים אין דער בויאונג פון די פערשיעדענע פאלאצען און נייע שטעדט, וואס דער מלך האט אונטערגענומען. די צאהלונגען זענען צוליעב דעם נאך מעהר צו לאסט געווען פאר'ן פאלק, ווייל צוזאמען מיט די נייע ארדנונגען אין לאנד איז דורכ'ן מלך געבראכען געווארען די פאטריארכאלישע איינפאכע פויערליכע אויפפיהרונג; דער צווישען-פעלקערליכער האנדעל האט רייך געמאכט דאס לאנד, צוזאמען מיט דעם האט ער אבער אויך געשטעלט גרעסערע, קאסטבארערע, מעהר קולטורעלע פאדערונגען פון לעבען... אויף דעם גרונד פון די שווערע אבצאהלונגען פאר די מלוכה-בעדערפניסען האט ביסלעכווייז צווישען פאלק געוואקסען א אונצופריעדענע שטימונג געגען די נייע איינפיהרונגען פון מלך. דאך וואלט פיליייכט די דאזיגע אונצופריעדענהייט נישט געבראכט צו קיינע קאנקרעטע רעזולטאטען, ווען די נביאים וואלטען אין נאמען פון גאט די דאזיגע שטימונג נישט אונטערגעשטיצט. די נביאים, וועלכע האבען געהאפט צו געפינען אין דער פערזאן פון דעם פאעטישען, קלוגען, פריעד־ליכען און איבערהויפט גאט'ספארכטיגען שלמה'ן דעם איבערגעבענסטען טרעגער פון זייער ריינעם אידעאל און וועלכע האבען דערום מיטגעהאלפען ער זאל געזאלבט ווערען פאר א מלך אין ארץ ישראל, האבען ענדליך אין איהם אויך געמוזט אנ'ענטוישונג ליידען, ווי אין זיינע פארגענגער. פיהרענדיג א פריעדענס-פאליטיק האט דער מלך געמוזט צייטענווייז פער־

בויגען פערשידענע טראַדיציעס, בעשליסען זיך אויף אַזעלכע שריט, וואָס זענען געגען דעם פאָלקס־גייסט, כדי צו דערהאַלטען דעם שלום מיט די שטאַרקע מלכים אַרום. אַלס אַזעלכע דאַרף מען רעכענען זיין היראַטען מיט קעניגליכע טעכטער פון פרעמדע פעלקער און זיין געדולדיגע בעציהונגען צו פרעמדע קולטוסען (גאָטעסדינסט). זיינע אייגענע פון דער פרעמדגענומענע פרויען, וועמענס גלויבען און געוויסען ער האָט נישט געקאָנט ערלויבען זיך צו געוואַלדעווען, האָבען מיט זיין וויסען מזבחות פאַר זייערע היימישע געטער געשטעלט, וואָס האָט געקאָנט שעדליך ווירקען אויף דער יונגער פלאַנצונג, אויף דער אמונה אין איין אונענדליכען, עביגען, קערפּערלאָזען גאָט, — וואָס די נביאים האָבען אַזוי פייערליך געפּרעדיגט. די נביאים, אַלס טרעגער פון ריינעם אידעאַל, האָבען זיך נישט געוואָלט רעכענען מיט דער פּראַקטיק און מיט די הויכע מלוכה־ציעלען, וועלכע דער מלך האָט דורך זיינע קאָמפּראָמיסען געוואָלט ערדייכען, און זיי האָבען איהם אין די לעצטע יאָהרען פון זיין הערשען אַרויסגעוויזען גאַנץ פיינדליכע געפיהלען. זיי האָבען זיך בעשלאָסען, ווי עס שיינט, צו קעמפפען פאַר זייער אידעאַל נישט אָבשטעלענדיג זיך פאַר קיינע קרבנות.... דאַן האָבען זיי נאָך איין האָר נישט געשטעלט אין געפאַהר די גאַנצע מלוכה פון ישראל. אין די לעצטע יאָהרען פון שלמה'ס רעגירונג האָט ירבעם בן נבט, פון דעם שבט אפרים, איינער פון די צוועלף פערטרעטער (נציב) אין לאַנד, אויפגעהויבען אַ פערשווערונג (אַ מרידה) געגען דעם מלך. די פערשווערונג איז געווען נאָך געפעהרליכער דערפאַר, וואָס דאַן האָט דאָס לאַנד ישראל נאָך בעדראָהט אויך אַן אויסערליכע מלחמה מיט ארם. דאָך האָט דער נביא אחיה השלוני אין'ם נאָמען פון גאָט געבענשט די טהאַט פון ירבעם און איהם פערשפּראָכען אַן ערפאָלג. אין'ם שריט פון דעם נביא, וועלכער האָט פאָראויסגעזעהן, אַז אין בעסטען פאַל וועט פון שלמה'ן און זיין דינאַסטיע נאָר אָבפאַלען אַ געוויסער טייל פון'ם פאָלק, און אַז דער שבט יהודה, פון וועלכען עס שטאַמט דוד'ס הויז, ווי אויך דער שבט לוי און דער שבט בנימין, צוליעב געוויסע טעריטאָריאַלע און אַנדערע אַנגעלעגענהייטען, וועלען זיך פעסטהאַלטען אָן זייער בעליעבטען מלך און די פערשווערונג וועט אַלזאָ ברינגען נאָר צו אַ שפּאַלטונג אין לאַנד — בעדאַרף מען זעהן אַ פּראָטעסט נישט נאָר געגען שלמה'ן, נאָר געגען די מלוכה־צענטראַליזאַציע אין אַלגעמיין. עס איז מעגליך, אַז אַזוי ווי די נביאים האָבען געפאָדערט, אַז די אידעע פון גאָט זאָל זיין אַן אַבסטראַקטע און זי טאָר נישט פערקערפּערט ווערען אין קיין קאָנקרעטע פאָרם, אַזוי איז ביי זיי אויך אויסגעקומען

אַז די אידעע פון „פאָלק" דאַרף זיין אַן אַבּסטראַקטע. דער מלוכה-צענטר, וועלכער האָט געוואָלט אויסדריקען די נאַציאָנאַלע אייניגקייט פון אַלע חלקים פון פאָלק, האָט אפשר דערפאַר פון אָנפאַנג אָן געטראָפען אַ שטאַרקען געגנער אין דער פערזאָן פון די נביאים...

דאָך האָט דער פערשווערונגס-פּלאַן פון אחיה השלוני זיך נישט איינגעגעבען ביי שלמה'ס לעבען. צו גרויס איז געוועזן דער אויטאָריטעט פון דעם קלוגען מלך, אַז אַ וועלכער נישט איז ירבעם בן נבט זאָל קאָנען אונטערברעכען דעם צוטרוי פון פאָלק און אַרויסרופען איהם אויף אַ פּאַקטישען בונט. ירבעם בן נבט האָט געמוזט ענטלויפען פון לאַנד און זיך בעהאַלטען אין מצרים, וואו עס האָט דאַן געוועלטיגט אַ נייער פרעה, וועלכער איז מיט שלמה'ן נישט געוועזן אין קיין פערבאַנד און וועלכער האָט געשיצט דעם פיינד פון מלך ירושלים; שלמה, וועלכער איז פיער-ציג יאָהר געזעסען אויפ'ן טראָן אין ירושלים, האָט ביז זיין לעצטען טאָג געהערשט איבער'ן לאַנד אין פריעדען און אין גליק; זיין טוידט האָט פערדעקט מיט אַ הייליגען שלייער נישט נאָר זיין חכמה, נישט נאָר זיין געניוס, נאָר אויך זיינע פעהלערען, וועלכע ער האָט אָבּער בעגאַנגען — נאָר אוים פיעל ליעבשאַפט צו זיין פאָלק און צו זיין לאַנד.

די מסורה, מיחס זייענדיג צו איהם דעם „ספר קהלת", האָט די פעהלערען אין שלמה'ס פערזענליכען און מלוכה-לעבען אויפגעהויבען זאָגאַר העכער פון דער מינוטווייליגער פּאָליטיק, אין שלמה'ס פּרעהליכען אַרט-לעבען פון איין זייט און זיינע גאָטס-פאָרכטיגע מעשים פון צווייטען זייט, אין שלמה'ס פרויען-הויז ווי אין זיין בית-המקדש האָט די מסורה געזעהן די עביגע שמערצען פון מענשליכען גייסט, וועלכער זוכט זיין ציעל אין לעבען, זוכט זיין גליק אויף פערשיעדענע געביטען, אין תענוגים און מעשים טובים, און קאָן עס נישט געפינען — ביז עס קומט אָן פלוצליג דער טוידט, און ער ווענדעט זיינע בליקען צום הימעל!...

אַזוי האָט דאָס פאָלק פון דאָס טהאַט-פאָלע און ווירקען-פאָלע לעבען פון זיין קלוגסטען מלך אַ עביגע אגדה געמאַכט, אין וועלכער די מענשהייט זוכט שוין צייט טויזענדער יאָהר די בעשיידונג פון איהר ביטערען, פינסטערען און קוואַל-פאָלען לעבען.

זיעבעטעם קאפיטעל.

די שפאלטונג.

(928.)

מיט שלמה'ס טוידט פערגעהט די זון איבער'ן לאנד פון ישראל. דיזעס גליק פערשווינדעט. די רוהע — צערשטערט. די קריעגעריען, וועלכע האבען זיך אנגעהויבען נאך אין די לעצטע שלמה'ס יאהרען און נאר ער, שלמה, מיט זיין גרויסער חכמה און מיט זיין אויטאריטעט האט זיי איינגעשטילט,— ברעכען אויס נאך זיין טוידט מיט א מורא'דיגען געוואלד.

גלייך נאכדעם ווי שלמה איז געשטארבען און זיין זוהן רחבעם האט געזאל'ט געזאלבט ווערען פאר א מלך איבער ישראל האט זיך ירבעם בן נבט אומגעקעהרט פון מצרים (וואו ער האט זיך בעהאלטען פון שלמה'ס צארין, נאך דעם אונגעלונגענעם בונט, וואס ער האט אויפגעהויבען) און האט פון דאס ניי גענומען אויפרייצען די מאסען געגען דוד המלך'ס דינאסטיע. ער האט זיך געשטיצט, ווי צום ערשטען מאל, פון איין זייט אויף די מיטהילף פון זיין אייגענעם שבט אפרים און פון דער צווייטער זייט—אויף דעם מיטגעפיהל און די מאראלישע מיטווירקונג פון די בני־הנביאים. אין לאנד האט זיך פון דאס ניי אויפגעהויבען די פראגע וועגען די גרויסע מסים (אבצאהלונגען), וועלכע זענען איבערהויפט געפאלען צו לאסט אויף די פאלקס־מאסען. דאס אונטערגעהעצטע פאלק האט זיך פערזאמעלט אין שכם —די בעדייטענדסטע שטאדט אין דעם טייל לאנד פון שבט אפרים,—ארויסגערופען אהין דעם טראהן־פאלגער, רחבעם, און געפאדערט פון איהם, אז פאר'ן געזאלבט ווערען אלס מלך זאל ער צוזאגען לייכטער צומאכען פאר'ן פאלק די פפליכטען פון דער מלוכה. „דיין פאטער— האבען זיי געזאגט— האט אונזער יאך שווער געמאכט; יעצט פערגרינגער אונז די הארבע ארבייט פון דיין פאטער און זיין שווערען יאך, וואס ער האט אויף אונז ארויפגעווארפען, דאן וועלען מיר דיך דיענען". רחבעם איז אבער געוועזען פון איין זייט — אן „אונערפאהרענער און א כאראקטערלאזער מענש", און פון דער צווייטער זייט— א מענש וואס האט געהאט די בעגריפען פון דעם־כאטישע מזרח־מלכים, פאר וועלכע ס'איז פרעמד די שטים פון פאלק

און וועלכע שטיצען זיך שטענדיג אויף דער פיזישער קראפט. רחבעם, א זוהן פון נעמה, דעם מלך עמונ'ס טאכטער, האט בעקומען בירושה דעספאטישע נייגונגען און צו זיינע דעספאטישע נייגונגען האט ער געקראגען הסכמה פון זיינע יונגסטע אונערפאהרענע יועצים. צוהערענדיג זייער עצה האט ער אזוי געענטפערט דעם פאלק: „מיין קלענסטער פינגער איז גרעבער פאר מיין פאטער'ס לענדען; מיין פאטער האט אייך בעלעסטיגט מיט א שווערען יאך, איך וועל אייער יאך נאך גרעסער מאכען; מיין פאטער האט אייך געשטראפט מיט ריטער, איך וועל אייך שטראפען מיט שטעכעדיגע דערנער"... בייס פאלק ישראל זענען נאך אבער צו פריש געווען די טראדיציעס פון די פארגאנגענע הערשער, אום אזא ענטפער זאל איהם קאנען בערוהיגען. די בני ישראל האבען זיך קיינמאל נישט גערעכענט פאר קנעכט פון זייערע מלכים; די מלכים ווייטער, האבען אויף זיך נישט געקוקט ווי אויף טיראנען מיט אויסשליסליכע פריווילעגיעס צו פערשקלאפען דאס לאנד, נאר ווי אויף פאלק'ס-דיענער מיט בעזונדערע פליכטען צו זארגען זיך פאר דעם גליק און וואוילשטאנד אינ'ם לאנד. דאס פאלק איז געווען געוואהנט, אז די מלכים זאלען זיך מיט איהם בעגעהן מיט ליעבשאפט, מיט טרייהייט און איבערגעבענהייט. דער דעספאטישער ענטפער פון דעם פרישען טראנפאלגער האט נאר געקאנט איהם נאך מעהר אויפרייצען. דערויף האבען נאר געווארט די ווירקליכע אנפיהרער פונ'ם אויפשטאנד. ירבעם מיט זיינע מיטהעלפער האבען נישט געווארט ביז וואנען דער צארן פון פאלק וועט אפגעקיהלט ווערען און געשטילט ווערען. זיי האבען גלייך אויסגעשריען: „וואס פאר א חלק האבען מיר אין דוד'ן און וואס פאר א ירושה איז דאס פאר אונז ישי'ס הויז? ישראל, צוריק אין דיינע געצעלטען!"

די ווערטער האבען געדיענט אלס פאראל פאר דער מרידה געגען רחבעם'ן, געגען שלמה'ס זוהן און דוד בן ישי'ס אייניקעל. דער אויפשטאנד האט ארום כמעט דאס גאנצע לאנד; דער גרעסטער טייל פון פאלק, גאנצע צעהן שבטים ערקלערען די שטאדט שכם, אין טייל לאנד פון אפרים, אלס הויפטשטאדט אנשטאט ירושלים, און ירבעם בן נבט דעם זוהן פון שבט אפרים אלס מלך אנשטאט רחבעם'ן. ביי דוד'ס הויפטשטאדט און דוד'ס דינאסטיע בלייבען נאר צוויי שבטים: יהודה און בנימין. דער ערשטער — וויל די דינאסטיע שטאמט פון איהם; דער צווייטער — וויל די הויפטשטאדט ירושלים איז געווען אין זיין טייל לאנד. א גרויסער טייל פון שבט לוי האלט זיך אויך ביי ירושלים אלס אויסגעוועהלטע בעדיענטע פון בית-המקדש.

אזוי איז צופאלען געווארען דאס פאלק ישראל אויף צוויי טייל, אזוי איז צושפאלטען געווארען דאס הייליגע לאנד אויף צוויי מלוכות. די מלוכה פון יהודה און די מלוכה פון אפרים עקזיסטירען פון דאן אן אין ארץ־ישראל אלס צוויי גאנץ זעלבסטשטענדיגע מדינות און די פאלק'ס־כחות, וועלכע זענען מיט אזוי פיעל מיה פון גאנצע דורות פעראייניגט געווארען, ווערען פון דאס ניי צושפליטערט... רחבעם האט, אמת, געפרובט, לויט זיין דעספאטישער שיטה, צווינגען דורכ'ן שווערד די אויפגעבונטעוועטע טיילען פונ'ם פאלק צו אנערקענען איהם אלס איינציגען מלך איבער'ן גאנצען לאנד. ער האט מיט דעם צוועק מאביליזירט א גרויסען חיל און האט זיך געגרייט אויף מלחמה געגען ירבעם'ן מיט זיינע אנהענגער. נאר די בני־הנביאים מיט זייער אויטאריטעט, וואס איז געווען זעהר הויך ביי די בני יהודה, האבען דעם פלאן צושטערט. דער נביא שמעיה האט זיך געווענדעט צום מלך רחבעם ווי אויך צום שבט יהודה און שבט בנימין אין דעם נאמען פון גאט:

„אזוי האט גאט געזאגט: איהר זאלט נישט געהן און נישט מלחמה האלטען געגען אייערע ברידער, די בני ישראל; קעהרט אייך יעדער צו זיין היים, ווייל מיט מיין ווילען איז די זאך געשעהן!"

און דער נביא איז מנצח דעם מלך; דער חיל צוגעהט זיך „ווי גאט האט געבאטען", און מעהר פרובט זיך שוין קיינער נישט צו פעראייניגען דעם פאלק אונטער איין צענטראלע מאכט.

עס איז שווער צו זאגען אויב די נבואה, בעשליסענדיג זיך אויף אזא שריט ווי די צושפאלטונג פון דער יודישער מלוכה, האט ביי דעם געהאט אויך וואסערע ס'איז פאזיטיווע אויסזיכטען אין צוזאמענהאנג מיט די נבואה־אידעאלען. אלענפאלס זעהט מען ארויס פון די שפעטיגערע נביאים, אז אויף דער נייער ממשלה האבען זיי געהאט געלעגט גרויסע האפנונגען. „אפרים איז מיין בכור". „איז דען אפרים דער טייערסטער זוהן ביי מיר..." „איך בין געוואהנט געווען אפרים'ן אויף (מיינע) ארימס צו נעהמען..." „אפרים איז א געלערנטע קאלב, איך האב ליעב געהאט מיט איהר צו דרעשען, איך האב ליעב געהאט איהר שענעם האלז צו גלעטען"... דאס זענען נאר איינציגע פון די פיעלע מיט ליעבע דורכגע־דרונגענע אויסדריקען פון די נביאים וועגען די מלוכה אין אפרים אלס זיי זיי האבען זי זיך פון אנפאנג געוועזט פארגעשטעלט. ס'איז קיין צווייפעל נישט, אז די נביאים, נישט אריינקוקענדיג פאליטיש אין דער צוקונפט, האבען שטארק געגלויבט אין דעם אינערליכען גייסטליכען

פערבאנד פון גאנצען פאלק, אין דער אלגעמיינער אמונה, אין די אלגעמיינע טראדיציעס און היסטארישע פערגאנגענהייט, און האבען געהאפט, אז אפילו ביי דער אדמיניסטראטיווער דעצענטראליזאציע, אפילו ביי צוויי פאראלעלע מלוכה־אנפיהרונגען אין לאנד, וועט דאס פאלק דאך בלייבען איין נאציאנאלער ארגאניזם, איבער וועלכען די אויבערמאכט האט דער איינגדליכער יהוה. נאך פון קדמונים אין דער צייט פון די שופטים זענען די בני אפרים געוועזן די שטארקסטע און דרייסטיגסטע צווישען פאלק און ביי זיי איז געוועזן קאנצענטרירט די מיליטערישע העגעמאניע פונ'ם לאנד, זיי פלעגען אנפיהרען די פערשיעדענע מלחמות מיט די פיינדליכע שכנ'ישע פעלקער און שיצען די גרענעצען פון ארץ־ישראל. די בני יהודה, ווייטער, זענען געוועזן איבערהויפט רוהיגע ערד־ארבייטער און פערנעהמענדיג דעם צענטער פון לאנד האבען זיי זיך ווייניג געגרענצט מיט פרעמדע לענדער און זענען געוועזן כמעט געזיכערט פון אויסערליכע פיינדליכע אנפאלונגען. דאס האט גורם געוועזן, אז זיי, די בני יהודה, זאלען זיך קאנען מעהר אבגעבען דער פרוכטבארער קולטורעלער ארבייט און זאלען שטענדיג שטעהן אן דער שפיץ פונ'ם גייסטיגען לעבען אין לאנד[1]. ביי אינערליכע אחדות צווישען פאלק וואלט די בעניימע מיליטערישע העגמאניע פון אפרים, שטיצענדיג זיך אויף דער ארגאניזירטער קראפט פון די צעהן שבטים, געקאנט שיצען דאס גאנצע לאנד; און דער שבט יהודה, ביי וועלכען די גייסטליכע און קולטורעלע העגעמאניע איז נאך שטארקער געווארען אדאנק דעם בית־המקדש און די איבעריגע עהנליכע אינסטיטוציאנען, וואלט זיך ווייטער געקאנט רוהיג אבגעבען צו דער גייסטיגער ענטוויקלונג פונ'ם פאלק. די נביאים האבען געהאפט, אז די ביידע העגעמאניעס, די מיליטערישע און די קולטורעלע, וועלען ביידע שטרעבען צו פערווירקליכען דעם אלגעמיינעם גליק פונ'ם פאלק יעקב־ישראל „אין וואהרהייט און גערעכטיגקייט". דער שפעטיגערער נביא הושע בן בארי דריקט אויס די גייזעגע כונה פון דער נבואה ביי דער אבטיילונג פון די צוויי

---

1) „לא יסור שבט מיהודה ומהוקק מבין רגליו"; „ומשפחות סופרים יושבי יעבץ (אין יהודה) וכו'"; „בני מכיר (פון שבט יהודה) ירדו מחוקקים"; „יהודה מחוקקי."

מלוכות: „אפרים וועט ר י י ט ע ן[2], יהודה וועט אַקערען[3], יעקב וועט באָראָנעווען". „זייעט אייך צדקה, שניידט אייך חסד... און ווענדעט זיך צו גאָט אין דער צייט..." אין די דאָזיגע ווערטער הערען מיר אַ וואונק אויף אַ גאַנצע פאָלק'ס־סיסטעם, וועלכע די נביאים האָבען, ווי ס'שיינט, געהאָפט דורכצופיהרען אין דעם הייליגען לאַנד!

ליידער האָט זיך די פּאָליטיק ניט גערעכענט מיט דער נבואה אין איהרע אידעאַליסטישע שטרעבונגען. וועגען פאָלקאָמע אחדות צווישען ביידע מלוכות אפרים און יהודה איז גאָרנישט געווען צו טראַכטען. די רייד פונ'ם נביא שמעיה האָבען אָבגעהאַלטען רחבעם'ן פון אַן אָפענעם שטרייט באַלד נאָך דער שפּאַלטונג, אָבער שפּעטער אַריין האָבען זיך דאָך אָנגעפאַנגען צוזאַמענשטויסונגען צווישען דעם מלך פון ירושלים און דעם מלך פון שכם. רחבעם האָט אפשר פערמאָגט וועניגער היל פאַר ירבעם'ן, דערפאַר איז ביי איהם אָבער געווען אַ פעסטערע דיסציפּלין, פון יאָהרען לאַנג אַנ'איינגעאָרדענטע מיליטערישע אָרגאַניזאַציע ווי אויך מעהר געלד־מיטלען, און ירבעם אין קאַמפף מיט רחבעם'ן האָט געמוזט זיך ווענדען צו די הילף פון פרעמדע מלכים. לויט ירבעם'ס פלענער פאַלט אָן שישק מלך מצרים אויף יהודה, מאַכט דאָרטען גרויסע הרבנות און טרעט נאָר דאַן אָב פונ'ם לאַנד, ווען רחבעם גיט איהם פיעל גאָלד און זילבער. רחבעם'ס טראָהנפאָלגער אבים בענייט נאָך זיין פאָטער'ס טוידט די מלחמה מיט ירבעם'ן, הרג'עט אוים פיעל טויזענדער פון זיין היל און נעהמט אָב ביי איהם פיעל שטעדט. אפרים און יהודה ווערען אַלזאָ נישט נאָר צוויי אַ ד מ י נ י ס ט ר אַ ט י ו־פונאַנדערגעטיילטע ממשלות, נאָר צוויי פ יי נ ד ל י כ ע פעלקער, וואָס יעדעס פאָלק וויל אויפגעבויט ווערען פונ'ם צווייטענס הורבן. ווייטער, האָט ירבעם בן נבט זיך נישט געקאָנט פיהלען זיכער אויף זיין טראָהן, כל זמן דאָס פאָלק איז ג יי ס ט ל י ך פערבונדען מיט יהודה, מיט ירושלים, מיט דער הויפּט־שטאָדט פון רחבעם. ירבעם האָט אויסגערעכענט: כל זמן דאָס פאָלק וועט זיך האַלטען מעסט ביי'ם גאָט יהוה, וועט ביי איהם הויך זיין דער אויטאָריטעט פון שלמה'ס בית־המקדש, וואָס עם געפינען זיך די העכסטע הייליגטימער פון דער אמונה, ווי דער ארון, די לוחות און דער מזבח. דאָס פאָלק וועט קומען שטענדיג קיין ירושלים צו ברענגען קרבנות אין גאָט'ס הויז און דורכדעם וועט דוד'ס געזעליכע

2) דער סימבאָל פון מלחמה־לעבען.

3) דער סימבאָל פון פריעדליכער; קולטורעלער פאָלקס־אַרבייט.

דינאסטיע געווים שטארקען איהר ווירקונג אויפ'ן פאלק און בעקומען ענדליך פון דאס ניי די פאקטישע הערשאפט איבער'ן גאנצען לאנד. דארום האט ירבעם בן נבט בעשלאסען איינצופיהרען אין זיין ממשלה א נייעם קולטוס, א נייע אמונה. ער האט אוועקגעשטעלט אויף די גרענעצען פון יהודה צוויי גאלדענע קעלבער, טעמפלען און אלטארען פאר זיי געבויט און געהייסען דעם פאלק קרבנות מקריב־זיין פאר זיי, פערווערענדיג עולה־לרגל זיין קיין ירושלים. דעם קעלבער־קולטוס האט, ווי ס'שיינט, ירבעם איינגעפיהרט לויט די השפעה פון מצרים, וואו ירבעם איז פון שטענדיג געשיצט געוועזען און וואו דאס פאלק האט געדיענט אפיס'ען, דעם אבי־בילד פון אנ'אקס, אלס סימבאל פון א גאט, וואס שיצט ערד־ארבייט און פיהצוכט — די הויפט בעשעפטיגונג און ערנעהרונג אינ'ם לאנד. ער האט פאר זיך אויך געהאט א פארבילד: דעם עגל וואס יודען האבען אין מדבר געמאכט. דער עגל האט אלזא א געוויסע אלטע מסורה געהאט, און ירבעם האט זיך אויף איהר געשטיצט.

און האטש אין ארץ־ישראל איז די געצענדינערייַ אלס אנ'אלגעמיינע געזעלשאפטליכע ערשיינונג שוין פון עטליכע דורות אויפגעהערט געווארען, אבער די אמונה אין דעם אבסטראקטען גאט, וועלכער האט קיין פארם נישט און קיין געשטאלט נישט, וועלכער קאן נישט געהערט ווערען און קאן נישט געזעהן ווערען, האט דאך נאך נישט בעוויזען אזוי טיעף זיך איינצווארצלען אינ'ם בעוואוסטזיין פון די ברייטע פאלקס־מאסען, אזוי אז דער שלעכטער ביישפיעל פון דעם מלך און די שרים זאלען אויף זיי נישט ווירקען. דער גרעסטער טייל פון די עשרת השבטים קעהרען זיך אום צו דער אמאליגער געצענדינערייַ... — אנדערע פון אונוויסענהייט אינגאנצען נישט אנערקענענדיג דעם אייגענעם טראדיציאנעלען גאט, אנדערע (און דאס איז דער גרעסטער טייל)—זעהענדיג אין די גאלדענע קעלבער נאר א קאנ־קרעטע פארם פון דעם נאציאנאלען יהוה, אנדערע— אוים שנאה צו דער מלוכה פון ירושלים, טרייבענדיג די זעלבע פאליטיק, וואס ירבעם בן נבט. נאר א קליינער הייפעל מענשען בלייבען געטריי די אייגענע אמונה מיט איהר בעזונדערער וועלט־אנשויאונג.

אזוי האט דער מלוכה־גאנג אין ארץ־ישראל צוריסען דאס פאלק און זיין אמונה אויף צוויי טייל. די נביאים, די שטענדיגע טרייע היטער פון דעם ריינעם נאציאנאלען גייסט, בעשאפענדיג אליין איינגערמאסען די דאזיגע ערנסטע לאגע אין לאנד, האבען אבער דאך אלץ נישט פערלא־ען

דעם מוטה. צוזאמענשליסענדיג זיך אין פעסטערע געדיכטערע רייהען, האבען זיי מיט מסירות נפש געקעמפפט פאר זייער אידעאל מיט דער ביזא־הערינגער אייזערנער קראפט, נישט געהענדיג אויף קיינע קאמפראמיסען, האטש עס זאל אויסקומען צו מקריב זיין צוליעב דעם דעם גאנצען וואוילשטאנד פונ׳ם לאנד...

אין דעם קאמפף פון דער נבואה געגען די מלוכה־טענדענצען בעשטעהט דער הויפט־געדאנק פון דער וויטערדיגער היסטארישער ענטוויקלונג פונ׳ם פאלק ישראל און זיין הייליג לאנד.

אכטעם קאפיטעל:

די מלוכה פון אפרים.

(פון 955 ביז 720).

די מלוכה אין אפרים צייכענט זיך אויס פון אנפאנג אן מיט בלוטיגע מהומות. קיין פונקט האט זיך נישט געקאנט אויסבילדען אלס צענטר פונ'ם גאנצען לאנד. קיין מלך האט די ערשטע פופציג יאהר נישט געקאנט גרינדען א דויערהאפטע דינאסטיע. ירבעם בן־נבט האט אין אנפאנג זיך בעזעצט אין שכם און געמאכט די דאזיגע שטאדט פאר זיין הויפשטאדט. ער האט זיך אבער דארט געפיהלט אונזיכער צוליעב דעם אונרוהיגען כאראקטער פון די שכם־לייט. דאן בעזעצט ער זיך אין פנואל; נאר פנואל איז געוועזען צו נאהענט צו שכם און ער פיהלט זיך זיכערער ווען ער בעזעצט זיך אין תרצה. נאך א צוויי־און־צוואנציג־יאהריגען הערשען איבער'ן לאנד שטארבט ירבעם אב; נאר ביי זיין לעבען נאך האט איהם דער נביא אחיה השלוני, — דערזעלבער נביא, וועלכער האט איהם מיט־געהאלפען דערגרייכען די מלוכה, — מתרה געוועזען, אז פון זיין הויז וועט אפילו „קיין הונד נישט איבערבלייבען", דערפאר וואס גאט האט איהם אויסדערוועהלט פונ'ם פאלק און איהם פאר א הערשער געמאכט און ער האט אזוי געזינדיגט און דאס פאלק פערפיהרט הורך די גאלדענע אבגעטער. און ווירקליך, אין א יאהר צוויי נאך ירבעם'ס טוידט (955), ווען אויפ'ן טראן אין תרצה איז געזעסען זיין זוהן נדב, האט בעשא זיין קריגס־העה שטילערהייד צוזאמענגעשטעלט א פערשווערונג און האט גע־הרג'עט דעם מלך אויפ'ן שלאכט־פעלד ביי גבעון, וואו נדב האט דאן געפיהרט א מלחמה געגען די אויפגעבונטעוועטע פלשתים. בעשא האט פינקטליך אויסגעפיהרט די נבואה־רעה פון אחיה השלוני: ער האט פון ירבעם'ס הויזגעזינד „קיין נשמה נישט איבערגעלאזט". מיט דעם נייעם מלך האט זיך אבער אינ'ם לעבען פונ'ם לאנד גאר נישט געענדערט. בעשא איז געגאנגען אינ'ם וועג פון ירבעם. ווי ירבעם בן־נבט אזוי אויך האט בעשא מורא געהאט צו פערלירען די מלוכה און האט, אויך ווי ירבעם, גע־

פיהרט אונגעלונגענע מלחמות געגען יהודה, און אויך ווי ירבעם, האט ער געשיצט אין לאנד דעם קעלבער-קולטוס. די נבואה, הייסט עס, האט ווידער נישט געפונען אין דעם מלך דאס, וואס זי האט געהאפט. דער נייער מלך, וועלכער האט, ווי עס שיינט, מיט איהר הילף די מלוכה בעקומען, איז אין גאט'ס וועג נישט געגאנגען! די נבואה האט אבער ווידער איהר'ס געטהון. זי האט נישט אויפגעהערט צו קעמפפען פאר דעם אמת. די נבואה ערקלערט אלזא א מלחמה געגען בעשא'ס דינאסטיע. דער נביא יהוא בן חנני ווענדעט זיך צו בעשא מיט די ווערטער: „דערפאר וואס איך האב דיך פון דער ערד ערהויבען און דיך געמאכט פאר א פיהרער איבער מיין פאלק ישראל, און דו ביזט דאך געגאנגען אין דעם וועג פון ירבעם און האסט געמאכט זינדיגען מיין פאלק... דערום וועל איך אויסראטהען בעשא'ן און זיין הויז און איך וועל זיך מיט איהם בעגעהן, ווי איך בין זיך בעגאנגען מיט ירבעם'ן, דעם זוהן פון נבט!..." נאך א פיער און צוואנציג יאהריגען הערשען שטארבט אב בעשא און דעם טראן פערנעהמט זיין זוהן אלה. אין צוויי יאהר ארום האט ווירקליך זמרי, איינער פון די מלוכה-לייט, אויפגעהויבען א בונט געגען בעשא'ס זוהן און איהם געהרג'עט; צוזאמען מיט אלה'ן האט זמרי פערטיליגט דאס גאנצע הויז פון בעשא. זמרי האט פערהאפט די מלוכה און געקייניגט אין תרצה. אין זיעבען טעג ארום האט אבער דער חיל, דערוויסענדיג זיך פון זמרי'ס פערראט, אויסגעקליבען פאר א מלך דעם בעליעבטען קריעגס-העד עמרי. דער אויסגעקליבענער מלך מיט'ן חיל האבען בעלאגערט תרצה; ווען זמרי האט געזעהן, אז די שטאדט איז איינגענומען געווארען דורכ'ן חיל, האט ער אליין אונטערגעצונדען זיך אינ'ם קעניגליכען פאלאץ. מיט עמרי'ס נצחון האט זיך אבער נאך נישט געענדיגט די קריעגעריי איבער דעם טראהן. באלד האט א טייל פונ'ם פאלק אויסדערוועהלט פאר א מלך תבני בן גינת, און אין דער אפרים-מלוכה האבען אלזא געהערשט צוויי מלכים. ענדליך האט אבער עמרי, שטיצענדיג זיך אויפ'ן חיל, גובר געווען אויף תבני בן גינת, וועלכען ער האט געהרג'עט און איז געבליבען נאכהער דער איינציגער מלך אין לאנד. עמרי האט זיך אבער נישט געקאנט פיהלען זיכער אין תרצה, וואו עס האבען זיך געפונען די פיעלע אנהענגער פון דעם געהרג'עטען פרעטענדענט אויף דער קרוין, און ער האט דערום זיין רעזידענץ איבערגעטראגען אין שטאדט שומרון, וועלכע ער האט אליין אויסגעבויט. שומרון איז געשטאנען אויף א בארג און איז פון דער נאטור געווען אלזא גוט געשיצט פון אנ'אויסערליכער געפאהר.

אַלזאָ זעהען מיר, אַז אין אַ משך פון אַ יאָהר פופציג האָבען זיך אין אפרים געביטען ביז פיער הויפּטשטעדט און עס האָבען געהערשט דאָרט ביז זיבען מלכים; פון די זיבען מלכים זענען נאָר דריי געשטאָרבען מיט זייער נאַטירליכען טוידט און פיער זענען גע׳הרג׳עט געוואָרען דורך בונטען און פערשווערונגען. די אינערליכע מהומות האָבען ניט דערלאָזט די מלוכה וואַקסען — זיי האָבען אינגאַנצען אָבגעשטעלט איהר ענטוויקלונג. דאָס פאָלק איז געווען פעראָרעמט, ביי׳ם היל האָט געפעהלט אַ פעסטע דיסציפּלין, די צענטראַלע מאַכט, וועלכע האָט זיך געשטיצט אויף פערראַט און האָט מורא געהאַט פאַר פערראַט, איז געווען זעהר שוואַך. די אַרומיגע פעלקער האָבען גוט אויסגענוצט די שרעקליכע לאַגע פון דער אפרים־מלוכה. יענע גוטע יאָהרען, ווען די אַרומיגע פעלקער האָבען דרך־ארץ געהאַט פאַר די בלי־זיין פון די בני ישראל, זענען שוין לאַנג פערשוואונדען. פון דער צייט אָן, וואָס עס האָט אויסגעבראָכען די מחלוקת צווישען ברידער אין דעם היילינגען לאַנד, האָבען אַלע פיינד פון די בני ישראל דעם קאָפּ אויפגעהויבען. בעזונדערס האָבען זיי אַנ׳אויג געוואָרפען אויף דער אפרים־מלוכה, וועלכע איז אַזוי אָבגעשוואַכט געווען דורך די אינערליכע מחלוקת׳ן. עס האָט זיך זיי געוואָלט וואָס גיכער דעם פעטען ביסען איינצושלינגען. די פלשתים, די בני ארם, די מואָבים, האָבען נישט אויפגעהערט צו בעפאַלען דאָס לאַנד. אויסער דעם, פלעגט יהודה אויך פון צייט צו צייט אָבריסען שטיקער פון אפרים. אַזוי איז אפרים געווען אינערליך צוריסען און אויסערליך נישט בעפעסטיגט.

פון עמרי׳ן אָן הייבט זיך אָן אין לאַנד אַ נייע ערא. זיין דינאַסטיע עקזיסטירט גענוג לאַנג, און די הויפּטשטאָדט שומרון, וואָס ער האָט געגרינדעט, האָט נישט פערלוירען איהר בעדייטונג אַלס צענטער, כל זמן די מלוכה פון אפרים האָט געהאַט אַ קיום. פאַר עמרי׳ן הויבט אָן דאָס לאַנד צו ווערען מעכטיגער אין פּאָליטישען און עקאָנאָמישען זין. די פיינדשאַפט פון יהודה צו אפרים ווערט ביסלעכווייז אָבגעשוואַכט; דוד׳ס דינאַסטיע הויבט אָן צו רעכענען די שפּאַלטונג אַלס אַ פאַקט, וואָס אומענדערען איהם אינגאַנצען איז אונמעגליך. עמרי האָט אונטערגעהאַפּט די שטימונג פון יהודה און איז אַריינגעטראָטען מיט דעם מלך פון ירושלים, יהושפט בן אסא, אין פריעדליכע בעציהונגען. זייענדיג אויף אַזאַ אופן בעוואָהרענט פון די לאַנגיעהריגע אָנפאַלען פון יהודה, האָט עמרי שוין געקאָנט קאָנצענטרירען זיינע קריעגס־כחות געגען די פיינדליכע פעלקער פון אַרום אפרים. דאַן געלינגט איהם אָבהאַלטען אַ נצחון איבער מואָב און ער צווינגט זיי, די

בני־מואָב, צו צאָהלען געוויסע יעהרליכע אָבצאָהלונגען; די פּלשתים, וועלכע האָבען די ערשטע יאָהרען פון דער אפרים־מלוכה אָהן אויפהער בעאונרוהיגט די גרענעצען פון די צעהן שבטים, שרעקען זיך אָב פאַר׳ן נייעם מלך פון שומרון און ווערען פאָרזיכטיגער. כדי אויפצוהויבען דעם וואָהלשטאַנד אינ׳ם לאַנד, שליעסט עמרי אַ האַנדעלס־אָבמאַך מיט די פיניצער, וואָס זייער מסחר צו יענער צייט איז נאָך פיעל גרעסער געוואָרען אַלס אין שלמה׳ס צייטען, צוליעב די ניי געגרינדעטע פיניצער־קאָלאָניעס אויף דעם צפון־ברעג פון אַפריקאַ. כדי צו פערפעסטיגען דעם האַנדעלס־אָבמאַך, מאַכט עמרי התונה זיין זוהן אַחאָב אויף איזבל, די טאָכטער פון אתבעל דער קעניג אין פעניציאַ. דורך דעם אָבמאַך ענטוויקעלט זיך אין אפרים די אינדוסטריע און די רייכקייט פונ׳ם פאָלק הויבט אָן ריעזיג צו וואַקסען.

דער גייסטיגער, רעליגיעזער קאַמפף איז אויך אין עמרי׳ס צייטען, ווי עס שיינט, געלאַסענער געוואָרען טראָץ דעם וואָס עמרי האָט אויך, ווי די פריהערדיגע מלכים פון אפרים, נישט מבטל געוועזן ירבעם׳ס געצענדינעריי. סוף כל סוף האָט דער נייער קעלבער־קולטוס נאָר אַן׳אויסערליכען פּאָליטישען כאַראַקטער געטראָגען. יעדעם פאָלק קאָן נאָר איין קולטוס שאַפען, וועלכער איז דער היסטאָרישער אויסדרוק פון זיין נאַציאָנאַלער פסיכיק, פון זיין היסטאָריש־אויסגעאַרבייטער וועלט־אַנשויאונג, און דאָס פאָלק, וועלכעס האָט אַ י ה ו ה־קולטוס בעשאַפען, קאָן נישט נאַכהער, צוליעב דעם מלך׳ס פערלאַנג, אַ נייעם קולטוס שאַפען. די אונוויסענדע מאַסען, וועלכע דערגרייפען שווער יעדע אַבסטראַקציע, האָבען אין די גאָלדענע בילדער פערהייליגט דעם גאָט, וועלכען זיי האָבען פון דורות אין האַרצען געטראָגען און פאַר וועלכען זיי האָבען פון דורות לאַנג געזוכט אַן׳אויסדרוק, אַ קאָנקרעטע פאָרם. דער הויפּט־פּרינציפּ פון דער יהוה־אמונה, דער מאָנאָטעאיזם, דער גלויבען אין איין אַלמעכטיגע געטליכע קראַפט איז דאָך נישט געשטערט געוואָרען מיט דעם נייעם קעלבער־קולטוס, און מיט דער צייט, צוזאַמען מיט דער ווייטערדיגער ענטוויקלונג פון די מאַסען, וואָלט זיי קלערער ווערען די אידעע פון זייער נאַציאָנאַלען גאָט און זיי וואָלטען זיך אָבזאָגען פון די אומפּאַסענדע פאָרמען, וועלכע זיי האָבען פריהער בטעות מיהם געוועזן צו זייער גאָט און וועלכע שטימען נישט מיט דער אמת׳ער נאַציאָנאַלער וועלט־אויפפאַסונג. אין פערלויף פון אַ יאָהר פופציג האָבען די נביאים, ווי ס׳שיינט, זיך איבערצייגט, אַז די קעלבער, אַלס קולטוס, האָבען גאָרנישט געענדערט אין דעם איננערליכען מאָראַלען לעבען פונ׳ם פאָלק, האָטש ירבעם׳ס געצען

זענען גראָב און דריקען נישט אויס די נאַציאָנאַלע אידעע פון דער געטליכער אונענדליכקייט און אונבעגרייפליכקייט, פונדעסטוועגען האָבען זיי נישט צערשטערט דעם עכטען נאַציאָנאַלען גייסט און די אייגענאַרטיגקייט פונ'ם פאָלק ישראל. די פרינציפען פון צדק, פון אמת, פון משפט, אָט די פרינציפען, וועלכע האָבען פון די פריהערדיגע דורות אָן געלאָזט טיעפע וואָרצלען אין דעם פאָלקס־בעוואוסטזיין, — האָבען אויך אין דער ערשטער תקופה פון דער שפּאַלטונג נישט אויפגעהערט צו געבען פרוכט. אפילו דער מלך האָט זיך נישט געקאָנט ערלויבען אָבנעהמען ביי זיין אונטערטאַן די קלענסטע זאַך אָהן אַ משפט, נישט נאָר אָבנעהמען מיט געוועהר, נאָר זאָגאַר אָבקויפען אָהן דעם ווילען פון דעם בעל־הבית.*) — דאָס פאָלק האָט געלעבט לויט די אַלטע טראַדיציעס און די נביאים האָבען געקאָנט האָפען, אַז זייערע אידעען וועלען אַלץ מעהר אַריינדרינגען אין די הערצער פון די פאָלקס־מאַסען. די נביאים האָבען דאַרום, ווי ס'שיינט, נישט געהאַלטען פאַר נויטיג צו אונטערהאַלטען ווייטער די מהומות אין לאַנד דורכ'ן קאַמפף מיט דעם הערשער איבער די גאָלדענע קעלבער. און עמרי שטאַרבט אָב, אָהן דער שטענדיגער התראה פון די נביאים...

ליידער האָט עמרי, אַלס מלך, נישט לאַנג געלעבט. נאָכדעם ווי ער האָט בייגעקומען זיין געגנער תבני בן גינת האָט ער געקעניגט צוועלף יאָהר און זיין ענערגישע מלוכה־טהעטיגקייט, וועלכע האָט זיך אָנגעפאַנגען איבער־הויפט צייט ער האָט זיך אין שומרון בעזעצט, האָט בסך הכל געדויערט זעקס יאָהר. זיין זוהן אחאָב, וועלכער האָט פון איהם געירשינט די מלוכה, איז געוועזען אַ מענש מיט אַ שוואַכען כאַראַקטער, מיט קליינע שטאַטסמענליכע פעהיגקייטען, און זיין פרוי, די פיניצערין איזבל, האָט געהאַט אויף איהם זעהר אַ גרויסע שעדליכע ווירקונג. אחאָב האָט פאָגעזעצט די קלוגע פּאָליטיק פון זיין פאָטער: ער האָט אונטערגעהאַלטען די פריעדליכע בעציהונגען פון איין זייט מיט דעם מלך פון פיניצעאַ, מיט וועלכען ער איז געווען פערבונדען אין אַ פאַמיליען־פערבאַנד דורך זיין פרוי איזבל, פון דער צווייטער זייט — מיט יהושפט דעם מלך פון יהודה, מיט וועלכען ער איז אויך אַריינגעטראָטען אין אַ פאַמיליען־בונד דורך דעם, וואָס ער האָט זיין טאָכטער עתליה געגעבען פאַר אַ פרוי דעם יורש עצר פון ירושלים. דורך דער פּאָליטיק האָט איהם, אויך ווי זיין פאָטער, בעגליקט אויפצוהויבען דעם אויסערליכען און דעם אינערליכען מאַטעריעלען וואָהלשטאַנד פון זיין לאַנד. אחאָב האָט

*) מלכים א׳, כ״א.

מיט גרויס ערפאלג געפיהרט פערשיעדענע שויץ-מלחמות, אבגענומען צוריק איינינע געגענדען און שטעדט, וועלכע זענען אין די פאהריגע שווערע צייטען אבגעריסען געווארען פון אפרים און יענע פעלקער, וועלכע זענען נאך פון פריהער אן געווען מעהר אדער וועניגער אבהענגיג פון שומרון, האט ער געצוואונגען מס (צינז) צו צאהלען. דאס לאנד האט אויך אינ'ם עקאנאמישען הינזיכט געבליהט. א דאנק דעם מסחר-פערקעהר מיט פיניצעא איז דאס רייכטהום פונ'ם פאלק זעהר געשווינד געוואקסען. אין שומרון קאנצענטרירען זיך פיעל אוצרות (קאפיטאלען); די הויפטשטאדט פון אפרים פערבויט זיך מיט גראנדיעזע בנינים; דער מלך בויט זיך א פאלאץ פון העלפאנד-ביין אין זיין רעזידענץ שומרון און א „ווינטער-הויז" אין דעם מהאל „יזרעאל", אינ'ם אומגעגענד פון שומרון.

די מחותנות-שאפט מיט פיניצעא האט אבער געהאט א שלעכטע מאראלישע ווירקונג אויפ'ן אינערליכען לעבען פון אפרים. צוזאמען מיט דעם רייכטהום איז אין לאנד אריינגעדרונגען די געלד-לוסט. דאס איינפאכע ערליכע פויער-און פאסטוך-לעבען הויבט אן ביסלעכווייז פערשוואונדען צו ווערען און אנשטאט דעם פאנגט דאס פאלק אן צו שטרעבען צו א צעלאזענעם, פערדארבענעם, נאר פרעכטיגען, לוסטיגען ארט-לעבען, לויט דעם ביישפיעל פון די פיניצער. פיניצעא איז אין קולטורעלען הינזיכט געשטאנען פיעל העכער פון ארץ-ישראל; דער פרעכטיגער גלאנץ פון דער רייכער און ציוויליזירטער מדינה האט געמוזט פערבלענדען די אויגען פון די סוחרים פון אפרים, וועלכע פלעגען קומען אהין. אלעס, וואס זיי האבען געזעהן אין פיניצעא, איז פאר זיי געווען רייצענד, צוציהענד און נאכאהמונגס-ווירדיג. פיעל סוחרים פון פיניצעא בעזעצען זיך אויך אין אפרים און בריינגען מיט זיך זייערע מנהגים, זייער געשמאק און אויפפאסונג. די קעניגין איזבל האט זיך אויך ארומגערינגעלט מיט איהרע געבורטס-לאנד-לייט און אין הויף פון אחאב, ביי זיין שוואכען כאראקטער און פילייכט אויך ביי זיין אינערליכע נייגונג און סימפאטיע, האט זיך פערפיהרט א פיניצעער שטאט. די פארמען פון פיניצער ארט-לעבען, בעשטעטיגטע דורכ'ן קעניג'ס הויף, האבען געדיענט דעם פאלק אלס ביישפיעל און דאס פאלק איז פון טאג צו טאג נידריגער געפאלען: עס האבען זיך צווישען איהם פערשפרייט די פערדארבענסטע תאוות, ווי שכרות, אויסגעפוצטקייט און זנות. איזבל האט אויך איינגעפיהרט אין לאנד דעם קולטוס פון איהר אייגענער אמונה. אין שומרון האט זי אויסגעבויט טעמפלען פאר די געטער פון איהר אייגענעם פאלק — פאר בעל און עשתרות; נאהענט פון ניין הונדערט

פריסטער (כהנים) פלעגען שטעהן צו דער דיענסט אין די טעמפלען, צו ברייגנען אפפערען (קרבנות) פאר די געטער. דאס אפפערען-ברייגנגען פאר די געטער פלעגט גאנץ אפט פאדערן מענשליכע קרבנות*); שטענדיג פלעגט עס בעגלייט ווערען מיט ווילדע קולות און גראבע בעוועגונגען; דער געטער-קולטוס פון פיניצעא איז געוועזן פערבונדען מיט בלוט-פערגיסונג און מיט שענדליכע תאוות, וועלכע פלעגען געפינען זייער סאנקציע אין דער וועלט-אנשויאונג פון די פיניצעער איבער גאט און מענש. אין דעם נייעם קולטוס האט אלזא געשטעקט א געפאהר נישט בלויז פאר דער אמונה, אין דעם ענגען זין פונ'ם ווארט, נאר פאר דעם גאנצען שעפערישען נאציאנאלען גייסט, פאר די פרינציפען, פאר די גייסטיגע יסודות, וועלכע האבען זיך ביי'ם פאלק אין א משך פון דורות-לאנג אויסגעארבייט און אויף וועלכע עס האט זיך געבויט די נאציאנאלע פסיכיק, די נאציאנאלע קולטור.

דער פרעמדער אויסערסט-ווילדער קולטוס האט זיך אונגעהויער גיך פערשפרייט צווישען די פאלקס-מאסען צוליעב דעם שטענדיגען פערקעהר מיט די פיניצעער, און אויך צוליעב דער אייפעריגער מיה פון איזבל. וואו די מלכה פלעגט טרעפען א שטארקערען ווידערשטאנד געגען איהרע נייע איינפיהרונגען האט זי מיט אחאב'ס שווערד זיך א וועג געמאכט. אזוי זענען דאן געפאלען די ערשטע קרבנות פון פאלק ישראל פאר זייער אייגענער אמונה אין זייער אייגען לאנד דורך זייער אייגענעם מלך. נישט פיעל האבען אבער אזא העלדענמוטה ארויסגעוויזען צו שיצען מיט זייער לעבען די פאלקס-טראדיציעס, דעם נאציאנאלען גייסט און אריגינאליטעט. דער גרעסטער טייל אין לאנד האבען אנגענומען די נייע געצענדינערי, האטש אין הארצען האט נאך ביי זיי געברענט א פונק פון דער אייגענער אמונה און זיי פלעגען אלזא אין איין און דער זעלבער צייט דיענען אי צו יהוה, אי צו'ם בעל. ווי די מסורה דערצעהלט, זענען נאר זיבען טויזענד מאן געבליבען צו יענער צייט, „וועלכע האבען זיך פאר דעם בעל נישט געקנייעט". דאן האט די נבואה פון דאס-ניי אויפגעהויבען דעם פאהן פון יהוה, דעם פאהן פון דעם ישראל-גאט און מיט מסירות-נפש ארויסגעטרעטען אין קאמפף געגען מלך און זיינע רעפארמען. איהר געוועהר איז, ווי שטענדיג, געוועזן דאס הייליגע ווארט פון גאט. די נביאים פלעגען קומען צו'ם

---

*) בכורים. קנעכט און ד. ג. פלעגען געבראכט ווערען פאר קרבנות פאר די אבגעטער פון פיניצעא.

פאָלק, לערנען איהם, דערוויַיזען, איבערציַיגען; זיי פלעגען נישט אָבשרעקען זיך אויך צו קומען אין מלך'ס פּאַלאַץ און נישט קוקענדיג אויף איזבל'ס בלוטדורשטיגען פאַנאַטיזם פלעגען זיי שטראָפען דעם הערשער פאַר זיַין פערראַט געגען די פאָלקס-טראַדיציעס, געגען דעם פאָלקס-גיַיסט, געגען דעם אמת, געגען יושר און משפּט. איזבל האָט די נביאים געלאָזט אויסהרג'ענען; בלויז אַ קליינע צאָהל זענען ניצול געוואָרען פון איהר האַנד, אַ דאַנק דעם שר עבדיה, וועלכער האָט זיי בעהאַלטען אין אַ הייל און זיי געשפּיַיזט שטילערהייד; נאָר אַז די מלכּה האָט זיך איבערציַיגט, אַז דאָס שווערד איז שוואַכער פאַר דעם הייליגען נבואה-וואָרט, האָט זי געגען די נביאים גענומען מלחמה האַלטען מיט זייער אייגענעם געוועהר: זי האָט געדונגען פאַלשע נביאים, וועלכע האָבען אויך אין דעם נאָמען פון גאָט, פון יהוה, אָנגערעדט דאָס פאָלק צו געהן אין דעם וועג, וואָס איזבל האָט געפיהרט. דאָס איז געווען אַ טויזט-פערראַט. די איינפאַכע מאַסען האָבען נישט געקאָנט אונטערשיידען, וואָסער וואָרט איזווירקליך געטליך און וואָסער וואָרט איז נאָר דורך געלד בעגיַיסטערט. איינער איז נאָר געבליבען אין דער מתנה פון דער נבואה, וואָס איזבל האָט איהם נישט געקאָנט גובר זיַין: איהר שווערד האָט איהם קיינמאָל נישט געקאָנט דעריאָגען, און דאָס פאַלשע געדונגענע וואָרט פון די נביאי השקר איז צו שוואַך געווען צו בעטויבען זיַין געטליך-געשריי...

דער דאָזיגער „איינציגער" איז געווען — אליהו הנביא, פון שכאָרט תשבי, איינ'ס געגענד פון גלעד!

אליהו הנביא איז געווען בעשאַפען מיט אַ פלאַמענדע נאַטור. דאָס איז געווען אַ מענש, וועלכער איז יעדע רגע געווען בערייט ברינגען דאָס אייגענע לעבען אַלס קרבן פאַר זיינע איבערציַיגונגען. אליהו, ווי ער ווערט געשילדערט אין דער פאָלקס-מסורה, איז געווען די פערקערפּערונג פון דער רעליגיעזער און מאָראַלער אייפערינקייט. פונ'ם מדבר פלעגט ער ערשיינען ווי אַ שטורם-ווינד אין לאַנד, פּלוצלונג, אונערוואַרטעט, אונפערהאָפט. ווי אַ שטורם-ווינד האָט ער זיך אַריינגעריסען צו דעם כאַראַקטערלאָזען מלך אַהאָב, געדונערט איבער איהם מיט זיַינע דרייסטפאָלע רעד; ווי אַ שטורם-ווינד האָט ער זיך פון איהם אַרויסגעריסען, זיך בעוויזען דאָ און דאָרט צווישען פאָלק; אומעטום האָט ער מיט דער גיכקייט פון אַ שטורם-ווינד ערפילט זיַין מיסיאָן פון דער נבואה, געשיצט די גערעכטיגקייט און געבראָכען די פאַלשקייט, און ענדליך גלייך ווי אַ שטורם-ווינד איז ער פערשוואונדען געוואָרען. איין געדאַנק, איין פערלאַנג האָט געברענט טיעף

אין זיין הארצען — ראטעוועז דעם נאציאנאלען גייסט, וועלכער איז פעסט צוזאמענגעבונדען מיט דעם בעגריף פון דעם נאציאנאלען יהוה, ווי דער פלאם מיט'ן קויהל...

אין זיין פריוואטען לעבען שטעלט אליהו פאר אויך אזא לעגענדע, ווי אין זיין נאציאנאלער טהעטיגקייט. אלס געגענזאץ דעם פערפיינערסטען לוקסוס און דערווילדער צולאזענקייט, וועלכע האבען אריינגעדרונגען אין אפרים פון פיניצעא און זיך שטארק פערברייטערט אין לאנד, האט אליהו געוויזען א ביישפיעל פון איינפאכקייט און צוריקגעהאלטענקייט. זיין קליידונג איז בעשטאנען פון א האריגען אויבערמאנטעל און א פעלענעם גארטעל; האר האט ער געטראגען לאנגע; קיין וויין פלעגט ער נישט טרינקען און קיין אויסנאהמע שפייזען פלעגט ער נישט געברויכען; איין שטיקעל קיכעל און איין גלעזעל וואסער פלעגט איהם גענוג זיין אויף צו דערהאלטען זיין נשמה טעג און נעכט. קיין הויז האט ער נישט געהאט, קיין דאך האט איהם נישט בעשיצט; אין מדבריות פלעגט ער דאס מעהרסט זיצען, אויף די בערג פון ארץ־ישראל פלעגט ער שטייגען, אין די היילען פלעגט ער זיין אברוה געפינען. אין דער וויסטעניי, ווייט פון דער שטאדט און איהר געטומעל, ווייט פון מענשען און זייערע בעשעפטיגונגען, ערנעהרענדיג זיך מיט דעם, וואס די פויגלען פלעגען איהם צוים מאל ברייגגען פונ'ם ישוב, פלעגט ער זיך איבערגעבען זיינע גייסטיגע בעטראכטונגען. דארט פלעגט ער גאט בעגרייפען, אין יעדע סטיכיע זיין געשטאלט זעהן, אין די קלענסטע לופט־בעוועגונג — זיין היילינע שטים פערנעהמען. צווישען די שענע בערג, און די שטומע היילען פלעגט איהם די נבואה בעגייסטערען.

אליהו הנביא האט געהערט צו דער מדרגה פון נביאים בעלי־מופת. זיין דעוויז איז געוועזען: „יהוה איז די קראפט פון אלע קרעפטען (יהוה הוא האלהים*). גאט האט נישט נאר די וועלט ב ע ש א פ ע ן, נאר ער הערט נישט אויף איהר צו ש א פ ע ן. אלע נאטור־ערשיינונגען זענען נישט איין מאל פאר אלע מאל פעסטגעשטעלטע געזעצען, נאר זיי זענען די דייטליכע אויסדרוקען פון זיין שאפענדען ווילען; דער אלמעכטיגער ווילען איז אבער פריי צו ענדערען די אלע ערשיינונגען לויט ווי איהם געפעלט. דער ווילען פון גאט פאסט אבער ארום נישט בלויז די טויטע נאטור־ערשיינונגען, נאר אויך יעדען שריט, יעדע מענשליכע טהעטיגקייט; סיי גוטעס, סיי שלעכטעס בעגעהט דער מענש נאר לויט דעם ווילען פון גאט;

*) אלוה — קראפט; אין מעהרצאהל — אלס סומע.

דער מענש איז נאר פריי אין זיין בעוואוסטזיין*). אין זיין בעוואוסטזיין קאן אבער דער מענש דערגרייכען ביז דער מדרגה פון געטליכקייט. ער ווערט דאן אנגעפילט מיט דעם ווילען פון גאט, דאן בעקומט ער א שאפענדען מאכט און ער בעהערשט די נאטור, ער ווערט איהר געזעץ־געבער. דאן איז איהם נישט פערמיטען צו ענדערען איהרע ארדנונגען; ער פערזאגט, און זי פאלגט, ער ווייזט וואונדער, וועלכע זענען נאר אייגענטליך דער אויסדרוק פון דעם ווילען פון דעם געטליכען מאן...

וועגען דעם ביבלישען אליהו הנביא דערצעהלט די מסורה פיעל בעווייזענע וואונדער. ראבען ברייננגען איהם עסען; מלאכים שפייזען איהם; א קרוג וואסער און א לעפעל מעהל קלעקט אויף דריי יאהר פאר דריי מענשען לויט אליהו'ס ברכה; ער מאכט לעבעדיג טוידטע, ער צינדט אן וואסער און א. ו. אין די אלע אגדות מוזען מיר אלענפאלס זעהן די ריכטונג פון דעם לעגענדארישען פענאמען, זיין אונבעגרענצטען גלויבען אין דעם געטליכען ווילען, וואס ברענט ביי איהם אין הארצען, און דאס געטליכעווארט, פערזאגט מיט זיינע ליפען...

מיט דעם זעלבען אונבעגרענצטען גלויבען אין דער מאכט פון דעם געטליכען ווארט קומט דער דאזיגער נביא מלחמה צו האלטען מיט דער געצענדינערייא צווישען פאלק. און דא האט ער ווירקליכע וואונדער בעוויזען. דאס הייליגע ווארט, וועלכעס האט טוידטע געוועקט צום לעבען, האט אויך אויפגעוועקט דעם נאציאנאלען געוויסען ביים פאלק; דאס געטליכע ווארט, וואס האט וואסער אנגעצונדען, האט אויך אנגעצונדען די הערצער פון די בני ישראל מיט א פייער פון ליעבע און איינפעריגקייט צו זייער גאט, צום גאט פון זייערע עלטערען. ס'האט נישט געהאלפען די מיה און די פערפאלגונגען פון איזבל. אונטער דער קאמאנדע פון אליהו האט דאס פאלק אויפגעהויבען א בונט געגען דעם נייעם קולטוס פון בעל און עשתרות, צובראכען די מזבחות פון די דאזיגע אפגעטער, אויסגעקוילעט זייערע פריסטערס. גרויס איז געוועזען דער צארן פון דער מלכה; ביי איהר לעבען האט זי געשווארען, אז זי וועט זיך אן אליהו'ן נוקם זיין; אבער נאך דער דאזיגער גרויסער שחיטה, וועלכע איז געשעהן אויפ'ן בארג כרמל, האט אליהו זיך ווידער אויף א לענגערע צייט ערווייטערט אין דער וויסטעניי, וואו ער האט זיך איבערגעגעבען זיינע גייסטיגע בעטראכטונגען, און איזבל האט איהם נישט געקאנט געפינען.

*) „ואתה הסבות את לבם אחורנית", מלכים א׳, י״ח.

און הגם נאך דער געשיכטע אויפ'ן בארג כרמל האט איזבל פון דאס-ניי אויפגעשטעלט דעם בעל-קולטוס, אויסגעבויט נייע מזבחות און גע-שאפט נייע פריסטערס; דער בעל איז אבער שוין געוועזען פון דאן אן נאר א הויף-קולטוס פאר'ן מלך'ס הויזגעזינד און פאר די הויף-מקורבים; דאס פאלק איז שוין נאך איהם מעהר נישט נאכגעגאנגען. און אויב אחאב האט מיט איזבל'ס עצות ווייטער פארטגעזעצט זיין מאראליש-פערדארבענע טהעטיגקייט, האט אליהו זיך נישט אבגעזאגט צו בעגייען די מלחמה געגען איהם מיט דער פריהערדיגער מסירות-נפש. אט וואס פאר א כאראקטעריסטישען פאקט דערצעהלט די מסורה וועגען די ווייטערדיגע בעציהונגען צווישען מלך און דעם נביא:

נבות פון יזרעאל האט געהאט א וויינגארטען נאהענט צו אחאב'ס נייעם פאלאץ אין יזרעאל. אחאב'ן איז דער וויינגארטען זעהר געפעלען געווארען, האט ער איהם געוואלט אבקויפען פאר געלד, אדער אויסבייטען אויף אן אנדערע גארטען: נבות האט אבער אויף קיין פאל נישט איינגעשטימט אבצו-געבען דעם מלך זיין וויינגארטען, וועלכער איז איהם געווען זעהר בעליעבט, וויל ער האט איהם בעקומען בירושה פון זיינע עלטערען. דאס האט אחאב'ן אזוי פערדראסען, אז ער איז זעהר אומעטיג געווארען און זיין אפעטיט צו'ם עסען פערלוירען. ווען אז איזבל האט איהם געפרעגט פאר וואס איז ער נישט ביי'ם מוטה און עסט נישט, און אחאב האט איהר דערצעהלט די גאנצע געשיכטע מיט נבות און מיט זיין וויינגארטען, האט זי איהם אויס-געלאכט: „אט אזוי ווילסט דו הערשען אויף ישראל?! קום עס און זיי מונטער. איך וועל דיר שוין אבגעבען דעם וויינגארטען פון נבות היזרעאלי!"

די טאכטער פון די דעספאטישע מזרח-הערשער האט נישט געקאנט צולאזען א געדאנק, אז דעם מלך'ס ווילען זאל זיין בעגרענעצט מיט וועלכע נישט איז געזעצען פון װאהרהייט און גערעכטיגקייט. דאך האט זי זיך נישט געקאנט ערלויבען אוועקצוריבען ביי איהר אונטערטאן זיין פריוואט-אייגענטהום, וויל דאס פאלק וואלט נישט געקוקט גלייכגילטיג אויף אזא פערברעכען, דערום האט זי זיך געלאזען אויף אזא פאלשקייט: זי האט אין דעם נאמען פון אחאב'ן ארויסגעפאדערט נבות'ן צו'ם משפט, אזוי ווי ער האט כלומר'שט געלעסטערט דעם נאמען פון גאט און פון מלך; פאר'ן משפט האט זי געשטעלט פאלשע געדונגענע עדות. די שופטים האבען נבות'ן גע-משפט צו'ם טוידט. נאכדעם ווי ס'איז איבער נבות'ן אויסגעפיהרט געווארען די טוידט-שטראף, האט איזבל קאנפיסקירט זיינע גיטער, צווישען זיי אויך דעם וויינגארטען, וועלכען אחאב האט צוגענומען פאר זיך. פון דעם

פערברעכען האט זיך דערוואוסט אליהו. פערשטעהט זיך, אז ער האט עס נישט געקאנט פערשווייגען און נישט קוקענדיג דערויף, וואס איהם איז פאר־געשטאנען א גרויס געפאהר פון דעם בעווייזען זיך אין שומרון, וואו איזבל'ס קנעכט האבען איהם נאכגעשפירט, און בפרט נאך ביי'ן מלך אין פא־לאץ, איז ער דאך אנגעלאפען, ווי א שטורם־ווינד, אויף אחאב'ן, און טרע־פענדיג דעם מלך טאקע אין דעם ווייקגערויבטען וויינגארטען, האט ער אויסגעשריען: „דו ווערסט טוידטען און ירשה'נען?! ווייס זשע: אויף דעם זעלביגען ארט, וואו די הינד האבען געלעקט דאס בלוט פון נבות'ן, וועלען זיי אויך דיין בלוט לעקען... גאט זאגט: איך וועל ברייגנען אויף דיר אנאונגליק און איך וועל דיך אויסראטהען... איך וועל מאכען פון דיין הויז דאס זעלבע, וואס איך האב געמאכט פון דעם הויז פון ירבעם בן־נבט און דעם הויז פון בעשא בן אחיה, פאר דעם צארן, וואס דו האסט מיך דערצארנט...

און וועגען איזבל'ן האט גאט געזאגט אזוי: די הינד וועלען אויפפרעסען איזבל'ן אין דער פעסטונג פון יזרעאל. ווער פון אחאב'ס הויזגעזינד וועט אין שטאדט שטארבען, וועלען איהם די הינד אויפפרעסען און ווער פון זיי וועט אין פעלד שטארבען, וועלען איהם די פויגלען אויפפיקען. ווייל עס איז נאך נישט געווען נאך איינער, וועלכער זאל זיך אזוי איינגאנצען פער־קויפען בעזעס צו טהון, ווי אחאב, דער אנגערעדטער דורך זיין פרוי איזבל".

און ווירקליך, דערצעהלט די מסורה: אין א געוויסער צייט ארום איז אחאב בשעת א מלחמה מיט בן־הדד, דעם מלך פון ארם, געטוידט געווארען אונגערן דורך א פייל, וואס האט איהם געטראפען אין א געפעהרליכען ארט. דעם קעניג האט מען נאך בעוויזען א גוטס'דיגען צו ברייגנען צופיהרען אין זיין קארעטע קיין שומרון; „זיין בלוט האט פערגאסען דעם וואגען און די גאסען, און די הינד האבען עס געלעקט, ווי גאט האט געזאגט".

אחאב איז געשטארבען אויפ'ן צוויי און צוואנציגסטען יאהר פון זיין קעני־גען איבער'ן לאנד. דעם טראהן האט גע'ירשה'נט זיין זוהן אחזיה.

אחזיהו האט געהערשט אין לאנד נישט מעהר ווי צוויי יאהר; ער האט אבער אין דער קורצער צייט שוין בעוויזען, אז דער עפעל פאלט נישט וויט פון בוים. „ער האט געטהון — דערצעהלט די מסורה — דאס, וואס איז שלעכט אין די אויגען פון גאט; ער איז געגאנגען אין דעם וועג פון זיין פאטער, אין דעם וועג פון זיין מוטער און אין דעם וועג פון ירבעם בן־נבט, וועלכער האט געמאכט זינדיגען דאס פאלק ישראל. ער האט געדיענט צום בעל און זיך געבוקט צו איהם, און ער האט דערצארנט גאט דעם בעשעפער פון ישראל, אזוי ווי זיין פאטער

האָט געטהון". דער אונערמידליכער היטער פונ'ם פאָלקס-גייסט, אליהו, האָט געקעמפפט געגען אחאבן, אזוי ווי ער האָט געקעמפפט געגען זיין פאָטער אחאב. איבערהויפט האָט אחזיהו אויף זיך אויפגעבראַכט דעם צאָרן פון דעם בעסטען טהייל פון פאָלק מיט דעם פאָלגענדען טהאַט:

אויפ'ן צווייטען יאָהר פון זיין הערשען איבער'ן לאַנד איז אחזיהו אראָבגעפאַלען פון אַ הויכען שטאָק דורך די גראַטען פון זיין פאַלאַץ און איז קראַנק געוואָרען. וואָס טהוט דער מלך פון ישראל? שיקט ער זיינע דינער קיין עקרון, אין פלשתים, צו פאָרשען דעם דאָרטיגען אָבגאָט בעל־זבוב, אויב ער וועט געזונד ווערען פון זיין קראַנק? ווי אליהו האָט זיך דערוואוסט פון דער געשיכטע, איז ער געגאַנגען אין דעם וועג פון אחזיהו'ס שלוחים, און האָט זיי בעגעגענט מיט די דאָזיגע ווערטער: „ציי איז שוין דען קיין גאָט נישטאָ אין ישראל, וואָס איהר געהט זוכען דעם בעל־זבוב, דעם אָבגאָט פון עקרון?" — און אליהו האָט געשיקט די שלוחים צוריק צו זייער האַר, זיי זאָלען איהם זאָגען אין דעם נאָמען פון גאָט: פון דעם בעט, אויף וועלכען דו האָסט זיך איצט געלעגט, וועסט דו שוין מעהר נישט אַראָבגעהן — דו מוזט שטאַרבען, דער־פאַרוואָס דו האָסט מבזה געווען דאָס פאָלק און זיין גאָט!"..

„און ער איז ווירקליך געשטאָרבען, — ענדיגט די מסורה — ווי גאָט האָט דורך אליהו'ן געזאָגט"; אָנשטאָט איהם האָט געקעניגט זיין ברודער יהורם, ווייל ער האָט נאָך זיך קיין זיהן נישט געלאָזט.

צו דער זעלבער צייט האָט אליהו אויך די וועלט פערלאָזען. נאָר איידער ער האָט זיך מיט דעם ערדישען לעבען געשיידט, האָט ער פער־זיכערט זיין געטליך־טהאַט, דעם טהאַט פאַר וועלכען ער האָט געקעמפפט זיין גאַנצען לעבען און פאַר וועלכען ער האָט זיך אַזוי פיעל מקריב געווען. צו דעם צוועק האָט ער צוזאַמענגעשטעלט אַ גאַנצען פלאַן. רעכענענ־דיג, אַז דער פערבאַנד מיט פעניצעא איז געפעהרליך פאַר'ן פאָלק סיי פון דעם מאָראַלען און סיי פון דעם ריין רעליגיעזען שטאַנדפונקט און נעהמענדיג אין בעטראַכט, אַז די דינאַסטיע פון עמרי, מיט איזבל אין דער שפיץ, צוליעב איהרע משפחה־פערהעלטניסען, שטיצט אָט דעם דאָזיגען זינדיגען פערבאַנד, האָט אליהו, נאָך פאַר זיין לעבען אויף דער ערד, אויסגעאַרבייט אַ גאַנצע רייהע מיטלען, ווי צו קעמפפען געגען אָט דעם דאָזיגען געפעהר־ליכען מצב. אין דער קינפטיגער נבואה־טאַקטיק האָט אליהו אויסער איהר שטענדיגען כלי־זיין — גאָט'ס וואָרט — איינגעשלאָסען אויך די אינערליכע און אויסערליכע פּאָליטיק. פון דער צייט, וואָס די בני־עמרי האָבען

געהערשט אין שומרון, איז זיי אויסגעקומען זעהר פיעל צו ליידען פון די בני־ארם, וועלכע האבען נישט אויפגעהערט צו בעפאלען די מלוכה פון אפרים; דער מלך פון די בני־ארם, בן־הדד, איז געוועזן פון דער נאטור א קריעגס־מאן, נאר ער האט זיך נישט איבריג אויסגעצייכענט מיט זיינע פעהיגקייטען אלס גענעראל. ביי דער גרעסטער טייל מלחמות מיט די בני ארם האבען די בני־עמרי בן־הדד׳ן מנצח געוועזן. לויט אליהו׳ס פלאן האט חזאל, איינער פון בן־הדד׳ס שרים, געזאלט אויסארבייטען א פער־שווערונג געגען זיין מלך און פערהאפען די מלוכה. דאס איז געוועזן אויס־גערעכענט ערשטענס אויף דעם, אז דער פערבאנד פון אפרים מיט די פעניצער זאל צושטערט ווערען, ווייל די פעניצער, וועלכע זענען גע־ווען פון דער נאטור רוהיגע און קריעגס־אונפעהיגע מענשען *) וועלען אין אזא געפעהרליכען מאמענט גארנישט קאנען העלפען, און צווייטענס אויף דעם, וואס די נייע מלחמה וועט אויפוועקען אין די בני ישראל זייער זעלבסטבעוואוסטזיין, דען יעדע אויסערליכע פאלקס־געפאהר וועקט שטענדיג ביים פאלק זיין פאטריאטיזם און זיין נאציאנאלען געפיהל. בויענדיג אויף דעם זעלבען רעכנונג האט אליהו אנגעצייכענט דעם פלאן אויך פון אנ׳אינווי־ניגסטער פערשווערונג געגען דער דינאסטיע פון עמרי: זיינע אנהענגער האבען געזאלט ביי א גינסטיגען מאמענט אנרייצען יהורם בן־אחאב׳ס עהרגייציגען פעלד־מארשאל, יהו בן־נמשי׳ן, ער זאל אויפשטעהן געגען מלך און מאכען אנ׳ענדע מיט אחאב׳ס און איזבל׳ס הויזגעזינד.

אין דעם לאגער פון דער נבואה האט אליהו זיך אויך בעמיהט אריינצו־ברענגען וואס מעהר ארדנונג; אנשטאט די צושפרייטע איבער׳ן גאנצען לאנד איינצעלנע געטליכע לייט, פון וועלכע יעדער בעזונדער האט לויט זיין דרך געלערנט דעם פאלק און געקעמפפט געגען די שעדליכע אויסערליכע ווירקונגען, האט אליהו געשאפען א פרייע ארגאניזאציע פון נביאים; פון זייער קרייז האט ער אנגעוויזען אויף אלישע בן שפט, א געוועזענעם ערד־ארבייטער, ווי אויף דעם סאמע פעהיגסטען, וועמעס אויטאריטעט עס דארף מיט׳ן גוטען ווילען אנערקענט ווערען פון זיינע חברים. מיט דעם האט ער אריינגעבראכט מעהר גאנצקייט און איינינקייט אין דער טעטיגקייט פון דער נבואה.

אלישע איז געוועזן א תלמיד מובהק פון אליהו כאר זיין לעבען און זיין

*) „כמשפט צידונים עם שוקט ובוטח" (שופטים י"ח).

גייסטיגער יורש נאָך זיין טוידט. ער איז שטענדיג געגאַנגען אין דעם וועג פון זיין גרויסען לעהרער: אַזוי ווי אליהו איז ער אויך געוועזען אַ ברענענדיגער קנאי בנוגע צו זיינע טיעפע איבערציי־גונגען; אין זיין גייסטיגער טעטיגקייט איז ער געוועזען ביז דער העכסטער מדרגה קאָנסעקווענט, נישט נאָכגעביג, שטרענג, און האָט נישט געליטען קיינע פשרות. אין קאַמפּף מיט די שעדליכעווירקונגען אויפ׳ן פאָלק איז ער געוועזען אונערשראָקען: האָט זיך נישט אָבגעשטעלט פאַר קיין זאַך און מיט קיין זאַך זיך נישט געלאָזען אונטערקויפען. זיין שיטה אין נבואה איז אויך געוועזען, ווי ביי אליהו׳ן, דאָס וואונדער־שאַפען. אין זיין פריוואַטען לעבען האָט ער געדיענט אַלס מוסטער פון עהרליכקייט, מענשענ־ליעבע און געלד־פיינדשאַפט. אַזוי ווי אליהו האָט ער אויך געפיהרט אַ אָרימען, איינפאַכען וואַנדער־לעבען, און נאָר צייטענווייז פלעגט ער זיך בעווייזען אין פאָלק, ווען דאָס האָבען געפאָדערט די גייסטיגע נבואה־אינטע־סען. איבערהויפט פלעגט ער מיט זיינע תלמידים וואַנדערען צווישען די בערג, וואו זיי פלעגען זיך פערנעהמען מיט געטליכע אויפקלערונגען. צווישען די בני־הנביאים האָבען זיך דאַן גענומען ענטוויקלען גאַנץ דייטליכע שטרעבונגען. לויט דעם ביישפּיעל, וואָס אליהו האָט ביי זיין לעבען גע־וויזען, פלעגען זיי זיך נישט בעזעצען אין שטעדט, נישט בויען זיך קיין הייזער, נישט פערפיהרען זיך קיין פעלדער און ווייגערטנער. אויף אַזאַ אופן זעהען מיר שוין דאָ דעם ערשטען, זאָגאַר נאָך נישט דייטליך פאָרמו־לירטען, פּראָטעסט געגען פּריוואַט־אייגענטום. זייער אַרט־לעבען צווישען זיך טראָגט אויף זיך אָהן אַ שום צווייפעל סימנים פון אַ קאָמוניסטישער געזעלשאַפטס־פאָרם. זיי האָבען געוואָהנט גרופען־וויַיז און געשפּייזט זיך צוזאַמען. אין זייער ערנעהרען זיך האָבען זיי זיך נישט ערלויבט קיין מותרות; קיין וויין האָבען זיי נישט געטרונקען, קיין פלייש האָבען זיי נישט געגעסען. בלויז פערשיעדענע געוויקסען פלעגען זיי געברויכען אָנשטאָט שפּייז. אין דעם קרייז פון דער נבואה האָט אַלזאָ זיך גענומען בעווייזען אין אַ געוויסער מאָס די נייגונג צו אסקעטיזם, צו דערווייטערען זיך פון עולם הזה.

דאָס אָבגעזונדערטע אַרט־לעבען פון די נביאים האָט זייער גוט געווירקט אויף זייער אַרט דענקען. וואָס מעהר די נביאים האָבען זיך דערווייטערט פונ׳ם ישוב און זיך איבערגעגעבען דער איינזאַמקייט אין דער מדבר, אַלץ שוואַכער איז ביי זיי געוואָרען דער ענגער נאַציאָנאַליזם און זיי ווערען אַלץ מעהר אַלוועלטליך, אַלמענשליך. זייער גאָט, וועלכער איז אין אָנהויב

געווען נאר א פאלקס־בעשיצער ווערט א. וועלט־גאט; זייערע אידעאלען, וועלכע זענען אין אנהויב געווען ענג פערבונדען מיט די פאלקס־אייגענשאפטען ווערען וועלט־אידעאלען; און פון דאנען איז שוין נאר איין טריט צו די שפעטערדיגע נבואה־אנשויאונגען, לויט וועלכע דאס פאלק ישראל אליין איז אויך אנאלוועלטליכעס פאלק און דאס לאנד פון ישראל — אנאלוועלטליכעס לאנד. ישראל איז פאר די נביאים אויף אזוי פיעל טייער, אויף וויפיעל ער טראגט אין זיך די הויכע נבואה־שטרעבונגען און דיענט אלס לעהרער פאר דער גאנצער מענשהייט. דער אלגעמיינער נבואה־בליק נעהמט אבער ארום, אויסער ישראלי, אויך אלע פערשיעדענע פעלקער פון דער וועלט. —

די שנאה צו א מלוכה־ארדנונג, וועלכע די נביאים האבען פון שטענדיג אן געטראגען אין הארצען, ווערט ביי זיי נאך מעהר פערשטארקט, צייט זיי האבען זיך דערווייטערט פון ישוב, און אבשיידענדיג זיך פון די תענוגי העולם, זענען זיי געווען צו יעדער צייט גרייט, צו ברענגען דעם מאטעריעלען מלוכה־גליק אלס קרבן אויף דעם מזבח פון דעה מאראלישער פאלקאמענהייט.

אין דער צייט פון יהורם מלך ישראל, טרעפען מיר אלוא אין לאגער פון די נביאים א שטארקע ארגאניזאציע, מיט א אידעאלען צוקונפטס־פראגראם און א פעסטער פאליטישער טאקטיק אין דער געגענווארט; דאס איז געווען אנארגאניזאציע, וועלכע האט זיך אליין אויסגעקעמפפט פאלשטענדיגע פרייהייט און זעלבסטשטענדיגקייט, נישט אנערקענענדיג אי־בער זיך קיין אנדער מאכט, אויסער די געטליכקייט, און נעהמענדיג זיך דאס רעכט צו קאנטראלירען דעם גאנג פון פאליטישען און גייסטיגען לעבען אין לאנד. די ארגאניזאציע ווערט נאך פיעל מעכטיגער, צייט אן איהר שפיץ שטעלט זיך, לויט אליהו'ס צואה, אלישע בן־שפט און נעהמט מיט אונערמידליכער ענערגיע און אייזערנעם ווילען אויספיהרען דאס פראגראם פון זיין „האר“.

דערוויל איז די לאגע אין לאנד אלץ מעהר פערפלאנטערט געווארען. גראדע איז אין יהורמ'ס צייטען געווען אין לאנד כמעט א כראנישע אונגערע־מעניש אויף די פעלדער; ס'האט דער הונגער געפייניגט דאס פאלק; געקו־מען איז דערצו, אז מוטערס האבען אייגענע קינדער געגעסען; די ארעמקייט און געדריקטקייט אין לאנד איז זעהר גרויס געווארען; די מעהר פערמעגליכע האבען אויף דער צייט פונ'ם הונגער פערלאזען זייערע הייזער און פעלדער און בעזעצט זיך אין פרעמדע לענדער. דער דאזיגער מצב האט, ווי עס

שײַנט, אַרויסגערופען בײַ׳ם פאָלק אַ שטילע פרומקײַט און אַ הכנעה פאַר דעם „גאָט פון זײַנע עלטערן״, נאָך מעהר ווי אין אליהו׳ס צײַטען. דער אויטאָריטעט פון דער נבואה שטײַגט. אלישע׳ס נאָמען ווערט אומעטום געהערט און פערגעטערט; „דער הײליגער מאַן״ — ווערט ער אָנגערופען צווישען פאָלק. אין דער צײַט פונ׳ם מאַטעריעלען נויט פאָהרט אלישע אַרום איבער׳ן לאַנד, און וואו ער קאָן העלפט ער די אונגליקליכע. אין תנ״ך ווערט דערצעהלט זעהר פיעל וואונדער, וואָס אלישע האָט בעוויזען אין דער צײַט פונ׳ם הונגער: בעלי-חובות האָט ער געראַטעוועט פון קנעכטשאַפט, פערשמאַכטע האָט ער אויסגעלעזט פון טוידט. דאָס אַלץ שאַפט איהם אַ אונגעוועהנליכע בעריהמטקײַט; אַרום איהם גרופירען זיך די בעסטע און די פרומסטע פון פאָלק; זאָגאַר די „זקנים״, די אָפיציעלע שופטים אין שומרון „זיצען מיט איהם״. אלישע ווערט געאַכטעט זאָגאַר אויך אויסער די גרענעצען פון זײַן פאָטערלאַנד: פרעמדע מלכים שיקען צו איהם אַ ראַט פרעגען און „גאָט׳ס-וואָרט״ פאָרשען. — אין דער זעלבער צײַט פיהרט זיך אָבער דאָס „קעניגליכע הויז״ אויף זײַן אַלטען שטײגער. יהורם האָט זיך אפילו פון אָנפאַנג נישט אַרויסגעוויזען אַלס צו-הײסער אָנהענגער פון די רעליגיעזע רעפאָרמען, וואָס האָבען אָנגעהויבען פאַר אחאב׳ן אײַנגעפיהרט צו ווערען אין לאַנד; זײַן מוטער, די ענערגישע איזבל, אָבער, האָט אין איהר זוהנ׳ס צײַטען אויך געהאַלטען אין איהרע הענד אַ געוויסען טײל פון דער אינערליכער הנהגה, און זי האָט זיך אַלזאָ נישט אָבגעזאָגט פון איהר שיטה, צוזאַמענצוגיעסען דאָס פאָלק ישראל מיט איהר אײגען פאָלק, מיט די פיניצער: דער בעל איז געווען, ווי אין אחאב׳ס צײַטען, דער אָפיציעלער גאָט פון דעם קעניגליכען הויף, די מנהגים פון די פיניצער זענען געווען זײַנע מנהגים און די העכערע שיכטען פון דער געזעלשאַפט, די שרים און די קצינים, האָבען נאָכגעטהון דער העכערער מאַכט און געשטרעבט צו אַסימילירען זיך מיט די פיניצער. אויף אַזאַ אופן איז געלעגען דאַן אַ טיעפער אָבגרונד צווישען דעם אַסימילירטען „בית-המלך״ און די פרומע פאָלקס-מאַסען: זײערע אַנשויאונגען, זײערע שטרעבונגען, זײערע געטער זענען געווען גאַנץ פײַנדליך צו די פון „הויף״. און דער אָבגרונד פלעגט נאָך אַלץ טיעפער ווערען דורך די בני הנביאים, וועלכע זענען געשטאַנען צווישען פאָלק און צווישען מלך, און נישט געלאָזט זיי זיך צוזאַמענוואַקסען; און אויב אויבערפלעכליך זענען די בעציהונגען צווישען דער מאַכט און צווישען פאָלק געווען כמעט פרײַנדליכע, איז אָבער וואָס טיעפער אַלץ ווײניגער סאָלידאַריטעט געווען צווישען זיי בײדען.

און אַזוי, ווי שטענדיג, ווירקט די לאַגע פון די אינערליכע ענינים אין לאַנד אויף דעם אויסערליכען מצב. יהורם'ן קומט אויס דאָס גאַנצע לעבען צו פיהרען שוץ-מלחמות געגען די פיינדליכע פעלקער, וועלכע ווירקען אָהן אויפהער געגען דער מלוכה פון אפרים. די ערשטע מלחמה, וואָס יהורם'ן איז אויסגעקומען צו פיהרען, איז געוועזען די מלחמה מיט מואב. עמרי נאָך האָט געמאַכט מואב'ן אָבהענגיג פון די מלכי ישראל. די מואב'ער פלעגען מוזען יעהרליך שיקען קיין שומרון אַ גרויסען אָבצאָהל מיט „נאַטור" — ד. ה. נאַטירליכע געגענשטענדען, וועלכע זענען בעשטאַנען הויפטזעכליך פון בהמות. מישע, דער מלך פון מואב אין יהורם'ס צייט, האָט זיך אָבגעזאָגט דעם אָבצאָהל צו שיקען. יהורם איז צוזאַמען מיט יהושפט'ן, דעם מלך יהודה, וועלכער האָט שוין פון לאַנג-אָן געלעבט גוט מיט עמרי'ס דינאַסטיע, אַוועק אויף אַ מלחמה קיין מואב. ווי די מסורה דערצעהלט, זענען, לויט דעם פערלאַנג פונ'ם פרומען יהושפט, ביידע מלכים געקומען פריהער צו פאָהרען צו אלישע'ן, איהם פרעגען וועגען די רעזולטאַטען פון דעם פאָרשטעהענדען קריעג. אלישע האָט זיך געווענדעט צום מלך פון ישראל מיט די דאָזיגע ווערטער: „וואָס האָב איך מיט דיר צו טהון? געה דיר זיך צו די נביאים פון דיין פאָטער און צו די נביאים פון דיין מוטער?"... „ביי'ם לעבען פון גאָט דעם הערשער — ווען איך וואָלט נישט געשוינט דעם כבוד פון יהושפט, דעם מלך פון יהודה, אויב איך וואָלט גאָר אויף דיר אַ בליק געגעבען און אויב איך וואָלט דיין געזיכט גאָר אָנגעקוקט!"... דאָ זעהן מיר נאָר איינע פון דער גרויסער צאָהל צוזאַמענשטויסען, וואָס זענען פאָרגעקומען צווישען דעם נביא מיט'ן מלך, ביי וועלכע דער ערשטער האָט אָהן רחמנות דעם צווייטען ערנידריגט!

אלישע האָט פאָראויס געזאָגט די מלכים די פאָלגען פון זייער אונטערנעהמונג: „גאָט וועט איבערגעבען מואב'ן אין אייערע הענד: איהר וועט צושטערען יעדע פעסטיגטע שטאָדט און יעדע אויסדערוועהלטע שטאָדט; און יעדען גוטען בוים וועט איהר אומוואַרפען, און יעדען קוואַל פון וואַסער וועט איהר פערשטאָפען, און יעדעס גוטע פעלד וועט איהר מיט שטיינער פערוואַרפען"... די מפלה פון מואב איז ווירקליך געוועזען אַ פאָלשטענדיגע. דען אַ דאַנק די פעראייניגטע קרעפטען פון די ביידע מלוכות, אפרים און יהודה, איז דער לאַגער פון מואב צולאָפען געוואָרען און די הויפטשטאָדט קיר-חרושת חרוב געוואָרען; דאָך האָט יהורם'ן זיך נישט איינגעגעבען, מואב פון דאָסניי אונטערטעניג צו מאַכען דער מלוכה פון ישראל.

באַלד איז יהורם'ן פאָרגעשטאַנען אַ מלחמה, וואָס האָט געדויערט כמעט דאָס גאַנצע לעבען זיינס, מיט לענגערע אָדער קירצערע הפסקות. די אַרמעער, וועלכע האָבען נאָך פאַר אחאב'ס לעבען אָנגעהויבען זייערע אָנפאַלען אויף ישראל, און פלעגען דאַן שטענדיג בעגעגנען אַ שטאַרקען, אָרגאַניזירטען ווידערשטאַנד און שטענדיג ליידען גרויסע מפלות,— האָבען פאַר יהורם'ן פון דאָסניי אָנגעהויבען זייער פיינדליכע טעטיגקייט געגען דער מלוכה פון ישראל. אונטער דער אָנפיהרונג פונ'ם מלך בן־הדד האָט זיי געלונגען פיעל מאָל אַריינצודרינגען אינ'ם לאַנד פון ישראל גופא; איינמאָל האָבען זיי זיך שוין געהאַט צוגערוקט ביז סאַמע שומרון, ביז דער הויפט־שטאָדט פונ'ם לאַנד ישראל, און זי בעלאַגערט. ביי דער בעפעלקערונג, וועלכע האָט דאַן אַזוי שטאַרק געליטען פון אונגערעטעניש, איז צוליעב די אָנפאַלען און בעלאַגערונגען, דער הונגער נאָך מעהר געוואַקסען. אַ גרויסען העלדענמוטה האָט מען געמוזט דאַן בעוויזען, אום צו קאָנען ביי אַזאַ לאַגע אויסהאַלטען דעם אָנשטורם פונ'ם שונא. יהורם האָט אָבער כמעט אַלע אָנפאַלען פון בן־הדד מנצח געווען מיט מעהר אָדער וועניגער ערפאָלג און בן־הדד פלעגט זיך שטענדיג אומקעהרען אין זיין לאַנד מיט גאָרנישט, וואָס דאָס פאָלק האָט שטענדיג פערעכענט אַלס נס; אַזוי שווער איז געווען די לאַגע, אַז מען פלעגט גאָרנישט קאָנען האָפען מיט דער נאַטור. אויף קיין רעטונג;

פון תנ"ך איז שווער אַרויסצודרינגען, וואָס פאַר'אַ פּאָזיציע די בני־הנביאים האָבען פערנומען אין דער בעציהונג צו די דאָזיגע שווערע מלחמות מיט ארם; מיר זעהען נאָר, אַז איינמאָל אין דער צייט פון אַ בעלאַגערונג, ווען דער הונגער אין לאַנד האָט דערגרייכט אַזאַ מדרגה, אַז די בעפעלקערונג אין שומרון האָט זיך ערנעהרט מיט אייזלען־פלייש און טויבען־מיסט, האָט דער מלך מיט ערביטערונג אויסגעשריען: „זאָל מיר אַזוי גאָט העלפען, אויב אלישע'ס קאָפּ וועט נאָך היינט בלייבען שטעהן אויף זיין אָרט!“ און דער מלך האָט טאַקי געשיקט שלוחים צו טוידטען אלישע'ן אין זיין וואָהנונג, נאָר די שלוחים זענען „צוגעקוועטשט געוואָרען ביי'ם טהיר“. ס'איז אָבער נישט מעגליך צו פערשטעהן די כונה פונ'ם מלך'ס רעד: וואָס'רע שייכות האָט אלישע געהאַט מיט'ן הונגער און מיט דער בעלאַ־גערונג?... אַלגעמיין וויסען מיר פון תנ"ך, אַז אלישע האָט זיך קונה שם געווען ביי די אַרמ'עער און בן־הדד האָט איהם זעהר געעהרט אַלס געטליכען מאַן. איינמאָל איז בן־הדד קראַנק געוואָרען, האָט ער זיך דער־וואוסט, אַז אלישע איז גראַדע קיין ארם געקומען. האָט בן־הדד געשיקט

זיין שר הזאל זיך נאכפרעגען ביי'ם געטליכען מאן, צי וועט ער געזונד ווערען פון זיין קרענק. אלישע האט דאן געדאכט די מעגליכקייט ממלא צו זיין די צואה-פראגראם „פון זיין האר" אליהו, און ער האט געזאלבט הזאל'ן פאר א מלך אינ'ם נאמען פון גאט; דאס האט בן-הדד'ס קנעכט צוגע-געבען מוט, און ער האט צוריק קומענדיג דערשטיקט זיין מלך. אין דער פערזאן פון דעם נייעם העלדישען הערשער פון ארם בעקומט דאס פאלק ישראל א פיעל ערנסטערען פיינד. די מסורה דערצעהלט, אז אלישע אליין האט געוויינט, ווען ער האט ממלא געווען דעם ווילען פון זיין רבי'ן. „ער האט אומגעקעהרט זיך מיט'ן געזיכט צום וואנד און איז אזוי לאנג געשטאנען. האט איהם הזאל געזאגט: וואס וויינט מיין האר? האט ער געזאגט (אלישע): וויל איך וויים, אז דו וועסט טהון מיין פאלק שלעכטס; זיינע פעסטונגען וועסטו אין פייער פערברענען, זיינע בעסטע זיהן וועסטו מיט'ן שווערד דערשלאגען, זיינע קליינע קינדער וועסטו צו-רייסען און זיינע שוואנגערע פרויען וועסטו צושפאלטען. האט איהם הזאל געזאגט: צי איז דען דיין קנעכט א הונד, אז ער זאל אזעלכעס טהון? — אלישע האט איהם נאר קורץ און שארף געענטפערט: גאט האט מיר געוויזען דיר אלס מלך פון ארם!...

גלייך נאכדעם, ווי הזאל איז געווארען מלך, האט ער באלד גענומען פערקערפערן זיין פיינדשאפט צו ישראל אין רעאלע מעשים. ער האט ערקלערט שומרון א מלחמה. די דאזיגע מלחמה איז געווען פאר ישראל, ווי ס'שיינט, פיעל שווערער פון די פריהערדיגע; דער מלך יהורם אליין, וועלכער פלעגט שטענדיג פערזענליך אנאנטייל נעהמען אין קריעג, איז דאן אין רמות-גלעד, וואו דער ענטשיידענער קאמפף איז פארגעקומען, געפעהרליך פערוואונדעט געווארען, אזוי אז ער האט געמוזט פערלאזען דאס שלאכטפעלד און אבפאהרען וואס גיכער קיין יזרעאל, זיך צו היילען; דארטען איז איהם געקומען בעזוכען אחזיהו, דער מלך פון יהודה, יהושפט'ס אייניקעל און יהורם'ס פלימעניק.

אט דעם דאזיגען שווערען מאמענט, ווען דעם שונא'ס חיל האט זיך געפונען אויפ'ן געפעהרליכען מלחמה-פלאץ אין רמות-גלעד, און דער מלך איז געלעגען קראנק אין יזרעאל, האט אלישע געפונען פאר גינסטיג, אויף דורכצופיהרען דעם לעצטען פונקט פון אליהו'ס פראגראם: אויפצו-הויבען א פערשווערונג געגען יהורם'ן און געגען דער גאנצער פאמיליע פון אחאב. איינעם פון די בני-הנביאים, וועלכע זענען שטענדיג געהארכ-זאם געווען זייער אנפיהרער, האט ער געשיקט קיין רמות-גלעד, כדי

צו זאלבען פאר א מלך איבער ישראל דעם שר־צבא יהוא בן יהושפט, בן נמשי. דער נביא האט אזוי געטהון: אויפ'ן שלאכט־פעלד האט ער יהוא'ן פאר א מלך שטילערהייד געזאלבט. אין נאמען פון גאט און ער האט איהם אויך געזאגט דערביי, וואס פאר'א פפליכטען גאט לעגט אויף איהם, אויף יהו'ן, ארויף: „אזוי האט גאט געזאגט, דער האר פון ישראל: איך האב דיך געזאלבט פאר א מלך איבער'ן געטליכען פאלק, איבער ישראל. זאלסטו טוידטען אחאב'ס, דיין האר'ס, הויזגעזינד, וועל איך נקמה נעהמען פון איזבל'ן פאר דעם בלוט פון מיינע קנעכט, די נביאים, און אלע איבריגע דיענער מיינע. און ס'זאל פערלוירען געהן דאס גאנצע פאמיליע פון אחאב, עס זאל קיין הונה פון זיין הויז נישט איבערבלייבען... און איזבל'ן זאלען די הינה אויפפרעסען אין יזרעאל, און קיינער זאל נישט וואגען איהר צו קבורה צו ברייננען..."

דער דאזיגער פעררעט געגען עמרי'ס דינאסטיע האט אין זיך א מערקווירדיגע זייט, האטש אין אפרים זענען די מרידות, ווי מיר האבען שוין געזעהען, בכלל נישט געוועזען קיין אויסנאהמליכע ערשיינונג. דא איז אבער דער פונקט פארגעקומען אפען. גלייך ווי דער נביא איז אוועק האט יהו דערצעהלט די איבעריגע שרים, אז אין נאמען פון גאט איז ער פאר א מלך געזאלבט; די שרים און דער גאנצער חיל האבען קיין רגע נישט געצווייפעלט און זיי האבען אויסגעשריען: עס קעניגט יהו!" נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס יהורם האט נאך געלעבט. דאס דערוויזט, ווי ווייט די נבואה האט אונטערגעגראבען דעם אויטאריטעט פונ'ם מלך, וועלכער האט דאס גאנצע לעבען פערבראכט אין אונאויפהערליכע מלחמות פאר זיין פאלק און לאנד!...

און יהו האט זיך באלד גענומען אויסצופיהרען דעם פערזאג פונ'ם נביא. די מסורה דערצעהלט: מיט א טייל חיל איז ער אוועק געריטען קיין יזרעאל, וואו דער פערוואונדעטער מלך יהורם האט זיך געהיילט, און האט די שטאדט ארומגערינגעלט. דער וועכטער פון שטאדט־טהורם האט דערזעהן, אז ס'דערנעהנטערט זיך אזא גרויסע מחנה חיל, און נישט פערשטעהענדיג די אורזאך, האט ער עס צו וויסען געגעבען דעם מלך. דער מלך האט געשיקט איין רייטער צו דערוויסען זיך, וואס עס בעדייט די מחנה און א צווייטען, נאך זיי האבען זיך צוריק נישט אומגעקעהרט; דאן איז יהורם אליין אין זיין עקיפאזש, צוזאמען מיט זיין גאסט אחזיהו, דעם מלך פון יהודה, ארויסגעפאהרען אנטקעגען דעם חיל און ער האט געטראפען יהו'ן ביי דעם געוויסען פלאץ פון נבות־היזרעאלי. יהורם האט

געמיינט, אז זיין פעלד-מאַרשאַל איז צו איהם מיט ידיעות פון דער מלחמה געקומען, האָט ער איהם געפרעגט: „מיט פריעדען דען, יהו?“ נאָר יהו האָט איהם געענטפערט: „ווי קומט פריעדען ביי די זנות-טהאַטען און ביי די כשוף-מעשים פון דיין מוטער איזבל“?! יהורם האָט געזעהן, אז דאָ איז פאָרגעקומען אַ פערשווערונג געגען איהם, און צוזאַמען מיט זיין פּלימעניק, דעם מלך פון יהודה, האָט ער גענומען אַנטלויפען. נאָר אַ פייל פון יהו'ס בויגען האָט דעם מלך פון ישראל דעריאָגט און אין הארצען געטראָפען. אַזוי איז אויפ'ן צוועלפטען יאָהר פון זיין הערשען דערהרג'עט געוואָרען יהורם בן-אחאב דער מלך פון ישראל. יהו — גיט צו די מסורה — האָט געהייסען זיין אַדיוטאַנט אַרויסוואַרפען יהורם'ס קערפּער אויפ'ן פּלאַץ פון נבות היזרעאלי. „נעהם און שליידער איהם אַוועק אויף נבות'ס ערד, ווייל מיר מיט דיר געדיינקען דאָך נאָך די גאַכרייטער פון זיין פאָטער אחאב און גאָט האָט דאַן געזאָגט וועגען איהם: ביי מיין נאָמען — אויב איך האָב נישט געזעהן דאָס בלוט פון נבות און דאָס בלוט פון זיינע קינדער! וואַרף-זשע איהם אויף דעם פּלאַץ פון נבות, ווי גאָט האָט געבאָטען“... ביז'ן צווייטען דור האָט דאָס פאָלק געדענקט דעם פערברעכען פון זיין הערשער...

אַוועקגעה'הרג'עט דעם מלך, האָט יהו גענומען זיך רעכענען מיט זיין פאַמיליע. ער איז געגאַנגען גלייך אין יהורם'ס פּאַלאַץ. דאָרטען האָט איהם איזבל דורכ'ן פענסטער בעגעגענט מיט אַנ'איראָנישען פּאָרוואורף: „וואָס מאַכט זמרי, וועלכער האָט געטוידט זיין הארן?“*) — יהו האָט גאָרנישט געענטפערט, נאָר אויף זיין בעפעהל האָבען איהרע אייגענע דיענערס איהר אַרויסגעוואָרפען צו די פערד, וועלכע האָבען איהר צוטרעטען מיט די פיס. דערווייל האָט יהו זיך געזעצט עסען אין מלך'ס פּאַלאַץ, נאָר, ווען ער האָט זיך נאָכ'ן עסען דערמאָהנט און געהייסען דער מלכה'ס צוטראָטענעם קערפּער צונעהמען און בעגראָבען, זענען שוין פון איהר נאָר איהר שאַרבען, איהרע הענד-באַלען און פוס-באַלען געבליעבען. און ווידער גיט די מסורה צו: דאָס איז גאָט'ס וואָרט, וואָס ער האָט געזאָגט דורך זיין קנעכט אליהו התשבי — אין יזרעאל וועלען די הינד אויפפרעסען איזבל'ס פליישׂ!“ — די פאָלקס-פאַנטאַזיע הערט נישט אויף נקמה צו נעהמען פאַר דאָס אומזיסט פערגאָסענע בלוט...

פון יזרעאל, די צווייטע רעזידענץ, איז יהו אַוועק אין דער הויפט-

*) זמרי, וועלכער האט גע'הרג'עט דעם מלך בעשה, איז געבליבען א שאנדנאמען פאר א מלוכה-פעררעטער.

שטאָדט, אין שומרון. דאָרטען האָט ער געלאָזט טוידטען די איבעריגע אחאב'ס קרובים, ביז זיעבציג מאַן, די אַלע נאָהנטע צו עמרי'ס דינאַסטיע, זייערע גוטע פריינד און אָנהענגער. אפילו די זיהן פון עתליה, די טאָכטער פון אחאב, וועלכע איז געווען א פרוי פונ'ם מלך יהודה, האָט יהוא געלאָזט הרג'ענען; דען זיי זענען גראָד דאַן צו גאַסט געקומען בעזוכען זייער פעטער יהורם'ן, דעם מלך פון ישראל. אַט אַזוי האָט יהוא אויסגעראָטען מיט'ן וואָרצעל אחאב'ס פאַמיליע, נישט איבערלאָזענדיג פון איהר קיין זכר. נאָכדעם האָט ער זיך גענומען צום בעל און זיינע דיענער. ווי די מסורה דערצעהלט, האָט ער זיך דאָ בענוצט מיט א רמאות. ער האָט געלאָזט פערזאַמלען דאָס פאָלק און ערקלעהרט פאָלגענדעס: „אחאב האָט נאָך ווינציג דעם בעל געדיענט; יהוא וויל איהם מעהר דיענען. צולוא רופט מיר צוזאַמען אַלע נביאים פון בעל, אַלע זיינע פריסטער און דיענער, קיינער זאָל נישט פעהלען, ווייל איך וויל איינריכטען א גרויסען מלחמה-מאָלצייט פאַר'ן גאָט בעל!"... דעם דאָזיגען בעפעהל האָט יהוא אומעטום צושיקט און עס זענען ווירקליך פון גאַנצען לאַנד אָנגעקומען אַלע דיענער פון בעל, אין דעם טעמפעל, וואָס איזבל האָט נאָך פאַר איהם אויסגעבויעט, ביז ער איז פול געפאַקט געוואָרען. די כהנים פון בעל זענען צוגעטרעטען מקריב צו זיין די קרבנות און לויט יהוא'ס פערזאָג, זענען פון טעמפעל אַרויסגעטריבען געוואָרען אַלע די, וועלכע אַנערקענען נישט דעם בעל פאַר זייער גאָט. הינטער דעם טעמפעל האָט אָבער יהוא פערבעהאַלטען אַכציג מאַן בעוואָפענטע, און ער האָט זיי בעפוילען: עס זאָל קיין מענש נישט ענטרונען ווערען; פאַר יעדען איינציגען, וואָס וועט זיך רעטען, בעצאָהלט איהר מיט אייער לעבען! — און ווען די פייערליכקייט אין טעמפעל איז גרויס געוואָרען, זענען די אַכציג מאַן אַרויס פון זייער בעהעלטעניש, צו זיי זענען אָנגעקומען אויף הילף נאָך פיעל היל, און מיט פעראייניגטע קרעפטען זענען זיי בעפאַלען דעם טעמפעל און אויסגעקוילעט די אַלע בעל-דיענער, זיינע נביאים און זיינע כהנים ביז איינעם; דאַן האָבען זיי דעם בעל-טעמפעל פערברענט און פערניכטעט זיינע מזבחות און זיינע „הייליגע בוימער" און זיינע מאָנומענטען. דאָס אַלץ איז אָבגעטהון געוואָרען אונטער דער פערזענליכער אויפזיכט פון דעם מלך יהוא בן-יהושפט און דעם נביא יהונדב בן-רכב.

אַט אַזוי האָט יהוא אונטערגעבראַכט אין לאַנד דעם בעל-קולט, נישט איבערלאָזענדיג אפילו א זכר פון איהם, און דערמיט ערפילט די מיסיע פון דער נבואה. און נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס יהוא האָט דערנאָך

ווידער בעגייט ירבעם׳ס קעלבער־דיענסט, האט די נבואה דאך גערעכענט איהר הויפט־אויפגאבע פאר ערפילט: די פרעמדע ווירקונג פון דער פרעמדער אמונה און איהר פערדארבענער גייסט איז אונטערגעבראכען, איהרע אנהענגער זענען אומגעבראכט; דער אריגינעלער גייסט פונ׳ם פאלק וועט איהם פיהרען אויפ׳ן וועג פון דער וויטערדיגער מאראלישער ענטוויקלונג אינ׳ם גייסט פון די אייגענע טראדיציעס און וועט גובר זיין אזא שוואכע היגדעריש, ווי דעם קעלבער־קולט. דאס איז, ווי ס׳שיינט געוועזען, די טיעפע איבערצייגונג פון די נביאים. זיי האבען אלזא געבענשט יהו׳ס ארבייט און זיין דינאסטיע האבען זיי פערזיכערט א דויערהאפטע עקזיסטענץ. גאט האט צו יהו׳ן געזאגט: ווייל דו האסט בעגיטיגט צו טהון דאס רעכטפארטיגע אין מיינע אויגען, ווייל דו האסט פינקטליך ערפילט מיין פערלאנג בנוגע צו אחאב׳ס הויז — דערפאר וועלען דיינע אוראייניקלעך זיצען אויף דעם טראן פון ישראל״... דאס איז כמעט דאס שלום־ווארט פון דער נבואה אין יענער צייט. אויף א לענגערען פעריאד ווערען די בני־הנביאים פערשוואונדען פון דער פאליטישער ארענע, און האטש דער לעצטער נביא־בעל־מופת אלישע, האט נאך דער מלוכה איבערקעהרעניש אין שומרון לאנג געלעבט, האט ער זיך שוין נישט געמישט כמעט אין פאליטישען לעבען פונ׳ם לאנד, אזוי ווי ער וואלט וועלען זיך אויסרוהען נאך דעם גרויסען נצחון פון זיין ארגאניזאציע...

דער דאזיגער נצחון פון דער נבואה האט אבער זעהר טייער געקאסט דעם פאלק. חזאל, דער מלך פון ארם, האט אויסגענוצט דעם קריטישען מאמענט אינ׳ם לאנד פון ישראל. די מלוכה־איבערקעהרעניש, צוזאמען מיט די מהומות, וועלכע מוזען אויסוואקסען אויף דעם דאזיגען באדען, האבען אפגעשוואכט די קריעגס־קראפט פון פאלק און די ארמעער האבען אונגעשטערט אפגעריסען פון ישראל איין גרעניץ־געגענד נאכ׳ן צווייטען. „פונ׳ם ירדן, צו מזרח זייט, דעם גאנצען גלעד־קרייז, שטיקער חלקים ערד פון די שבטים גד, ראובן און מנשה, פון ערוער, וואס ביי׳ם טייך ארנון, און גלעד און בשן...״

אז יהו איז געשטארבען אויף דעם אכטאונצוואנציגסטען יאהר פון זיין הערשען איבער׳ן לאנד, האט געירשנ׳נט דעם טראן זיין זוהן יהואחז, וועלכער האט געקעניגט א יאהר זיבצען. פאר איהם איז די לאגע פון דער מלוכה נאך ערגער געווארען. חזאל דער מלך פון ארם און זיין זוהן בן־הדד דער דריטער האבען זיך אריינגעריסען אין די אינערליכע געגענדען פון אפרים,

צו מערב-זייט פון ירדן. די פאלגען פון דער דאזיגער אריינרייסונג זענען געווען יאמערליכע: ווי די מסורה דערצעהלט; איז ביי יהואחז'ן פון זיין גאנצער ארמעע און פון גאר זיינע קריגס-קרעפטען געבליבען נאר א מאן צעהן טויזענד פוס-חיל, א מאן פופציג רייטער און צעהן רייטוועגען.

די מלוכה-אינטערעסען פון אפרים פערבעסערען זיך נאר פאר יהואש'ן, דעם זוהן פון יהואחז. זעכצעהן יאהר האט ער געהערשט איבער ישראל און זיין הערשונג איז שוין געווען מעהר גליקליך. אמאל דריי האט ער מלחמה געהאלטען מיט די ארמעער און ביי אפיקה האט ער ענדליך אבגע-האלטען א גרויסען נצחון איבער'ן פיינד; דאן האט ער אבגענומען ביי די ארמעער א גרויסען טייל פון די פריהער איינגענומענע געגענדען פון ישראל. דער נצחון ערקלערט זיך פון איין זייט דערמיט, וואס ארם האט שוין דאן אין דער זעלבער צייט אנגעהויבען צו ליידען פון די אנפאלונגען פון אשור, וועלכע איז שוין דאן געווען א שטארקע מלוכה. פון דער צווייטער זייט, איז דאס פאלק ישראל שוין צו זיך געקומען נאך דער גרויסער איבערקעהרעניש, וואס האט איהם דיסארגאניזירט און צובראכען. אין לאנד הערשט א וואונדערבארע אחדות; די מלוכה, וואס האט צוליעב איהרע פאליטישע צוועקען זיך געהאלטען ביי דעם קעלבער-קולט, און די נבואה, וועלכע איז, ווי שטענדיג, געשטאנען פאר דעם איינציגען קערפער- און פארם-לאזען גאט, האבען אנערקענט די איינציגע אויפגאבע — זיך צו-בעפרייען פון דעם ארמעער-יאך. פאר יהואש'ן איז דער אלטער-אלטער נביא אלישע שטערבליך קראנק געווארען; דער מלך איז געקומען איהם מבקר חולה זיין און די לעצטע ווערטער פון דעם געטליכען מאן אין דער מינוט פון זיין טוידט זענען געווען — אויפמונטערען דעם מלך צו דעם ווייטערדיגען קאמפף מיט'ן שונא. „אויפ'ן פינפטען אדער זעקסטען מאל וועסטו פיליכט דאן אויסראטען ארם, און דו מיינסט, אז דו האסט זיי דריי מאל צושלאגען ביזטו שוין פארטיג?!" נאך שטארקער איז געווען דאן דער פערבאנד צווישען פאלק מיט דער נבואה. דאס פאלק האט געגלויבט, אז נאר צוליעב דעם, וואס א טייל בוקט זיך צו די קעלבער, שיקט גאט אן אויפ'ן לאנד אזעלכע צרות, און עס וועגדעט דאס פאלק זיין הארץ צום גאט פון זיינע גרויסע עלטערן און דינט איהם עהרליך און געטריי.

אין די לעצטע יאהרען פון זיין הערשען איבער'ן לאנד פיהלט זיך שוין יהואש אזוי מעכטיג, אז ער טרעט ארויס אויף מלחמה געגען יהודה, אין דער צייט פון דעם מלך אמציהו, און האלט אב איבער איהם א גרויסען

נצחון: ער צושלאָגט זיין היל, האַפּט אַרײַן אין געפֿענגעניש אמציהו'ן אַליין, דרינגט אַרײַן אין יהודה גופא, רײַסט זיך אַרײַן אין ירושלים, צושטערט דאָרטען אַ סך פעסטונגען, בעלאַגערט דעם בית-המקדש און נעהמט פון דאָרטען צו פיעל אוצרות פון גאָלד און זילבער, אויך קעניגליכע קינדער, אַלס גאַראַנטיעס, אַז די צושטערטע פעסטונגען וועלען זיך מעהר נישט אָפּבויען. דאָס איז דאָס ערשטע מאָל, ווען אפרים האָלט אָב אַ בעדייטענדען נצחון איבער יהודה. און געשעהן איז עס נישט צופעליג: אפרים האָט דאַן אַנערקענט זיין קראַפט: די מלחמה האָט אַרויסגערופען אמציה מלך יהודה, וועלכער נאָך דעם, ווי ער האָט מנצח געווען אדום, האָט געמיינט, אַז איהם וועט געלינגען אויך בייצוקומען די צעהן שבטים;" יהואש האָט איהם אָבער געלאָזט ענטפערן דורך זיינע שלוחים פאָלגענדעס: „דער דאָרען פון לבנון האָט געשיקט זאָגען צום צעדער-בוים פון לבנון: גיב דיין טאָכטער פאַר מיין זוהן פאַר אַ פרוי; איז פערביי געלאָפען אַ חיה פון לבנון און צוטראָטען דעם דאָרן. — דו האָסט צושלאָגען אדום, איז דיר שטאָלץ געוואָרען דיין האַרץ. בעסער זיך און זיץ אין שטוב. וואָרום זאָלסטו אַליין אויף זיך אָנרייצען דעם אונגליק; דו וועסט דאָך אַריינפאַלען מיט דיין פאָלק יהודה צוזאַמען". —

די דאָזיגע ווערטער אָטהעמען מיט גבורה און מיט טיעפען בעוואוסטזיין. אפרים, „דער צעדערבוים פון לבנון", קרעפטיגט זיך און וואַקסט. ער ווערט וואָס ווייטער אַלץ שרעקליכער פאַר די שכנישע פעלקער, — דאָס איז אין אַלגעמיין די אינערליכע און אויסערליכע לאַגע אין לאַנד ישראל פאַר יהו'ס דינאַסטיע. גאָר די העכסטע מדרגה דערגרייכט די גרויסקייט פון אפרים פאַר'ן פיערטען יהו'איד, פאַר'ן מלך ירבעם בן יהואש.

ירבעם בן יהואש איז געווען דער לעצטער פון יהו'ס דינאַסטיע, וועלכער האָט זיך געעלטערט אויפ'ן טראָן פון שומרון. צווישען די מלכים פון אפרים צייכענט ער זיך אויס מיט אַריכת-ימים. העכער זעכציג יאָהר האָט ער געהערשט אין לאַנד: פון 830 ביז 769-טען יאָהר; און אָט די דאָזיגע צעהנדלינגער יאָהרען פון ירבעם דעם צווייטענס הערשען רעכענען זיך פאַר דעם גליקליכסטען פעריאָד אין דעם פאָליטישען און עקאָנאָמישען לעבען פון די עשרת-השבטים. ירבעם דער צווייטער איז געווען פיעל מעהר קריגס-פעהיג, פון זיינע פאָרגענגער, זינט די שפּאַלטונג אין ארץ-ישראל איז פאָרגעקומען, און דאָס גליק האָט איהם שטענדיג בעגלייט אין אַלע זיינע אונטערנעהמונגען. פאַר דער צייט, וואָס ער האָט

געהערשט אין לאנד, האט ער געפיהרט פיעל מלחמות און אבגעהאלטען פיעל נצחונות. צום ערשטען האט ער זיך גענומען פאר ארם, דעם פערביטערטסטען שונא פון שומרון, פון וועלכען דאס פאלק ישראל האט דורות גאנצע געליטען. פון תנ״ך קאן מען נישט וויסען די איינצעלהייטען פון דער דאזיגער מלחמה, נאר לויט די רעזולטאטען קאן מען זיך פארשטעלען, ווי גרויס דער קאמפף איז געוועזען. ער האט נישט נאר אבגענומען צוריק ביז איינע די אבגעריסענע געגענדען פון שומרון, נאר ער האט זיך אריינגעריסען אין לאנד פון ארם גופא, און צוגענומען פיעל שטעדט; ער זאל זאגאר האבען פערהאפט אויף א קורצע צייט די הויפשטאדט דמשק און חמת. די גרענעצען פון שומרון האבען זיך דאן געהאט געצויגען ביז'ן ים־המלח. מואב איז אויך, ווי ס'שיינט, דאן איננאנצען איינגענומען געווארען און פערעכענט געווארען פאר א פראווינץ פון אפרים. דער מלוכה פון יהודה האט ירבעם אויך געהאלטען אין מורא. נאך דער מפלה, וואס ירושלים האט געהאט אין יהואש'ס צייטען, האט זי נישט געקאנט פאר ירבעם'ן פערפעסטיגען זיך: די מויערען און די פעסטונגען פון יהודה זענען געוועזען צובראכען, צעשטערט און אפגעלאזען זיי פון דאס ניי האט מען נישט געקאנט: דערויף האט דער מלך פון ישראל געהאט גאראנטיעס: די בני־מלכים פון יהודה!

די צייט פון ירבעם'ן צייכענט זיך אויס מיט דער עקאנאמישער אויפבליהונג פון שומרון. די גרויסע נצחונות האבען אריינגעבראכט אין לאנד פיעל רויב און פערשיעדענע אוצרות. אין נאכדעם, ווי דאס פאלק האט זיך שוין בעווארענט פון זיינע פיינדליכע שונאים, האט עס זיך צוריק געקעהרט צו זיינע שטענדיגע בעשעפטיגונגען: צו ערד־ארבייט און האנדעל מיט די ארומיגע פעלקער, איבערהויפט מיט די פעניציער. דאס פערמעגען אין לאנד איז זעהר גיך געוואקסען און דערגרייכט אפשר, נאך די העכערע מדרגה, ווי אין שלמה'ס צייטען. שומרון האט שטאלצירט מיט פאלאצען פון העלפאנדביין, מיט אוצרות פון גאלד, מיט צירונג פון די טייערסטע שטיינער, מיט קליידער פון די בעסטע וועבונגען, מיט עסענווארג פון די בעסטע געריכטען און מיט געטראנקען פון די בעסטע ווינען; בעטראכטענדיג אויבערפלעכליך דעם וואהלשטאנד פון פאלק האט מען ווירקליך געקאנט אפטימיסטיש קוקען אויף דער צוקונפט פון אפרים. און ווירקליך דער מלך און זיינע שרים, און אויף זיי קוקענדיג, אויך דאס גאנצע פאלק, זענען בעטרונקען געוועזען פון דעם גליק, צו וועלכען דאס לאנד האט זוכה געוועזען נאך אזוי פיעל דורות פון ליידען און איבערקעהרענישען.

אין דער ווירקליכקייט אבער האט אונטער דעם גליק זיך שוין געהאט אונטער־געגראבען דאס אונגליק און דער ליכטיגער פעריאד פון ירבעם דעם צווייטענס הערשונג איז נאר געוועזען דער לעצטער זונען־גלאנץ פאר דער שקיעה!

מיט דעם טוידט פון ירבעם בן יהואש (769) געהט שוין אויף איינינג אונטער די זון פאר דער מלוכה פון אפרים!

ניינטעם קאפיטעל.

די לעצטע מלכים פון אפרים און די מפלה פון שומרון.

די עקאנאמישע און פאליטישע אויפבליהונג קאן נאר דאן דיענען אלס צייכען פון אויפלעבונג פאר'ן פאלק, ווען זי געהט צוזאמען מיט'ן גייסטיגען פראגרעס אויף דעם וועג, וועלכען די היסטאריע האט פון אנהויב אן בעשטימט פאר דעם דאזיגען פאלק. ווען דער מאטעריעלער וואהלשטאנד וואקסט אויף דעם רעכענונג פון די מאראלישע יסודות, אדער, פערקעהרט, ווען די מאראל ענטוויקעלט זיך אויף דעם רעכענונג פון די מאטעריעלע אינטערעסען פונ'ם פאלק, איז דאס פאר איהם זעהר א בייזער סימן. — די רייכקייט פונ'ם לאנד ישראל האט זיך אין ירבעם דעם צווייטענ'ס צייטען אונגעוויער הויך אויפגעהויבען, די פאליטישע לאגע פון פאלק האט זיך בעדייטענד פערבעסערט; די מעהר און טיעפער אריינדרינגענדע אויג פון די איינצעלנע נישט-אונטערגעקויפטע דענקער אין לאנד האט פונדעסטוועגען פאראויס געזעהן, אז דאס פאלק געהט צו'ם גרונד, אז די מלוכה פון אפרים האלט ביי'ן אונטערגעהן. דער מאטעריעלער אויפבליהונג אין שומרון האט געפעלט איהר גייסטיגער, היסטארישער אינהאלט. דער כראניקער פון יענער צייט, אין זיין טיעף רעליגיעזער איבערצייגונג, דריקט זיך אויס: „דאס פאלק האט זיך פערקויפט צו טהון דאס, וואס שלעכט איז אין די אויגען פון גאט" —, דאס פאלק איז געגאנגען נישט אויף דעם וועג, וואו עס האט איהם געדארפט פיהרען זיין אייגענארטיגקייט, זיין ארגינאליטעט. די רוהיגע לאגע אין לאנד, וואס איז אנגעקומען נאך אזוי פיעל יאהרען פון אונגליקליכע מלחמות, דאס רייכקייט פונ'ם פאלק, נאך אזוי פיעל יאהרען פון ליידען און פעראָרימטקייט, האט נישט ארויסגערופען קיין שאפענדע קולטורעלע טעטיגקייט, נאר א ווילדע, שטורעמדיגע תאוה זיך איבערצוגעבען דעם לוקסוס. מיט די נידריגסטע און גרעבסטע תענוגים. דאס לעבען אין שומרון, איבערהויפט צווישען די שרים און די קצינים,

איז פערוואנדעלט געווארען אין אנ׳אונענדליכער ארגיע. די אלגעמיינע שטרעבונג פון די פערמעגליכע און מעכטיגע לייט איז געווען צו בויען פאר זיך פאלאצען פון מארמאר, „צו ליעגען אויסגעצויגען אויף בעטען פון העלפאנדביין, צו עסען די פעטסטע שעפסען, די בעסטע רינדער פונ׳ם שטאל, צו טרינקען ווין פון גרויסע בעקענ׳ס און צו שמירען זיך מיט׳ן בעסטען בוימאייל״. די עהרליכע ארבייט אליין האט נישט געקאנט צופריעדען שטעלען די אונענדליכע תאוה צו מותרות און געלד, און אין לאנד האבען זיך גענומען ענטוויקלען מורא׳דיגע שטרעבונגען זיך צו ערווערבען קאפיטאלען דורך פאלשקייט און בעטרוג. די שרים האבען געדריקט די פאלקס-מאסען, רייסענדיג ביי זיי אונגעהויערע אפצאהלען און שוחד. די רייכע האבען אויסגעזויגען דעם לעצטען טראפען מארך פון די ארימערע קלאסען, נעהמענדיג פון זיי גרויסע רבית (פראצענט) פאר הלוואות. די סוחרים האבען זיך בענוצט מיט פאלשע וואגען און פאלשע מאסען. דערצו האט דאס לאנד צו יענער צייט, געליטען פון אפטע אונגערעטענישען אויף די פעלדער: אדער ס׳האט וועניג געדרעגענט און קיין תבואה איז נישט געוואקסען, אדער א היישעריג איז אנגעפאלען און אויפגעפרעסען אלע געוויקסען. דערפון האט געליטען דער ערדארבייטער-קלאס. א סך האבען געמוזט פערמשכנ׳ען זייער ערד ביי די רייכערע גוטבעזיצער; די לעצטע האבען זיך אבער געקליגט צו שטעלען אזוינע בעדינגונגען זייערע לוים, אז די משכנות זאלען שוין קיינמאל נישט קאנען פון זייערע הענד ארויסגעהן. דורך דעם האבען זיך גענומען אויסבילדען גרויסע גוטבעזיצער אויף דעם רעכענונג פונ׳ם ארימען ערד-ארבייטער, און די ערד האט זיך אנגעהויבען צו קאנצענטרירען אין איינצעלנע הענד. די רייכע סוחרים וויטער פלעגען אין די געראטענע יאהרען אויפקויפען ביי די פויערען תבואה פאר וואלוועל און עס אפבהאלטען ביז א הונגער-יאהר, ווען זיי פלעגען קאנען דערפאר אפרייסען די הויט פון המון. אויף אזא אופן האט זיך אין לאנד געמוזט אנהויבען ענטוויקלען א טיעפער אונטערשייד צווישען די פערשיעדענע קלאסען און שטאנדען: דאס רייכטום פון די רייכע און מעכטיגע האט זיך וואס וויטער אלץ פערגרעסערט און פערמעהרט און פון דער צווייטער זייט איז די ארעמקייט פון די ברייטע פאלקס-שיכטען אלץ שרעקליכער און דריקענדער געווארען. דאס רייכטום האט ביי די רייכע ארויסגערופען אזעלכע גראבע תאוות, ווי פרעסען, זויפען און זנות; די ארעמקייט האט ווידער ביי די ארימע ארויסגערופען די שענדליכסטע פערברעכען: גנבה, גזילה און רציחה. אזוי שרעקליך נידריג איז געפאלען דער גייסט ביי

דעם פאלק, וואס דאס גייסטיגע איז געווען ביי איהם זיין נאציאנאלער באדען, וואס ריכטיגקייט און גערעכטיגקייט איז געווען זיין גאטהייט, זיין היסטארישע בעשטימונג! און נאך מעהר שרעקליך איז דאס, וואס אין לאנד האט זיך נישט געפונען קיינער, ווער עס זאל קעמפפען געגען דער דאזיגער פערדארבענהייט, געגען די שענדליכע מעשים פון דעם גאנצען פאלק! פון דעם גאנצען נביאים און נזירים=שטאט אין שומרון, וועלכע האבען אין אליהו'ס און אלישע'ס צייטען מאסענווייז אנגעפילט דאס לאנד ישראל און האבען געלערענט דעם פאלק און געדיענט איהם מיט זייער אייגענעם ארט=לעבען אלס די בעסטע ביישפיעלען פון דער העכסטער מאראל, איז איצט געבליעבען נישט מעהר, ווי א שענע לעגענדע. אין דער צייט פון דער פערגאנגענער געפאהר, אין דער צייט פון די מלכים יהו, אחזיה און יואש, ווען די מלוכה פון שומרון האט געהאלטען ביי'ם פערשלונגען ווערען דורך די שכנ'ישע פעלקער און די נביאים האבען געמוזט שלום=שליסען מיט די הערשער פון לאנד, כדי דעם עקזיסטענץ פון פאלק צו ראטעווען ביי פעראייניגטע קרעפטען, האט די נבואה פערגעסען איהרע אלטע טראדיציעס: דעם קאמפף צווישען דער נבואה און דער ממשלה! און נאכדעם, ווען די געפאהר איז שוין אריבער, די מלוכה פון אפרים איז געווארען מעהר אדער ווייניגער בעווארענט פון איהרע פיינד, האט שוין די נבואה נישט געקאנט זיך מעהר בעפרייען פון דער ממשלה'ס אויטאריטעט. די ממשלה=לייט האבען די נזירים אליין אנגעטרונקען מיט וויין און די נביאים האבען זיי פערזאגט: איהר זאלט קיין נביאות מעהר נישט זאגען!" די וואס זענען געבליבען געטריי דעם אידעאל פון די ערשטע נביאים, ווי די בני הרכבים, האבען אין בעסטען פאל עמיגרירט קיין יהודה און אין דער ארומיגער ארגיע פון פרעסעריי, זויפעריי, אויפגעהיצטע זינגעריי, טענצעריי און פרויען=לוסט פון איין זייט, און פון בערויבונגען, בלוטפערגיסונגען, בעטרוגען און פאלשע שבועות פון דער צווייטער זייט איז פערשטומט געווארען גאט'ס שטים און גאט'ס ליכט איז אויסגעלאשען געווארען. און פון דאסניי האט אין לאנד אויפגעלעבט דאס געטצענדינעריי. דער קולט פון דעם יודישען גאט, דעם גאט פון גערעכטיגקייט און ריכטיגקייט, האט זיך נישט געקאנט איינלעבען מיט דער ארומיגער נידערטרעכטיגקייט; דאס רעליגיעזע געוויסען ביי די אנפיהרער פון לאנד האט געזוכט א היתר אויף די פערברעכערישע מעשים; אין די געזעצען פון דעם היסטאריש=נאציאנאלען גאט האט עס אבער אזא מין סאנקציע נישט געקאנט געפינען, און דער מלך און די שרים האבען פון דאסניי בענייט דעם קעלבער=קולט אין דן

און אין בית־אל. דאס מאל איז דער דאזיגער קעלבער־קולט קינסטליך געשאפען און געשטיצט געווארען נישט בלויז צוליעב פאליטישע צוועקן, נאר דוקא אלס געגענזאטץ צום יהוה־קולט, אלס פראטעסט געגען דעם נאציאנאלען מאראל, וועלכער בעשרענקט די תאוה און פערשקלאפט די אינסטינקטען!...

ווי אין די פריהערדיגע דורות, אזוי אויך פאר ירבעם דעם 2־טען איז אין דעם קעלבער־קולט קיין נייעס, אריגינעלעס נישט אריינגעטראגען געווארען; נאר אנשטאט דעם, וואס פריהער האט דער דאזיגער קולט מעהר אדער וועניגער זיך געגרעניצט מיט דער אמונה אין יהוה און מיט דער טראדיציאנעלער מאראליסטישער וועלט־אנשויאונג, האט דער בענייטער קעלבער־גלויבען זיך מעהר דערנעהנטערט צו דעם פרעהליכען בעל־קולט פון די פיניצער, מיט וועלכע דאס פאלק פון שומרון איז ווידער אריינגעטראטען אין נאהענטע עקאנאמישע בעציהונגען, צייט דער האנדעל אין לאנד האט זיך אויפגעהויבען. די לוסטיגקייט איז געווארען דאן א טייל פונ'ם קולטוס; צוליעב דעם זענען געשאפען געווארען אין לאנד ספּציעלע פערוויילונגס־פלעצער (במות־ישחק), וואו די תאוה האט געשפּיעלט די ערשטע ראליע. א גרויסער טייל פון די פערברעכערישע תאוות, וועלכע עס האבען זיך איבערגעגעבען די שומרון־לייט, זענען דורך דעם נייעם קולט ממילא ערלויבט געווארען און די איבעריגע זענען געווען גאנץ לייכט אויסצוקויפען מיט קרבנות און מתנות. וועגען דעם האבען שוין די קעלבער־כהנים געזאָרגט. וואס מעהר פערברעכען די מאסען זענען בעגאנגען, אלץ מעהר קרבנות האבען זיי געבראכט, און וואס מעהר זיי האבען קרבנות געבראכט אלץ מעהר פערברעכען זענען זיי בעגאנגען. אויף אזא אופן זענען די אינסטינקטען בעפריעדיגט געווען, דאס געוויסען רוהיג און די כהנים זאט!

נאר אויב די אלגעמיינע זיטען־פערדארבענהייט, מאראלישע געפאלענקייט און געטצענדינעריי האט נישט ארויסגערופען קיין פראטעסט אין אפרים גופא, האבען די נביאים פון יהודה נישט געקאנט גלייכגילטיג פערהאלטען זיך צו דער דעמאראליזאציע פון די עשרת־השבטים. זיי האבען זיך נישט גערעכענט מיט די פאליטישע שטרעבונגען פון די ביידע מלוכות; פאר זיי זענען עס געווען בלויז ברידער פון איין פאלק, פון איין אבשטאמונג, פון איין גאט, און זיי האבען זיך געפיהלט מאראליש פעראנטווארטליך פאר די זינד פון אפרים. זיי האבען געפונען ביי זיך דערצו מוט און דרייסטקייט, און פערלאזענדיג זייער אייגענעם לאנד זענען זיי געגאנגען אין א פרעמדער מלוכה, קעמפפען דארט געגען די פערדארבענ־

הײַטען פון מלך און די שרים, פון די כהנים און פון די פאָלקס־מאַסען; קעמפפען, ווי אין אליהו'ס צײַטען: מיט דאָס געטליכע וואָרט פאַר דאָס געטליכע, פאַר דאָס גערעכטע.

איינער פון די ערשטע נביאים פון יהודה, וועלכע זענען געקומען קיין אפרים מיט דעם היליגען צוועק, איז געוועזען עמוס, פון דער שטאָדט תקוע, נישט ווײַט פון בית־לחם. געוועזען איז ער אַ פריעדליך־געשטימטער מענש, מיט אַן אײַנפאַכער בעשעפטיגונג: אַרום תקוע פלעגט ער זײַנע שאָף פיטערען און שקמים קלײַבען. נאָר ווען ער האָט זיך דערוואוסט פון די מעשים אין אפרים, איז ער בעגײַסטערט געוואָרען מיט נבואה און ער איז געלאָפען אין דעם זינדיגען לאַנד. דאָרטען האָט ער זיך בעזעצט אין בית־אל, וואו דער הויפט־מזבח פון דעם גאָלדענעם קאַלב איז געשטאַנען. און וואו ס'איז געווען דער גײַסטיגער צענטער. דאָרטען פלעגען זיך צונויפקומען אויף קרבנות מקריב צו זײַן — דער מלך, די שרים, די רײַכע און דער המון. אין בית־אל האָט עמוס מיט זײַנע אייגענע אויגען געזעהן, ווי דאָס פאָלק איז מאָראַליש געפאַלען, ווי דאָס פאָלק פערליערט אַלץ מעהר זײַן אייגענאַרטיגקײַט און זײַן אָריגינאַליטעט, און ער איז געקומען צו דער איבערצײַגונג, אַז דאָס איז דער אָנהויב פון אונטערגאַנג, פון דער נאַציאָנאַלער אָבשטאַרבונג: אַ פאָלק, וועלכעס פערליערט זײַן גאָט, זײַן היסטאָרישנאַציאָנאַלע אַנשויאונג, זײַן נאַציאָנאַלען אינהאַלט, קאָן נישט עקזיסטירען; קאָן אין דעם אונענדליכען פעלקער־קאַמפף גאָרנישט געווינען. מיט דער פאָלשטענדיגער ענטשלאָסענקײַט איז ער געגאַנגען ראַטעווען דאָס פאָלק, כל זמן עס איז נאָך צײַט. דערצו האָט ער אָנגענומען אַזעלכע מיטלען, וועלכע זענען גאַנץ נײַ געווען אין אפרים: אָנשטאָט די מופתים פון אליהו, און אָנשטאָט דער פערבאָרגענער פאָליטיק פון אלישע, האָט ער גענומען אָפענע רעדעס האַלטען פאַר'ן המון אינ'ם נאָמען פון גאָט. אַ בעגײַסטערטער פון דער נבואה, האָט ער שטראָף־רעד געשאָטען אויף די קעפּ פון דעם מלך און די שרים און די כהנים און די שופטים; אַ פײַער האָט אין די דאָזיגע רעד געברענט און דאָך האָבען זיי ווי וואונדערליכע לידער געקלונגען. אין זיי האָט געפלאַקערט דער צאָרן פון אַ האַרץ, וואָס פיהלט, ווי מען פערשמוצט אַלץ, וואָס איהם איז היליג, און עס האָט זיך געריסען אַ רחמנות־געבעט פון אַ נשמה, וואָס זעהט, ווי עס שטעהט אין געפאַהר אַלץ, וואָס איהר איז טײַער. עמוס וויינט, און בעט זיך, און טרייסט און האָפט — און דאָס אַלץ אין אַ געטליך מוזיקאַלישער פאָרם, וועלכע גיט צו זײַנע ווערטער דעם האַראַקטער פון אַ בעצויבערנדער מעלאָדיע.

„הערט צו, איהר, וועלכע פערשלינגען דעם אָרימאַן און פערטיליגען דעם שוואַכען! (איהר וואַרט) „ווען וועט שוין פאַרבייגעהן דער פייערטאָג (חודש) און מיר וועלען זיך נעהמען צום האַנדעל, און ווען וועט שוין פערבייגעהן דער שבת און מיר וועלען עפענען די תבואות — צו פערקלענערען די איפה[1] און פערגרעסערען דעם שקל[2] און פערקרימען די פאַלשע געוויכט; פאַר געלד אָבצוקויפען די נישט פערמעגליכע און פאַר אַ פּאָר שיך — די אָרעמע...” גאָט שווערט ביי דעם שטאָלץ פון יעקב: „אויב איך וועל אויף אייביג פערגעסען זייערע מעשים!” „צי דאַרף דען דערויף נישט אויפציטערען די ערד און צי דאַרף דערויף נישט טרויערען יעדע בעשעפעניש?... און עס וועט געשעהן אין יענעם טאָג — זאָגט גאָט — און איך וועל אונטערברענגען די זוהן אין מיטען טאָג און איך וועל פינסטער מאַכען איבער'ן לאַנד אין העלען טאָג. און איך וועל פערוואַנדלען אייערע פייערטעג אין אַ טרויער-טאָג און אייערע אַלע געזאַנגען אין אַ קלאָג-ליעד; און איהר וועט זיך אויף די לענדען זעק אָנגורטען און פון אייערע קעפּ וועט איהר די האָר זיך פליקען!... עס קומען טעג, זאָגט גאָט דער אַלמעכטיגער, און איך וועל אָנשיקען אין לאַנד אַ הונגער — נישט קיין הונגער אין ברויט, און נישט קיין דאָרשט אין וואַסער — נאָר צו הערען די רעד פון גאָט. און זיי וועלען וואַנדערען פון איין ים צום צווייטען ים, און פון צפון ביז'ן מזרח וועלען זיי זיך לאָזען זוכען גאָטס וואָרט און זיי וועלען נישט געפינען, אין יענעם טאָג וועלען פערשמאַכט ווערען פון דאָרשט די שענע טעכטער און די אויסדערוועהלטע זיהן — די, וואָס שווערען ביי דעם זינד פון שומרון און זאָגען „ביים לעבען פון דיין גאָט, דן-[illegible] און ביי דעם וועג, וואָס פיהרט קיין באר-שבע...‘ און זיי וועלען פאַלען און מעהר זיך נישט אויפהויבען!”...

ווען עמוס האָט געלעבט אין בית-אל, אינים צענטער פון דער אפרים-מלוכה, האָט ער געזעהן, אַז אין דער פערדאָרבענער גייגונג צום אונגעהויערען לוקסוס זענען איבערהויפּט שולדיג די פרויען. זיי שטעלען גרויסע פאָדערונגען פאַר זייער גענוס און די מענער מוזען עס ערפילען. דאַן ווענדעט זיך צו זיי דער נביא מיט זיינע שטרענגע רעד:

„הערט נאָר צו דאָס וואָרט, איהר, בשן-קיה, וואָס אויפ'ן באַרג שומרון... די, וואָס רויבען די אָרימע און ברעכען די שוואַכע; די וואָס זאָגען צו זייערע מאַנען: „ברענג און מיר וועלען טרינקען! גאָט דער אַלמעכ-

[1] מאָס פון פערקויף. [2] די מטבעות.

טיגער שווערט ביי זיין היילינקייט: עס קומען אן אויף אייך טעג און מען וועט אייך אויסקשלעפען אויף שיפלעך און אייער רעשט — אויף פישער־קאנען... קומט קיין בית־אל און זינדיגט, קיין גלגל קומט און פערמעהרט דעם צאהל פון אייערע פערברעכען — און ברענגט אויף מארגען אייערע קרבנות און אויף איבערמארגען אייער מעשר. און איהר זאלט מקריב זיין פון זויער־טייג א תודה און איהר זאלט לאזען אויסרופען אויף נדבות — דאס האט איהר דאך ליעב, איהר, די קינדער פון ישראל! — אזוי זאגט גאט דער אלמעכטיגער! נאר איך האב אבער אייך אויך געגעבען ציין־ריינקייט אין אייערע אלע שטעדט און ברויט־מאנגעל אין אייערע אלע געגענדען, און איהר האט אייך דאך נישט אומגעקעהרט צו מיר! — אזוי זאגט גאט! דאן האב איך אויך פערמיטען פון אייך דעם רעגען: עס איז בלויז נאר דריי חדשים צו שניט געבליבען און איך האב אויף איין שטאדט גערעגענט און אויף דער צווייטער שטאדט האב איך קיין רעגען נישט געשיקט; איין טייל פעלד איז בערעגענט געווארען און דער צווייטער טייל פעלד איז נישט בערעגענט געווארען; און עס האבען דריי שטעדט געוואנדערט צו א פירטער, וואסער צו בעקומען, און זיי האבען זיך נישט געקאנט אנזעטיגען — און איהר האט אייך דאך צו מיר נישט אומגעקעהרט. אזוי זאגט גאט! איך האב אייך געפלאגט מיט שטורם־ווינדען און מיט אונגערעטעניישען: דאס מעהרסט פון אייערע גערטנער און ווייגערטנער און אייערע איילבערטבוימער האט דער היישעריק אויפגעפרעסען און איהר האט אייך זיך צו מיר נישט אומגעקעהרט — אזוי זאגט גאט! איך האב אויף אייך א מגפה אנגעשיקט; איך האב אייערע זיהן געטוידט, פון אייערע געפלאגטע לאגערען האט א געשטאנק געטראגען אין אייערע נעזער — און איהר האט אייך דאך צו מיר נישט אומגעקעהרט — אזוי זאגט גאט! איך האב צווישען אייך איבערקעהרענישען געמאכט, ווי די איבערקעהרענישען פון סדום און עמורה, און פון אייך איז נאר איבערגע־בליעבען, ווי עס בלייבט א פערברענטע קויהל פון פייער — און איהר האט אייך דאך צו מיר נישט אומגעקעהרט — אזוי זאגט גאט! דארום וועל איך אזוי מיט דיר זיך בעגעהן, ישראל!... גרייט זיך געגען דיין אלמעכ־טיגען גאט... ווייל דער בעשעפער פון בערג און ווינד, וועלכער זאגט פאראויס דעם מענשען זיינע געדאנקען, מאכט פינסטער דעם מארגענ־שטערען און טרעט ארוים אויף די ערהויבענישען פון דער ערד — גאט, דער אלמעכטיגער הערשער איז זיין נאמען!..."

עמוס אליין האט קיין וואונדער נישט געוויזען, ער האט נישט

בעאונרוהיגט. דער נאטור, אום צו דערוויזען די הייליגקייט פון זיינע רעד; ער האט אבער אלע נאטור־קאטאסטראפען, וואס זענען דאן פארגעקומען אין שומרון, געשטעלט אין צוזאמענהאנג מיט די זינד פון פאלק. אין דעם בעשטעהט די וועלט־אנשויאונג פון דער נבואה. זי לייקענט אב יעדע מעגליכ־קייט פון א צופאל. אלץ וואס עס געשעהט אין דער נאטור, קומט פאר לויט דעם ווילען פון דעם אלמעכטיגען הערשער, אין אלץ מוז מען זעהן די ווירקונג פון דער איבערשטער השגחה. „קאן דען פאסירען אן־אונגליק אין א שטאדט און גאט זאל עס נישט מאכען?!“... דער ווילען פון אלמעכטיגען צו טהון בייזעס איז אבער אבהענגיג פון די טהאטען און פון די פערדיענסטען פון פאלק. יעדעס אונגליק, וואס א לאנד בעגעגענט, איז פאר זיין זינדיגקייט. נאר גאט שטראפט נישט איידער ער איז דאס פאלק מודיע און מתרה דורך זיינע שלוחים, די נביאים. „דען גאט דער אלמעכ־טיגער וועט קיין זאך נישט טהון, איידער ער וועט זיין סוד נישט ענטפלעקען צו זיינע קנעכט, די נביאים“. עמוס גלויבט אלזא, אז ווען דער מענש דערגרייכט צו דער מדרגה פון נבואה, קאן ער פאראויס זעהן און פארזאגען די צוקונפט.. — מיט דעם גייסט זענען ווירקליך דורכגעדרונגען געווען די נבואה־רעד פון עמוס.

די פערשיעדענע אונגליקען, וואס האבען אין שומרון געטראפען, רעכענט ער אלס שטראף פאר די זינד פונ'ם פאלק. מיט שטרענגע ווערטער און מיט שוידערהאפטע בילדער מאכט ער דערויף אויפמערקזאם די בעפעלקע־רונג; ער בענוגענט זיך אבער נישט מיט דעם אליין און זאגט פאר די פאלגען, וואס דאס פאלק וועט אויף זיך ברענגען, ווען עס וועט זיינע מעשים נישט פערבעסערען: הונגער, טריקעניש, שטורם־ווינדען, הייששעריג און פעסט — אין דער פערגאנגענהייט; ערד־ציטערניש, מלחמות, מפלות — אין דער צוקונפט!

עמוס האט אבער נישט נאר מיט אנשרעקענישען אליין געוואלט ווירקען אויפ'ן פאלק; ער האט אין זיין נבואה זיך בענוצט אויך מיט לאגישע אי־בערצייגונגען; ער האט געוויזען דעם פאלק, ווי ווייט עס איז נישט דאנקבאר זיין גאט:

„און איך האב פערטיליגט פאר אייך דעם אמורי, וועלכער איז הויך געווען ווי די צעדערען און מעכטיג געווען ווי די דעמבעס, איך האב אויס־געראטען זיינע פרוכט פון אויבען און זיינע ווארצלען פון אונטען. און איך האב אייך אויפגעבראכט פון לאנד מצרים און האב אייך געפיהרט פערציג יאהר אין א מדבר, כדי אייך איבערצוגעבען דאס לאנד פון אמורי. און איך

האב פון אייערע זיהן אויפגעשטעלט פאר נביאים און אייערע בעסטע קינדער — פאר נזירים — נישט אזוי דען, בני ישראל?!... האט איהר אבער אנגעשכורט מיינע נזירים מיט וויין, און די נביאים האט איהר פערזאגט: איהר זאלט קיין נביאות נישט זאגען!..."

די נבואה פון עמוס איז געווענדט געגען דער נאכלעסיגקייט פונ'ם מלך, געגען דער אונגערעכטיגקייט פון די שרים, געגען דער פאלשקייט פון די שופטים, געגען דעם געלדגייץ פון די רייכע, געגען דער תאוה צו זנות, צו לוקסוס, געגען דאס געצענדיענערייא. וו. דאס אלץ ליעגט, פערשטעהט זיך, אין דעם גייסט פון די פאלקס=טראדיציעס; ניי איז דא בלויז די פאעטישע פארם, אין וועלכער דער נביא האט זיינע געדאנקען אויסגעדריקט; דערפאר אבער זעהען מיר איהם אין דער הינזיכט פון קרבנות אלס נאוואטאר, אלס בענייער. דא דריקט ער שוין אויס נייע בעגריפען, דא קעמפפט ער שוין זאגאר געגען דער טראדיציע. שמואל נאך האט שוין אויך קליין געמאכט די בעדייטונג פון קרבנות, דאך האט ער נישט געהאט ביי זיך אזוי פיעל דרייסט עם אינגאנצען אונטערצוברעכען; עמוס אבער פערפיהרט אן אפענעם קאמפף געגען דער דאזיגער אינסטיטוציע, וועלכע איז נאך איבערגעבליעבען א ירושה פון די דורות, ווען דאס פאלק האט נאך נישט געקאנט אינגאנצען דורכגעדרונגען ווערען מיט דער אידעע פון דער קערפערלאזער געטליכקייט, און וועלכע האט געהאט אזא שלעכטען איינפלוס אויף די מאראלישע בעגריפען פון די מאסען, ארייגנעבענדיג זיי א פארשטעלונג, אז יעדעס פערברעך קאן ווערען אויסגעקויפט דורך א געקוילעטען שעפס אדער א פערברענטע הינר.

„איך האב פיינד אייערע פייערטעג און מיר שמעקען נישט אייערע יום=טוב=קרבנות. אויב איהר וועט פאר מיר אויפברענגען עולות און מנחות, וועל איך זיי נישט בעווילינגען, און צו די שלמים פון אייערע פעטע שעפסען וועל איך זיך נישט אומקוקען. דערווייטער פון מיר דעם קלאנג פון דיינע לידער און דאס לויב=געזאנג פון דיינע הארפען זאל איך נישט הערען! זאלען האקסען, ווי אין וואסער, די כוואליעס פון געריכט און מעכטיג זאל שטראמען די גערעכטיגקייט, ווי א גרויסער טייך. האט איהר מיר די פערציג יאהר אין דער מדבר געבראכט זבחים אדער מנחות?!...

עמוס האט זיינע נביאות אנגעהויבען צו זאגען צוויי יאהר פאר דער גרויסער ערד=ציטערניש, וואס האט אין ירבעם דעם צווייטענס צייט אויסגעטרייסעלט דאס גאנצע לאנד. דער נביא האט זאגאר פאראויסגעזאגט די ערד=ציטערניש און האט געהאפט, אז די דאזיגע קאטאסטראפע וועט אומ=

קעהרען די הערצער פון זײַנע ברידער צו זײער גאָט, נאָר ווען ער האָט ענדליך געזעהן, אַז דאָס האָט אויך אויפ'ן פאָלק וועניג געווירקט, האָט ער שוין אינגאַנצען פערלוירען די האָפנונג, אַז דאָס פאָלק זאָל זיך ווען ס'איז אויסניכטערען פון זײַנע תאוות און זיך אַרומקוקען, וואו עס האַלט אין דער וועלט. און דערווײַל איז געווען זעהר פיעל וועגען וואָס אַ טראַכט צו טהון. איבער דער פאָדערשטער אַזיען האָט זיך גענומען רוקען אַ פינסטערע כמאַרע: אשור האָט זיך אַלץ מעהר געשטאַרקט, אײַנגענומען איין מלוכה נאָך דער אַנדערער און זי האָט שוין אַרויסגעוויזען איהר קאָלאָסאַלען אַפּעטיט צו פערשלינגען דעם גאַנצען מזרח. אין אפרים האָט אָבער זיך דערווײַל פערשאַרפט דער קלאַסען-אַנטאַגאָניזם, דאָס נאַציאָנאַלע בעוואוסטזײַן איז אַלץ שוואַכער געוואָרען, דער מלך און די שרים האָבען פערטרונקענע אין קורצזיכטיגען אָפּטימיזם זיך נישט געמיהט צו פערפעסטיגען די לאַגע פון לאַנד, כל זמן עס איז נאָך צײַט געווען, כל זמן די געפאַהר איז נאָך ווײַט געווען. דאַן האָט דער נביא מיט אַ פערבלוטיגט האַרץ אויסגעשפּראָכען איבער אפרים זײַן לעצטען אונפערמײַדליכען דעקרעט:

„וועה צו די רוהיגע... און די זאָרגלאָזע אויפ'ן באַרג שומרון!.. די, וואָס ליגען אויף בעטען פון העלפאַנד-ביין און אויסגעצויגען אויף זײערע געלעגערס, פרעסען די געשטאָפּטע צווישען די שעפּסען און די יונגסטע קעלבער פון שטאַהל. די וואָס שפּיעלען אויף דער האַרפּע, און מיינען, אַז ווי דוד'ן פאַסט זיי דאָס שפּיעל-געוועהר. די וואָס טרינקען ווײַן פון די בעקענס און שמירען זיך מיט'ן פעטסטען בוימאייל און זײער האַרץ קרענקט גאָרנישט אויף דעם בראָך פון יוסף*)! דערפאַר וועלען זיי די ערשטע פערטריבען ווערען אין געפענגעניש און דאַן וועט זיך ענדיגען די אָרגיע פון די זאָרגלאָזע!... גאָט דער אַלמעכטיגער האָט געשוואָרען ביי זײַן ווילען: אַזוי האָט געזאָגט גאָט דער הערשער: איך פעראַכט דעם שטאָלץ פון יעקב און זײַנע פּאַלאַצען האָב איך פײַנד און איך וועל דאַרום אין פרעמדע הענד איבערגעבען די שטאָדט שומרון און אַלץ, וואָס אין איהר געפינט זיך... דען איך וועל געגען אײַך, בית-ישראל, אויפהויבען אַ פאָלק, זאָגט גאָט דער אַלמעכטיגער הערשער, וועלען זיי אײַך דריקען פון דעם גרענעץ המת ביז דעם געזאַלצענעם ים..." און ווײַטער האָט ער געזאָגט, אַז עס וועלען וויסט ווערען די פערווײַלונגס-פלעצער און די הייליגטימער פון ישראל וועלען רואינירט ווערען און די פאַמיליע פון ירבעם וועט דורכ'ן שווערד פאַלען.

די דאָזיגע שרעקליכע ווערטער האָט עמוס געזאָגט אָפען פאַר'ן גאַנצען

המון אין בית-אל, ביים מזבח פון דעם גאָלדענעם קאַלב. אמציה, דער כהן פון בית-אל, האָט דערהערט די דאָזיגע רעד און האָט געשיקט אָנזאָגען דעם מלך פאָלגענדעס: „עמוס האָט צווישען פאָלק געגען דיר אויפגעהויבען א בונט. דאָס לאַנד קאָן מעהר נישט פערטראָגען זיינע רעד. דען אַזוי האָט עמוס געזאָגט: ירבעם וועט דורכ'ן שווערד געטוידט ווערען און ישראל וועט פון זיין לאַנד פערטריבען ווערען!" דאַן איז אמציה בעפאָלמעכטיגט געוואָרען פארצולעגען עמוס'ן, ער זאָל זיך אומקעהרען צוריק אין זיין פאָטערלאַנד און דאָרטען פאָרטזעצען זיין נביא'ישע טעטיגקייט. אין בית-אל אָבער — האָט איהם אמציה פערזאָגט — זאָלסטו, נשיא, מעהר נישט וואַגען נבואה צו זאָגען, ווייל דאָ איז דאָס היילגטהום פון מלך און דאָ געפינט זיך דאָס הויגעזינד פון מלך". עמוס האָט איהם דערויף געענטפערט: איך בין נישט קיין נביא און נישט קיין זוהן פון קיין נביא, איך בין א פיה-העגדלער און א שקמים-קלייבער. און גאָט האָט מיר אַוועקגענומען פון די שאָף און ער האָט מיר געזאָגט: געה, זאָג נביאות איבער מיין פאָלק ישראל! און איצט הער גאָט'ס וואָרט: דו פערזאָגסט מיר, איך זאָל קיין נביאות נישט זאָגען איבער ישראל און איך זאָל נישט רעדען איבער די פערוויילונגס-פלעצער. דעריבער האָט גאָט אַזוי געזאָגט: דיין ווייב וועט דיר אין שטאָדט פערראַטען, דיינע זיהן און דיינע טעכטער וועלען דורכ'ן שווערד פאַלען און דיין ערד וועט מיט'ן שטריק-מאָס צוטיילט ווערען און דו וועסט אין אַנ'אומווירדיגע לאַנד שטאַרבען און ישראל וועט פון זייער לאַנד פערטריבען ווערען!...

די שטרענגע ווערטער פונ'ם נביא האָבען נישט אויפגעוועקט דאָס פאָלק, דעם מלך און די שרים פון זייער שכרות — און מיט א מין קאָפּשווינדעלנדע פלינקייט האָבען זיך די אינערליכע און אויסערליכע בעדינגונגען אין לאַנד אַזוי צונויפגעפלאָנטערט, אַז זיי האָבען ענדליך געמוזט פיהרען דער מלוכה צו דער אונגליקליכער קאַטאַסטראָפע, וועגען וועלכער עמוס האָט פאָראויס געזאָגט. נאָכדעם, ווי ירבעם דער צווייטער איז געשטאָרבען, האָט זיך ווירקליך אָנגעהויבען אַ בונט געגען דער דינאַסטיע פון יהו. די אָרימע און שוואַכע קלאַסען האָבען נישט געקאָנט זיין צופריעדען מיט'ן מלך און מיט דער אָרדנונג, אויף וועלכען עס שטיצען זיך די רייכע און די מעכטיגע, מיט וועמענ'ס הילף און איינשטימונג די לעצטע שטעלען צופריעדען זייערע געלדגייציגע רויבער אַפּעטיטען. אפשר איז אין דער הינזיכט גראָד געווען דעם נביא'ס אויבענדערמאָהנטער רמז, וועגען וועלכען אמציה דער כהן פון בית-אל האָט גערעדט, דער אונגליקליכער

פונק, וואס איז אריינגעפאלען אין דעם פולווער=באַרג. די טראָן=קריגערייען פאר דער מלוכה, וואס איז נאר וואס איצט עטוואס צו זיך געקומען איז געווען אן׳אונגליק געווען; דער נביא האט אבער דעם פערראַט אין בעסטען פאל נישט פערהיט, זייענדיג וויטער געטריי די אלטע נבואה=טראַדיציעס, וועלכע האט שטענדיג געאפפערט דעם פאליטישען און עקאנאמישען וואהלשטאנד פאר דעם מאראלישען אידעאל. און אט אזוי האבען זיך אין לאנד בעגייט די מהומות, וועלכע האבען סוף כל סוף געפירט צו זיין פאלשטענדיגען חורבן. נאך ירבעם׳ן האט דעם טהראן אין שומרון געירש׳ענט זיין זוהן זכריהו. ער האט אבער געהערשט איבער׳ן לאנד נישט מעהר, ווי זעקס מאנאטען: געגען איהם און געגען זיין גאנצע פאמיליע האט זיך צוזאמענגעשטעלט א מרידה. שלום בן יבש, דער ראש=המורדים, האט איהם צום טוידט דערהרג׳עט גאנץ אפען, „פאר די אויגען פונ׳ם פאלק“, נאכהער האט ער אומגעבראכט דאס גאנצע הויז פון יהוא און אליין פערהאפט די מלוכה. איינער פון די נביאים, וועלכער האט פאראוים גערעדט וועגען דעם דאזיגען נאהענטען קעניג=מארד, האט עס געזעהן אלס א נקמה פון דער השגחה פאר דעם בלוט פון בית=אחאב, וואס יהוא האט פערגאסען. דאס איז מערקווירדיג: יהוא האט אויסגעטוידט אחאב׳ס פאמיליע מיט אלישע׳ס וויסען, נאר די נבואה רעכענט יעדען פערברעך אלס פערברעך, ווען זאגאר עס איז היסטאריש נעטהיג, און פערגאסענעס בלוט מוז ענדליך בעשטראפט ווערען מיט בלוט, ווען עס איז זאגאר פערגאסען געווארען מיט׳ן ווילען פון גאט!

דאס זעלבע האט פאסירט מיט שלום בן=יבש. ער האט נאך זיין שטראף בעקומען פיעל גיכער, ווי די דינאסטיע פון יהוא. עס איז קוים א מאנאט אוועק, ווי שלום בן=יבש האט זיך אויפ׳ן קעניג=שטוהל געזעצט, און עס איז געגען איהם אויך צוזאמענגעשטעלט געווארען א פערשווערונג. מנחם בן גדי, פון תרצה (שיינט צו זיין א שר=הצבא) איז מיט א גאנצע מחנה אנגעקומען קיין שומרון און ער האט דערהרג׳עט שלום בן=יבש׳ן און האט דעם טהראן פערהאפט. מנחם׳ן האט אבער נישט דאס גאנצע פאלק געוואלט אנ׳ערקענען פאר א הערשער. אין דער שטאדט תפסח האט זיך אויפגעהויבען אנ׳עפענטליכער בונט און צו איהם זענען צוגעשטאנען די ארומיגע געגענדען. מנחם האט אבער, מיט דער הילף פון זיין געטרייער מחנה, גיך אנ׳ענדע געמאכט צו דעם אויפשטאנד: ער האט תפסח חרוב געמאכט, די ארומיגע שטעדט האט ער צושלאגען, די איינוואהנער האט ער אויסגעטייט מיט דער גרעסטער אכזריות, זאגאר „די שוואנגערע פרויען

האָט ער צוריסען ?" — דער דאָזיגער אונגעוועהנליכע ביישפּיעל צווישען די מלכי־ישראל פון אכזריות'דיגער בעהאַנדלונג, אין דער בעציהונג צום איי־גענעם פאָלק, האָט, פערשטעהט זיך, נאָר געקאָנט פערשטאַרקען אין שומרון די אונצופריעדענהייט מיט דעם אוזורפּאַטאָר*); ער האָט אָבער פערשטאַנען אָנצוואַרפען אַ שרעק אויף דער בעפעלקערונג און איז אויפ'ן טהראָן געבליבען.

און דערווייל, אונטער דער צייט, ווען אין אפרים גופא זענען פאָרגע־קומען אינערליכע מהפכות, האָט זיך אויפ'ן לאַנד אַליץ נעהנטער אָנגערוקט אויך די אויסערליכע געפאַהר, וועגען וועלכער עס האָט מרמז געווען אין ירבעם'ס צייטען דער נביא עמוס. די שרים זענען געווען פערנומען מיט'ן מלכים־שפּיעל, דאָס פאָלק איז געווען טעראָריזירט און קיינער האָט דער־ווייל נישט בעמערקט, ווי אַשור געהט אַליץ נעהנטער און נעהנטער צו ארץ ישראל. פערנעהמענדיג אין אָנפאַנג בלויז דעם אויבערשטען טייל פון מע־סאָפּאָטאַמיען צווישען די בעריהמטע טייכען חדקל און פרת — האָט אשור, נאָך אַ פיעל־דורות'דיגער ענטוויקלונג, אַליץ ווייטער פערברייטערט איהרע גרענעצען און איז געוואָרען די מעכטיגסטע מלוכה אין דער פאָדערשטער אַזיען. איינער פון די שפּעטיגערע נביאים מאָלט די גרויסקייט פון דעם דאָזיגען פאָלק מיט רייצענדע בילדער:

„אשור איז אַ לבנון־צעדער, מיט שענע צווייגען און מיט וואַלד־גע־דיכטע שאָטענס, פון ריעזיגער הויך — אַז ביז די וואָלקענס האָט זיין שפּיץ דערגרייכט. דאָס וואַסער האָט איהם אויסגעהאָדעוועט, דער אָבגרונד האָט איהם ערהויבען; ער (דער אָבגרונד) האָט געפיהרט זיינע טייכען אַרום זיין וואָרצעל און זיינע סאָזעלקעס האָט ער געשיקט אַרום זיינע שפּראָצונגען. דאַרום איז דער דאָזיגער אשור־צעדער אויסגעוואַקסען העכער פון אַלע פעלד־בוימער: זיינע שפּראָצלינגען האָבען זיך געמעהרט, זיינע צווייגען האָבען זיך געשפּרייט — אַ דאַנק די פיעלע וואַסערען, וואָס האָבען איהם געפּפלעגט. אויף זיינע שפּראָצלינגען האָבען אַלע פויגלען זייערע נעסטען געבויט און אונטער זיינע צווייגען האָבען אַלע חיות זייערע קינדער געבוירען. און שען איז ער געווען מיט זיין הויכען געוואוקס, און הערליך איז ער געווען מיט זיינע לאַנגע צווייגען... די צעדערען האָבען איהם נישט געקאָנט פער־דונקלען, די באָקסען־בוימער האָבען זיך נישט געקאָנט גלייכען צו זיינע שפּראָצלינגען און די קאָסטאַניען־בוימער זענען נישט געווען עהנליך צו

*) טראָן-פערהאפּער.

זיינע צווייגען; קיין בוים אין געטליכען גארטען האט זיך נישט געקאנט גלייכען צו איהם אין הערליכקייט—"

א צווייטער נביא קומט אין התפעלות פון דער גבורה פון אשור'ס חיל און דריקט עס אויס אין פאלגענדע ווערטער:

„גיך און ראשיג קומט ער אן. נישטא קיין פערמאטערטער און נישטא קיין געשטרויכעלטער אין זיינע רייהען; ער דרעמעלט נישט און שלאפט נישט; ער גורט קיינמאל נישט פונאנדער דעם גארטעל פון זיינע לענדען און בינדט קיינמאל נישט פונאנדער דעם בענדעל פון זיינע שיך. זיינע פיילען זענען שטענדיג שארף, זיינע בויגענס זענען שטענדיג אנגעצויגען; די קאפיטעס פון זיינע פערד זענען ווי פעלזען-שטיין און זיינע רעדער זענען ווי א שטורם-ווינד. א געשריי האט ער ווי פון א לייב, ער טהוט א ברום און האפט זיין קרבן, שלעפט אוועק און ראטעווען וועט שוין קיינער; עס הילכט זיין שטים, ווי די רוישונג פון ים, און אז ער גיט א בליק אויף א לאנד — ווערט עס פינסטער און ענג, אין די וואלקענס ווערט דאן דאס ליכט אויסגעלאשען..."

און דאס דאזיגע גרויזאמע פאלק האט פון זיין הויפט-שטאדט נינוה אויסגעשטרעקט זיין האנד איבער דער אוראלטער וועלט. איינגעהמענדיג א סך ערד אין ארמעניען, אין קליין-אזיען, אין מדי, אין פרס און אין בבל, האבען זיך די אשור'ער א לאז געטהון צום מערב, צו די ברעגען פון מיטעללענדישען ים. זיי האט זיך געוואלט בעקעמפפען דמשק, מיט וועלכער זיי האבען שוין פון לאנג אן מלחמה געהאלטען, זיי האבען געוואלט צונעהמען די רייכע פיניציא, די מלוכות פון יהודה און ישראל און ענדליך צו קומען צו דעם גרויסען און מעכטיגען לאנד מצרים. כדי די מלוכה פון ישראל זאל זיך קאנען פיעל ווייניגער שיצען געגען די דאזיגע לעגענדארישע זיגער'ס פון אשור, האט אין לאנד געמוזט זיין א פעסטע הערשענדע מאכט, ביי וועלכער דאס בעוואוסטזיין פון די נאציאנאלע פפליכטען צום פאלק און צום לאנד זאל זיין איינגעווארצעלט פון דורות; דערצו האט דאס פאלק געדארפט זיין פעסט ארגאניזירט פון אינוועניג — דאס אלץ האט געפעהלט אין אפרים אין יענעם אונגליקליכען מאמענט, ווען אשור איז אנגעפאלען אויף שומרון. דאס פאלק איז געווען צוריסען אויף פארטייען און קלאסען און די אוזורפאטארישע הערשער האבען נאר געקלערט ווי צו בעקעמפפען זייערע איננערליכע געגנער. כדי איינצוהאלטען די ממשלה אין די הענד האבען זיי זיך פאר די שענדליכסטע מיטלען נישט אבגעשטעלט. אזוי האט מנחם בן גדי דער מלך פון ישראל אליין אהן א שום ווידערשטאנד אנערקענט אויף זיך

דעם אויטאָריטעט פון פול, דעם הערשער פון אשור, אבי נאָר ער זאָל איהם העלפען גובר זיין זיינע פיינד אינ׳ם לאַנד גופא. ווערפאַר וואָס פול האָט מנחם׳ן אַנערקענט אַלס מלך איבער אפרים, האָט דער הערשער פון אשור פון איהם בעקומען אַ גרויסע סומע זילבער פון טויזענד ככרים; דאָס געלד האָט מנחם אויפגעמאָהנט פון די רייכע אין לאַנד, צו פופציג שקלים פון יעדען. פול האָט זיך אויף דערווייל בענוגענד מיט זיין ערשטען ערפאָלג און זיך צוריקגעקעהרט קיין אשור.

אין אַ יאָהר צעהן אַרום, נאָכדעם ווי מנחם איז מלך געוואָרען, איז ער געשטאָרבען און די מלוכה האָט גע׳ירש׳נט זיין זוהן פקחיה. זיין ממשלה איז אָבער געווען נישט קיין דויערהאַפטע: די אונצופריעדענהייט, וועלכע איז פאַר זיין אכזריות׳דיגען פאָטער געווען בעגראָבען טיעף אין דער נשמה פונ׳ם פאָלק, האָט ענדליך אויסגעבראָכען און אָנגענומען דעם כאַראַקטער פון אַנ׳אָפענער מרידה. דער שר־צבא פקח בן רמליהו מיט דער הילף פון נאָך פופציג גלעד־לייט, האָט אַוועקגעהרג׳עט מנחם בן־גדי׳ס יורש און האָט פערנומען די ממשלה אין די אייגענע הענד. דעם טייל פון דער בעפעלקערונג, וועלכער איז נישט געווען צופריעדען מיט מנחם בן־גדי און זיין זוהן פקחיה, האָט אויך נישט איינגעשטימט מיט זיין פאָליטיק בנוגע צו אשור, דאַרום האָט פקח בן־רמליהו, שטיצענדיג זיך אויף דער דאָזיגער פאַרטיי, געזוכט מיטלען ווי פטור צו ווערען פון אשור׳ס אפוטרופסות, וועלכע די פריהערדיגע מלכים האָבען מיט׳ן גוטען ווילען אַנערקענט. מיט דעם ציעל האָבען דער מלך און זיינע אַנהענגער געווענדעט זיך צו די איבריגע פעלקער, וועלכע זענען געדריקט געוואָרען דורך אשור, ווי די פיניצער און אַרמעער, מיט דעם פאָרשלאַג, זיי זאָלען צוזאַמען צונויפשטעלען איין בונד געגען זייער אַלגעמיינעם פיינד. פקח האָט געהאָפט, אַז צו דער דאָזיגער אונטערנעהמונג וועט ער געווינען דעם מיטגעפיהל אויך פון דעם מלך יהודה און איבערהויפט פון מצרים. דער דאָזיגער שריט איז געווען זעהר אַ דרייסטער אָבער אויך זעהר אַ געפעהרליכער. די אויסערליכע פאָליטיק אין שומרון איז אויף אַזאַ אופן אַליין מעהר פערפלאָנטערט געוואָרען. אַליין נעהנטער איז געקומען דער מאָמענט פון דעם ענטשלאָסענעם קאַמפף, וועלכער האָט געשטעלט אין קאָן דעם גאַנצען קיום פון דער אפרים־מלוכה.

דאָס אינערליכע לעבען אינ׳ם לאַנד איז זיך אָבער דערווייל געגאַנגען אויף דעם אַלטען שטייגער. די אַלגעמיינע ליידענשאַפטליכע אָרגיע האָט זיך נישט דערשראָקען זאָגאַר פאַר דער נאָהנטער געפאַהר. די אוזורפאַטאָרען האָבען געמוזט אונטערשמייכלען די מעכטיגע, רייכע און הערשענדע קלאַסען.

די פערמעגליכע לייט און שרים האבען ווי פריהער געדריקט און געצווינגען די פאלקס-מאסען; דער אדעל האט ווי פריהער זיך איבערגעגעבען די שענדליכסטע תאוות, ווירקענדיג דערמיט זעהר דעמאראליזירענד אויף די נידעריגע קלאסען; די אפטע פאליטישע מהפכות, וואו עס האט זיך פיעל בלוט געגאסען, האבען נאך וועלוועלער געמאכט דעם ווערט פונ'ם מענשען. דאס אלץ האט נאך מעהר געטריבען דאס פאלק אויפ'ן וועג פון געצענדיענעריי, אלץ ווייטער פון יהוה, אלץ ווייטער פון דעם נאציאנאלען געוויסען. די ווינציגע ניכטערע, וועלכע האבען געפרובט וועקען דאס פאלק און רופען איהם צום פערשטאנד, איהם קלאר מאכען זיין ווירקליכע מאראלישע און פאליטישע לאגע האבען פון די הערשענדע שיכטען בעקומען אנערנסטען ווידערשטאנד: שפאט, פערפאלגונגען און ערמארדונג האבען בעגעגענט די היילינגע נביאים, וועלכע פלעגען ברענגען דעם פאלק דאס ווארט פון גאט. די לעצטע האט אבער דער טוידט נישט געשראקען און דעם מלך, די כהנים, די שרים און די רייכע פלעגט גאנץ אפט אויסקומען צו הערען דעם שרעקליכען אמת פונ'ם נביא'ס מויל. אין דער צייט פון די דאזיגע אינערליכע און אויסערליכע מהומות אין שומרון, האט זיך איבערהויפט, ווי ס'שיינט, אויסגעצייכענט דער נביא הושע בן בארי, אויך, דוכט זיך, פון יהודה.

הושע בן בארי האט געהערט צו דער קאטעגאריע נביאים, צו וועלכע ס'האט געהערט זיין פארגעגנער עמוס. אנהויבענדיג זיין נבואה'שע טעטיגקייט נאך פאר ירבעם דעם 2-טען, האט ער איהר פארטגעזעצט ביז דער צייט פון די אורזופאטארען. איהם איז אלזא אויסגעקומען מיט די אייגענע אויגען צו זעהן דעם טרויעריגען צושטאנד אין לאנד, סיי אין מאראלישען, סיי אין פאליטישען זין. די אינערליכע מחלוקת אין דעם לאנד פון ישראל, די ראשיגע מלכים-טוישונג, די פונאנדערגעפלאקערטע תאוות און ווילקיר פון די פערשידענסטע פאלקסקרייזען, דער אנפאל פון אשור און די פאליטישע שפאלטונג אין לאנד צוליעב דעם, די אויפרעגונג צוליעב דעם בונד געגען אשור — דאס אלץ האט געפונען אנאבקלאנג אין דער נבואה פון הושע בן בארי. די פארם פון הושע'ס נביאות אין איהר אויסערליכען גלאנץ שטעהט פיעל נידעריגער פאר עמוס'ס: דא איז נישטא יענע הארמאניע, יענער מוזיקאלישער טאן, יענע בילדליכקייט און יענער פאעטישער פלוג; דערפאר צייכענט הושע זיך אויס מיט זיין איינפאכקייט און זיין פייערדיגען קוראזש. די סכנה אין לאנד איז שוין געוועזען צו נאהענט, אום ער זאל זיך קאנען זארגען וועגען דער אויסערליכער

פאָרם פון זיין געטליכען וואָרט. אינ'ם נביא'ס ווערטער האָבען זיך געהערט די הארצרייסענדע קולות פון דעם עהרליכען וועכטער, וועלכער וועקט די אין שלאָף פערזונקענע מענשען פון דעם הויז, וואָס שטעהט אין פלאַמען; אין זיין שטים קלינגט דער טוידט-שרעקליכער ציטער פאַר דער פאָרשטעהענדער נאַציאָנאַלער געפאַהר. ער רעדט אָהן מליצות, אָהן שענע אויסדריקען, אָהן גראַמאַטיק, זאָגאַר אָהן אַ פעסטען צוזאַמענהאַנג צווישען זיינע פראַזען; ער שפרינגט איבער גיך פון איין ענין צו'ם צווייטען, פון צווייטען — צו'ם דריטען, ווי ער וואָלט מורא האָבען, אַז ער וועט נישט בעוויזען אַלץ אַרויסצוזאָגען. אויף דעם צוהערער מאַכט ער דעם איינדרוק פון אַ פערווירטען, פון אַ דענערווירטען; דער וואָס דרינגט אָבער טיעפער אַריין אין האַרץ פון נביא זעהט, אַז דאָרט האָט אויפגעריסען אַ וואולקאַן, וועלכער שפריצט אַזוי אונ'רחמנות'דיג זיינע פאָרמלאָזע פייער-מאַסען. הושע אַליין כאַראַקטעריזירט זיך מיט די פאָלגענדע ווערטער:

„עס האָט אויסגעבראָכען גאָט'ס בעפעהל; עס זענען געקומען די טעג פון בעלוינונג, וויים עם ישראל! דער נביא איז פערווירט, דער מאַן פון גייסט איז דול צוליעב דיין זינד, וויל גרויס איז אין זיין האַרצען די אויפרעגונג!"

ווי עמוס, רעדט הושע אויך וועגען דער מאָראַלישער ערנידערונג פון זיין פאָלק, נאָר ער רופט אַלץ אָן מיט'ן ריכטיגען נאָמען, אָהן פערקליידונגען: „הערט צו גאָט'ס וואָרט, די קינדער פון ישראל, דען גאָט קריעגט מיט דער בעפעלקערונג, וויל עס איז נישטאָ קיין ריכטיגקייט און קיין גערעכטיגקייט און קיין געטליכעס בעוואוסטזיין אין לאַנד. פאַלש-שווערען און לייקענען און הרג'ענען און גנב'נען און מזנה-זיין האָבען זיך פערמעהרט און בלוט האָט זיך אָן בלוט בעריהרט. דערפאַר וועט חיסט ווערען דאָס לאַנד און פעראונגליקליכט וועלען ווערען אַלע איהרע בעזיצער, אַלע חיות פון פעלד און אַלע פויגלעך פון הימעל, זאָגאַר די פיש פונ'ם ים וועלען פערטיליגט ווערען... נאָר זנות און ווין און אַלט-וויין פאַנגט איערע הערצער. מיין פאָלק ווענדט זיך צו'ם האָלץ, ער וואָרט, אַז זיין שטעקען זאָל איהם ענטפערען אויף זיינע תפלות, וויל דער גייסט פון זנות האָט איהם פערפיהרט, און ער האָט מזנה געווען פון אונטער זייער אייגענעם גאָט... אויף די שפיעל-בערג שעכטען זיי זייערע קרבנות, און אויף אַלע הויכע פלעצער האָבען זיי גערויכערט זייערע קטרת..."

געפינענדיג זיך אונטער דעם אַרומיגען ע ר אָ ט י ש ע ן איינפלוס, האָט

הושע דער ערשטער גענומען בענוצען זיך מיט די עראָטישע בעגריפען צו׳ם סימבאָליזירען די בעציהונגען צווישען גאָט יהוה און זיין פאָלק ישראל. גאָט ווערט געשילדערט אַלס מאַן, ישראל אַלס פרוי. „גאָט האָט דיך פערקנס׳ט דורך גערעכטיגקייט, דורך גערעכט, דורך גענאָד און דורך באַרימהערציגקייט״. נאָר ישראל האָט פערראַטען איהר גאָט, איהר מאַן. זי האָט זיך געווענדעט צו פרעמדע געטער און אויף דער שפּראַך פון דעם נביא הייסט עס: ישראל האָט מזנה געווען אונטער איהר מאַן. מיט׳ן מויל פון הושע זאָגט גאָט צו די קינדער פון ישראל:

„קריגט אייך, געגען אייער מוטער, קריגט אייך, ווייל זי איז שוין נישט מעהר מיין פרוי און איך בין שוין נישט מעהר איהר מאַן. זאָל זי אָבוואַשען פון זיך איהר זנות־זינד, טאָמער וועל איך איהר אויסטהון נאַקעט, איך וועל איהר לאָזען שטעהן, ווי זי איז געבוירען געוואָרען, איך וועל איהר מאַכען, ווי אַ מדבר, ווי אַ וויסטע לאַנד, לעדיג און לעער... און אויף איהרע קינדער וועל איך זיך אויך נישט דערבאַרימען, ווייל זיי זענען זנות־קינדער. ווייל זייער מוטער האָט מזנה געווען; די, וואָס האָט זיי געבוירען, האָט אַ שאַנד בעגאַנגען. דען זי האָט געזאָגט: איך וועל געהן נאָך מיינע געליעבטע, די וואָס גיעבען מיר מיין ברויט און מיין וואַסער, מיין וואָל און מיינע פלאַקס, מיין בוימאייל און מיינע געטראַנקען. דערפאַר פערשטעל איך איהר וועג מיט דערנער, איך וועל איהר אַרומצאַמען מיט אַ וואַנט, און זי וועט זיך קיין שטעג נישט געפינען. און זי וועט נאָכלויפען איהרע געליעבטע און זי וועט זיי נישט דעריאָגען, און זי וועט זיך קיין שטעג נישט געפינען; און דאַן וועט זי זאָגען: לאָמיך געהן און לאָמיך צוריק זיך קעהרען צו מיין ערשטען מאַן, מיר איז דאָך דענסטמאָל בעסער געווען, ווי איצט. זי האָט זיך געמאַכט נישט וויסענדיג, אַז איך האָב איהר דאָס געגעבען דעם קאָרן, דעם ווייון און דעם איילבערט, און זילבער און גאָלד האָב איך איהר געמעהרט, האָט זי פונ׳ם גאָלד אַני־אָבגאָט געמאַכט!... דערפאַר וועל איך צוריק אָבנעמען מיין קאָרן אין זיין צייט און מיין וויין — אין זיין טערמין — און איך וועל אָבראַטעווען מיין וואָל און מיין פלאַקס, וואָס איך האָב דיר געשאָנקען, איהר שאַנד צו פערדעקען. איצט וועל איך ענטפלעקען איהר מיאוס׳קייט פאַר די אויגען פון איהרע אַלע געליעבטע, און קיינער וועט איהר פון מיין האַנד נישט ראַטעווען. און איך וועל פערשטערען איהר פרעהליכקייט, איהר פייערטאָג, איהר הודש, איהר שבת און אַלע איבעריגע ימים־טובים. און איך וועל פערוויסטען איהר וויינשטאָק און איהר פייגען־גאָרטען, וועגען

וועלכע זי האט געזאגט: „דאס זענען מיינע זנות־געשענקען, וועלכע מיינע געליעבטע האבען מיר געשאנקען — כ'וועל זיי ליידיג מאכען ווי א וואלד, און עס וועלען זיי די ווילדע חיות ארומגריזען. כ'וועל איהר נאך דערמאנען די צייט פון די אפגעטער, ווען זי פלעגט זיי קטרת רויכערען, ווען זי פלעגט זיך אויסצירען אין איהרע נאזבענדער און איהרע האלדזבענדער און געהן נאך איהרע געליעבטע, און אן מיר פלעגט זי פערגעסען — אזוי זאגט גאט" —

דער סימבאל פון „מאן" און „פרוי" אין דער בעציהונג צו „גאט" און „פאלק" איז נאכהער דורך די שפעטיגערע נביאים פון יהודה פיעל מאל בענוצט געווארען, נאר אין קיין ארט דערגעהט עס ניט צו אזעלכע דעטאלען, ווי אין „הושע"; זאגאר די אילוסטראציעס, מיט וועלכע ער בענוצט זיך אין דעם נאמען פון גאט, כדי דייטליכער אונטער צושטרייכען זיינע נביאות, נעהמט הושע אויך פון דער געשלעכט־וועלט. גאט הייסט איהם נעהמען א זונה פאר א פרוי, אלס צייכען אז דאס לאנד האט אבגעקעהרט פון גאט. ווייטער הייסט איהם גאט נעהמען א פרוי און מיט איהר נישט לעבען, אלס צייכען, אז גאט וועט פערלאזען זיין פאלק. דאס אלץ דערווייזט אין א געוויסער מאס דעם מצב פון דעם נביא'ס פאנטאזיע: זיין נבואה טראגט אויף זיך דעם צייכען פון ליידענשאפטליכען עקסטאז. זיין בעציהונג צו גאט איז דורך און דורך דורכגעדרונגען מיט אונענדליכער דביקות און ליעבע און דעריבער איז אונענדליך זיין צארן געגען דעם געצענדינערייפונ'ם פאלק. און ווען די איבעריגע נביאים שטראפען נאר, זענען בלויז מתרה, שילט דער נביא הושע דאס לאנד, ער בעט אליין ביי גאט פאר'ן פאלק א הארבען געריכט. „גיעב זיי גאט — וואס זאלסטו געבען? טוידט־געבוירענע קינדער און צודארטע בריסט!" „זאל זיי מיין גאט פערהאסען, ווייל זיי האבען איהם נישט געפאלגט; זאלען זיי דערום צווישען די פעלקער פערוואגעלט ווערען"... אין אלגעמיין קאן זיך קיין נביא נישט פערגלייכען צו הושע'ן בנוגע צו דעם צארן, וואס פלאקערט אין זיינע ווערטער און צו דעם וועהטאג, וואס קלאגט אינ'ם צארן. ביי קיין נביא געפינט מען נישט אזוי פיעל הארבע תוכחה און ביי קיין נביא איז נישט אזוי אפט און פלוצלונג דער איבערגאנג פון די ביטערסטע שטראף־רעה צו די מילדעסטע טרייסט־ווערטער. נאך דער נבואה פון שטראף, פון הרבן, פון טוידט און אז, וו. געהט ער אלע ווייליע איבער צו אזעלכע נחמות: „ווי זאל איך דיר מאכען, אפרים, ווי זאל איך דיר איבערגעבען, ישראל, ווי זאל איך דיר מאכען ווי אדמה, ווי זאל איך דיר איבערקערען ווי

צבאות? מיין הארץ ווערט מיר אויפגעצאפעלט, מיין גאנצע בארימהערציגקייט פלאקערט זיך אויף דיר. איך וועל מיין צארן נישט ערפילען, איך וועל אפרים'ן נישט פערדארבען; איך בין דאך גאט, נישט קיין מענש..." „און כ'וועל אין יענעם טאג צוליעב זיי א בונד שליעסען מיט די חיות פון וואלד און מיט די פויגלעך פון הימעל און מיט די רמשים פון דער ערד, און דעם בויגען, און דעם שווערד און די מלחמות וועל איך אונטערברייינגען פון לאנד און איך וועל זיי לאזען זיכער רוהען"... נאר די נחמה איז נאך ביים נביא אויף די ליפען, און פון זיין הארצען רייסט זיך שוין פון דאס-ניי א לאווע פון גאל און צארן.

אזוי ווי עמוס, בענוצט זיך הושע אויך זעהר אפט מיט ביישפילען פון דער פאלקס-געשיכטע. נאר די ביישפילען דינען איהם נישט בלויז אלס ארגומענטען צו רופען דאס פאלק צום גוטען וועג; ער מאטערט זיך צו ערלעהרנען דאס פאלקס-גייסט דורך זיינע לעגענדען פון דער פערגאנגענהייט און דערביי שטעלט ער זיך נישט פאר קיינע רעזולטאטען: אזוי דינען איהם פאר א שלעכטען סימן פאר'ן גאנצען פאלק די מסורות וועגען יעקב אבינו: נאך אין מוטער'ס בויך האט ער זיין ברודער פערנארט און מיט זיין קראפט האט ער זיך געגען דער געטליכקייט געראנגעלט"... וואס ס'געהער צו די קרבנות, האט הושע פארטגעזעצט די מלחמה געגען דעם, אין דעם זעלביגען גייסט ווי זיין פארגענגער. „גערעכטיגקייט פערלאנג איך און נישט קיין שלאכטונג, דעם געטליכען בעוואוסטזיין — אנשטאט דעם פייער-אפפער" — דער געדאנק געהט דורך אין דער גאנצער נבואה פון הושע. אויף דער טיעפער איבערצייגונג אין דער געטליכער השגחה, וועלכע עמוס נאך האט בעטאנט, האט הושע געבויט זיינע פאליטישע אנשויאונגען. גלייבענדיג, אז אשור איז אויף דעם לאנד נאר פון גאט געשיקט געווארען פאר די זינד פון פאלק, האלט ער פאר אוננוצליך דעם בונט געגען פייגד, וועגען וועלכען פקח בן-רמליהו און זיין פארטיי האט זיך געמיהט; ער האט אבער געזעהען, אז דער שלום מיט אשור, פאר וועלכען די אנדערע פארטיי איז געוועזען וועט דאס לאנד אויך נישט ראטעווען. „ווען אפרים האט דערזעהן, אז ער איז קראנק..., האט ער זיך געווענדעט צו אשור, ער האט געשיקט צום מלך ירב, נאר נישט דער וועט אייך היילען, נישט יענער וועט אייער וואונד לייכטער מאכען. ווייל איך בין ווי א לעמפערט פאר אפרים... איך, איך וועל פארצוקען, פערשלעפען און ס'וועט קיינער נישט קענען ראטעווען"... איבערהויפט איראניזירט דער נביא מיט גאל איבער די פערלארענקייט און די פאליטישע וואקלונגען צווישען די שרים

גופא. „אפרים איז געוואָרען, ווי א פערנאַרטע טויב, אָהן אַנ׳איינענעם פערשטאַנד: דאָ האָבען זיי מצרים גערופען צו הילף, דאָ זענען זיי קיין אשור געגאַנגען. וואו זיי וועלען אָבער געהן, וועל איך אומעטום אויף זיי מיין נעץ פערשפרייטען, ווי די פויגלען פון הימעל, וועל איך זיי פאַנגען. וועה צו זיי, ווייל זיי האָבען זיך פון מיר דערווייטערט; זייער אונגליק איז דאָס, וואָס זיי האָבען געגען מיר געזינדיגט...“ אין דעם בונט געגען אשור זעהט דער נביא בעזונדער קיין נוצען נישט פאַר שומרון, ווייל ערשטענס האָט ער נישט געגלויבט אין דער ערנסטקייט פון מצרים, וועל־כע האָט אין דעם בונט געדאַרפט שפּיעלען די הויפּט־ראָל. ער האָט פאָראויס געזעהן, אַז מצרים וועט ביז דעם ענטשלאָסענעם מאָמענט, אַלס פערטיי־דיגער אויסזייגען דעם לעצטען טראָפּען מאַרך פון אפרים, און ווען די סכנה פון אשור וועט אָנקומען, דאַן וועט מצרים בעסער אָבהיטען איהרע איינענע גרענעצען, — ווי ס׳איז טאַקי שפּעטער פאָרגעקומען. צווייטענס ווידער איז הושע געווען געגען דעם בונד מיט די אַרומיגע מלוכות, ווייל ער האָט מורא געהאַט פאַר דעם פרעמדען קולטורעלען איינפלוס אויף אפרים, וועלכער האָט זיך פון אייביג אָן אַזוי שוואַך געהאַלטען ביי זיין נאַציאָנאַלער אָריגינאַליטעט. דער נביא זאָגט: „אפרים וועט זיך צווישען די פעלקער צומישען, ווייל אפרים איז אַ נישט דערבאַקענער קוכען“...

אָנשטאָט די פערשיידענע פּאָליטיק־שפּיעלען, לעגט הושע פאַר דעם פאָלק דעם אַלטען טראַדיציאָנעלען מיטעל, ווי צו קעמפּפען מיט דער נאָהענטער געפאַהר —

„קעהר זיך אום ישראל צו גאָט דיין אַלמעכטיגען; גרייט זיך צו מיט תפלה און ווענדעט זיך צו איהם: אַלע זינד אונזערע זאָלסטו פערגעבען, נעהם פון אונז נאָר דאָס גוטעס און מיט אונזערע תפלות וועלען מיר דיר צאָהלען אָנשטאָט קרבנות. אשור וועט אונז נישט העלפען, אויף קיין פערד וועלען מיר נישט רייטען און מיר וועלען מעהר נישט רופען גאָט צו דעם ווערק פון אונזערע איינענע הענד... (דאַן וועט גאָט ענטפערען) איך וועל זיי אויסהיילען פון זייער ווילדקייט, איך וועל זיי האַרציג ליעבען, ווייל מיין צאָרן האָט זיך אָבגעטהון פון זיי. איך וועל זיין ווי אַ טוי צו ישראל, ער וועט בליהען ווי אַ רויז און ער וועט זיך וואָרצלען, ווי דער צעדער פון לבנון...“

דער נביא אַליין האָט זיך אָבער נישט געגלויבט, אַז זיינע רעד וועלען אָנגענומען ווערען און ער רופט אויס מיט פערצווייפלונג:

— „וואו איז אָבער דער קלוגער, וועלכער זאָל דאָס פערשטעהן;

וואו איז דער פערשטענדיגער, וועלכער זאל דאס בעגרייפען"?...

און אין דער אמת'ן, טראץ די רעד פונ'ם נביא, איז זיך די פאליטיק אין לאנד געגאנגען אויף איהר שטייגער. די פעלקער פון דער פאדערשטער אזיען האט זיך גענומען גרופירען אין פערטיידיגונגס-פערבאנדען געגען זייער אלגעמיינעם בעדריקער — געגען דעם „גרויסען מלך" פון אשור. אן דער שפיץ פון איינעם פון די דאזיגע פערבאנדען זענען געשטאנען דער מלך פון דמשק (ארם) רצין און דער מלך פון שומרון, פקח בן-רמליהו. פאר דעם דאזיגען פערבאנד איז זעהר וויכטיג געווען צוציצ'הען אויף זיין זייט אויך יותם'ן, דעם מלך פון ירושלים: ארם, ישראל און יהודה זענען דאך דאן געווען די בעדייטענדסטע מלוכות אין דער פאדערשטער אזיען און האבען פערנומען דעם צענטר פון יענעם קרייז. פערנעהמענדיג אזא פאזיציע, וואלטען זיי געקאנט האפען אויך אויף דער הילף פון מצרים. האט אבער יותם נישט געוואלט מיט'ן גוטען ווילען אריינקריכען אין א מלחמה מיט אשור, כל זמן זי, אשור, בערידט נישט זיינע גרענעצען. דאן האבען די פעראייניגטע מלכים פון ארם און שומרון גערעכענט מיט געוואלד צו צווינגען דעם מלך פון ירושלים, צו צושטעהן צו זייער פערבאנד: זיי האבען איהם ערקלערט א מלחמה און זענען בעפאלען יהודה. דערצו איז אין דעם רעכטען, ערנסטען מאמענט פונ'ם קריעג געשטארבען יותם, און איהם האט געירשנ'ט די מלוכה זיין קליינמוטיגער זוהן אחז. זייענדיג פון דער נאטור נישט קריעגספעהיג, האט ער נאך מעהר פון זיין פאטער זיך געשראקען איינצורייצען דעם גרויסען מלך פון נינוה און איז נישט צו-געשטאנען צום פערבאנד; דערפאר האט די מלחמה פון די פעראייניגטע מלוכות ארם און אפרים זיך בעגייט נאך יותם'ס טוידט. דאן האט זיך די אונטערדריקטע אדום בענוצט מיט דעם קריטישען מאמענט פון יהודה און בייאיהר אבגעריסען איהר וויכטיגסטען האפען עולת ביי'ם ים סוף; דעריבער האט אחז מיט'ן אייגענעם ווילען זיך געווענדעט צום מלך פון אשור, צו תגלת פלאסר, איהם אויסגעדריקט זיין אונטערטעניגשאפט און געבעטען הילף געגען זיינע פיינד; דערצו נאך האט אחז געשיקט דעם מלך פון אשור פיעל זילבער און גאלד אלס מתנות. תגלת פלאסר איז זעהר צו-פריעדען געבליבען פון אחז'ס אויפפיהרונג, לויט וועלכער ער האט איהם, אנשטאט מלחמה צו האלטען, מיט'ן אייגענעם ווילען גאר אנערקענט פאר זיין אויבערהערשער; נישט זוימענדיג פיעל, האט דער מלך פון אשור צנויפ-געזאמעלט זיין גרויסען היל און זיך געלאזען מיט זיי צו די אויפגעבונטעוועטע מלוכות.

„ווען די פאראייניגטע מלכים רצין און פקח האבען זיך דערוואוסט, אז אשור האט זיך אריינגעריסען אין זייערע לענדער, האבען זיי פערלאזען יהודה און יעדערער פון זיי האט זיך וואס גיכער געלאזען צוריק אין זיין לאנד. נאר ס'איז שוין געווען צו שפעט. תגלת פלאסר האט שוין געהאט בעוויזען איינצונעהמען דמשק און די בעפעלקערונג פון ארם האט ער פערטריבען ווייט אין דער פראווינץ קיר. דעם מלך רצין האט ער פערהאפט אין געפענגעניש און געטוידט איהם. דער קאמפף צווישען אשור און ארם, וואס האט זיך שוין אנגעפאנגען מיט פיעל צעהנדליגער יאהרען פריהער, האט זיך אלזא פערענדיגט: ארם איז בעזיעגט געווארען און פערוואנדעלט געווארען אין א אשור'ישער פראווינץ מיט'ן נאמען סוריא. נאכדעם איז דער מלך פון אשור מיט זיין היל אריינגעטראטען אין לאנד פון ישראל און האט פון מזרח־זייט אבגענומען דעם גאנצען גלעד און פון צפון־זייט — די חלקים ערד פון די שבטים: נפתלי, זבולון און אשר. די דאזיגע קרייזען ערד האט תגלת פלאסר פעראייניגט מיט זיין פאטערלאנד און די איינוואהנער האט ער פערטריבען אין געפענגעניש און פונאנדערגעזעצט אין די ווייטסטע געגענדען פון אשור. און אויף אזא אופן איז פון דער ישראל־מלוכה מיט איינמאל אבגעריסען געווארען א בעדייטענדער טייל ערד (אין יאהר 734—735). פקח איז געבליעבען אלס הערשער נאר איבער אפרים און נאך פיער אדער פינף שבטים. די הויפטשטאדט איז זיך, ווי פריהער, געבליעבען שומרון. דער איבערגעבליעבענער טייל האט אבער אויך געמוזט אנערקענען די אויבערמאכט פון אשור און צאהלען איהר א געוויסען מס. דאס פאלק איז געווען נישט צופריעדען מיט פקח'ן, וועלכער האט מיט זיין אויפשטאנד געגען אשור געבראכט דאס לאנד צו אזא אונגליק און געגען איהם האט זיך געבילדעט א בונט, אן דער שפיץ פון וועלכען ס'איז געשטאנען הושע בן אלה, וועלכער האט טאקי גע'הרג'עט פקח בן רמליהו, אויפן 20־טען יאהר פון זיין הערשען, און מיט דער הילף פון אשור פערנומען דעם טראן פון ישראל".

אין דער צייט פון דער פינסטערער קאטאסטראפע, וואס האט בעגעגענט די מלוכה פון אפרים, האט געלעבט דער נביא מיכה המורשתי, וועלכער איז, ווי זיינע פארגענגער עמוס און הושע, אויך געקומען פון יהודה קיין שומרון צו שטראפען דאס פאלק. זיין נבואה איז געווען אליך אין דעם זעלביגען גייסט; ער רעדט כסדר וועגען די עולות, וואס די מעכטיגע בעגעהען קעגען די שוואכע, וועגען דער אונגליקליכער פאליטיק פון די מלכים, געגען דער פאלשער לעהרע פון די געצען־כהנים, און איבערהויפט געגען דאס געצענדיענערי:

„זאלען הערען אלע פעלקער, זאל פערנעהמען די ערד און אירע בעשעפעניסען, זאל גאט זיין צווישען אייך אלס עדות — גאט פון זיין הייליגען פאלאץ! גאט געהט ארויס פון זיין ארט, ער ניעדערט אראב און טרעט ארויף אויף די ערהויבעניסען פון דער ערד. און עס וועלען די בערג צוגעהן פון אונטער איהם און עס וועלען די טאלען צו שפאלטען ווערען פון זיינע טריט — אזוי ווי וואקס ביים פייער, ווי וואסער וואס רינט אראב. דאס איז אלץ צוליעב די זינד פון יעקב, צוליעב די פער־ברעכען פון ישראל... (גאט זאגט) איך וועל מאכען פון שומרון א וויסטען פעלד־בערגעל, איך וועל אירע שטיינער צום טאל אראבשליידערען און איהר פונדאמענט וועל איך אויפדעקען. און אלע אירע הייליגע בילדער וועלען צושמעטערט ווערען און אירע זנות־מתנות וועלען פערברענט ווע־רען און אירע געצען וועלען פערניכטעט ווערען... דערויף קלאג איך און יאמער איך, איך געה ארום נאקיט און וואהנזיניג, איך טרויער ווי די שטרויס־פויגלען, פערגיס טרערען, ווי די קראקאדילען“...

מיכה'ן איז אויסגעקומען צו קעמפפען געגען א נייעם פערברעך, פון וועלכען זיינע פארגענגער אין די לעצטע דורות האבען ניסט געוואוסט — געגען די פאלשע נביאים. דאס זענען געווען מענשען, געדונגענע דורך דעם מלך און דורך די שרים, ווי אין איזבל'ס צייטען, וועלכע האבען געדארפט נאכאמען די נביאים, כדי אבצושוואכען דעם איינדרוק פון זייער נביאות. די געדונגענע נביאים פלעגען בערוהיגען דאס פאלק נאך די אנשרעקעניסען פון די אמת'ע נביאים. מיט זיסינקע רעד פלעגען זיי זיך מיהען איינצושלע־פערען דעם המון, ער זאל זיך ניסט אומקוקען אויף דער געפאהר, וואס שטעהט איהם פאר. צו די שרים און כהנים איז אלזא צוגעקומען א נייע זינדיגע קאסטע, און מיכה האט געגען זיי אלעמען געמוזט אויפ־הויבען זיין שטים:

„הערט נאר די קעפ פון יעקב, די הארען פון ישראל: איהר בע־דארפט דאך וויסען אייער משפט: איהר האט פיינד דאס גוט'ס, און האט ליעב דאס שלעכטס... איהר האט אויפגעפרעסען דאס פלייש פון מיין פאלק און זיין הויט האט איהר פון איהם אבגעשונדען און זיינע ביינער האט איהר צוקנאקט און איהר האט איהם אויסגעבראטען ווי אין א טאפ, ווי פלייש אין א קעסעל. דערפאר וועט איהר שרייען צו גאט און ער וועט אייך ניסט ענטפערען, ער וועט זיין געזיכט פערבארגען פון אייך, אין דער צייט, ווען עס וועט פול ווערען די מאס פון אייערע שלעכטע מעשים!“ — און אזוי האט גאט געזאגט וועגען די נביאים, וואס פער־

פיהרען מיין פאָלק, וואָס קריצען מיט די ציין און זעהען פאַר איהם „שלום“ און אויף דעם, וואָס בעצאָהלט זיי נישט, ערקלעהרען זיי אַ מלחמה — אַ בלינדע נאַכט וועט אייך בעגעגענען פאַר אייער „זעהונג“ און פינסטער וועט אייך ווערען פון אייער צויבער. די זון וועט אונטערגעהן פאַר די דאָזיגע נביאים און זייער טאָג וועט פערשוואַרצט ווערען. און ס'וועלען זיך שעמען די „זעהערס“ און שאַנד וועט טרעפען די צויבערער, זיי וועלען מוזען דאָס מויל פערדעקען, ווייל זיי וועלען גאָט'ס-ענטפער נישט געפינען. נאָר איך בין פול מיט'ן קראַפט, מיט'ן גייסט פון גאָט, מיט'ן גייסט פון גערעכטיגקייט און מאַכט, צו זאָגען יעקב'ן זיין פערברעך, און ישראל'ן זיין זינד!“

ווען עס האָט אָבער דאָס אונגליק אין לאַנד אויסגעבראָכען, האָט דער נביא אין זיין טיעפען טרויער דעם טאָן געביטען: פון צו שטראָפען געהט ער איבער אויף צו טרייסטען דעם איבערגעבליבענעם טייל פונ'ם פאָלק. ער וועקט אין זיינע ברידער די האָפנונג אויף דעם רחמנות פון גאָט.

„איך האָף צו גאָט, איך וואַרט צו'ם אַלמעכטיגען-העלפער — מיין גאָט וועט מיר דערהערען. פרעה זיך נישט מיין פיינד, אויב איך בין געפאַלען, וועל איך זיך נאָך אויפהויבען, אויב איך זיץ אין דער פינסטער— איז גאָט מיין ליכט. דעם צאָרן פון גאָט וועל איך פערטראָגען, ווייל איך האָב געגען איהם געזינדיגט — ביז וואַנען ער וועט זיך אָננעהמען מיין קריעג, ער וועט ענדיגען מיין שטראָף, דאַן וועט ער מיר פון דאָסניי אַרויס-פיהרען אויף דער ליכטיגער שיין און איך וועל זעהן זיין גערעכטיגקייט. און מיין פיינדין וועט זיך צוקוקען, און פערשעמט וועט ווערען די, וואָס האָט געשפּאָט: „וואו איז דיין גאָט, דער אַלמעכטיגער?!“ דאַן וועל איך אָן איהר נקמה זעהן, דאַן וועט זי צוטראָטען ווערען, ווי דער ליים פון גאַס!“...

די קאַטאַסטראָפע, וואָס איז געשעהן, האָט געהאַט אַ טיעפע מאָראַלישע ווירקונג אויפ'ן פאָלק; דאָס רעליגיעזע געפיהל ווערט פער-שטאַרקט און די הערצער ווענדען זיך צו זייער אוראַלטען גאָט, צום גאָט פון זייערע עלטערען. מיכה לעהרנט דאָס פאָלק דעם אמת'ן וועג, און דאָ ווערט פון דאָסניי אָנגעוויזען אויף די אַלטע טראַדיציעס:

„מיט וואָס זאָל איך גאָט בעגעגענען, מיט וואָס זאָל איך זיך בייגען פאַר דעם הויכען אַלמעכטיגען? זאָל איך איהם דען בעגעגענען מיט עולות, מיט יאָהריגע קעלבלעך? קאָן מען דען גאָט פערגיטיגען מיט טויזענדער שעפסען, מיט צעהנדליגער טויזענדער בוימעל-טייכען? זאָל איך דען מיינע

פֿערבּרעכען אויסקויפֿען מיט'ן לעבען פֿון מיין בכור? זאָל איך איהם מיין קינד מקריב זיין פֿאַר מיינע זינד? — מענש, גאָט האָט דיר דאָך געזאָגט, וואָס איהם געפֿעהלט און וואָס ער פֿאָדערט פֿון דיר: נאָר משפט טהון, נאָר חסד ליעב האָבען און קיין שטאָלץ פֿאַר גאָט נישט ווייזען!..."

די פּאָליטיק אין שומרון האָט אין אָנפֿאַנג זיך אויך געפֿיהרט לויט דעם וועג, וועלכען די נביאים האָבען אָנגעוויזען; זי האָט זיך געשטיצט אויף נאָכגעבּיגקייט, געדולד און האָפֿענונג. דער נייער מלך הושע בן אלה האָט אשור'ען אויסגעדריקט טרייע אונטערטעניגקייט און פֿלעגט יעדעס יאָהר שיקען מתנות צום הערשער פֿון נינוה, און דערפֿאַר האָט דער לעצטער נישט געפּרובּט זיך מעהר צו בּעאונרוהיגען דאָס לאַנד פֿון אפרים. הושע האָט זיך אָבּער נישט געקאָנט צוגעוואָהנען צו דער קנעכטישער לאַגע פֿון דער ישראל-מלוכה און אין דער זעלבּער צייט, ווען לפנים פֿלעגט ער אשור'ן אַרויסווייזען פֿאָלשטענדיגע הכנעה, האָט ער אין האַרצען גע-טראַכט וועגען דער פּאָליטישער בּעפֿרייאונג פֿון זיין פֿאָלק. צו דער צייט איז געשטאָרבּען דער גרויזאַמער קריעגס-העלד, דער „גרויסער מלך" תגלת-פּלאסר (727) און אויפ'ן מזרח האָט זיך פֿון דאָסניי אָנגעהויבּען די בּעוועגונג געגען אשור. די פֿיניצער און די אַנדערע פֿעלקער האָבּען זיך ווידער אויפֿגעבּונטעוועט געגען דער איבּערמאַכט פֿון אשור, גלויבּענדיג, אַז איצטער, נאָכ'ן טוידט פֿון דעם העלדישען טיראַן, וועט זיי געלינגען זיך צו בּעפֿרייען פֿון דעם פֿרעמדען יאָך. און ווידער האָט אויפֿגעלעבּט די האָפֿנונג אויף מצרים, אַז זי וועט קומען צו הילף. די דאָזיגע אַל-געמיינע בּעוועגונג האָט אויך הושע בן אלה'ן פֿערשלעפּט אין איהר שטראָם. ער האָט געשיקט שלוחים צו סוא דעם מלך פֿון מצרים, צו פֿיהרען אונטערהאַנדלונגען מיט איהם וועגען אַ פֿערבּאַנד; פֿון סוא זע-נען אָנגעקומען, וואַהרשיינליך, גוטע הבטחות. דאַן האָט הושע זיך פֿער-לאָזען אויף דעם און האָט אויפֿגעהערט צו שיקען דעם יעהרליכען מס צו דעם יורש פֿון תגלת פּלאסר, צו שלמנאסר'ן. הושע האָט אָבּער בּאַלד זיך געמוזט איבּערצייגען, אַז ער האָט אַן אומגליקליכען פֿעהלער געטהון. עס איז געשעהן, ווי די נביאים פֿון גאָט האָבּען פֿאָראויס געזאָגט. מצרים האָט זיך זאָגאַר נישט געפּרובּט קומען צו הילף דעם מלך פֿון שומרון, ווען שלמנאסר איז מיט זיין אונגעהויער גרויסען חיל בּעפֿאַלען דאָס לאַנד פֿון ישראל. די אשור'ער האָבּען אָבּגענומען בּיי ישראל איין שטאָדט נאָך דער צווייטער, בּיז זיי זענען נישט צוגעטראָטען ענדליך צו שומרון אַליין. דאָ האָבּען זיי געהאַפּט דעם לעצטען מלך פֿון ישראל אין געפֿענגעניש

און איהם פארזעצט אין א פינסטערען טורעם. שומרון אליין איז אבער זיי נישט געווען אזוי לייכט איינצונעהמען; די בני אפרים האבען געוויזען גרויסע גבורות, פאר וועלכע עס האט געשטוינט דאס גרויסע מלחמה־פאלק פון אשור. שלמנאסר האט שוין אליין נישט זוכה געווען צו זעהן, ווי די הויפטשטאדט פון אפרים איז איינגענומען געווארען; ערשט פאר זיין יורש סרגון, אויף דעם פירטען יאהר פון דער בעלאגערונג איז שומרון איינגענומען געווארען (721). אט אזוי איז געפאלען אויף אייביג די מלוכה פון ישראל!

מורא האבענדיג פאר א נייעם אויפשטאנד, האט סרגון, לויט די פארצייטיגע מלחמה־מנהגים, פיעל טויזענדער בעזיעגטע ישראלים אויס־געהרג'עט און פיעל צעהנדליגער טויזענדער האט ער פערטריבען אין ווייטע אשור־פראווינצען, „בעזעצענדיג זיי אין חלה און אין חבור, ביי די ברעגען פון טייך גוזן און אין די שטעדט פון מדי". א גרויסער טייל האט זיך געראטעוועט און איז אנטלאפען קיין יהודה, נאר א קליינע מאסע ישראלים, פון די ארימע און וויַרקונגסלאזע, האט סרגון געלאזט אין שומרון און אין די ארומיגע שטעדט. דערפאר האט ער דארט בעזעצט א פרעמדע בעפעל־קערונג פון פערשידענע איינגענומענע פעלקער „פון בבל, פון כותה, פון עוא, פון חמת און פון ספרוים". די דאזיגע נייע איינוואהנער האבען איבער־גענומען פיעל מנהגים פון די אלטע ישראלים, וואס האבען זיך מיט זיי אויסגעמישט, נאר צוזאמען דערמיט האבען זיי זיך געהאלטען ביי זייערע אייגענע טראדיציעס, וואס זיי האבען פון זייערע פאטערלענדער אהער געבראכט. אזוי אויך האבען זיי אנגענומען די אמונה פון יהוה, וועלכען זיי האבען געהערט אלס לאקאלען גאט, אלס דעם גאט פון שומרון, נאר צוזאמען מיט דעם האבען זיי געדיענט צו זייערע טראדיציאנעלע, היימישע געטער. די מאסע אין שומרון האט אלזא געבילדעט א אויסמישונג פון פעלקער, וועלכע האבען בעקומען דעם אלגעמיינעם נאמען שומרונים; די שומרונים האבען געשאפען אן אויסגעמישטע קולטור, אין וועלכער סיזענען געבליעבען נאר גאנץ שוואכע שפורען פון דער פאריגער ישראל־קולטור. נאכהער זיינען פערשלונגען געווארען צווישען די איבריגע פעלקער די יענע ישראלים, וואס זענען אין פרעמדע לענדער פערשטויסען געווארען. פון זייער אלטער קולטור און פון זייערע אלע איינענשאפטען איז קיין געדעכעניש נישט געבליעבען. אזוי איז חרוב געווארען דאס פאלק ישראל! דאס פאלק אין אפרים האט ווייניג זיך געמיהט צו פערפעסטיגען אין זיך זיין אריגינאליטעט; בורענדיג זיין נאציאנאליזם אויף די מאטעריאלע קנינים: אויף דאס לאנד,

אויף דעם מלך און אזוי ו.. , האט עס פערלאזען זיין גייסטיגע העלט, וועלכע האט זיך שטענדיג געוואקעלט אונטער פערשידענע פרעמדע איינפלוסען; און באלד, ווי דאס פאלק איז אבגעריסען געווארען פון זיין מאטעריעלען נאציאנאלען באדען, איז עס הרוב געווארען, נישט קאנענדיג זיך אונטער־שיידען פון די איבעריגע פרעמדע פעלקער־מאסען, וואס האבען איהם ארומגערינגעלט. דער בליק פון די אפרים׳שע פאליטיקער האט זיך אלזא ארויסגעוויזען אלס פיעל קורצזיכטיגער, ווי די שטרעבונגען פון די נביאים פון לאנד. און אזוי ווי ס׳איז מקוים געווארען די נבואה פון געטליכען נביא וועגען הורבן פון דאס לאנד, אזוי איז אויך ענדליך מקוים געווארען זיינע רעד וועגען הורבן פון דאס פאלק, וואס ער האט אויסגעדריקט אין די ווערטער:

אפרים בעמים הוא יתבולל, אפרים היה עוגה בלי הפוכה:

צעהנטעם קאפיטעל.

די מלוכה אין יהודה.

(פון רחבעם ביז יהואש. 977—881).

דאס אינערליכע לעבען אין יהודה איז נאך דער שפּאלטונג געגאנגען מיט א גליקליכערען וועג, ווי אין אפרים. די רוהיגקייט אין לאנד גופא איז געוועזען א פאלקאמע, די איינינקייט — א פעסטע, די ארדנונג — א זיכערע. דער הויפּט-פּלאג פון אפרים — די פערשידענע מרידות און מלוכה-איבערקעהרענישען, האט דא קיין ארט נישט געהאט. אין יהודה האט פון אנפאנג אן ביזין ענדע געהערשט די דינאסטיע פון דוד בן ישי, די הויפּטשטאדט איז דא געוועזען, פאר דער גאנצער צייט, וואס יהודה האט עקזיסטירט — ירושלים. די אונגעשטערטע אינערליכע רוהיגקייט האט מיטגעהאלפען די מלכים פון לאנד צו פערפעסטיגען און פערזיכערען די פּאליטישע לאגע פון יהודה און דעם פאלק — צו ענטוויקלען זיך אלזייטיג אין דער ריכטונג פון זיין ארגינאליטעט און זיין נאציאנאלער אייגענארטיגקייט.

דער ערשטער מלך, וואס האט געוועלטיגט איבער יהודה נאך דער שפּאלטונג, רחבעם בן שלמה, האט נאך זיין אבזאגען זיך, צוליעב דער התראה פון נביא שמעיה—, מלחמה צו האלטען מיט זיין פיינד ירבעם בן נבט, דער ערשטער מלך פון אפרים, — זיך פערנומען מיט דער וויכטיגער ארבייט פון בעפעסטיגען דאס לאנד געגען אנ'אויסערליכען אנפאל. די טעטיגקייט פון זיינע פארגענגער אין דער הינזיכט איז געוועזען נישט גענוגענד און אויסער דעם איז זי געוועזען געווענדט הויפּטזעכליך אויף די אלטע גרענצען, געגען די אלטע שונאים. נאך דער שפּאלטונג אין ארץ ישראל

האבען זיך אבער איבערגערוקט די גרענעצען פון דער ירושלים-מלוכה אין איהר איז שוין אויסגעקומען זיך צו שיצען געגען דעם נייעם פיינד, געגען דער מלוכה פון אפרים, וועלכע האט איהר, ווי א רונג, כמעט פון אלע זייטען ארומגענומען. מיט דעם צוועק בויט רחבעם נייע פעסטונגען אויף די גרענצען צווישען יהודה און די איבעריגע פיינדליכע שבטים פון ישראל, שטעלט אויף דארטען נייע שטעדט און נייע פערטיידיגונגס-פונקטען. אין די אלע פונקטען, וועלכע האבען דערגרייכט ביז צוואנציג, האט ער בעשטימט קאמענדאנטען, אויסגעבויעט ארסענאלען און שפייז-לאגער'ס אויף צו אויסהאלטען דעם היל אין דער צייט פון א מלחמה.

רחבעם האט אלזא פיעל נוצען געבראכט זיין פאטערלאנד אין סטראטעגישער הינזיכט; זיין קעניגען האט אבער מיטגעבראכט מיט זיך פאר'ן פאלק די געפאהר פון א מאראלישער פערדארבונג. זייענדיג א זוהן פון נעמה, דעם מלך עמון'ס טאכטער, וועלכע זיין פאטער שלמה האט צום ערשטען אלס פרוי גענומען, האט ער פון איהר גערירש'ענט פיעל שעדליכע, פאלקס-פיינדליכע נייגונגען, צווישען זיי — אויך זיין נייגונג צו געצענדיענעריי. שלמה נאך האט ערלויבט די אויסלענדישע איינוואהנער אין ירושלים און די איבעריגע שטעדט צו האלטען זיך ביי זייער אמונה; רחבעם האט אבער אליין אויפגעשטעלט אבגעטער אין זיין הויפטשטאדט, געבויט פאר זיי אלטארען אויף אלע הויכע בערג און געלאזט פאר זיי אשרות (ספעציעלע לינדען-בוימער) פלאנצען. דעם מלך'ס אויפפיהרונג האט באלד ארויסגערופען פיעל נאכאמונגען צווישען די שרים און צווישען די פאלק'ס-מאסען. דער דאזיגער מצב האט אבער לאנג נישט געדויערט. די נביאים מיט זייער געוועהנליכער ענטשלאסענקייט האבען נישט אויפגעהערט צו קעמפפען געגען דעם דאזיגען פערראט בנוגע צום נאציאנאלען גייסט. ווייטער, איז אויפ'ן פינפטען יאהר פון רחבעם'ס קעניגען אנגעפאלען, שישק מלך מצרים אויף יהודה. רחבעם האט מיט זיינע בעדייטענד קלענערע קרעפטען נישט געקאנט גובר זיין דעם פיינד, וועלכער האט שוין זיך זאגאר געהאט אריינגעריסען אין דער הויפטשטאדט, און ער איז געווען געצוואונגען מיט געלד אויסצוקויפען די זעלבסטשטענדיגקייט פון דער מלוכה: א סך געלד און זילבער און קופער פון די אוצרות בית-המלך און פונ'ם בית-המקדש האט שישק בעקומען פון רחבעם'ן און נאר דאן האט ער דאס לאנד פערלאזען. דער נביא שמעיה האט אויף דעם אנפאל פון מלך מצרים אנגעוויזען, ווי אויף א שטראף פון גאט פאר די שלעכטע מעשים אין לאנד. „אזוי האט גאט געזאגט: איהר האט מיך פערלאזען,

דערפאר האב איך אייך פערלאזען אין די הענד פון שישק׳ — זענען געווען שמעיה׳ס ווערטער צום מלך רחבעם.

די גרויסע פאלק׳ס־געפאהר האט, ווי געוועהנליך, ארויסגערופען א שטארקע נאציאנאלע שטימונג. די רעדע פונ׳ם נביא האבען א טיעפען איינדרוק געמאכט אויפ׳ן מלך, אויף די שרים, אויפ׳ן פאלק און „זיי האבען זיך אומגעקעהרט צו גאט״. דער מלך האט זיך אבער נישט געמיהט אויסצוראטען מיט׳ן ווארצעל די שלעכטע, אנטינאציאנאלע ווירקונג, אין וועלכער ער איז אליין שולדיג געווען. דערפאר האט ער אבער זיך אומגעקעהרט צו זיין פריהערדיגער בעפעסטיגונגס־טעטיגקייט, ווי נאר דער פיינד האט דאס לאנד פערלאזען. ער האט גענומען פון דאסניי אויפבויען די פעסטונגען, וועלכע די מצרים האבען צושטערט, ער האט בעגייט מיט פרישע קרעפטען זיין חיל, וועלכער איז געפלאגט געווארען אין דער פאריגער מלחמה. א דאנק דער דאזיגער פארזיכטיגקייט איז איהם געלונגען אויסצוהאלטען די שטענדיגע צוזאמענשטויסונגען מיט דער פיעלצאהליגער ארמעע פון ירבעם בן נבט, וועלכע האבען נישט אויפגעהערט פאר דאס גאנצע לעבען פון רחבעם׳ן און וועלכע זענען, וואהרשיינליך, נאך שישק׳ס אנפאל אויף יהודה, פיעל שווערער און אפטער געווארען.

אויפ׳ן אכטצעהנטען יאהר פון זיין קעניגען איז ער געשטארבען, און אויפ׳ן טראן איז ארויף זיין זוהן אביה (960—957), וועלכער האט געהערשט איבער׳ן לאנד סך הכל דריי יאהר. איהם, דעם יונגען מלך, איז אויסגעקומען ארויסצוטרעטען שוין אין אנ׳ענטשלאסענער מלחמה געגען דער מלוכה פון אפרים. יהודה איז שוין אבער דאן אזוי מעכטיג געווען, אז נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס דער חיל פון ירבעם בן נבט איז געווען דאפעלט אין פערגלייך מיט דעם חיל פון אביה, האט דער לעצטער אבגעהאלטען איבער׳ן שונא א ריעזיגען נצחון. אביה האט ביי ירבעם׳ן אבגענומען פיעל שטעדט, צווישען וועלכע עס האט זיך אויך געפינען די בעריהמטע בית־אל, נאר זי האט ער, ווי ס׳שיינט, נאכהער צוריקגעקעהרט. די גבורה פון יהודה האט פון דאן אן א שרעק געווארפען אויף אפרים, פיעל פון די לעצטע זענען גע׳הרג׳עט געווארען אין קאמפף, די איבעריגע זענען זיך צולאפען. מערקווירדיג זענען די ווערטער, מיט וועלכע דער מלך פון ירושלים ווענדעט זיך אין דער צייט פון מלחמה צום חיל פון פיינד און צו זיין אנפיהרער, שטעהענדיג אויפ׳ן בארג צמרים, וועלכער האט, וואהרשיינליך געדיענט אלס גרענעץ צווישען ביידע לאגערען. נאכדעם, ווי דער מלך דערצעהלט אין קורצען די געשיכטע, ווי אזוי גאט האט

געזאלבט דוד׳ן און זיינע קינדער פאר הערשער איבער ישראל און ווי אזוי ירבעם, דער קנעכט פון שלמה בן דוד, האט מורד געווען אן זיין הארען, געהט ער איבער צו רעדען וועגען דעם געגענווארטיגען מאמענט:

„און איצטער מיינט איהר זיך צו שטארקען איבער דער מלוכה פון גאט, וועלכע איז אנגעטרויט געווארען דוד׳ס הויז, דורכדעם וואס איהר בילדעט א גרויסע מענגע און וואס מיט אייך זענען די גאלדענע קעלבער, וואס ירבעם האט אייך זיי פאר געטער געמאכט?! איהר האט דאך אבגעשטויסען די כהנים פון גאט, אהרן׳ס קינדער, און די לוים, און איהר האט נייע כהנים געמאכט, לויט דעם מנהג פון אלע פעלקער: ווער עס וויל אנפילען זיין האנד מיט א יונגען רינד-אקס און מיט זיעבען שעפסען, יענער ווערט א כהן פאר דעם אונ-גאט! (לא-אלהים)! אונזער גאט איז אבער דער אלמעכטיגער יהוה, מיר האבען איהם נישט פערלאזען און די קינדער פון אהרן זענען כהנים-דיענער פאר אונזער גאט און די לוים — ערפילען די היילינע ארבייט אין בית-המקדש. און מיר זענען מקריב ... גאט עולות יעדען פריהמארגען און יעדען אבענד... דען מיר היטען גאט׳ס תורה, און איהר האט זי פערלאזען. און איצטער שטעהט גאט און זיינע כהנים, מיט די שאל-טראמפייטען, אין דער שפיץ פון אונזער מחנה — איהר זאלט נישט שטרייטען מיט דעם אלמעכטיגען גאט פון אייערע עלטערן, ווייל עס וועט אייך נישט בעגליקען!״

די דאזיגע רעד פון אביה דריקען אויס די פרומע שטימונג פון מלך און פון פאלק. דער מלך און דאס פאלק דיענען גאט, היטען זיין תורה, פערהייליגען זיין בית-המקדש און עהרען זיינע כהנים — דאס גיעט זיי דעם מוט צו גלויבען אין זייער מעכטיגקייט און צו האפען, אז קיינער וועט נישט אימשטאנד זיין, זיי צו בעזיעגען. די דאזיגע פרומע שטימונג איז אבער נישט קיין פאנאטישע: דער מלך און דאס פאלק פערטראגען גאנץ געדולדיג די טיילווייזע געצענדינעריי, וואס איז נאך פערבליעבען פון רחבעם׳ס צייטען; רחבעם׳ס פרוי, אביה׳ס מוטער, מעכה בת-אבישלום, וועלכע איז געווען א הייסע געצענדיענערין, האט נאך דאן געלעבט און האט אונגעשטערט פארטגעזעצט איהר טעטיגקייט אין דער דאזיגער פערדארבענער ריכטונג: זי האט אין ירושלים אבגעטער געשטעלט און געפלאנצט אשרות.

אסא, דער זוהן פון אביה און זיין נאכפאלגער, איז שוין געגאנגען אין דער אייפעריגקייט פאר זיין אמונה פיעל ווייטער פון זיין פאטער. ער האט געלאזט צוברעכען די מזבחות פון די אבגעטער, אויסגעריסען

די אשרות און בכלל שטרענג נאכגעקוקט, אז דאס פאלק זאל זיך פעסט האלטען ביי זיין תורה. ער האט זאגאר נישט געשוינט זיין באבען מעכה: איהר אבגאט האט ער צושמעטערט און האט פערקלענערט איהר פערזענליכע בעדייטונג אין קעניגליכען הויף. די פערשידענע במות, אויף וועלכע דאס פאלק האט אין פראווינץ קרבנות געבראכט און וועלכע האבען דארטען עקזיסטירט נאך פון שמואל-הנביא'ס צייטען, האט אסא דירעקט נישט בטל געמאכט, אונדירעקט האט ער אבער געשטרעבט זיי אונטערצוברענגען. כדי צו פערפעסטיגען דעם אויטאריטעט פון בית-המקדש און די אינערליכע צענטראליזאציע פון פאלק — צו וואס עס האבען געשטרעבט די ערשטע מלכים פון ארץ-ישראל. צו דעם צוועק האט ער זיך געמיהט אלץ מעהר אויסצופוצען דעם בית-המקדש און ער האט אויף דעם מנדב געווען פיעל גאלד און זילבער פון זיינע אייגענע אוצרות. ער האט דארום אויך זעהר פיעל אכט געלייגט אויף די קרבנות. וואס שענער דער אלגעמיינער בית-המקדש איז געווארען און וואס פייערליכער זיין צערעמאניאל איז צוגעגאנגען, אלץ השוב'ער איז ער געווארען ביי'ם פאלק, ביי די מאסען, אלץ געפאלענער זענען געווארען די במות און אלץ פעסטער זענען צונויפגעבונדען געווארען די פערשידענע פראווינצען מיט'ן צענטרום פון לאנד, מיט דער הויפטשטאדט פון דער מלוכה—ירושלים. אין דער צייט, וואס אסא האט געהערשט איבער'ן לאנד, פלעגט דער נביא עזריהו בן-עודד פערשפרייטען צווישען פאלק די אידעען פון דער נבואה. „גאט איז מיט אייך, ווען איהר זייט מיט איהם; ווענט איהר איהם זוכען וועט איהר איהם געפינען; וועט איהר איהם פערלאזען, וועט ער אייך פערלאזען!"—דער מלך און דער נביא האבען אלזא געארבייט אין איין ריכטונג: פערפעסטיגט ביי'ם פאלק זיין אמונה אין טראדיציאנעלען יהוה. אין יהודה האבען זיך צוזאמענגעטראפען די אינטערעסען פון דער נאציאנאלער אויפגעקלערטקייט און פון דער אינערליכער פאליטיק, און די מעהר פערשטענדליכע מלכים האבען עס פערשטאנען אויסצונוצען פאר דעם גליק פון פאלק!...

אסא איז געזעסען אויפ'ן טראן א יאהר איין און פיערציג (917—957) און ווי די מסורה דערצעהלט, זענען די ערשטע יאהרען פון אסא'ס הערשונג פערביי־געגאנגען אין לאנד זעהר רוהיג זאגאר פון אויסווייניג. קיין מלחמה, קיין צוזאמענשטויסונג. אין אפרים איז גראד די צייט געווען זעהר אונרוהיג סיי פון אינווייניג, סיי פון אויסווייניג: אינערליכע בונטען געגען די מלכים און אויסערליכע מלחמות מיט די ארומיגע פיינדליכע פעלקער האבען דאס לאנד אין בלוט פערטרונקען. דאן זענען מאסען איינוואהנער

פון אפרים, זאגאר גאנצע שטעדט, איבערהויפט פון די נאהנטע שבטים מנשה און שמעון, איבערגעגאנגען קיין יהודה. אסא האט צווישען זיינע נייע אונטערטאנען געמיהט זיך אויסצווארצלען דאס געצענדיענערייא און צוזאמענגיסען זיי מיט זיין פאלק אין איין אמונה. די דאזיגע רוהיגע צייט האט אסא אויך שטארק אויסגענוצט אויף צו פערשטארקען דאס לאנד אין סטראטעגישער הינזיכט. ער האט אין לאנד נייע פעסטונגען געבויט, ארום געוויסע שטעדט האט ער מויער-וואנט געשטעלט, אין פיעל פונקטען האט ער טורעמס געמאכט. זיין חיל האט ער פערגרעסערט און זיין בע-וואפנונג פערפאלקאמט. ווי די מסורה דערצעהלט, איז די יהודה'שע מי-ליציע בעשטאנען פון הונדערטער טויזענד מאן, בעוואפענטע מיט שפיזען און פאנצירען און פייל-בויגענס.

עס האט נישט לאנג געדויערט און די דאזיגע אלע מלחמה-פארבע-רייטונגען זענען שטארק צונוץ געקומען. א געפעהרליכער פיינד איז אנגעפאלען אויף יהודה, די כושים, וועלכע זענען אהער פון אפריקא אנגעקומען מיט אן'אונגעהויער גרויסען חיל (א מיליאן, לויט דער כראניקער פון תנ"ך דערצעהלט) מיט א קאלאסאלער בעוואפנונג (דריי הונדערט קריגס-רייטוועגען, לויט דער זעלביגער קוועלע). אסא האט דעם פיינד בעגעגענט ביי מרשה און אין א ענטשלאסענעם קאמפף האט ער איהם מנצח געווען. די כושים האבען אבגעטרעטען, נאר אסא מיט זיין פיעל קלענערען חיל האט זיי נאכגעיאגט, אבגענומען ביי זיי פיעל רויב, איבערהויפט רינדער און שאף און קעמלען, און פעריאגט זיי ענדליך פון לאנד. דער דאזיגער נצחון האט בייים פאלק נאך פיעל העכער אויפגעהויבען דעם כבוד פון זייער נאציאנאלען גאט, „וועלכער קאן העלפען מיט ווייניג קרעפטען, ווי מיט פיעל": דער מלך און דער נביא האבען נישט געלאזען אבקיה-לען די דאזיגע פייערליכע שטימונג און גלייך נאך דער מלחמה האבען זיי צוזאמענגערופען דאס פאלק אין ירושלים אויף דעם גרויסען קרבנות-שלאכט, וואס דער מלך האט אין בית-המקדש געלאזט פייער'ן פון דעם אבגענומע-נעם רויב. דאן האט אסא בענייט דעם בונד צווישען פאלק און צווישען זיין גאט און האט בעשווארען דאס פאלק „צו פאלגען דעם גאט פון זיינע עלטערן מיט'ן גאנצען הארצען און מיט דער גאנצער נשמה". און ווער עס וועט גאט נישט פאלגען, יענער זאל געטוידט ווערען פון קליין ביז גרויס, פון א מאנספערשוין ביז א פרויענצימער". און דער כראניקער גיעט צו: „גאנץ יהודה האט זיך געפרעהט צוליעב דער בעשווערונג, ווייל מיט'ן גאנצען הארצען האבען זיי צו גאט געשווארען און מיט'ן

גאַנצען ווילען האָבען זיי איהם בעגערט..."

אויפ'ן זעקס און דרייסיגסטען יאָהר פון אסא'ס רעגירונג האָט זיך פון דאָסניי אָנגעהויבען אַ מלחמה צווישען יהודה און צווישען אפרים. דאַן האָט בעשא דער מלך פון אפרים פערהאַפט די גרענעץ-שטאָדט רמה און דאָרט אַ פעסטונג געבויט, כדי צו בעקומען אַ זיכערע פּאָזיציע. צו יענער צייט איז שוין ארם מיט איהר הויפטשטאָדט דמשק, וועלכע האָט זיך זעהר נאָהענט געגרענעצט מיט ארץ־ישראל, געווען גענוג גרויס און מעכטיג, און בעזיצענדיג אַ אונגעהויערן אַפּעטיט, וואָלט זי נישט געקאָנט בלייבען נייטראַל אין דער בעציהונג צו דער מלחמה פון איהרע שכנים. זי וואָלט געמוזט זיך אריינמישען און זיך אָננעהמען פאַר וועלכען ס'איז צד, כדי צו בעקומען אַ געוויסען חלק פון דעם נצחון. דער מלך פון יהודה האָט עס גוט פערשטאַנען און ער האָט זיך געמיהט צוצוציהען די שכנ'ישע מלוכה אויף זיין זייט. דאַן האָט ער געשיקט גרויסע מתנות פון גאָלד און זילבער צום מלך פון ארם, צו בן-הדד דעם I, און איהם פאָרגעלעגט, צוזאַמענצושטעלען אַ פעראייניגטען פערבאַנד געגען דעם מלך פון אפרים. בן-הדד האָט דעם פאָרשלאַג אָנגענומען: אפרים איז געאָגראַפיש נאָהענטער געווען צו ארם, ווי יהודה, און פאַר בן-הדד'ן איז וויכטיגער געווען אָבצושוואַכען זיין נאָהענטסטען שכן, מיט וועלכען ער פלעגט מוזען קומען אין אָפטע צוזאַמענשטויסונגען. און אין דער זעלבער צייט, ווען בעשא האָט בעלאַגערט די גרענעצען פון יהודה, איז בן-הדד בעפאַלען די גרענעץ-שטעדט פון אפרים און אָנגעמאַכט דאָרט פיעל חורבנות. דער דאָזיגער אומשטאַנד האָט געצוואונגען דעם מלך פון ישראל, וואָס גיכער צו פערלאָזען יהודה און ראַטעווען זיין אייגענעם לאַנד. יהודה איז גאָר אָהן אַ קאַמפף בעפרייט געוואָרען פון שונא און נאָך פערהאַפט זיינע פערפעסטיגטע פּאָזיציעס.

די פּאָליטיק פון אָסא האָט אַלזאָ אַ גרויסע ישועה געבראַכט פאַר'ן לאַנד, פונדעסטוועגען האָט זי נישט געקענט צופריעדען שטעלען די נביאים. און דאָ איבערצייגען מיר זיך אין דער איינigkeit פון דער נבואה'שער טאַקטיק אין ביידע ברידערליכע מלוכות—אפרים און יהודה. אַזוי ווי אין אפרים, אַזוי זענען די נביאים אין יהודה אויך שטענדיג געווען געגען יעדען פערבאַנד מיט די אַרומיגע פעלקער. פון איין זייט האָבען זיי זיך געשראָקען פאַר דער שלעכטער מאָראַלישער און רעליגיעזער ווירקונג פון דעם פרעמדען פאָלק, און פון צווייטען זייט, האָבען זיי אין דעם געזעהן אַ צייכען פון נישט גלויבען אין דער קראַפט פון דעם אַלמעכטיגען גאָט, וועלכע

נויטיגט זיך נישט אין קיין זייטיגער הילף, ווען ער וויל העלפען זיין פאָלק.— נאָך דער קאָמבינאַציע פון אָסא מיט ארם איז געקומען דער נביא חנני צום מלך פון יהודה און האָט איהם געזאָגט: „דערפאַר, וואָס דו האָסט דיך געשטיצט אויף דעם מלך פון ארם און דו האָסט זיך נישט פערלאָזען אויף דיין אַלמעכטיגען גאָט, דערפאַר איז דער חיל פון ארם אַנטרונען גע־וואָרען פון דיינע הענד[1]). האָבען דאָך די כושים און די לובים געבילדעט אַ ריעזיג גרויסען חיל, מיט פיעל רייטוועגענס און מיט פיעל רייטערס, און אַז דו האָסט זיך אָנגעטרויט אָן גאָט, האָט ער זיי איבערגעגעבען אין דיינע הענד". דער מלך, וועלכער איז שטענדיג געווען געהאָרכזאַם דער נבואה בנוגע צו דער אמונה, האָט נישט געוואָלט פערליידען, אַז די נביאים זאָלען זיך מישען אין דער אויסערליכער פּאָליטיק און אויף דעם באָדען האָט צום ערשטען מאָל נאָך דער שפּאַלטונג אויסגעבראָכען אין יהודה אַ קאָנפליקט צווישען מלך און צווישען נביא. אָסא איז אין כעס געוואָרען אויף חנני און האָט איהם אין פעסטונג פערזעצט.

אויף דעם ניין און דרייסיגסטען יאָהר פון זיין הערשען איז אָסא קראַנק געוואָרען אויף די פיס. די נביאים האָבען אין דעם געזעהן אַ שטראָף פון גאָט פאַר דעם נביא'ס בעליידיגונג. די מסורה שטעלט אויף דעם מלך'ס רעכענונג נאָך אַ זינד, וועלכער איז זעהר כאַראַקטעריסטיש פאַר די נבואה־בעגריפען פון יענער צייט: אָסא האָט וועגען זיין קרענק „געלאָזט פרעגען ביי די רופאים און נישט ביי גאָט". דאָס פאָלק האָט אָבער געוואוסט, ווי אָפּצושאַצען די גרויסע פערדיענסטען פון דעם בעליעבטען און גאָטס־פאָרכטיגען הערשער, און ווען ער איז געשטאָרבען אויפ'ן איין און פער־ציגסטען יאָהר פון זיין מלוכה, האָט דאָס פאָלק איהם איינגעאָרדענט אַזאַ גרויסאַרטיגע לויה, וואָס קיין מלך אין ירושלים פאַר איהם האָט אַזעלכע נישט געהאַט!

יהושפט דער זוהן פון אָסא האָט געקעניגט איבער'ן לאַנד פינף און צוואַנציג יאָהר (918—895) און זיין הנהגה איז געווען ענליך צו זיין פאָ־טערס. דער אינצידענט, וואָס איז פאָרגעקומען צווישען פערשטאָרבענעם מלך מיט די נביאים, איז מיט דער צייט פערגעסען געוואָרען און דער פרישער יורש־עצר האָט פון דאָסניי געאַרבייט פאַר די נוצען פון זיין לאַנד צוזאַמען מיט די אַלטע פאָלקס־לעהרער, מיט די געטליכע לייט,

[1]) די כונה: ווען ארם וואלט זאגאר געווען אויף דער זייט פון אפרים, וואלט דאן אסא זיי ביידען מנצח געווען מיט דער הילף פון גאט.

די טרעגער פונ'ם „הייליגען גייסט".

דאס הערשען פון יהושפט האט זיך אויסגעצייכענט — ביז די לעצטע יאהרען — מיט פאלשטענדיגער אויסערליכער ווי אינערליכער רוהיגקייט. די רוהיגקייט האט אבער דעם מלך נישט פערשלעפערט און ער האט נישט אבגעשטעלט זיין טהעטיגקייט מיט דעם צוועק אליץ העכער אויפצוהויבען זיין פאלק פאליטיש, עקאנאמיש און מאראליש. ער האט אויך, ווי זיינע פארגענגער, זיך געמיהט פארטצוזעצען די פאלקאמענהייט אין דער סטראטעגיק. פון זיינע נייע אויפטהואונגען קאן מען רעכענען דאס, וואס ער האט זיין חיל איינגעטיילט און צושיקט אין פראווינץ, אין די פעסטונגס-שטעדט, אנשטאט דעם, וואס פריהער איז ער כמעט אינגאנצען געווען קאנצענטרירט אין דער הויפטשטאדט, אין ירושלים. ווייטער האט ער נייע ארסענאלען און לאגערם געבויט. לויט דעם אמאליגען פלאן פון זיין עלטער-זיידען שלמה, האט ער דאס גאנצע לאנד יהודה, ווי אויך די געגענדען, וואס זיין פאטער האט אבגענומען פון אפרים, איינגעטיילט אין חלקים, און אויף יעדען פון זיי האט געהאט צו בעפוילען א בעזונדער שטעל-פערטרעטער (נציב); דורך דער דאזיגער רעפארם האט ער אריינגעבראכט מעהר ארדנונג אין דער אינערליכער אדמיניסטראציע פון לאנד.

וואס ס'געהערט צו דער גייסטיגער זייט פון זיין הנהגה האט ער פארטגעזעצט די טעטיגקייט פון זיין פאטער: אליץ טיעפער איינצווארצלען ביי'ם פאלק די אמונה אין דעם נאציאנאלען יהוה, אלס דעם איינציגען גאט פון ישראל און אלמעכטיגען בעשעפער און הער פון דער גאנצער וועלט, און צו בעקעמפפען די שלעכטע מאראלישעווירקונג פון די ארומיגע שכנ'ישע פעלקער. דערצו האט ער נישט נאר מיט געוואלט מבער געווען, ווי זיין פאטער, די געצען און זייערע מזבחות, וואס זענען נאך אין דער פראווינץ געבליבען, נאר ער האט אויך געמיהט זיך אויפצוהויבען דאס נאציאנאל-רעליגיעזע בעוואוסטזיין פונ'ם פאלק. ער איז געווען דער ערשטער מלך, וועלכער האט גענומען אויף זיך די ארבייט, פאפולערע צו מאכען די תורה צווישען די פאלקס-מאסען.

די פערשיעדענע חוקים און מצוות, וועלכע זענען, לויט דער מסורה, געגעבען געווארען דורך משה-רבינו, האבען זיך צוערשט איינגעהאלטען ביי די זקנים און ביי די נביאים אלס פאלק'ס-טראדיציעס און אנדערע פון זיי זענען פערקערפערט געווארען אין לעבעדיגע מנהגים און געוועהנהייטען; אין יהודה, וואו די נאציאנאלע קולטור האט פרעכטיגער, ווי אנדערשוואו, געבליהט, האבען די אזוי גערופענע מחוקקים אדער סופרים ביכלעכווייז

צוזאַמענגעקליבען די דאָזיגע טראַדיציעס און מנהגים, פערשריבען זיי אויף טשוולען אָדער מגלות, פעסטגעשטעלט די פרינציפען, אויף וועלכע די פערשידענע חוקים און מצוות בעגרינדען זיך און אויסגעאַרבייט זייערע דעטאַילען. די דאָזיגע ריעזיגע אַרבייט האָט זיך, ווי עס שיינט, געצויגען גאַנצע דורות און איז איבערהויפט אָרגאַניזירט געוואָרען פאַר דוד'ן און שלמה'ן, ווען אויסער די בעקאַנטע נביאים האָבען אין יהודה עקזיסטירט נאָך גאַנצע פלעיאַדעס פון חכמים, ווי די בני-יעבץ, די בני-אסף, די בני-הימן און א. וו. די פערצייכענטע חוקים ומשפטים האָבען זיך אָבער איינגעמינען אין גאַנץ ווייניג עקזעמפלאַרען: נאָר ביים מלך, ביי די כהנים און ביי די נביאים; דעם פאָלק אין זיינע ברייטע מאַסען, זענען זיי געווען גאַנץ אונבעקאַנט, אויסער יענע געזעצען, וועלכע זענען שוין פון יאָהרען אַריינגעדרונגען אין אַלטעגליכען לעבען און פערדרעכענט געוואָרען אַלס מנהגים. יהושפט האָט בעשטימט אַרויסצונעהמען די תורה פון די איינצעלנע הענד און איהר אַריינברינגען אין די ברייטע שיכטען פון פאָלק. ער האָט דעריבער אויפ'ן דריטען יאָהר פון זיין קעניגען אַרויסגעשיקט ספּעציעלע שרים, צוזאַמען מיט אויסדערוועהלטע פון די כהנים און די לויים, „צו לעהרנען אין די שטעדט פון יהודה“. דער כראָניקער פון „דברי הימים“ רעכענט אויס אַ גאַנצע רשימה פון הויכע לייט, וועלכע זענען לויט דעם מלך'ס בעפעהל, אַרויסגעפאָהרען איבער די שטעדט פון יהודה „מיט דער ספר-תורה פון גאָט און געלעהרנט דאָס פאָלק“.

נאָכדעם ווי די געזעצען פון דער תורה, וועלכע נעהמען אַרום דעם גרעסטען טייל בעציהונגען פון יעדען בן-ישראל צו זיין גאָט און צו זיין חבר זענען געוואָרען מעהר אָדער ווייניגער בעקאַנט צווישען פאָלק, האָט שוין דער מלך יהושפט געהאַט די מעגליכקייט אַריינצוברינגען מעהר אָרדנונג אויך אין דער ספערע פון געריכט. כל זמן די געזעצען, וועלכע דאַרפען רעגולירען די פערשידענע אינטערעסען פון דער בעפעלקערונג, זענען נישט געווען פאָפּוליער, האָבען זיך די ענינים פון משפט איינגעפונען כמעט אויסשליסליך אין די הענד פון דעם מלך. יעדע געגענזייטיגע מיספערשטענדניש אין לאַנד, וועלכע האָט נישט געקאָנט צווישען די צדדים געענדיגט ווערען אויפ'ן פריעדליכען אופן, האָט געדאַרפט פאָרגעשטעלט ווערען פאַר'ן מלך אין זיין פאַלאַץ. פון אַזאַ אָרדנונג האָט די גערעכטיגקייט אין לאַנד, פערשטעהט זיך, געמוזט ליידען. די מלוכה איז געווען צו גרויס און צו ברייט, אום יעדע אונרעכט זאָל קאָנען צום מלך אין דער הויפּטשטאָדט דערגרייכען. יהושפט האָט אַלזאָ געמיהט

זיך, לויט דער מעגליכקייט, צו לאקאליזירען די געריכטס-אינסטיטוציעס. אין יעדע פערפעסטיגטע שטאדט אין דער פראווינץ האט ער א געריכטס-הויז געגרינדעט. יעדער קריעג, וואס איז פארגעפאלען צווישען פער-שידענע לייט, האט געמוזט בעטראכט ווערען דורך די פון מלך אנגע-שטעלטע שופטים און געמוזט בעשלאסען ווערען, לויט די בעשטימטע אלגעמיינע געזעצען, אין דעם גייסט און לויט די פרינציפען פון דער תורה. עס איז זעהר אינטערעסאנט די רעדע, מיט וועלכער דער מלך האט זיך געווענדעט צו די אנגעשטעלטע פראווינציאנעלע שופטים און אין וועלכער עס קלינגט דער העכסטער הומאניזם און דאס שענסטע רעכטס-בעוואוסטזיין:

„בעטראכט שטענדיג, וואס איהר טהוט — האט ער צו די שופטים גע-זאגט — געדענקט, אז נישט פאר קיין מענשען משפט'עט איהר, נאר פאר גאט, דען ער געפינט זיך צווישען אייך אין געריכטס-הויז. זאל אויף אייך שטענדיג זיין דער שרעק פאר גאט; היט אייך, וויל אונזער אלמעכטיגער גאט פערטראגט נישט קיין אונרעכט, קיין פארטייליכקייט און קיין שוחד!"

לאקאליזירענדיג די אינסטיטוציעס, האט ער זיי אויך געשטעלט אונטער דער אויפזיכט פון דער הויפט-געריכטס-אינסטאנץ, וועלכע ער האט איינגעריכטעט אין ירושלים. די שופטים אין דער דאזיגער איינריכטונג זענען געווען אנגעשטעלטע כהנים און לויים (דער גייסטליכער שטאנד) צוזאמען מיט די ראשי-האבות (פאמיליען-עלטסטע). זייער פפליכט איז געווען, אכטונג צו געבען אויף די געריכטס-אבטיילונגען אין דער פראווינץ, אז זיי זאלען געפיהרט ווערען עהרליך, לויט די אלגעמיינע פרינציפען פון דער נאציאנאלער רעכטס-לעהרע. דער דאזיגער אבער-געריכטס וויעדער איז געשטאנען אונטער דער אויפזיכט פון דעם הויפט (ראש) מיט דער בעטייליגונג פון דעם מלוכה-קאנצלער; אין זיין רשות האט זיך שטענדיג געפונען א גאנצער שטאט פון שוטרים, וועלכע האבען געבילדעט די אויס-פיהרונגס-מאכט פון געריכט און וועלכע האבען געהאט די בעפאלכטיגונג, צו צווינגען די פערמשפט'ע זיי זאלען מקיים זיין דעם פסק פון די שופטים. — אויך צו דעם געריכטס-קאנטראל האט זיך דער מלך יהושפט געווענדעט מיט ווארימע ווערטער:

„אייער פפליכט מוז איהר ערפילען מיט גאט'ספארכטיגקייט, מיט איבערצייגונג און מיט ערנסטקייט. יעדער קריעג, וואס וועט אנקומען צו אייך פון אייערע ברידער, וואס וואהנען אין די פראווינץ-שטעדט, וועגען בלוט-פערגיסונגען, וועגען רעכט'ס-אנגעלעגענהייטען, יעדע פראגע, וועגען געזעצען, וועגען מצוות, אלץ מוזט איהר פארנעהמען און פערהיטען פון

אונרעכט, זיי זאלען צו גאט נישט זינדיגען, און עס זאל גאט נישט צארענען אויף אייך און אויף אייערע ברידער. אויב איהר וועט אזוי טהון, וועט איהר קיין פערברעכען נישט בעגעהן. זאל אמריה דער כהן זיין אייער ראש פון די שופטים, און זבדיהו — דער בעפאלמעכטיגטער פון דעם מלך, און די לויים זאלען אייערע שוטרים זיין; שטארקט אייך און טהוט מיין בעגעהר — און גאט וועט זיין מיט דעם גערעכטען!"

די מוסטערהאפטע ארדנונג פון געריכט, וואס איז דורך יהושפט'ן איינגעפיהרט געווארען, האט ארויסגערופען גרויס בעוואונדערונג ביי די ארומיגע פעלקער, ביי וועלכע דאס נאציאנאלע רעכט, אלס א מלוכה-פרינציפ, איז געוועזען נישט זעהר קיין געוועהנליכע ערשיינונג. פון צווייטען זייט האבען אויך די פיעל מיליטערישע פערשטארקונגען און רעפארמען געמאכט א גרויסען איינדרוק אויף די שכנים פון יהודה. דארום זענען כמעט אלע יאהרען פון יהושפט'ס רעגירונג פערביינגעגאנגען אין רוהיגער קולטורעלער טעטיגקייט און די פעלקער ארום האבען נישט געוואגט צו בעאונרוהיגען דער מלוכה פון ירושלים מיט זייערע אנפאלען. די לענדער, ווייטער, וואס זענען שוין פון אמאל, איבערהויפט פאר דוד'ן און שלמה'ן, אונטערטעניג געווארען די מלכי בית-דוד נאר זיי האבען מורד געווען אין זיי אין דער צייט פון די מהומות אין ארץ-ישראל, צוליעב דער שפאלטונג, און אויפגעהערט זיי צו צאהלען צינשען, אזוי ווי צ. ב״ש. די פלשתים און די ארומים—, יענע האבען פון דאסניי געמוזט אנערקענען די אויבערמאכט פון ירושלים און האבען ווידער אנגעהויבען צו צאהלען זייערע אבצאהלונגען. דאס האט אריינגעבראכט דער מלוכה זעהר פיעל רייכקייט, און יהודה האט זאגאר אנגעפאנגען שטייגען אויך אין עקאנאמישער הינזיכט. יהושפט האט בענייט אויך די יהודה'שע שיף-בעוועגונג אויפ'ן ים. ביי דעם האפען עולת, אין דער בעזיגטער אדום, האט ער איינגעריכטעט דעם ווערפט (שיפענבוי-ווארשטאט) עציון-גבר. דארטען האט ער גענומען בויען א גרויסען האנדעלס-פלאט, אויף צושיקען איהם אינ'ם וואונדערלאנד אופיר, אום צו ברענגען פון דארט גאלד און זילבער קיין יהודה.

נאר אויף א קורצער צייט איז געשטערט געווארען די רוהיגקייט אין ירושלים. די מואבים און די עמונים האבען, ווי ס'שיינט, מקנא געווען זיך אן דער גדולה פון יהודה, און שליסענדיג צווישען זיך א פערבאנד זענען זיי צוזאמען בעפאלען דאס הייליגע לאנד. יהושפט האט זיך לכתחלה געהאט דערשראקען, ווייל די פעראייניגטע קרעפטען פון ביידע יהודה'שע פיינד האבען געבילדעט א ריעזיגען לאגער. דאן האט דער מלך גוזר תענית

געוועזען און פערזאַמעלט צו בעטען גאָט, אַז ער זאָל קומען צו הילף זיין הייליגען לאַנד. דאָס פאָלק פון גאַנץ יהודה האָט זיך צוליעב דעם פערזאַמעלט אין בית־המקדש — אַלט און יונג, פרויען און מאַנסלייט, און צוזאַמען פערגאָסען טרערען פאַר גאָט. דער מלך האָט זיך דאַן גע־ווענדעט צו גאָט מיט אַ בעזונדערער תפלה:

„יהוה, דער גאָט פון אונזערע עלטערן! דו ביזט דאָך דער אַלמעכטיגער אין הימעל און דו געוועלטיגסט דאָך איבער די מלוכות פון אַלע פעלקער, אין דיין האַנד איז דאָך די קראַפט און די מעכטיגקייט, און קיינער קאָן דאָך זיך קעגען דיר נישט שטעלען. און דו, אונזער אַלמעכטיגער גאָט, האָסט דאָך פערטריבען די בעזיצער פון דעם דאָזיגען לאַנד צוליעב דיין פאָלק ישראל און האָסט עס געשאָנקען צו די קינדער פון דיין אייביג געליעבטען אברהם. און זיי האָבען דאָס לאַנד בעזעצט און זיי האָבען פאַר דיין נאָמען אַ מקדש אויסגעבויט מיט פאָלגענדען ציעל: „אויב עס וועט אויף אונז אַן־אונגליק קומען, אַ שווערד (אַ מלחמה), אַ מגפה אָדער אַ הונגער, וועלען מיר זיך שטעלען פאַר דיר אין דעם דאָזיגען הויז, אויף וועלכען דיין נאָמען ווערט בערופען, און מיר וועלען שרייען צו דיר אין אונזער פערלעגענהייט און דו וועסט אונזער שטים פער־נעמען און דו וועסט אונז העלפען". און איצט זענען אויף אונז בע־פאַלען די עמונים און די מואבים, וואָס דו האָסט די בני ישראל פערווערט, געהענדיג אין מדבר פון מצרים, אין זייערע לענדער צו קומען און זיי בייזעס צו טהון. איצט בעצאָהלען זיי אונז דערפאַר: זיי קומען אונז צו פערטרייבען פון דער נחלה, וואָס דו האָסט אונז געשאָנקען! מיר קאָנען קעגען זיי גאָרנישט טהון, און נאָר צו דיר ווענדען מיר אונזערע אויגען!"...

די דאָזיגע גרויסאַרטיגע תפלה, וועלכע איז דורכגעדרונגען מיט די פאָלקס־געפיהלען פון דער נאַציאָנאַלער פערגאַנגענהייט און מיט די נבואה'שע וועלט־אַנשויאונגען פון דער געגענוואַרט, האָט אַרויסגערופען ביי די פערזאַמעלטע מאַסען אַ נאַציאָנאַלע התלהבות. די נביאים, וועלכע האָבען זיך בשעת־מעשה דאָרטען איינגעפונען, האָבען אויפגעמונטערט דאָס פאָלק און דעם מלך און פערזאָגט צו האָפען צו גאָט. איינער פון די בני־אסף האָט אַזוי געזאָגט: „הערט צו, גאַנץ יהודה, די איינוואָהנער פון ירושלים און דער קעניג יהושפט: אַזוי האָט יהוה געזאָגט צו אייך: איהר זאָלט אייך נישט שרעקען און איהר זאָלט אייער מוט נישט פערליהרען צוליעב דער דאָזיגער גרויסער פיינדליכער מחנה; נישט איהר וועט די מלחמה פיהרען, נאָר גאָט!" — די מלחמה האָט זיך ווירקליך געענדיגט מיט דעם

נצחון פון יהודה איבער זיינע פיינד. דאס בעגייסטערטע פאלק האט צושטערט די לאגערען פון עמון און מואב, און האט נאך ביי זיי פיעל רויב אבגענומען. דאס האט נאך מעהר אכטונג ארויסגערופען ביי די ארומיגע פעלקער צו דעם געוועהר פון יהודה. דער כראניקער, וועלכער בעשרייבט די דאזיגע מלחמה, דריקט זיך אוים וועגען דעם איינדרוק, וואס דער נצחון פון יהודה האט געמאכט אין די ארומיגע לענדער: דער שרעק פון גאט איז געפאלען אויף אלע מלוכות, ווייל זיי האבען זיך איבערצייגט, אז יהוה זעלבסט האלט מלחמה געגען די פיינד פון ישראל".

די איבערגעריסענע רוהיגקייט האט זיך אלזא פון דאסניי צוריקגעקעהרט אין לאנד פון יהודה; די פעלקער האבען שוין מעהר נישט געהאט די העזה צו בעפאלען יהושפט'ן; ער אליין, ווידער, זייענדיג פון דער נאטור א פריעדליכער מענש און געהענדיג אין די וועגען פון דער נבואה, האט געוויס פון זיין זייט נישט ארויסגערופען קיין מלחמות. ער האט שטענדיג געפיהרט א פריעדענס-פאליטיק און זאגאר מיט דעם ביזעסטען שונא פון יהודה, מיט אפרים, געגען וועלכען די פארגענגער פון יהושפט האבען נישט אויפגעהערט צו קעמפפען, האט דער דאזיגער מענשענפריינדליכער מלך אויך שלום געשלאסען. דער דאזיגער שלום, וועלכער איז אין אנפאנג געוועזען נאר א פאסיווער, האט זיך ענדליך פערוואנדעלט אין אן אקטיוועז פאליטישען און זאגאר פאמיליען-פערבאנד. דער פרומער יהושפט, דער מלך פון ירושלים, האט זיך מתחתן געווען מיט דעם זינדיגען אהאב, דעם מלך פון שומרון: זיין זוהן יהורם האט ער חתונה געמאכט מיט אהאב'ס טאכטער עתליה. נאכדעם האט שוין דער הערשער פון יהודה געהאלפען די מלכים פון אפרים אין זייערע מלחמות געגען ארם און געגען אדום; הערפאר האבען די מלכים פון אפרים אנאנטייל גענומען אין בויען דעם פלאט פון עציון-גבר. אויף דעם דאזיגען באדען איז אויך צווישען יהושפט'ן און צווישען דער נבואה אויסגעבראכען א סכסוך. די נביאים, וועלכע זענען שטענדיג געוועזען געגען דער ברידערליכער בלוטפערגיסונג צווישען די ביידע טיילען פון דעם איינציגען געטליכען פאלק, האבען אבער נישט געקאנט זיך גלייכגילטיג פערהאלטען צו דער גרויסער פריינדשאפט, וואס איז געווארען צווישען זיי. אזוי ווי די נביאים זענען געוועזען געגען יעדען נאהנטען פערבאנד מיט די איבעריגע פעלקער, אזוי זענען זיי געוועזען אויך געגען דער איינהייט מיט אפרים, וועלכע האט שוין דאן געהאט „אבגעקעהרט פון דעם געטליכען וועג", מורא האבענדיג — און דאס איז געוועזען, ווי עס האט זיך צום לעצטען דערוויזען,

ניט אָהן אַ גרונד — פאַר דער שלעכטער ווירקונג. און ווען יהושפט האָט זיך אומגעקעהרט קיין ירושלים פון דער מלחמה געגען ארם פאַר די נוצען פון אחאב׳ן, האָט איהם איינער פון די נביאים גאַנץ הייטליך אויסגעדריקט די אונצופריעדענהייט פון זיינע חברים: „דאַרף מען דען דעם רשע העלפען און גאָט׳ס פיינד — ליעבען? דערמיט האָסטו אויף זיך אַרויפגעבראַכט דעם צאָרן פון גאָט!...״ יהושפט אָבער, ניט קוקענדיג אויף זיין גאָט׳ספאָרכטיגקייט, האָט אויך, ווי זיין פאָטער, ניט געוואָלט צוזאַמענמישען נבואה מיט מלוכה-אַנגעלעגענהייטען, און ער האָט פאָרטגעזעצט זיין פריינדשאַפטס-פאָליטיק מיט אחאב׳ס דינאַסטיע. דאַן האָט זיך געמאַכט, אַז אַ אונגעוועהנליכער שטורם-ווינד אויפ׳ן ים האָט פערניכטעט דעם אַלגעמיינעם האַנדעלס-פלאָט, וועלכער איז אין עציון-גבר געבויט געוואָרען מיט די פעראייניגטע קרעפטען פון יהושפט און אחזיהו, אחאב׳ס טראָן-פאָלגער, און די נביאים האָבען דעם דאָזיגען אונגליק אויסגעטייטשט אַלס אַ צייכען פון דער השגחה. דער נביא אליעזר בן-דודיהו האָט יהושפט׳ן דאָס פערזענליך געזאָגט: „דערפאַר, וואָס דו האָסט חבר געמאַכט מיט אחזיהו, האָט גאָט פערניכטעט דיין אַרבייט!״ יהושפט׳ן האָט אָבער, ווי ס׳שיינט, דער פאַקט ניט איבערצייגט און ער האָט ניט פונאַנדערגעריסען זיין פערבאַנד אויך מיט די ווייטערדיגע מלכים פון שומרון. פאַר זיין לעבען האָט דער דאָזיגער פערבאַנד ווירקליך געבראַכט דעם לאַנד נאָר גוטס און די פינף און צוואַנציג יאָהר, וואָס יהושפט האָט געקעניגט אין יהודה, קאָנען זיך רעכענען פאַר איינעם פון די גליקליכסטע פעריאָדען, בנוגע צו דער אויפבליהונג פון דער נאַציאָנאַלער קולטור אין לאַנד.

אין אַ משך פון פיעל דורות, רעכענענדיג פון יהושע בן-נון אָן, האָט אַלזאָ דער פאָלק׳ס-גייסט פון ישראל ניט אויפגעהערט צו שאַפען דעם באָדען פאַר זיין עקסיסטענץ — זיין אייגענאַרטיגע קולטור. אין דער צייט פון יהושפט האָט שוין די דאָזיגע קולטור דערגרייכט זעהר אַ הויכע מדרגה, אויף אַזוי פיעל, אַז מען האָט איהר שוין געקאָנט בעצייכענען, מען האָט שוין געקאָנט אונטערשיידען אירע הויפט-פרינציפען, מען האָט לייכט געקאָנט אָנווייזען איהר היסטאָרישען וועג. דאָס, וואָס דאָס פאָלק האָט אַריינגעבראַכט אין דעם אַלגעמיינעם אוצר פון דעם מענשליכען גייסט, איז געוועזען דייטליך אָבגעשטעמפעלט פון דער נאַציאָנאַלער אָריגינאַליטעט און אייגענאַרטיגקייט. ישראל האָט ביז יהושפט׳ן שוין געהאַט פעסט בעגרינדעט זיין נאַציאָנאַלע טעאיסטישע (געטליכע) וועלט-אַנשויאונג און, אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם, די פפליכטען פון מענשען. דער ישראליזם

לעהרנט, אז די וועלט איז בעשאפען געווארען דורך א בעוואוסטזיניגער איינציגער קראפט, דורך דעם איינציגען גאט (מאנאטעאיזם); גאט האט נישט נאר די וועלט בעשאפען, נאר ער הערט איהר נישט אויף צו שאפען, אזוי אז אלע נאטור־ערשיינונגען זענען אייביג אונאבהענגיג פון איהם, פון זיין ווילען, — אייביג, ווייל ער אליין איז די אייביגקייט, די אונענדליכקייט. און ווייל גאט אליין האט אלץ בעשאפען און אלע סטיכיען (נאטור־קרעפטען און עלעמענטען) געפינען אין איהם זייער קוועלע, ענטהאלט ער אין זיך דעם סכום פון אלע סטיכיען, און איז ממילא העכער פון אלע סטיכיען; מען קאן אלזא גאט נישט בעגרייפען, פארשטעלענדיג זיך זיין געשטאלט אין א וועלכען ס'איז בעגרענעצטען קערפער, דורך א וועלכע ס'איז שטערבליכע מאטעריע, ווייל דערמיט בעגרענעצט מען זיין אונבעגרענעצטקייט אלס סך־הכל פון דער שעפפונג, צוזאמען מיט דעם אונענדליכען שעפפונגס־ווילען. גאט איז אלזא די אייביגע, אונענדליכע קערפערלאזיגקייט; דער מענש מיט זיינע בעגרענעצטע חושים און בעגרענעצטען פערשטאנד קאן געוועהנליך דעם גרעניצלאזען בעשעפער נישט זעהן און נישט הערען, איהם איז נאר ענטפלעקט געווארען זיין הייליגער נאמען יהוה (דאסזיין).

די וועלט־אנשויאונג פון דעם ישראליזם איז א אפטימיסטישע. יהוה, וועלכער האט די וועלט בעשאפען צוזאמען מיט אלע איהרע ברואים, איז די גוטסקייט אליין; מיט דער גוטסקייט האט ער די וועלט בעשאפען און מיט דער גוטסקייט הערשט ער איבער אלע ברואים. מיט זיין גוטסקייט האט גאט בעשאפען דעם מענשען און איהם געשיינקט א פונק פון זיין געטליכקייט, זיין נשמה; דער צוועק און די שטרעבונג פונ'ם מענש דארף זיין אלץ מעהר זיך צו דערנעהנטערען אין זיין גייסטיגען לעבען צו זיין בעשעפער*); דערצו קאן דער מענש דערגרייכען נאר דורך דער גוטסקייט. שאפט אבער דער מענש שלעכטעס, דאן מוז ער אויפברייננען אויף זיך דעם צארן פון גאט, וועלכער איז דער פיינד פון דאס שלעכטע...

בנוגע צו דער היסטארישער בעדייטונג פון פאלק ישראל, איז עס אויסדערוועהלט געווארען פון יהוה אליין, צו לעהרנען דער מענשהייט, זי זאל דערקאנען דעם ריכטיגען גאט און איהר ריכטיגען ציעל, וועלכער איז צוזאמענגעבונדען מיט דעם געטליכען בעוואוסטזיין; און זוכה געווען דערצו האט

*) אנשטאט דעם, וואס דער גריכישער אנטראפאמארפיזם מאכט די געטער עהנליך צו מענשען, מאכט דער ישראליזם דעם מענשען עהנליך צו גאט.

ישראל דערפאר, וואס ער איז געבוירען געווארען, אלס פאלק, אין ליידען און אין פיין, אונטער דעם יאך פון מצרים און האט גענוג געפיהלט דעם טעם פון דאס ביזע, כדי איהם צו האסען. גאט האט ישראל'ן ארויסגענומען פון מצרים, כדי דאס בעפרייטע פאלק זאל אין זיין אייגען לאנד גרינדען די ערשטע מלוכה פון גוטסקייט און דורכדעם דיענען אלס ביישפיעל פאר אלע פעלקער.

דאס זענען די הויפט־טעזיסען פון דער אייגענארטיגער וועלט־אנשויאונג פון ישראל, וועלכע האט זיך ענטוויקעלט און פערטיעפט אין א רייהע פון פיעל דורות; זייער טעארעטישע בעהויפטונג האט געפונען איהר אויסדרוק אין דער לעהרע פון די נביאים און אין דער פאעזיע פון די משוררים. ביז יהושפט'ס צייט איז שוין געווען געשאפען א גרויסער טייל פון ספר תהלים, און, ווי ס'שיינט, אויך דער גייסטרייכסטער ספר איוב, וועלכע בעהאנדלען די עיקרים פון דעם ישראליזמוס. די רעאלע פערקערפערונג פון די זעלבע טעזיסען האט זיך אויסגעדריקט אין דער „תורה“, וועלכע האט נארמאליזירט דאס אלטעגליכע פאלק'ס־לעבען לויט די יסודות פון גוטסקייט.

די תורה ענטהאלט אין זיך געזעצען און פערבאטען, וואס א טייל פון זיי זענען בעשטימט שטענדיג צו פערפעסטיגען און פערטיעפען דעם געטליכען בעוואוסטזיין, לויט דער נאציאנאלער אויפפאסונג. דאס ווערט דערגרייכט דורך געוויסע טהאטען און סימבאלען, וועלכע זענען גאנץ אפט גענומען פון די אוראלטע מנהגים פון די סעמיטישע פעלקער, נאר אין וועלכע דער נאציאנאלער גייסט האט אריינגעגעבען א נייעם רעליגיעזען אינהאלט, אזעלכע זענען די מצוות: מלה, ציצית, תפלין, מזוזה קרבנות און אז. וו. א טייל געבאטען קומען צו דערמאנען שטענדיג יעדען בן־ישראל די געשעהעניש פון יציאת־מצרים, אויף וועלכער עס גרינדעט זיך די אמונה פון פאלק וועגען זיין אויסדערוועהלטקייט צו טראגען די געטליכע שליחות; אזעלכע זענען די מצוות: פסח, חמץ, סוכה און אנדערע. ווייטער געהען א טייל געבאטען, וואס זייער ציעל איז, צו לעהרנען דעם מענשען שטענדיג גוטס צו טהון מיט אלעמען אהן קיין אונטערשיעד. אזעלכע זענען די פערזאגען וועגען צדקה, וועגען לקט, וועגען מעשרות, און ד. ג. די רעכטס־נארמען פון דער תורה גרינדען זיך אויך אויף דעם פרינציפ פון מענשען־ליעבע („דו זאלסט דיין חבר ליעב האבען ווי זיך“) און אויף גלייכהייט. מען טאר נישט גנב'ענען, מען טאר נישט גזל'ענען, מען טאר נישט קיין בלוט פערגיסען, מען טאר נישט נארען, מען טאר נישט

דריקען קיינעם, מען בעדארף געדענקען דאס זיין אין מצרים... („וגר לא תונה ולא תלחצנו, כי גרים הייתם בארץ מצרים") „ארעמע, שוצלאזע, שוואכע, יתומים, אלמנות מוזען עהרליך בעהאנדעלט ווערען; דער פרינציפ פון גערעכטיגקייט טאר אבער צוליעב דעם ארימען און שוואכען נישט פערבויגט ווערען (ודל לא תהדר בריבו)". די יסודות פון מענשענ־ליעבע מוזען אנגעווענדט ווערען פאר יעדען מענשען גלייך: נישט נאר פאר א גלויבענס־ברודער, נאר זאגאר פאר א פרעמדען, וואס וואהנט אינ'ם לאנד פון ישראל, ווייל — מען מוז געדענקען דאס זיין אין מצרים...

מיט א בעזונדערען אייפער ווערט אין דער תורה געקעמפפט פאר דער אלגעמיינער גלייכהייט. צווישען בני ישראל טארען נישט זיין קיין הערען און קיין קנעכט. „נאר פאר מיר זענען די בני ישראל קנעכט, מיינע קנעכט זענען זיי, וואס איך האב זיי פון לאנד מצרים ארויסגענומען, איך יהוה אייער אלמעכטיגער גאט!" דאס איז דער פרינציפ פון אלגעמיינער גלייכהייט. און ווען איינער פערקויפט זיך אוים נויט צום צווייטען, מוז מען איהם אויפ'ן זיעבעטען יאהר ארויסלאזען פריי. אין דער צייט פון דער פערדינגונג איז דער האר מחויב צו בעגעהן זיך מיט זיין צייטווייליגען קנעכט מיט יושר און רחמנות, טאר איהם נישט בעלעסטיגען מיט שווערע און שענדליכע ארבייט, מוז איהם געבען זיין קליידונג, זיין שפייז און רוה־צייט. אפילו איבער דעם קערפער פון א קנעכט פון א פרעמדען פאלק, האט דער האר נישט צו שאפען; אויב ער טוידט איהם בעוואוסטזיניג, בעצאהלט ער דערפאר מיט'ן לעבען און אויב ער מאכט איהם א פעהלער, מוז ער איהם פריי לאזען... לויט די געזעצען פון דער תורה, טאר מען פאר קיין הלואה נישט נעהמען קיין רבית; א פערמשכנ'טע פעלד קעהרט זיך אום צוריק צום בעל־הבית אום שמיטה; קיין ערד קאן נישט פערקויפט ווערען לענגער ווי ביז יובל — דורכדעם ווערט בעגרענעצט דאס רעכט פון פריוואט־אייגענטום, און אין א געוויסער מאס ווערט פערהיט די עקאנאמישע אונגלייכהייט: עס זאל זיך נישט אנקלייבען צו פיעל רייכקייט ביי איינעם, און דער צווייטער זאל נישט פערליערען זיין לעצטע שטיקעל נחלה אויף אייביג. א שטרענג, איינפאך ארט לעבען — דאס איז דער אידעאל פון דער תורה און זי פערבאט קנאה און תאוה; זאגאר דעם מלך ווערט אנגעזאגט, ער זאל זיך נישט איינשאפען קיין סך פרויען, קיין סך פערד, קיין סך געלד און קיין סך זילבער, ווייל דאס אלץ שטערט די אלגעמיינע גלייכהייט... אין דער מצוה פון שבת, ווען אלע, זאגאר די קנעכט און די דינסטען, זענען מחויב צו רוהען פון דער וואכיגער ארבייט, האט די

תורה פערייניגט אלע דריי פרינציפען פון דער ישראלישער אמונה: די בעשאפונג פון דער וועלט דורך גאט, דאס בעפרייט ווערען פון מצרים און די גלייכהייט אויף דעם יסוד פון גוטסקייט.

פון דער צייט, ווען דער געניוס פון ישראל, האט אוועקגעלעגט די פונדאמענטען פון זיין קולטור, איז נישט איבערגעבליעבען קיינע געדעכענישען פון זיינע אריגינעלע שעפונגען אין יענע געביטען, אין וועלכע עס האבען זיך אויסגעצייכענט אלע אנדערע פעלקער פון דער אוראלטער וועלט, ווי די מצרים, די כשדים, די צורים די גריעקען: דאס פאלק ישראל האט נישט ארייגעטראגען דאן קיין אייגענס, נישט אין דער קונסט און נישט אין דער וויסענשאפט. און דאס איז גאנץ פערשטענדליך. די קונסט איז אימעטום אין אנפאנג געווען א רעליגיעזע. די געצענדיענערישע פעלקער פלעגען מאלען אדער שניצען בילדער, וועלכע פלעגען פארשטעלען יענע נאטור־קרעפטען, וועלכע זיי פלעגען דיענען; אויף דעם באדען האט זיך דערנאך ענטוויקעלט די פלאסטישע קונסט; ביי ישראל האט די רעליגיעזע וועלט־אנשויאונג לכתחלה פערווערט אזעלכע געטליכע בילדער, אלס ווידערשפרוך צו דעם אונענדליכען און קען פערלאזען בעגריעף פון יהוה. די וויסענשאפט האט אויך אין דעם ישראליזמוס נישט געקאנט געפינען קיין בעוועגונגס־קראפט. ווי בעקאנט, איז אויך די פילאזאפיע, ביי די גריכען, צ. ב. ש., ענטוויקעלט געווארען אויף דעם יסוד פון דער קאסמאגעניע און גאטזוכונג; דער געניוס פון ישראל האט אבער קיינמאל נישט געליטען פון די אלע צווייפלונגען און זוכענישען; עס עקזיסטירען פערשיעדענע מיינונגען, ווי אזוי דער ישראליזמוס איז צום מאנאטעאיזם געקומען, יעדענפאלס אבער איז געוויס, אז די העברעער, אלס פאלק, זענען אריינגעטראטען אין לעבען מיט א פארטיגען געטליכען טעזיס, וועלכען זיי האבען נאר וואס וייטער אליין ברייטער ענטוויקעלט און פערפאלקאמט. זאגאר די פערשיעדענע נאטור־ערשיינונגען האבען קיינמאל ביים געניוס פון ישראל נישט געקאנט ארויסרופען קיין בעוואונדערונג, קיינמאל נישט געקאנט צווינגען איהם צו בעטראכטען זייערע רעגעלען, וייל דער „ווילען פון אלמעכטיגען" האט געדיענט אלס ערקלעהרונג פאר אלע ערשיינונגען. אין דער תורה, צווישען די נביאים בעגעגענט מען פיעל שטעלען, וואו עס זעהט זיך דייטליך ארוים די נעגאטיווע פערהעלטעניס צו פערשיעדענע וויסענשאפטליכע געביטען, וועלכע זענען געווען זעהר געשעצט אין דער אוראלטער וועלט, ווי צ. ב. אסטראלאגיע, מאגיק, מעדיצין; דאס איז פיעלייכט נישט אזוי פיעל צוליעב

דעם, וואָס די נביאים זענען געווען איבערציינגט אין דער פאַלשקייט פון די דאָזיגע חכמות, ווי צוליעב דעם, וואָס די דאָזיגע חכמות, אויב זיי וואָלטען זיין ריכטיג, וואָלטען זיי דאָך געמוזט בעגרענעצען דעם פרייען הילען פון דעם בעשעפער און איהם שטעלען אין צוזאַמענהאַנג מיט געוויסע אויסערליכע געזעצען און דאָס האָט דער ישראליזמוס פרינציפיעל נישט געקאָנט דערלאָזען[1]. אַזוי ווי דער פאַסטוך, בלאָנדושענדיג אין דער לענג און אין דער ברייט פון דעם גרויסען געדיכטען וואַלד און זוכענדיג אָהן אַ שפור און אָהן אַ שטעג זיין פערלוירענעם שעפעלע, געפינט גאַנץ אָפט אין גאַנג אַזעלכע מציאות, וועגען וועלכע ער האָט גאָרנישט גערעכענט, אַזוי אויך האָט די אַלגעמיינע מענשהייט, בלאָנדזשענדיג אין דעם גרויסען געדיכטען וואַלד פון דער נאַטור, גאַנץ אָפט געפונען אין זייטיגע אונערוואַרטעטע ענטדעקונגען אין דער ספערע פון דעם מענשענ'ס-געדאַנק. דאָס איז אָבער געווען גאַנץ פערמיידליך פאַר'ן ישראליזמוס, וועלכער האָט קיינמאָל נישט געבלאָנדזשעט שפורלאָז, און אין זיין ענטוויקלונג האָט ער געמוזט געהן אָהן זייטיגע אָבנייגונגען, האַלטענדיג זיך פעסט ביי אַ גלייכען וועג-שטריך. עס איז אַלזאָ דייטליך, אַז דער געניוס פון ישראל איז פון אָנפאַנג אָן געווען בעגרענעצט אין זיין שאַפונג'ס-געדאַנק. אין צוזאַמענהאַנג מיט זיין וועלט-אַנשויאונג איז פאַר איהם פריי געבליעבען דער געביט פון דער עטהיק, און אין דער היגזיכט האָט ער דערגרייכט שוין מיט דריי טויזענד יאָהר צוריק אַזאַ הויכע מדרגה, אויף וועלכער קיין פאָלק אין יענער צייט איז נישט געשטאַנען. מיט דריי טויזענד יאָהר צוריק האָט דאָס פאָלק ישראל אַרויסגעשטעלט דעם פרינציפ פון מענשענ-ליעבע און גלייכהייט, נישט נאָר אַלס וועלט-אויפפאַסונג, נאָר זאָגאַר אַלס מלוכה-יסוד. וועלכער האָט זיך אין אַ משך פון פיעל דורות אַלץ מעהר ענטוויקעלט און פערקערפערט אין רעאַלע אַלגעמיינע מלוכה-פאָרמען, (אי-בערהויפט אין יהודה). ליידער האָט אָבער די ווייטערדיגע ענטוויקלונג פון דעם דאָזיגען אידעאַל פלוצלונג געפונען פאַר זיך אַ שטערונג אין דער אויסער-ליכער פאָליטיק פונ'ם לאַנד און נאָך יהושפט'ס טוידט האָט דאָס אינערליכע מלוכה-לעבען אין יהודה געמוזט אָבטרעטען אויף אַ געוויסער צייט פון איהר גלייכען היסטאָרישען וועג.

---

[1]) די קאָמפּראָמיסען צווישען דער וויסענשאַפט און צווישען דער לעהרע וועגען דער אַבסאָלוטער פרייהייט פון גאָט'ס ווילען געהערען צו די שפּעטיגערע דורות.

נאָך יהושפט'ס טוידט (895) זענען געבליבען פיעל זיהן, נאָר די מלוכה האָט געירש'נט, ווי דער מנהג איז געווען אין יהודה, דער עלטסטער פון זיי — יהורם (882—895). יהורם'ן האָט נאָך זיין פאָטער התונה געמאַכט מיט עתליה'ן, די טאָכטער פון אחאב און איזבל. די דאָזיגע מחותנות'שאַפט איז געשלאָסען געוואָרען צוליעב דער אויסערליכער פאָליטיק — צו פערשטאַרקען די פריינדשאַפט צווישען שומרון און ירושלים; די בעסטע מענשען פון פאָלק, וועלכע האָבען זיך געזאָרגט פאַר דאָס אינערליכע גייסטיגע לעבען אין לאַנד מעהר, ווי פאַר דער אויסערליכער פאָליטיק, זענען געווען נישט צופריעדען מיט דעם דאָזיגען שריט פון דעם פרומען מלך, און די נאָהענטסטע צוקונפט האָט דערוויזען, אַז זיי זענען געווען נישט אינגאַנצען אונגערעכט. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז עתליה איז געווען אינגאַנצען געראָטען אין איהר מוטער — די פעניצערין איזבל. זי איז אויך געווען אַזאַ פאַנאַטישע אָנהענגערין פון דעם אַנטימאָראַלישען פעניצער־קולט, פון די פערשיעדענע אָבגעטער, ווי בעל, עשתרות און אַנדערע; זי איז אויך געווען אַ הייסע ליעבהאָבערין פון דעם פרעהליך־צולאָזענעם פעניצער־לעבען. דערביי איז געווען פון דער נאַטור זעהר דעספאָטיש און האָט זיך נישט געוואָלט רעכענען מיט די פאָלק'ס־בעגריפען אין איהר נייעם פאָטערלאַנד. אין דער בעציהונג צו איהר אונגעהויערער ענערגיע און אייזערנעם כאַראַקטער האָט זי פיליייכט נאָך איבערגעשטיגען איהר מוטער און דער מלך איז געוואָרען אינגאַנצען אָבהענגיג אָן דעם ווילען פון דער מלוכה. דער פרומער גאָט'ס־פאָרכטיגער גייסט, וואָס האָט פון יאָהרען לאַנג שוין געהערשט אין דעם הויז פון די מלכי בית־דוד איז מיט אַמאָל אָבגעשאַפט געוואָרען; עס איז בענייט געוואָרען דאָס געצענדיענעריי, נאָר נישט דאָס געצענדיענעריי פון די פלשתים, פון די עמונים און אַז. וו., וועלכע האָט אַמאָל אָפט געקאָנקורירט אין לאַנד מיט דעם קולט פון יהוה, וועלכע האָט מעהר אויסגעדריקט פערגרעבטע אונוויסענהייט, ווי וועלט־אַנשויאונג און איז אַלזאָ נישט געווען דאַגעגען די נאַציאָנאַל־פסיכאָלאָגישע נייגונגען צו מאָראַל, צו וואַהרהייט און גערעכטיגקייט. אַ דאַנק עתליה'ס מיה ווערט אין יהודה צום ערשטען מאָל איבערגעטראָגען דעם איינפלוס פון דעם ציוויליזירטען פיניצער־קולט, וועלכער שטעלט פאָר מיט זיך אַ גאַנצען לעבענסיסטעם פון בלוטפערגיסונג, פון זנות און פון שכרות, און געגען וועלכען ס'איז געווען פיעל שווערער צו קעמפפען, ווי געגען דעם איינפלוס פון די אונוויסענדע אַנדערע שכנ'שע פעלקער. און דאַן ווערט דער טהראָן אין ירושלים, כמעט דאָס ערשטע מאָל אין אַ משך פון פיעל דורות, בעפלעקט מיט

אונשולדיג בלוט. װאהרשײנליך, האבען די נײע אויפפיהרונגען פון מלך געטראפען א געװיסען װידערשטאנד, װעניגסטענס, א אונצופרידענהײט בײ פיעל שרים, װעלכע האבען נאך געדענקט דעם אלטען פרומען יהושפט שוין נישט רעדענדיג װעגען די נביאים; מעגליך, אז די אונצופריעדענע האבען געקלעהרט, אדער געקענט קלעהרען װעגען א פעררעט געגען מלך, אום אוים'ן טהראן ארויפצוזעצען אײנעם פון זײנע פיעל ברידער, װעלכע שטאמען פון דוד בן ישי'ס הויז פונקט װי ער. דער כאראקטערלאזער יהורם, אונטער דעם איינפלוס פון עתליה, האט דארום אויסגעהרג'עט די דאזיגע אונצופריעדענע שרים און צוזאמען מיט זײ — אויך זײנע אלע ברידער, כדי ער זאל אין בית-המלך מעהר קײן פרעטענדענטען אויף דער קרוין נישט האבען. — פערזיכערענדיג זיך פון אנ'אינערליכען פעררעט, האט זיך דער יונגער מלך איבערגעגעבען דעם לוסטיג-צולאזענעם לעבען, צו װעלכען עס האט איהם געטריעבען זײן מלכה, די פיניצעערין, און װי דער גרעסטער טײל דעספאטען, װעלכע הערשען געגען דעם װילען פון פאלק, האט ער אויך פערגעסען אן דער אויסערליכער געפאהר. אנשטאט דעם, װאס זײנע פארגענגער האבען אהן אויפהער זיך געזארגט, צו פערפעסטיגען דאס לאנד און דעם חיל, האט ער זיך איבערגעגעבען דעם לוסטיגען בעל-קולט און געהאלטען אין איין טרינקען און פרעהליך זײן. מיט דער דאזיגער זארגלאזיגקײט האבען זיך בענוצט די ארומיגע פעלקער אבצושװאכען די קראפט פון יהודה. די ערשטע האבען די אדומ'ער אראבגעװארפען פון זיך דעם יאך פון יהודה, און אנשטאט דעם נציב (פערטרעטער), װעלכער פלעגט װערען אין אדום בעשטימט דורכ'ן הערשער פון ירושלים, האבען זײ אויסגעקליעבען אנ'אײגענעם מלך. יהורם האט דענסטמאל ער-קלעהרט אדום'ן א מלחמה, װעלכע איז זעהר שװער געװען פאר אדום, נאר דאך האט ער נישט געקאנט אויף דאסנײ אויפשטעלען דארט דעם אויטאריטעט און די הערשאפט פון יהודה, און אדום איז געבליעבען אויף שטענדיג אונאפהענגיג פון ירושלים. נאך אדום האט זיך פון יהודה אבגעריסען נאך א קלײנע מלוכה, לבנה, און איז אויך געװארען זעלבסטשטענדיג.

לויט די מסורה דערצעהלט, האבען אבער זאגאר די דאזיגע מפלות נישט אויסגעניכטערט דעם מלך פון זײן בעטרונקענהײט און ער האט פארטגעזעצט זײן זארגלאז-פרעהליכען לעבען; דאן האט דער געטליכער נביא אליהו צוגעשיקט צו יהורם'ן א בריעף, אין װעלכען ער האט איהם אהן רחמנות געשטראפט פאר זײנע שענדליכע מעשים:

„אַזוי האָט געזאָגט יהוה, דער אַלמעכטיגער גאָט פון דיין אורעלטער-פאָטער דוד: דערפאַר וואָס דו ביזט נישט געגאַנגען אין דעם וועג פון דיין פאָטער יהושפט און פון דיין זיידען אָסא — די מלכים פון יהודה, און ביזט ליעבערס אַוועק מיט דעם וועג פון די מלכים פון ישראל; דערפאַר וואָס דו האָסט פערפירט דאָס פאָלק יהודה, אַזוי ווי אחאב'ס הויז האָט פערפירט דאָס פאָלק ישראל; דערפאַר וואָס דיינע ברידער, וועלכע זענען געוועזען בעסערע, ווי דו, האָסטו אויסגעטוידט — דערפאַר וועט דיר גאָט פלאָגען מיט אַ גרויסער פלאָג — דיר און דיין פאָלק און דיינע קינדער און דיינע פרויען און דיין גוטס. און אויף דיר אַליין וועט גאָט אָנשיקען אַ בייזע קרענק, ביז וואַנען דיינע געדערים, וועלען דיר אַרויס-פלאַצען פון פערלענגערטען קרענק".

און דעם נביא'ס רעד זענען ווירקליך מקוים געוואָרען. ווי די מסורה דערצעהלט, האָבען די פלשתים געשלאָסען אַ בונד מיט די ערבים (אַראַבער) פון דעם ערבי'שען האַלב-אינזעל און מיט פעראייניגטע קרעפטען זענען זיי אָנגעפאַלען פלוצלונג אויף יהודה; דאָס איז געשעהען אַזוי אונערוואַרטעט, אַז דאָס פאָלק האָט קיין ווידערשטאַנד נישט געקאָנט אַרויס-ווייזען און דער פיינד האָט דערגרייכט ביז דער סאַמע הויפטשטאָדט ירושלים. די פלשתים און די אַראַבער האָבען צוראַבירט די שטאָדט, אָבגענומען דאָס גאַנצע גוטס פון בית-המלך און האָבען זאָגאַר פערהאַפט אין געפענגעניש דעם מלך'ס קעפסווייבער און זיינע אַלע קינדער; ס'איז נאָר דער יונגסטער, יהואחז, פערבליעבען ביי יהורם'ן. נאָכדעם איז יהורם קראַנק געוואָרען אויף אַ געדערים-קרענק, וועלכע האָט זיך נישט געלאָזען היילען. צוויי יאָהר האָט ער פערבראַכט אין שרעקליכע יסורים און אויפ'ן אַכטען יאָהר, צייט ער איז מלך געוואָרען, איז ער געשטאָרבען. דאָס פאָלק, ווי ס'שיינט, האָט געוואוסט, ווי אָבצושאַצען די פערדאָרבענע טעטיגקייט פון דעם דאָזיגען מלך און די פיינדשאַפט, וועלכע האָט נישט געקאָנט אַרויסגעוויזען ווערען פאַר זיין לעבען, האָט זיך אַרויסגעוויזען נאָכ'ן טוידט: יהורם'ן איז ביי זיין לויה נישט אַרויסגעוויזען געוואָרען אַזוי פיעל כבוד, ווי זיינע עלטערן און אורעלטערן; מען האָט איהם זאָגאַר נישט מקבר געוועזען אין די קברים פון די מלכי בית דוד!

דעם טהראָן האָט גערשינט יהורם'ס זוהן, אחזיהו. זיין ממשלה איז געוועזען זעהר אַ קורצע. בסך הכל האָט ער געהערשט איבער'ן לאַנד איין יאָהר (886), נאָר אין דער דאָזיגער קורצער צייט האָט ער בעוויזען, אַז ער איז דער ריכטיגער יורש פון זיין פאָטער. אונטער דעם איינפלוס

פון זיין מוטער עתליה האט ער זיך אויך, ווי זיינע קרובים, דער מלך און די בני המלך פון שומרון, געהאלטען זיך ביי דעם בעל-קולט און אין לאנד האט ער אויך געוואלט פערפעסטיגען די ווירקונג פון דער פיניצעער-קולטור. אין א יאהר ארום נאכדעם, ווי ער איז מלך געווארען, איז ער געפאהרען מבקר-חולה זיין זיין פעטער יהורם, דעם מלך פון שומרון, וועלכער האט זיך דאן אין יזרעאל געהיילט פון די וואונדען, וואס ער האט בעקומען אין דער מלחמה מיט די ארמ'ער. דאן האט זיך אין דער מלוכה פון ישראל אויפגעהויבען דער בונט געגען די עמרידען און צווישען די איבעריגע פאמיליאנטען פון יהורם'ן, אחאב בן-עמרי'ס זוהן, וועלכע זענען געהרג'עט געווארען דורך יהו'ן, האט דער גאסט אחזיהו, דער מלך פון יהודה, אויך מיט זיין לעבען בעצאהלט פאר דער מחותנות'שאפט מיט איזבל'ס משפחה. עס איז אינטערעסאנט דער פאקט, אז די מורדים אין שומרון, וועלכע האבען מבזה געווען איזבל'ס משפחה אפילו נאכ'ן טוידט און זיי נישט געבראכט צו דער קבורה, האבען זיי דאך אבגעגעבען כבוד דעם טוידטען קערפער פון איזבל'ס אייניקעל דערפאר, וואס ער איז געווען א זוהן פון יהושפט, „דער וואס האט מיט'ן גאנצען הארצען גאט געדיענט". דאס בעזונדערע אכטונגס-געפיהל צום פרומען יהודה'יסט יהושפט, פון יהו, וועלכער האט געדיענט צו די קעלבער פון ירבעם בן-נבט — איז זעהר כאראקטעריסטיש!

עתליהו, ווייזט זיך ארויס, האט נישט שטארק בעדויערט דעם טוידט פון איהר זוהן. זי האט זיך בענוצט מיט דעם אונגליקליכען צופאל אויף צו פערכאפען אין די אייגענע הענד די מלוכה איבער יהודה, און ווי נאר זי האט בעקומען די טרויעריגע ידיעה וועגען איהר געהרג'עטען זוהן, האט זי געהייסען איהרע טרייע דיענער, און זיי האבען אויסגעטוידט אלע מיטגליעדער פון מלכות בית דוד, די געזעצליכע פרעטענדענטען אויפ'ן טהראן אין ירושלים; עס איז נאר געבליעבען דער יונגסטער זוהן פון אחזיהו, דער איינאהריגער יואש, וועלכען זיין מוהמע יהושבע, יהוידע דעם כהנ'ס פרוי, האט בעוויזען ארויסצוגנב'ענען אונבעמערקטערהייד אין דער צייט פון דער מהומה אין דעם קעניגליכען פאלאץ, און בעהאלטען אין איינעם פון די לשכות (צימערן) אין בית-המקדש, וואו דער כהן גדול יהוידע האט איהם ערצויגען.

די געצענדיענערין עתליה האט פערנומען דעם טהראן פון דוד און פון שלמה (886—880). איהר טעטיגקייט איז געווען געהענדעט נאר צו בעווירקליכען דאס אסימילירונגס-פראגראם, וועלכען זי האט נאך אנגעהויבען

ביים לעבען פון איהר פערשטארבענעם מאן, יהורם, און איהר זוהן אחזיהו. האבענדיג איצט די גאנצע מאכט אין איהרע הענד, האט זי מיט אונערמיעדליכער ענערגיע גענומען אויסווארצלען אין יהודה דעם פרומען טראדיציאנעלען גייסט פון די נביאים און איינפלאנצען דעם פרעכטען תאווה=גייסט פון די פיניצער. און אין דער צייט, ווען אין שומרון איז ערשט אונטער יהו'ס אנפיהרונג, פארגעקומען די פערניכטונג פון דעם בעל=קולט, האט עתליה אין דער היילינגער שטאדט ירושלים אויסגעבויעט א טעמפעל מיט פיעל מזבחות פאר די געצען פון פיניצע און איינגעפיהרט דארטען אן אפיציעלען, רעגולירען געצען=דיענסט אונטער דער השגחה פון דעם אבערפריסטער מתן און א גרויסע מהנה פון קלענערע בעדיענטע; צוזאמען מיט דעם האט זי מבטל געמאכט דעם גאטעס=דיענסט און דאס קרבנות=ברענגען אין בית=המקדש. די שרים, וועלכע דער נייער תאווה'דיגער קולט, איז, ווי ס'שיינט, שטארק געפעלען געווארען, האבען איינגעשטימט מיט דער הנהגה פון דער מלכה, צווישען פאלק זענען אבער געוועזן אזעלכע, וואס זיי האט געקרענקט פאר זייערע נאציאנאלער קולטור, פאר זייער נאציאנאלער אמונה; זיי האבען זיך פיינדליך פערהאלטען צו עתליה און געזוכט מיטלען, ווי צו בעפרייען דאס לאנד פון איהר געפעהרליכער ממשלה. אן דער שפיץ פון דער נאציאנאליסטישער פארטיי איז געשטאנען דער זעלביגער יהוידע הכהן, וועלכער האט בסוד געהאדעוועט און ערצויגען דעם איינציגען ווארצעל פון דוד'ס בוים, דעם קליינינקען יהואש, דעם זוהן פון אחזיהו.

זעקס יאהר האט די פרומע נאציאנאליסטישע פארטיי פארבערייטעט דעם פעררעט געגען דער מלכה, און ווען די פארטיי האט שוין געהאט צוגעצויגען אויף איהר זייט א גרויסען טייל פונ'ם פאלק, פונ'ם חיל און פון דער מלכה'ס לייבוועכטער, האט יהוידע אין א שבת'דיגען טאג פערופען די אנהענגערס אין בית=המקדש, וועלכען ער האט פון דרויסען ארומגערינגעלט מיט א געהיימען גרויסען וואך פון איבערגעגעבענע סאלדאטען, און דארטען האט ער פאר זיי ארויסגעפיהרט דעם פערבעהאלטענעם זיבעניאהריגען פרינץ יהואש'ן; דער כהן גדול האט איהם געזאלבט פאר א מלך און ארויפגעזעצט איהם די קרוין אויפ'ן קאפ; די פערזאמעלטע האבען צוגעשווארען דעם נייעם הערשער, און דאן האט יהוידע געהייסען שאלען מיט די טראמפייטען פון בית=המקדש און דאס פובליקום האט אויסגעשריען פיעל מאל: „זאל לעבען דער מלך!" עתליה, דערהערענדיג עפיס א טומעל פון בית=המקדש און נישט האבענדיג קיין שום חשד, איז אוועק אהין פון

איהר פאַלאַץ (בית־המלך), וואָס איז געווען זעהר נאָהענט. קומענדיג אין בית־המקדש האָט זי געזעהען דעם קליינעם פרינץ, ווי ער איז געשטאַנען אויף אַ קאָלאָנע מיט דעם קרוין אויפן קאָפּ און ווי דער פערזאַמעלטער עולם שפּיעלט פאַר איהם און בעגריסט איהם. זי האָט באַלד פערשטאַנען, אַז דאָ איז פאָרגעקומען אַ פעררעט, און זי האָט גענומען לויפען פון בית־המקדש, שרייענדיג „אַ בונט, אַ בונט"! יהודע הכהן האָט איהר אָבער געהייסען פערהאַלטען, און דער היל, וואָס האָט זיך געפונען אין בית־המקדש און איז געווען אין איין דעה מיט איהם, האָט איהר אָנגענומען און געוואָלט טוידטען אויף אָנאָרט. יהודע האָט אָבער נישט דערלאָזען, אַז גאָט'ס הויז זאָל בעשמוצט ווערען מיט מענשען־בלוט. דאַן האָט דער היל עתליה'ן אַרויסגעשלעפּט אין פאָדערהויז און דאָרט איהר געה'רג'עט. אַזוי איז פערניכטעט געוואָרען דאָס לעצטע גליעד פון איזבל'ס פאַמיליע, וועלכע האָט אַזוי פיעל אונגליקען געשאַפט אין ביידע מלוכות פון ישראל!

דער צד פון די אַריסטאָקראַטען און פון די שרים, וועלכע זענען געווען פון עתליה'ס אָנהענגער, האָבען געמוזט בעהאַלטען זייער צאָרן, ווען זיי האָבען זיך דערוואוסט, וואָס פאַר אַ מפּלה עס האָט בעגעגענט זייער מלכה; און דאָס פאָלק, ביי וועמען עס האָט נאָך נישט אויסגעלאָשען אין האַרצען די ליעבע צו די פריהערדיגע מענשענפריינדליכע און גאָטספאָרכטיגע מלכים, האָבען זיך שטאַרק דערפרעהט, ווען עס האָט זיך דערוואוסט, אַז עס איז געראַטעוועט געוואָרען די דינאַסטיע פון דוד המלך און אַז עס האָט זיך געפונען אַ געזעצליכער יורש אויף דעם טהראָן אין ירושלים אָנשטאָט דער בלוט־דורשטיגער איזבל־טאָכטער. יהודע האָט זיך אָבער נישט בעגנוגענט מיט דעם, וואָס דער טהראָן האָט זיך בעפרייט פון עתליה'ן; ער האָט געוואָלט, אַז אויך דאָס פאָלק זאָל זיך בעפרייען פון איהר שלעכטען מאָראַלישען איינפלוס. ער האָט דאַרום פון דאָסניי פערזאַמעלט דאָס פאָלק אין בית־המקדש אין דער אַנוועזענהייט פון דעם יונגען מלך, און האָט איהם בעשוואָרען אומצוקעהרען זיך צוריק מיט'ן גאַנצען האַרצען צו דעם אמת'ן נאַציאָנאַלען גאָט, צו יהוה, צו ווערען „פון דאָסניי אַ געטליך פאָלק"! בעגייסטערט פון דער שבועה איז דאָס פאָלק צוזאַמען מיט זיין פיהרער יהודע אַוועק צו דעם בעל־טעמפעל, צובראָכען דאָרטען די געצען־בילדער, צושמעטערט די מזבחות און אויסגעקוילעט די פריסטער (כהנים) מיט זייער הויפּט מאַן. מיט דעם אַקט האָט זיך פערענדיגט די אויסערליכע אַבריינינגונג אין ירושלים פון דעם פרעמדען געטער־קולט. דאַן האָט דאָס פאָלק זיך אומגעקעהרט צוריק אין בית־המקדש און בענייט דאָרטען דעם

גאָטעס־דיענסט מיט קרבנות און מיט געזאַנג, נאָכדעם ווי פאַר עתליה'ן איז דאָס שוין אַ לאַנגע צייט נישט פאָרגעקומען. נאָך די קרבנות זענען געקומען די שרי־הצבא און די איבעריגע מדינה־לייט און האָבען אַרויסגענומען דעם יונגען מלך, וועלכער איז דאַן נאָר אַ יאָהר זיבען אַלט געווען, פון בית־המקדש, און איהם אַוועקגעפיהרט אין בית־המלך און אַרויפגעזעצט אויפן טהראָן.

„דאָס גאַנצע לאַנד האָט זיך געפרעהט, די הויפטשטאָדט ירושלים האָט זיך פון דאָסניי בערוהיגט" נאָך די פיעל בלוטיגע שרעקען, וואָס זי האָט די לעצטע פופצעהן יאָהר איבערגעלעבט. עס האָט זיך געקאָנט דוכטען, אַז דאָס לעבען אין יהודה האָט זיך געקעהרט צוריק אויף זיין אַלטען היסטאָרישען וועג, וועלכער האָט איהם געזאָלט פיהרען צום גליק און עהרע!...

עלפטעס קאַפּיטעל.

(פון יואַש ביז אָחז. 880—724).

יואש (843—880) איז אַלט געווען אַ יאָהר זיבען, ווען ער איז געקרוינט געוואָרען פאַר אַ מלך. צוליעב זיין אונמינדיגקייט האָט דערווייל זיין פעטער און אפוטרופוס, דער כהן יהוידע, געפיהרט דאָס לאַנד. זיין טעטיגקייט אויף דעם געביט האָט זיך הויפטזעכליך אויסגעדריקט אין דער פאָרטגעזעצטער גייסטיגער רעסטאַוראַציע (צוריקשטעלונג). קודם כל האָט ער זיך גענומען פערריכטען דעם בית-המקדש, וועלכער איז פאַר די לעצטע יאָהרען זעהר פערנאַכלעסיגט געוואָרען. עתליה האָט זיך ערלויבט איהם אויפ'ן שענדליכסטען אַרט צו בערויבען: פיעל געלד און זילבער פון דעם, וואָס דאָרט האָט זיך געפונען, האָט זי אַרויסגענומען און דערפון איהרע געצען אויסגעגאָסען, די הייליגע כלים האָט זי אַוועקגענומען און צו איהרע קרבנות גענוצט, זאָגאַר גאַנצע פליטעס האָט זי פון גאָט'ס הויז אויסגעהאַקט און אין איהרע טעמפלען פערבויט. די דאָזיגע שאָדענס זענען אָבער גיך דערפילט געוואָרען. אין דעם נאָמען פון מלך האָט יהוידע אויפ'ן הויף פון בית-המקדש אַוועקגעשטעלט אַ פערמאַכטען קאַסטען מיט אַ לאָך אין מיטען און האָט אַרויסגעגעבען אַ פערזאָג צום פאָלק, אַז יעדער זאָל דאָרטען אַריינוואַרפען זיין נדבה אויף צו בענייען דעם בית-המקדש. דאָס פאָלק האָט מיט פרייד דעם פערזאָג ממלא געווען און גיך איז דער גרויסער קאַסטען פול געוואָרען מיט געלד, ביז עס האָט געקלעקט נישט נאָר דעם בית-המקדש צו פערריכטען, נאָר איהם זאָגאַר צו מאַכען שענער, ווי געווען. דעם אויסערליכען קולט פון יהוה האָט אויך יהוידע פעסטגעשטעלט, ווי אַמאָל: זיין גאַנצען לעבען האָבען די קרבנות נישט אויפגעהערט אין דעם געטליכען הויז. מיט דעם דאָזיגען ריטואַליזם האָט ער געמיינט צו ווירקען אויף די הערצער, זיי אומצוקעהרען צו זייער גאָט און צו זיינע געבאָטען.

פאַקטיש אָבער האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז עס איז לייכטער צו פערריכטען די לעכער אין בית-המקדש, ווי אויסצוואָרצלען אַ שלעכטען מאָראַלישען איינפלוס. כל זמן יהוידע האָט געלעבט און דער יונגער מלך האָט זיך אינגאַנצען איינגעפונען אונטער זיין אויפזיכט האָט זיך אין לאַנד אַלץ געפיהרט לויט דעם ווילען פון גאָט. באַלד אָבער, ווי דער כהן גדול איז געשטאָרבען, איז יהואש אונטערגעפאַלען אונטער דעם איינפלוס פון די שרים און די קצינים און דער מלך האָט געביטען זיינע בעציהונגען צו די אַלטע טראַדיציאָנעלע אידעאַלען. הגם יהוידע האָט די פיניציאַנישע געטער אויסגעראָטען פון ירושלים, איז אָבער דאָך נאָכדעם ביי דער אַריסטאָקראַטיע, וואָס זענען געווען נאָהענט צו עתליה׳ן, געבליבען איינגעבאַקען אין האַרצען די נייע פיניציאַנישע וועלט-אויפפאַסונג, וואָס דער געטער-קולט איז נאָר געווען איהר קאָנקרעטער אויסדרוק — דער אַזיאַטישער אוטיליטאַריזם, וועלכער לערנט דעם מענשען געפינען דעם ציעל פון זיין לעבען אין דער אונבעגרענעצטער בעפריעדיגונג פון זיינע שענדליכסטע תאוות, אין געגענטייל פון דעם יהודיזם, וואָס לערנט דעם מענשען נאָר גוטס טהון דעם צווייטען און ברעכען די תאוות אַלס ענדציעל פון לעבען. דער יונגער יהואש האָט נאָך יהוידע׳ס טוידט אָנגעהויבען אַרויסצוּווייזען זיינע סימפאַטיען צו די דאָזיגע פערדאָרבענע נייגונגען פון די שרים. ער האָט זאָגאַר נישט געשטערט די לעצטע אויפצושטעלען פון דאָסניי פערשידענע געצען אין ירושלים, אמת, נישט קיין פיניציאַנישע בעלים, מיט וועלכע מען האָט געקאָנט ווידער אויפברענגען דעם צאָרן פון פאָלק, וועלכעס האָט נאָך גוט געדענקט דאָס אונגליק, וואָס עתליה האָט אויפ׳ן לאַנד געבראַכט. די נביאים האָבען מזהיר געווען דעם מלך און די שרים, אַז מיט זייערע מעשים וועלען זיי נייע אונגליקען ברענגען אויף יהודה, נאָר קיינער האָט זיי נישט געהערט. דאַן האָט דער נביא זכריה, יהוידע הכהן׳ס זוהן, אין בית-המקדש פאַר דאָס גאַנצע פאָלק געשטראָפט דעם פערפיהרטען מלך:

„אַזוי האָט דער אַלמעכטיגער געזאָגט: וואָרום פערלאָזט איהר גאָט׳ס געבאָט? דאָס וועט אייך קיין גליק נישט ברענגען; דען פערלאָזט איהר גאָט, פערלאָזט גאָט אייך!" —

דאַן איז פאָרגעקומען אַזעלכעס, וואָס דאָס הייליגע לאַנד האָט נאָך נישט געזעהן: דער מלך האָט געטוידט דעם נביא, דעם זוהן פון דעם, וואָס האָט איהם אַליין זיין לעבען גערעטעט און צום טהראָן געבראַכט, אין רעכטען מיטען פון דעם בית-המקדש!

דער נביא האָט זאָגאַר זיין געקרוינטען רוצח קיין ווידערשטאַנד נישט בעוויזען; זיין לעצטעס וואָרט איז נאָר געווען: „זאָל גאָט צוזעהן און משפט'ען!"

דער דאָזיגער טהאַט פון מלך האָט אויפגערעגט דעם גאַנצען פאָלק, חייל דאָס איז געווען דער ערשטער צופאַל, אַז אַ מלך פון בית-דוד זאָל הרג'ענען אַ נביא דערפאַר, וואָס ער רעדט אין דעם נאָמען פון גאָט, און נאָך דערצו — אינ'ם הייליגען הויז פון גאָט!

אין דער אויסערליכער פּאָליטיק האָט זיך יהואש אַרויסגעוויזען אויך אַזוי אונגעראָטען, ווי אין דער אינערליכער. פאַר זיין צייט האָט חזאל, דער מלך פון ארם, געמאַכט אַ פלוצלונגען אָנפאַל אויף יהודה און האָט דאָרטען גרויסע חורבנות אָנגעמאַכט: יהואש האָט זיך פאַר זיין לאַנגיאָהריגען הערשען ווייניג געמיהט, צו פערפעסטיגען די קרעפטען פון דער מדינה, נאָך די גרויסע מפלות, וואָס זי האָט בעקומען פאַר די לעצטע יאָהרען, ווען אין יהודה האָבען געוועלטיגט זיין פאָטער, זיין זיידע און זיין באָבע. חזאל'ן איז גאַנץ לייכט אָנגעקומען אַריינצודרינגען אין לאַנד און צוצוקומען ביז דער הויפּטשטאָדט ירושלים. ער האָט איהר אָבער באַלד נישט איינגענומען. יהואש האָט איהם געמוזט געבען אַ סך אויסקויף-געלד מיט גאָלד און זילבער און נאָר דאַן האָט חזאל פערלאָזען יהודה. די אונצופרידענהייט מיט'ן מלך איז אַלץ געוואַקסען. דאָס פאָלק האָט זיך נאָך דער אונגליקליכער מלחמה מיט ארם נאָך מעהר איבערצייגט, ווי גערעכט עס איז געווען דער אונשולדיג געהרג'עטער נביא, און זיין פערגאָסענעס בלוט האָט אַלץ מעהר געשריען און געפאָדערט נקמה. ענדליך האָט זיך צוזאַמענגעשטעלט אַ פעררעט צווישען דעם מלך'ס נאָהענטסטע לייב-דינערס און זיי האָבען איהם געהרג'עט אויף זיין בעט, אויף דעם זיבען און דרייסיגסטען יאָהר פון זיין הערשען איבער'ן לאַנד (843).

די ממשלה פון יהואש'ס זוהן, אמציהו (815—843), האָט געשיינט צו זיין פון אָנפאַנגס עטוואָס גליקליכער. אמת ער האָט אויך זיינע הענד איינגעריכט אין בלוט: ער האָט נקמה גענומען פון די, וואָס האָבען זיין פאָטער ערמאָרדעט; דערפאַר אָבער שטעלט ער זיך אַלס זכות, וואָס ער האָט נאָר בעשטראָפט די, וואָס האָבען אַ גראָדען, אונמיטעלבאַרען אַנטייל גענומען אין דעם קעניג-מאָרד, נישט ריהרענדיג זייערע הויזגעזינדען, ווי דער מנהג איז געווען אין דער דעספּאָטישער אַזיען; דערביי ערקלערט ער זיין טהאַט מיט דעם געזעץ פון תורת משה: עס זאָלען עלטערן נישט געטוידט ווערען צוליעב דעם פערברעך פון זייערע קינדער און עס זאָלען

קיין קינדער נישט געטוידט ווערען צוליעב דעם פערברעך פון זייערע עלטערן". דאס בעווייזט, אז דער מלך איז שוין דאן מעהר אדער וועניגער בעקאנט געוועזען מיט דער תורה און האט זיך געמיהט זיינע שריט, ווי ווייט מעגליך אויסצוגלייכען מיט'ן געזעץ.

איבערהויפט האט אמציה זיך ענערגיש גענומען צו פערפעסטיגען דעם היל, וואס איז אזוי צורואינירט געווארען אין די לעצטע יאהרען. ער האט געלאזט צעהלען דאס פאלק און די יונגע לייט, וואס האבען זיך געפונען אין דער עלטער פון צוואנציג יאהר, האט ער צוגענומען צו זיך אין היל. אזוי האט ער בעקומען אנ'ארמעע פון ארום דריי הונדערט טויזענד מאן, וועלכע ער האט בעוואפענט לויט דער מעגליכקייט פון דער דאמאלסטיגער פערארעמטער מלוכה־קאסע. אמציה האט שוין דאן בעקלערט א גאנצען פלאן פון מלחמות, דורך וועלכע ער האט געוואלט אויפהויבען דעם כבוד פון זיין מדינה. דארום האט זיך אידם געדוכט, אז דער צאהל פון זיין היל איז נישט גענוגענד און ער האט געוואלט דינגען הונדערט טויזענד סאלדאטען צווישען אפרים; ער האט שוין זאגאר געהאט איינגעצאהלט דער גערונגענער ארמעע פאראויס הונדערט לאבענס (ככרים) זילבער. נאר די נביאים, וואס האבען שטענדיג געשטרעבט צו פערהיטען יעדען מעגליכען פרעמדען איינפלוס אויף זייער פאלק, האבען נישט איינגעשטימט דערצו, אז א פרעמדער עלעמענט זאל אריינדרינגען אין די רייהען פון דער נאציאנאלער מיליציע, בפרט נאך געצענדיענער, — ווי די עשרת־השבטים זענען דאן געוועזען. און די נביאים האבען געשיקט איינעם פון זייערע אנהענגער צו זאגען דעם מלך: „זאלען ביי דיר נישט זיין די חילות פון ישראל, ווייל גאט איז נישטא צווישען ישראל, אין דער מלוכה פון אפרים. געה דו אליין מיט איינענע קרעפטען און שטארק זיך אין דער מלחמה; וועט אבער גאט וועלען דיר ווארפען פאר'ן פיינד, דאן וועט נישט העלפען דער פערגרעסערטער היל, דען אין דעם ווילען פון יהוה איז די מאכט צו העלפען און מאכען פאלען". האט אמציה געזאגט צו דעם געטליכען מאן: „און וואס וועט זיין מיט די הונדערט ככרים, וואס איך האב שוין די מהנה פון ישראל איינגעצאהלט?" האט אידם דער געטליכער מאן געענטפערט: „גאט קאן דיר בעצאהלען פיעל מעהר דערפון!" — דאן האט אמציה געפאלגט דעם נביא און פונאנדערגעלאזען דעם געדונגענעם היל.

נאך די אויסבעסערונגען און פערגרעסערונגען אין דער ארמעע איז אמציה אוועק מלחמה האלטען מיט אדום, וועלכע האט זיך נאך פאר זיין

עלטער-זיידען יהורם אָבגעריסען פון יהודה. אין די עטליכע צעהנליג יאָהר, וואָס אדום איז זעלבסטשטענדיג געוואָרען האָט זי זיך בעוויזען גוט צו פערשטאַרקען פון אַנ'אויסערליכען אָנפאַל; די הויפטשטאָט פון לאַנד איז געוואָרען סלע אויף אַ בערגיגען אָרט, וואָס איז געווען בעשיצט דורך נאַטירליכע פעסטונגען פון פעלזן-שטיינער; דערצו זאָל אדום אויך האָבען געשטאַנען אין אַ שטענדיגען פאָליטישען פערבאַנד מיט איהרע שכנים די עמונים און די מואבים, און אין די לעצטע יאָהרען, ווען יהודה איז געווען זעהר אָבגעשוואַכט צוליב די אינערליכע און אויסער-ליכע בעדינגונגען, איז איר אויסגעקומען פיל צרות צו ליידען פון איהר אַמאָליגער אונטערוואָרפענער שכנה אדום, וועלכע פלעגט מאַכען אָפטע אָנפאַלען אויף די גרענעצען פון יהודה און, אין דער צייט פון אַ מלחמה—צושטעהן צום שונא. די נביאים האָבען דערום זעהר הערצליך בעגריסט די אונטערנעמונג פון אמציה. דער נביא עובדיה האָט פאָראויס געזאָגט, אַז אמציה וועט אָבהאַלטען אַ גלענצענדען נצחון איבער אדום, און ער האָט דאָס ערקלערט אַלס אַ שטראָף פון גאָט דערפאַר, וואָס אדום האָט זיך מיט אכזריות פערהאַלטען צום געטליכן פאָלק.

„...אַ בשורה איז אונז אָנגעזאָגט געוואָרען פון גאָט און אַ שליח איז צו די פעלקער פונאַנדערגעשיקט געוואָרען: שטיצהט אויף, לאָמיר געהן אויף איהר (אויף אדום) מלחמה צו האַלטען! (גאָט זאָגט:) צווישען אַלע פעלקער האָב איך דיר דאָס קלענסטע געמאַכט, אומעטום ביסטו פערהאַסט—און דיך האָט דיין מוטוויליגקייט איינגערעדט: דער, וואָס רוהט צווישען די שפיציגע פעלזען, וואָס זיצט אויף די הויכע בערג, יענער דענקט אין זיין האַרץ: „ווער וועט מיר אויף דער ערד אַראָבנידערען קאָנען?!” גאָט זאָגט: אויב דו וועסט זאָגאַר ווי אַנ'אָדלער זיך ערהויבען און אויב דו וועסט זאָגאַר צווישען די שטערען דיין נעסט בויען, וועל איך דיר אַזש פון דאָרטען אַראָפּשליידערען... פאַר דעם צער פון דיין ברודער יעקב, וועט דיר שאַנד באַגעגענען, וועסטו אויף אייביג פער-לוירען ווערען. פאַר דעם טאָג, וואָס דו ביזט פון אַנטקעגען געשטאַנען, ווען פרעמדע האָבען זיין חיל געפאַנגען, און ווען די פרעמדע האָבען אין זיינע טויערען אַריינגעדרונגען און אויף ירושלים האָבן זיי גורל געוואָרפען (איהר צווישען זיך צו צוטהיילען) ביסטו אויך געווען איינער פון זיי. ווייל דו האָסט נישט געדאַרפט צוזעהן, ווען דיין ברודער איז פערקויפט געוואָרען, ווייל דו האָסט זיך נישט געדאַרפט פרעהען ווען די בני-יהודה זענען פערלוירען געגאַנגען... ווייל דו האָסט נישט גע-

דאַרפט קומען אין טויער פון מיין פאָלק אין דעם טאָג, ווען זיין אונ־גליק האָט אויסגעבראָכען... ווייל דו האָסט נישט געדאַרפט שטעהן אויפן שיידע־וועג צו פערטיליגען זיינע אַנטלאָפענע, ווייל דו האָסט נישט געדאַרפט אַרויסגעבען זיינע איבערגעבליבענע!...״

גרויס איז ווירקליך געווען דער נצחון פון אמציהן אין אדום, און ווי גרויס דער פאָלקס־צאָרן געגען איר איז געווען, אַזוי גרויס איז געווען די אכזריות פון דער נקמה. די שטאָט סלע איז איינגענומען געוואָרען און בעהעפט געוואָרען צו יהודה און פון די אין געפענגעניש געמומענע זענען ביז צעהן טויזענד מאַן מיט אַ שענדליכען טויט גע־הרג׳עט געוואָרען. אדום האָט נאָכהער, אמת, ווייטער עקזיסטירט אַלס זעלבסטשטענדיק פאָלק, נאָר דאָך איז איהר מפלה געווען גרויס. איינער פון די פּאָעטען אין יהודה האָט די מפלה געזונגען מיט פאָלגענדע ווערטער:

„ווער קומט עס אָן פון אדום, מיט פערשמוצטע קליידער — פון בצרה?-דער, וואָס זיין קליידונג איז שטענדיג בעשיינט, וואָס קלעטערט מיט זיין גרויסער מעכטיגקייט...-וואָרום איז דיין איינהילונג רויט און וואָרום זענען דיינע קליידער אַזוי, ווי דו וואָלסט אין קעלטער געטראָ־טען?-אַ ווייַנשטאָק האָב איך אַליין צוטראָטען, קיין פאָלק איז פאַר מיר נישט געשטאַנען, האָב איך זיי געטראָטען אין מיין כעס, האָב איך זיי צודריקט אין מיין צאָרן, און זייער בלוט האָט אויף מיינע קליידער גע־שפריצט און מיין גאַנצע איינהילונג האָב איך בעשמוצט. ווייל עס איז ערשיענען דער טאָג פון נקמה אין מיין האַרץ און דאָס יאָהר פון מיין ערלעזונג איז געקומען. איך האָב זיך אומגעקוקט, אַז קיינער העלפט מיר נישט, איך האָב זיך פערוואונדערט, וואָס קיינער שט־צט מיר נישט— האָט מיר מיין אָרעם געהאָלפען, האָט מיר מיין צאָרן געשטיצט...״

דער נצחון, וואָס אמציה האָט אָבגעהאַלטען איבער אדום, האָט אָנ־געפילט זיין האַרץ מיט שטאָלץ, זיין קאָפּ איז איהם בערוישט געוואָרען, און ער האָט גאָר פערלוירען דעם ווירקליכען רעכענונג פון זיינע קרעפ־טען. דאַן איז איהם אויפ׳ן זינען געקומען אַרויסצוטרעטען מיט אַ מלחמה געגען ישראל, וועלכער האָט פאַר זיין מלך יואש שוין אָנגעהויבען גרויס אויסוואַקסען, האָט שוין געבילדעט אַ שטאַרקע מלוכה און איז אין דער ווירקליכקייט געווען שוין פיעל מעכטיגער פאַר יהודה. די נאָהענטסטע סבה, וואָס האָט די מלחמה אַרויסגערופען, זאָל זיין פאָלגענדע: ווען דער מלך אמציה האָט פלוצלונג געשיקט צוריק דעם געדונגענעם חיל פון שומרון, האָט דאָס איהם, דעם חיל, זעהר בעליידיגט, דאַרום האָט ער, צוריק־

קעהרענדיג זיך אַהיים, נוקם געוועזן פאַר דער בעליידיגונג אָן די גרענעץ־שטעדט פון יהודה, ווען אמציה אַליין איז געוועזן פערנומען מיט דער מלחמה אין אדום. דער מלך פון ירושלים האָט, ווי ס׳שיינט, געפאָדערט אַ בעפריעדיגונג און האָט זיך גענומען צום שווערד. די גרידער־מלחמה האָט זיך אָבער געענדיגט זעהר טרויעריג פאַר יהודה. יהואש דער מלך פון ישראל האָט צושלאָגען די רייהען פון אמציה׳ס חיל אויפ׳ן קריעגס־פלאַץ ביי בית־שמש און האָט איהם געצוואונגען צו ענטלויפען. דער מלך פון יהודה אַליין איז אַריינגעפאַלען אין געפענגעניש ביי יהואש׳ן; דאַן איז דער פיינד געגאַנגען ווייטער, טיעפער אין לאַנד און איז צוגעקומען ביז צו דער הויפטשטאָדט ירושלים; דאָרטען האָט ער אויפגעבראָכען די וואַנט, וואָס אַרום שטאָדט און איז אַריינגעדרונגען אינעווייניג, אָנמאַכענדיג אַסך חורבנות און צונעהמענדיג פיעל גאָלד און זילבער פון אוצר המלוכה און פיעל טייערע כלים פון בית־המקדש; אמציהו׳ן האָט יהואש אָבער נאָכדעם געלאָזט זיצען ווייטער אויף זיין טראָן; ער האָט נאָר גענומען גאַראַנטיעס,— קינדער פון די גרויסע מלוכה־לייט—אַז די ווענט פון ירושלים זאָלען זיך ביז אַ געוויסער צייט נישט אָבבויען און אַז יהודה זאָל ביז אַ געוויסער צייט נישט וואַגען שומרון צו בעאונרוהיגען.

אַזוי האָט אמציהו אונגליקליך געענדיגט זיין ממשלה, וועלכע ער, ווי ס׳האָט זיך געדוכט, האָט אַזוי גלענצענד אָנגעהויבען. נאָך דער מלחמה מיט יהואש׳ן האָט נאָך אמציה געוועלטיגט איבער׳ן לאַנד אַ יאָהר פופצעהן, נאָר די אונצופריעדענהייט פון פאָלק מיט דעם, וועלכער האָט מיט די איי־גענע הענד אַזוי אונזיניג איבערגעפיהרט זיין אויפבליהונג, איז אַלץ גע־וואַקסען. ענדליך הויבט זיך אויף געגען איהם אַ בונט, און אמציהו לויפט זיך בעהאַלטען קיין לכיש (פלשתים); די פעררעטער האָבען איהם נאָכ־געיאָגט, געכאַפּט אויפ׳ן וועג און איהם דאָרטען געטוידט, אויפ׳ן 29־טען יאָהר פון צייט ער איז אויפ׳ן טראָן אַרויף (815).

נאָך אמציהו׳ס טויט זענען אויף יהודה נאָך פיעל ערגערע צייטען געקומען. דער געזעצליכער יורש פון דער מלוכה עוזיהו אָדער עזריהו, דער זוהן פון אמציהו, איז נאָך זיין פאָטערס טויט אַ יונג קינד געוועזן, בסך הכל אַ יאָהר זעכצעהן אַלט; מיט דעם לאַנד האָבען דארום אָנגעפיהרט די שרים און די איינפלוסרייכע אַריסטאָקראַטען, וועלכע זענען נאָענט געוועזן צום הויף; די דאָזיגע ממשלה פון צענדליגער שרים, האָט, ווי יעדער אָלי־גאַרכישע ממשלה בכלל, זיך נאָר געמיט אויסצונוצען די מאַכט פאַר זייער אייגענע טובה און פאַר דער טובה פון זייער קלאַס; דער חיל איז

געווען קליין און שוואך, דאס לאנד איז געווען שוצלאז; דערווייל איז אבער יהודה געווען דורכאויס ארומגערינגעלט מיט פיינד, וואס האבען איהם געוואלט איינשלינגען. די ערשטע האבען זיך די אדומים בענוצט מיט דער הילפלאזיגקייט און אבגעשוואכקייט פון זייער שכנה. זיי האבען פון דאסניי גענומען מאכען אנפאלען אויף די יהודה'שע גרענעצען, אפרעכענענדיג זיך פאר דער מפלה אין אמציהו'ס צייטען; זיי האבען געראבירט, געטוידט, געהאפט אין געפענגעניש. די פלשתים, די מצרים, זאגאר די פעניצער, די אמאליגע גוטע פריינד פון יהודה, זענען אויך נישט אבגעשטאנען פון קאמפאניע און האבען פערהאפט שטעדט און געגענדען פון דער אונגליקליכע מלוכה; א טייל פון דער בעפעלקערונג האבען זיי אויסגעהרג'עט און א טייל האבען זיי פערקויפט פאר קנעכט אין גריכענלאנד און אין די איבעריגע וויטע לענדער און אינזלען.

צו די אויסערליכע אונגליקען, וואס האבען זיך פאר יענער צייט געשאטען אויף דער דערשלאגענער יהודה, איז נאך צוגעקומען אויך אנאינערליכע. עס זענען אויס'ן לאנד אנגעקומען אונגעהויערע היצען און טריקענישען צוזאמען מיט א שרעקליכען היישעריג, וואס האט אויפגעפרעסען אלע תבואות אויף די פעלדער, אלע פרוכט אויף די בוימער און אלע גראזען פון די לאנקעס; צוליעב דעם האט זיך אין לאנד אנגעהויבען א גרויסער הונגער. ס'האט זיך געדוכט, אז די נאטור אליין איז געקומען פערענדיגען דאס, וואס עס האבען נישט געקאנט פערענדיגען די אונאויפהערליכע אנפאלען פון די ארומיגע פעלקער. דער נביא יואל בן פתואל, וועלכער האט געלעבט אין יענער צייט, שילדערט מיט פאלגענדע ווערטער דעם אנפאל פון היישעריג:

„בלאזט שופר אין ציון, שאלט אויף דעם הייליגען בארג, זאלען אויפציטערען אלע איינוואהנער פון לאנד, ווייל עס קומט אן א טאג פון גאט, ער איז שוין נאהענט — א טאג א פינסטערער און א שווארצער, א טאג א וואלקענדיגער און א נעבעלדיגער. אזוי ווי דער מארגענשטערען, האט זיך אויף די שפיץ-בערג אויסגעשפרייט א גרויס, מעכטיג פאלק, וואס אזא איז נאך נישט געווען, צייט עס שטעהט די וועלט, און אזא וועט מעהר נישט זיין, צייט עס וועט שטעהן די וועלט. פאראויס פאר איהם ברענט דער פייער, הינטער איהם פלאקערט דער פלאם; ווי א גן-עדן איז דאס לאנד פאר איהם געווען און ווי א וויסטער מדבר וועט עס נאך איהם זיין — קיין געדעכעניש וועט נישט בלייבען! ווי די פערד זעהען זיי אויס און ווי די רייטער אזוי לויפען זיי. ווי דער רעש פון די רייטוועגען, וואס שפרינגען איבער די

שפּיציגע בּערג, ווי דאָס זשומען פון דעם פייער, ווען ער פּרעסט אויף דעם שטרוי, אַזוי טומעלט דאָס מעכטיגע קריעגס-בּערייטע פאָלק. לענדערע ציטערען פאַר איהם; שוואַרץ ווערען די געזיכטער, ווי דער געבּרענטער קעסעל. ווי די העלדען פליהען זיי, ווי קריעגס-לייט קלעטערען זיי אויפ'ן שטאָדט-מויער; יעדער פון זיי געהט זיך זיין וועג, און זיי פערבּלאָנדזשען נישט קיינמאָל. און איינער דעם צווייטען דריקט נישט, יעדער איינער האָט זיך זיין שטעג און אַז זיי טרעפט דער שווערד, מאַכט ער זיי קיין וואונד נישט. עס רוישט אין שטאָדט, אין די מויערען דרינגען זיי אַריין, אויף די הייזער קלעטערען זיי, דורך די פענסטער רייסען זיי זיך דורך, ווי גנבים. די ערד ציטערט פאַר זיי, די הימלען שטורעמען; די זון האָט זיך בּעהאַלטען, די לבנה איז פערפינסטערט געוואָרען, די שטערען האָבען זייער שיין פערלוירען. גאָט אַליין פיהרט אָן זיין היל, גרויס איז זיין מחנה, מעכטיג זענען זיינע דיענסטפערטיגע. גרויס איז דער טאָג פון גאָט און שרעקליך איז ער, ווער קאָן איהם פערטראָגען?!..."

דער נביא יואל גלויבּט געוועהנליך, אַז די דאָזיגע אָנשיקעניש איז נישט קיין אומזיסטע. דאָס שטראָפט גאָט זיין פאָלק, ווייל עס איז זינדיג, און דער נביא רופט צו תשובה:

„בּלאָזט שופר אין ציון, פייניגט אייערע הערצער, רופט צונויף אַ פערזאַמלונג. פערזאַמעלט דאָס פאָלק, רופט אויף די אַלטע לייט, קלויבּט אויף די יונגע קינדער, זאָל דער חתן פערלאָזען זיין צימער און די כלה — איהר חופה. צווישען מזבח און דעם אולם זאָלען וויינען די כהנים, וואָס דיענען פאַר גאָט און זאָלען זיי בּעטען: „ערבּאַרם דיך, גאָט, אויף דיין פאָלק און דיין נחלה זאָלסטו נישט מאַכען צו שאַנד פאַר אַ שפּריכוואָרט בּיי די פעלקער; וואָרום זאָלען די פעלקער זאָגען: „וואו איז זייער אַלמעכטיגער?!..." — און גאָט וועט פערדריסען פאַר זיין לאַנד און ער וועט זיך ערבּאַרמען איבּער זיין פאָלק. און ער וועט ענטפערן זיין פאָלק און וועט איהם אַזוי זאָגען: איך שיק אייך קאָרן, וויין און איילבּערטען, בּיז צו זאַט וועט אייך גענוג זיין און מעהר וועל איך אייך צו שאַנד נישט מאַכען צווישען די פעלקער... שרעק דיך נישט, ערד, פרעה דיך און לאַך, דען גרויס זענען די מעשים פון גאָט. שרעקט אייך נישט, פעלד-בהמות, דען דער טרוקענער מדבּר האָט זיך בּעדעקט מיט גראָז, דען דער בּוים האָט געבּראַכט זיין פרוכט; די פייג און דער וויינשטאָק האָבען געבּראַכט זייערע זאַפטען. פרעהט אייך, קינדער פון ציון, פרעדט אייך מיט יהוה אייער גאָט, דען ער האָט אייך מיט רעגען בּעגנעדיגט... און

פול וועלען ווערען די שייערען מיט תבואה, און ס'וועלען די קעלטערען דוישען מיט וויין און מיט בוימאייל. איך וועל אייך בעצאהלען פאר די יאהרען, וואס עס האט אויפגעפרעסען דער היישעריג — מיין גרויסער חיל, וואס איך האב אויף אייך געשיקט. און איהר וועט אייך שפייזען און איהר וועט זאט זיין און איהר וועט לויבען אייער אלמעכטיגען גאט יהוה, וואס האט מיט אייך וואונדער געטהון — און מיין פאלק וועט זיך מעהר שוין נישט דארפען שעמען. און איהר וועט וויסען, אז איך בין צווישען מיין פאלק און אז איך, יהוה, בין אייער גאט — און מיין פאלק וועט זיך מעהר שוין נישט דארפען שעמען.

אין דער בעגייסטערונג פון דער נבואה רעדט יואל אויך וועגען די ליידען, וואס יהודה איז אויסגעשטאנען פון די פיינדליכע פעלקער און ער איז מבשר, אז עס איז שוין נאהענט דער טאג פון נקמה. „אלץ — זאגט גאט מיט דעם מויל פון דעם נביא — וועל איך שיינקען, זייער פערגאסענעם בלוט אבער וועל איך קיינמאל נישט שיינקען!" אויף די ערדציטערניש, וואס האט אין יענער צייט אויפגעטרייסעלט דער גאנצער פארערשטער אזיען, אנגעמאכט פיעל חורבנות, אוועקגעטראגען פיעל קרבנות און, ווי ס'האט אויסגעזעהען, נאר יהודה אויסגעמיטען, — ווייזט אן דער נביא, ווי אויף א שטראף פון גאט פאר דער אכזריות'דיגער בעהאנדלונג פון די אזיען־פעלקער בנוגע צו יהודה. נאכהער געהט איבער דער נביא צו דער נאהענטער אויפבליהונג און אויפלעבונג פון זיין פאלק:

„אין יענע טעג און אין יענער צייט וועל איך אומקעהרען די געפאנגענע פון יהודה און ירושלים. און איך וועל צונויפזאמלען אלע פעלקער... און איך וועל זיי משפט'ען פאר מיין פאלק און פאר מיין נחלה, דערפאר, וואס זיי האבען איהם צווייעט און דאס לאנד צוריסען. אויף מיין פאלק האבען זיי גורל געווארפען, פאר א זונה האבען זיי זייגע יונגלעך פערקויפט און פאר וויין האבען זיי זייגע מיידלעך פערקויפט... און איהר אויך, צור און צידון און די געגענדען פון פלשתים — דאס בעצאהלט איהר מיר אזוי? אויב דאס איז אייער צאהלונג, וועל איך איהם גיך צוריקקעהרען אויף אייערע קעפ. דערפאר, וואס איהר האט מיין גאלד און מיין זילבער בעראובט און מיינע טייערסטע ווערטזאכען האט איהר אין אייערע פאלאצען געבראכט; דערפאר, וואס איהר האט די קינדער פון יהודה און ירושלים פערקויפט צו די גריכען אין ווייטע לענדער... וועל איך זיי צוריקברייגגען פון די ערטער, וואו איהר האט זיי פערקויפט, און איך וועל אייערע טהאטען אויף אייערע קעפ צוריקווארפען: און איך וועל איבערגעבען

אייערע זיהן און אייערע טעכטער אין די הענד פון יהודה און זיי וועלען זיי פערקויפען צו פענגער'ס אין ווייטע לענדער. —

די נחמות פון דעם געטליכען נביא יואל בן פתואל זענען אין דער אמת'ן גיך פערווירקליכט געוואָרען, ווי נאָר דער בעגאַבטער עוזיהו איז אויסגעוואַקסען און האָט אַריינגענומען אין זיינע הענד די הנהגה פון לאַנד.

די דויערהאַפטיגע ממשלה פון עוזיהו (755—705) האָט זיך אין יהודה אויסגעצייכענט מיט אויסערליכען גלאַנץ און אינערליכען וואוילשטאַנד. דער נייער מלך האָט גיך אויסגעהיילט די וואונדען, וועלכע די מלוכה האָט בעקומען פאַר די פריהערדיגע צוויי הערשער, וועלכע זענען דערהרג'עט געוואָרען. צו בעשיצען דאָס לאַנד פון פיינדליכע אָנפאַלען האָט דער מלך פערגרעסערט זיין חיל און אויסגעבויעט נייע פעסטונגען אויף די גרענעצען פון דער מלוכה. ווייטער האָט ער צורעכטגעמאַכט דעם מויער אַרום ירושלים, וועלכער איז צוריסען געוואָרען אין דער פאָריגער מלחמה מיט ישראל. ער האָט דאָרטען אויפגעשטעלט גרויסע טורעמס, אויף וועלכע עס האָבען זיך איינגעפונען שליידער-מאַשינעס אויף צו וואַרפען אויפ'ן שונא פיילען און שטיינער. די יהודה'שע קריעגס-לייט זענען בעזאָרגט געוואָרען מיט נייע פאַנצירען, מיט נייע שיס-בויגענס און שפּיזען. עס איז פערגרעסערט געוואָרען די צאָהל פון די קריעגס-וועגען און פערד זענען אין אַ גרויסער מענגע געבראַכט געוואָרען פאַר'ן חיל. אָפּפרישענדיג אויף אַזאַ אופן זיינע קריעגס-קרעפטען און קריעגס-מיטלען, האָט עוזיהו זיך געווענדעט געגען זיינע אויסערליכע פיינד. ער האָט פון דאָסניי רוהיג געמאַכט די אדומים און ווידער אָבגענומען ביי זיי דעם האַפען עולת, ביים אויסגוס פון רויטען ים. דאָס האָט געגעבען יהודה די מעגליכקייט פון דאָסניי צו פיהרען דעם האַנדעל ביי די ברעגען פון ערב (אַראַביע) און הודו (אינדיען), אַזוי ווי אין די צייטען פון מלך יהושפט. נאָכהער האָט ער זיך אָבגערעכענט מיט די פלשתים און די איבעריגע פיינדליכע שכנים, וואָס האָבען די לעצטע יאָהרען אַזוי פיעל חורבנות געמאַכט אין זיין פאָטערלאַנד. ביי די ערשטע האָט ער אָבגענומען פיעל שטעדט, צווישען וועלכע ס'איז געווען אויך די בעריהמטע אשדוד. די איבעריקע קלענערע שכנישע מלוכות, ווי עמון צ. ב. ש., האָבען אַליין עוזיה'ן אויסגעדריקט זייער אונטערטעניגקייט און האָבען איהם יעהרליכע מתנות געשיקט. דער מלך האָט זיך אויך געמיהט אויפצוהויבען די עקאָנאָמישע לאַגע אין לאַנד. אויסער דעם, וואָס ער האָט בעגייט דעם ים-האַנדעל דערמיט, וואָס ער האָט עולת ביי אדום אָבגענומען, האָט ער בעזונדער געשטיצט די ערד-

ארבייט. ער האט אין לאנד פיעל נייע ברונענ'ס געגראבען און פיעל קאנאלען דורכגעפיהרט צו בעזארגען די פעלדער מיט וואסער. ער אליין האט געהאט פיעל ערד, וועלכע ער האט זארגזאם בעארבייט. אלס א טייל פון דער לאנדווירטשאפט האט ער אויך אויפגעהויבען דאס האדעווען פון בהמות. תבואה, וויין און בהמות זענען אין יהודה פאר עוזיה'ס צייטען געווען די הויפטגעגענשטאנדען פון דעם אויסערליכען האנדעל, וועלכער האט אין לאנד אריינגעבראכט פיעל גאלד און זילבער פון די ארומיגע רייכע לענדער, ווי פיניציע און מצרים. יהודה האט זיך אלזא פאר עוזיה'ס צייטען פון דאסניי אויפגעהויבען צו יענער גלענצענדער שטופע פון פאליטישער מאכט און עקאנאמישען וואוילשטאנד, אויף וועלכער זי איז געשטאנען אין די גליקליכע צייטען פון שלמה און יהושפט.

אין גייסטיגער הינזיכט איז עוזיהו פאר זיך אין אנהויב געווען א שטארקער אנהענגער פון דער פרומער פארטיי. ער האט זיך געפונען אונטער דעם איינפלוס פונ'ם נביא זכריה (דער ערשטער) און כל זמן דער לעצטער האט געלעבט, האט עוזיהו פערזענליך זיך פעסט געהאלטען ביי דעם וועג פון די „געטליכע לייט". ער האט אבער א קליינע ווירקונג געהאט אויף דער מאראלישער ערציהונג פון פאלק אין זיין צייט. דער מלך איז געווען זעהר פערנומען מיט דער פערפעסטיגונג פונ'ם חיל, מיט די פערשיעדענע מלחמות, מיט דער אויסבעסערונג פון דער מלוכה־ווירטשאפט אזוי, אז די אינערליכע הנהגה אין לאנד איז פאקטיש, ווי אין דער צייט פון זיין אונמינדיגקייט, געבליבען אין די הענד פון די שרים און די קצינים (אריסטאקראטען), וועלכע זענען אלץ מעהר איינגענוצט געווארען, וואס מעהר דאס לאנד איז רייכער געווארען. וואס מעהר גאלד אין לאנד איז אנגעקומען, אלץ מעהר האט זיך ביי די מעכטיגע ספערען דער אפעטיט פונאנדערגעפלאקערט און אזוי ווי אין שומרון אין דער זעלביגער עפאכע, אזוי אויך אין ירושלים האבען די שרים פאר קיינע מיטלען זיך נישט אפגעשטעלט, כדי זייער געלדגייץ צו בעפריעדיגען; ביי זיי איז קיין אנדער גאט נישט געווען אויסער דאס געלד און קיין אנדער ציעל נישט געווען אויסער תענוגים. צוזאמען מיט דער דאזיגער עשירות איז אין יהודה אויך, אזוי ווי אפרים, אריינגעדרונגען די תאוה צו לוקסוס אין עסען, אין טרינקען, אין קליידען זיך. די בעדערפענישען זענען געוואקסען גיכער פאר די מיטלען—דאן האט מען געמוזט זיך בענוצען מיט שוחד, בעטרוג, גנבה, גזילה און נאך אזעלכעס. פון דעם דאזיגען ווילקיה האבען, פערשטעהט זיך, דא, אין יהודה, אויך איבערהויפט גע־

ליטען די שוואַכע, שוצלאָזע און אָרעמע קלאַסען. די שרים אין יהודה האָבען זיך אויך געפיהלט נישט בעקוועם מיט יהוה ביי זייער מאָראַלישער גידעריגקייט און האָבען דאַרום אויך אַזוי ווי זייערע אַיינפערשטענדיגע אין אפרים, גענומען — לכל הפחות, יעדערער פאַר זיך — איינפיהרען דאָס געצענדיענערײַ. ביי דעם נייעם קולטוס האָט זיך געקאָנט גאַניץ לייכט פערברייטערען אין לאַנד די ציניש-אוטיליטאַריסטישע לעבענס-פאָרמעל: „פרייד און לוסטיגקייט, טוידטען רינדער און קוילען שעפסען, עסען פלייש זגון טרינקען וויין, עסען, טרינקען און מאָרגען—שטאַרבען!“... אין געגענזאַץ פון שומרון, איז אין ירושלים דאָס געצענדיענעריי געווען דערווייל נאָר אַ פריוואַט-זאַך; די אָפיציעלע ממשלה האָט זיך נאָך געהאַלטען ביים טראַדיציאָנעלען קולט פון יהוה און געשטיצט דעם אינסטיטוט פון קרבנות; דערמיט אָבער האָט זיך בעגרענעצט איהר זאָרג פאַר דעם וואוקס פון דער נאַציאָנאַלער גייסטיגער קולטור... ענדליך איז אָבער פאָרגעקומען אַזאַ געשיכטע, וואָס האָט אַרויסגערופען אַ געוויסע פיינדשאַפט זאָגאַר צווישען דער אָפיציעלער ממשלה און די טרייע טרעגער פון די אַלטע טראַדיציעס.

די מאַכט פונ'ם מלך אין פאַלעסטינאַ איז שטענדיג געווען אַ בעגרענעצטע — ער איז נאָר געווען דער אָנפיהרער אין מלחמה און דער העכסטער שופט; זיין געזעצגעבערישעס רעכט איז אָבער שטענדיג געווען בעשרענקט מיט די מסורות און מנהגים און חוקים, וועלכע זענען איבערגעגאַנגען פון דור צו דור פון משה'ן ביז די נביאים; ווייטער האָט מיט'ן מלך צוזאַמען עקזיסטירט אין לאַנד דער כהן גדול, פון די בני אהרן, וועלכער האָט געבילדעט די העכסטע גייסטליכע מאַכט. עזריהו האָט זיך אָבער געפיהלט זעהר שטאַרק נאָך די גרויסע פערדיענסטען זיינע פאַר זיין פאָלק — און אפשר האָט ער אויך געשטרעבט צו פערפעסטיגען די צענטראַליזאַציע פון דער מלוכה, — און איהם האָט זיך דורכאויס געוואָלט פעראייניגען אין זיין אייגענער פערזאָן אי די מאַכט פון דעם מלך, אי דאָס רעכט פונ'ם כהן גדול. דער דאָזיגער פערלאַנג איז אָבער איערקענט געוואָרען אַלס אַ ווידערשפרוך צו די אַלטע טראַדיציעס פון פאָלק; איבערהויפט האָבען געגען דעם געקעמפפט די כהנים, וועלכע האָבען געקוקט אויף דער כהונה, ווי אויף זייערע אַ פריווילעגיע פון דורות; די נביאים ווייטער, האָבען דאָך געוויס נישט געקאָנט מסכים זיין, אַז די בעדייטונג פון מלך זאָל אַזוי אונענדליך אויסוואַקסען: זיי האָבען דאָך נאָך אין די אַלטע צייטען געקעמפפט זאָגאַר געגען די דערמאָהנטע בעשרענקטע פריווילעגיעס פונ'ם הערשער! — דער צוזאַמעןשטויס צווישען מלך און צווישען די כהנים איז גלייך פערוואַנדעלט געוואָרען

אין א ענטשלאסענעם קאמפף: דער מלך איז געקומען אין בית-המקדש און האט געוואלט מקטיר זיין קטורת אויפ'ן מזבח. דאן איז צוגעטראטען צו איהם עזריהו דער כהן גדול מיט נאך כהנים ביז א מאן אכטציג, און האבען איהם ערקלערט, אז ער בעגעהט מוטוויליג א פערברעך געגען גאט, ווייל נאר די בני אהרן זענען פון גאט געהייליגט איהם אין זיין בית-המקדש צו דינען. דער מלך איז בייז געווארען, נאר ער האט פארטגעזעצט די ארבייט פון מקטיר זיין קטורת. פלוצלונג האט איהם א צרעת אויסגעשפראצט אויפ'ן שטערען אין דער אנוועזענהייט פון אלע פערזאמעלטע; דאן האט דער מלך פערלאזען גאט'ס הויז. נאר דאס צרעת האט זיך פון איהם נישט אבגעטהון און האט בעדעקט זיין גאנצען לייב. עזיה האט געמוזט פערלאזען ירושלים, וואו עס האט זיך, לויט'ן געזעץ, קיין מצורע נישט געטארט געפינען, און זיך בעזעצט אין זיינס א גוט אויסערן שטאדט. אזוי איז דער העלדישער מלך נאך פאר'ן לעבען אבגעריסען געווארען פון זיין רעזידענץ און צוזאמען מיט דעם אויך פונ'ם פאליטישען און עקאנאמישען לעבען אין לאנד. די מאכט, האבען, נאך מעהר, ווי פריהער, פערכאפט די שרים און זייער ווילקיר האט שוין דאן פאר זיך גאר קיין גרענעץ נישט געהאט. יותם, דער זוהן פון עוזיהו, האט שוין דאן גענומען אנטהייל אין דער הנהגה פון לאנד, נאר ער איז נאך דאן געווען צו יונג, אום צו קאנען זיך פעסט אוועקשטעלען געגען דער איינגעווארצעלטער אריסטאקראטישער הויף-פארטיי. דערווייל האבען נאר די נביאים אליין געקעמפפט געגען דעם אונרעכט און דאס געצענדיענעריי פון די שרים, וואס האט זיך שוין געהאט פערשפרייט אויך צווישען די אלע איבעריגע קלאסען פון פאלק.

דאן האט אנגעהויבען צו וואקסען די גרויסקייט פון דעם אייביגען ישעיהו בן אמוץ. אין זיין פערזאן האט די נבואה דערגרייכט איהר העכסטע מדרגה: ער איז געווען דער גרעסטער קינסטלער פון דאס געטליכע ווארט, דער טיעפזיניגסטער דיכטער פון דער אלמענשליכער גערעכטיגקייט און אויך דער ווייטזיכטיגסטער דיפלאמאט פון זיין צייט. ווי אלע נביאים, איז אויך דער דאזיגער געניוס געווען אויף אזוי פיעל עניו, אז ער האט נישט געפונען פאר נויטיג צו ערקלערען די איבעריגע דורות, ווער ער איז און פון וואנען ער שטאמט. נאר פון וויטלויפיגע רמזים קאן מען מערקען, אז לויט זיין יחוס איז ישעיהו געווען אן אריסטאקראט, און האט געשטאמט פון הויכגעשטעלטע מלוכה-לייט. דארויף זאגען אויך עדות זיין גרויסארטיגע, איידעל-קלינגענדע שפראך, און זיינע בילדערדייכע פאעמען, וואס

האבען כמעט קיין גלייכען נישט צו זיך אין דער געשיכטע פון דער גאנצער וועלט-פאעזיע. זיין טהעטיגקייט האט ישעיהו אנגעפאנגען אינ'ם לעצטען יאהר פון עוזיהו'ס לעבען. מיט די פאלגענדע ווערטער שטעלט ישעיה פאר די ערשטע ענטפלעקונג פון דער נבואה צו איהם:

„אין דעם יאהר, וואס דער מלך עוזיה איז געשטארבען האב איך געזעהן: גאט זיצט אויף זיין הויכען, ערהויבענעם טראהן, וואס זיינע ברעגען דערפילען דעם גאנצען הימעל-פאלאץ. מלאכים שטעהען ארום איהם; זעקס פליגלען האט יעדער איינער, זעקס פליגלען האט יעדער איינער; מיט צוויי פערדעקט ער זיין געזיכט, מיט צוויי פערדעקט ער זיינע פיס און מיט צוויי פליהט ער. און עס רופט איין מלאך צום צווייטען, ער רופט און ער זאגט: היילינ, היילינ, היילינ איז יהוה דער הערשער; די גאנצע וועלט איז פול זיין רוהם! — און אויפגעטרייסעלט האבען זיך די זיילען פון הימעל-פאלאץ ביי דעם דאזיגען אויסרוף און פול איז ער געווארען מיט נעבעל. האב איך אויסגעשריען: וועה איז מיר, איך בין פערלוירען! איך בין א מענש פון אומריינע לעפצען און וואהן צווישען א פאלק מיט אומריינע לעפצען — און מיינע אויגען האבען גאט דעם אלמעכטיגען געזעהן! דאן איז א מלאך צו מיר צוגעפליגען; אין האנד האט ער א ברענענדיגע קויהל געהאלטען; מיט א צוואנג האט ער עס פון מזבח גענומען. און עס האט דער מלאך מיט דער קויהל מיין מויל אנגעריהרט און ער האט געזאגט דערביי אזוי: „דאס האט דיינע לעפצען אנגעריהרט, איצט זענען אוים דיינע זינד און דיינע פערברעכען זענען פערגעבען"! דאן האב איך גאט'ס שטים דערהערט, ער פרעגט: „וועמען זאל איך שיקען, ווער וועט פאר מיר געהן? האב איך געזאגט: איך בין גרייט, שיק מיר. האט גאט צו מיר געזאגט אזוי: געה, זאג דאס פאלק: הערען זאלט איהר הערען און גאר נישט פערשטעהן, און זעהן זאלט איהר זעהן און גאר נישט וויסען. פערשטאפט זאל ווערען דאס הארץ פונ'ם פאלק און פערטויבט זאלען ווערען זיינע אויערען און פערבלענדט זאלען ווערען זיינע אויגען —טאמער וועלען זיינע אויגען דערזעהן, טאמער וועלען זיינע אויערן דערהערען, טאמער וועט זיין הארץ פערשטעהן — און ער וועט תשובה טהון און ער וועט זיין רפואה געפינען!..."

אויף דער דאזיגער שליחות פון גאט האט דער נביא ישעיהו בן אמוץ זיין גאנצען לעבען געאפפערט: פאר פיער מלכים האט ער געלעבט, ביי די פערשיעדענסטע בעדינגונגען אינ'ם לאנד; ער האט אבער זיין פפליכט קיינמאל נישט פערגעסען, — זיין פפליכט, צו שטרייטען מיט דער מעכטיגעם

אַריסטאָקראַטיע, וועלכע האָט בוגד געווען אין גאָט און אין זיין פאָלק פון דעם פיעל גליק און גוטס, וואָס גאָט האָט דעם לאַנד געשאָנקען.

„איך וויל זינגען פאַר מיין פריינד דאָס ליעד פון זיין וויינגאָרטען.

מיין פריינד האָט אַ וויינגאָרטען אויף אַ פעטען פלאַץ געהאַט. האָט ער איהם אַרומגעצוימט, האָט ער איהם אויסגערייניגט (פון שטיינער), אַ יונגען ווינשטאָק האָט ער אין איהם פערפלאַנצט און אַ טהורם האָט ער אין איהם אויסגעבויעט און אַ קעלטער האָט ער אין איהם אויסגעגראָבען — געהאָפט האָט ער אויף גוטע וויינטרויבען, אויסגעוואַקסען זענען נאָר פערדאָרבענע. איצט משפ'עט, איהר, ירושלים-און יהודה-לייט, צווישען מיר און מיין וויינגאָרטען. וואָס נאָך האָב איך געזאָלט טהון פאַר מיין וויינגאָרטען, וואָס איך האָב נישט געטהון? פאַרוואָס האָב איך געהאָפט, אַז ער וועט מיר גוטע פרוכט ברייַנגען און פאַרוואָס האָט ער נאָר שלעכטע געבראַכט? איצט לאָז איך אייך וויסען, וואָס איך וועל ווייטער מיט מיין וויינגאָרטען מאַכען: אַראָב זיין צוים און זאָל ער צוגרייזשעט ווערען, צובראָכען זיין וואַנט — און זאָל ער צוטראָטען ווערען! וויסט וועל איך איהם מאַכען, ער וועט נישט אַרומגעשוירען ווערען, ער וועט נישט אַרומגעגראָבען ווערען, דערנער וועלען איהם בעדעקען — די וואָלקענס וועל איך פערזאָגען, קיין רעגען אויף איהם נישט צו גיעסען!"

און דער נביא ערקלערט דעם נמשל פון זיינע ריד —

„ישראל — דאָס איז דער וויינגאָרטען פון גאָט דעם הערשער; יהודה — דאָס איז זיין ליעבליכעס פלאַנצונג; האָט גאָט געהאָפט פון איהם אויף גערעכטיגקייט און געפונען האָט ער נאָר דאָס אונרעכט; אָנשטאָט דאָס ערוואַרטע גוטס, האָט ער נאָר בייזעס בעגעגענט!" — „גאָט רופט צום געריכט די עלטסטע פון זיין פאָלק און זיינע שרים: איהר האָט אויסגעפרעסען דעם וויינגאָרטען: אין אייערע הענד געפינט זיך די רויב פון דעם אָרימאַן! וואָרום דריקט איהר מיין פאָלק און צומאָלט די אָרימע לייט — זאָגט גאָט דער אַלמעכטיגער הערשער"!...

ישעיהו בן אמוץ פלעגט זיינע נביאות זאָגען אין בית־המקדש אום שבת, ראש חודש און יום טוב, ווען דאָס פאָלק פלעגט זיך פערזאַמלען גאָט בעטען און די שרים פלעגען אויך קומען אָבריכטען דעם אָפיציעלען צערעמאָניאַל פון קרבנות ברענגען. זיינע ריד פלעגען אָבער ווענִיג קימערען די יעניגע, וועלכע זענען געווען די אמת'ע שולדיגע אין דער דעמאָראַליזאַציע פון פאָלק. וואָס געהט זיי אָן דער נביא, ווען פאַקטיש זענען זיי די בעלי־בתים אין לאַנד?

די לאגע האט זיך אין דער הינזיכט נישט געענדערט אפילו אויך נאכ'ן טוידט פון מלך עוזיהו (אויפ'ן צוויי און פופציגסטען יאהר פון זיין ממשלה), ווען אויפ'ן טראן איז ארויף זיין זוהן יותם (739—754). זיין צוגעבונדענקייט צו דער טראדיציע איז געווען נאך פיעל שטארקער, ווי זיין פאטער'ס, נאר ער האט אויך נישט געקאנט זיך אבגעבען מיט דער גייסטיגער ענטוויקלונג פון פאלק. אלס ווייטזיכטיגער שטאאטס-מאן האט ער פאראויס געזעהן די אשור-געפאהר: די גרויסע מלוכה פון נינוה האט זיך אלץ ווייטער פיינדשפרייט איבער דער פאדערשטער אזיען, און יותם האט פערשטאנען, אז גאר אין גיכען וועט דער צוזאמענשטויס צווישען אשור און יהודה מוזען פארקומען, איבערהויפט נאכדעם, ווי שומרון האט שוין אליין אנערקענט דעם אויטאריטעט פון פול. צוליעב דעם האט יותם נאכמעהר פון זיין פאטער פערפעסטיגט זיין הויפטשטאדט ירושלים, ווי אויך די איבעריגע הויפט-פונקטען אין לאנד: ער האט פערדעקט יהודה מיט א גאנצען נעץ פון פעסטונגען און טהורעמס און דערצו האט ער אויך פערפאלקאמט דעם היל מיט א גאנצער רייהע רעפארמען. צווישען די אנדערע נייע אונטערנעהמונגען זיינע דארף אויך דערמאהנט ווערען דער אויבערשטער טויער פון בית-המקדש, וועלכען ער האט אויסגעבויעט און איינגעריכטעט אלס א וויכטיגען פערטיידיגונגס-פונקט אין דער צייט פון א פיינדליכען אנפאל. אויסערדעם איז יותם'ן אויסגעקומען צו פיהרען א מלחמה מיט עמון, וועלכע האט פאר דער הערשאפט פון זיין פאטער עוזיה אויסגעדריקט איהם איהר אונטערטעניגקייט, און ווי נאר דער אלטער העלד איז געשטארבען — אנגעהויבען פיהרען א קריעג געגען יהודה. דאן האט יותם מיט געוואלט אונטערטעניג געמאכט עמון און געצוואונגען איהר א געוויסע צייט צו בעצאהלען א יעהרליכען מס מיט געלד און מיט נאטור: הונדערט ככרים זילבער, צעהנטויזענד כורים ווייץ און צעהן כורים גערשטען. יותם האט אויך נישט ווייניגער פון זיין פאטער געזארגט פאר דער עקאנאמישער ענטוויקלונג פון דער מלוכה און אין זיין צייט האט די עשירות פון לאנד דערגרייכט איהר העכסטע מדרגה. דערווייל האט זיך די אלגעמיינע פאליטיק אין דער פאדערשטער אזיען אלץ מעהר פערפלאנטערט: די מורא פאר אשור איז אלץ טיעפער אריינגעדרונגען אין די ארומיגע לענדער און די בעציהונגען צו דער דאזיגער „רוט פון גאט" האבען געמוזט קלאר בעשטימט ווערען. אנדערע פעלקער, ווי פיניציא און מואב צ. ב. ש. האבען איהר רוהיג אויסגעדריקט זייער טריישאפט און אונטערטעניגקייט, אנדערע, ווי אפרים און ארם האבען געוואלט פעראייניגען די מעכטיגערע מלוכות אויף

ארויסצוטרעטען אין אנ'אפענער מלחמה געגען אשור. יותם האט אבער פארנומען אין דעם דאזיגען פלאנטער א גאנץ בעזונדערע פאזיציע: לויט דער פאליטישער שיטה פון דעם נביא ישעיה האט ער נישט געוואלט אליין פאר דער צייט ארויסרופען א געפאהר אויף זיין פאלק, ער האט אבער אויך פעסט בעשלאסען מיט'ן גוטען ווילען, אהן א מלחמה, נישט איבערצוגעבען די אונאבהענגיגקייט פון זיין לאנד. אזא נייטראלע פאליטיק, וואן ארום איהם האט געשווינבעלט און געגריבעלט, האט פון יותם'ן געפאדערט פיעל טאקט, פארזיכטיגקייט און אויסגעהאלטענקייט אזוי, אז צוליעב די בעציהונגען צו אשור'ן זאל ער נישט אויפבריינגען געגען זיך דעם צארן פון די קריגעריש געשטימטע שכנישע מלכים, ווי עס האט זיך טאקי ענדליך אויסגעלאזען אין דער צייט פון זיין טראנפאלגער. ביי אזעלכע געפעהרליכע אומשטענדען אין דער אויסערליכער פאליטיק, איז אויך יותם געצוואונגען געווען איבערצולאזען די אינערליכע הנהגה פון לאנד אין די הענד פון די שרים, ווי עס איז געווען פאר זיין פאטער; די דאזיגע שרים אבער זענען וואס ווייטער אלץ מעהר פערדארבען געווארען, צוזאמען דערמיט, ווי די עשירות פון לאנד האט געהאלטען אין איין וואקסען און שטייגען; דערצו האט זיי געפיהרט אויך דאס, וואס צוליעב דער גרויסער עקאנאמישערווירטשאפט, וועלכע יהודה האט דאן געפיהרט, איז זי פון דאסניי אריינגעטרעטען אין א נאהענטען פערקעהר מיט שומרון, פיניציא און מצרים.

אין דער צייט פון יותמ'ס ממשלה האט דער נביא ישעיה ווייטער אויפגעהויבען זיין שטים געגען דעם אלגעמיינעם אונרעכט וואס האט געהערשט אין לאנד. דעם נביא האט איבערהויפט געקרענקט דאס, וואס אין דער צייט פון דעם דאזיגען אויסערליכען עקאנאמישען גלאנץ איז דאס פאלק אין זיינע ברייטע מאסען געבליעבען ארעם און געדריקט. אין דער ווירקליכקייט האט די אונגעהויערע עשירות קיין גליק דאס לאנד נישט געבראכט: די מעכטיגע און די רייכע האט דאס, אמת, מעכטיגער און רייכער געמאכט; די שוואכע און די ארימע זענען אבער נאך שוואכער און ארימער געווארען. פערדיענט פון דעם אינטערנאציאנאלען האנדעל האבען נאר די אריסטאקראטען און די שרים; דעם המון און די ערדארבייטער איז ווייניג אנגעקומען פון די גרויסע סומען גאלד און זילבער, וואס זענען אריינגעפיהרט געווארען פון פיניציא און מצרים; דערפאר אבער איז צוליעב דער מאראלישער פערדארבענהייט געוואקסען די נטיה צו מותרות; די רייכע האבען זיך געבאדען אין איבערטריבענעם לוקסוס, אין דער צייט ווען דער ארימאן

איז געווען שפלדיג און דערשלאגען. די אויסערליכע פערשידענארטיגקייט פון די פערשידענע קלאסען האט ארויסגערופען אויך אן אינערליכע אבגעזונדערטקייט, און די דאזיגע אבגעזונדערטקייט ווערט נאך שטארקער, וואס מעהר עס ווערט פערגעסען דער אלגעמיינער נאציאנאלער גאט און עס פערשפרייטען זיך די פערשידענערלייאיגע געצענדיענערייען. דער נביא רופט דאס פאלק, עס זאל זיך בעטראכטען:

„דאס הויז פון יעקב, קום, לאמיר געהן אין גאט'ס ליכט! דען דו האסט פערלאזען דאס אייגענע, דאס פאלקסטימליכע, דאס הויז פון יעקב; דען מיט די מנהגים פון די מזרח־לענדער און מיט דער צויבעריי פון פלשתים איז עס איבערפולט און מיט פרעמדע שפפונגען בעגנוגענט עס זיך; און זיין לאנד איז איבערפולט געווארען מיט זילבער און מיט גאלד און זיינע אוצרות האבען קיין ענדע נישט; און זיין לאנד איז איבערפולט געווארען מיט געצען און זיי בוקען זיך צו דער אויסארבייטונג פון די אייגענע הענד; און נידעריג איז געווארען דער מענש און געפאלען איז ער געווארען, — דו טארסט דאס ניט פערגעבען זיי! קום צווישען די פעלזענשטיינער, בעהאלט זיך אונטער דער ערד פאר דעם שרעק פון גאט און פאר זיין עהרליכען שטאלץ! נידער — די אויגען פון דעם מענשענשטאלץ; איינגעבויגען — די מענשען־הויכקייט! נאר גאט אליין וועט געגרויסט זיין אין יענעם טאג!"

„דען עס קומט א טאג פון גאט דעם הערשער אויף יעדען שטאלצען און הויכען און אויף יעדען נידעריגען און געהויבענעם (וואס איז ערהויבען געווארען); און אויף אלע הויכע לבנון־צעדערן און אויף אלע ערהויבענע פלעצער; און אויף יעדען הויכען טהורעם און אויף יעדען פעסטען מויער... און נידעריג וועט ווערען דעם מענשענ'ס הויכקייט און פאלען וועט דיין שטאלץ! — נאר גאט אליין וועט געגרויסט זיין אין יענעם טאג!...

און די געצען וועלען אינגאנצען פערשוואונדען ווערען, אין די פעלזענהיילען וועלען זיי פערטראגען ווערען און אין די ערד־גריבער — פאר דעם שרעק פון גאט און פאר זיין עהרליכען שטאלץ, ווען ער וועט ערשיינען דאס לאנד צו פערטיליגען! אין יענעם טאג וועט דער מענש אוועקשליידערען פאר די שילדקרעטען און פאר די פלעדערמייז די געצען פון זיין זילבער און די געצען פון זיין גאלד, וואס ער האט געשאפט צו בוקען זיך, כדי בעהאלטען וועט ער זיך צווישען די פעלזען און צווישען די בערג, פאר דעם שרעק פון גאט און פאר זיין עהרליכען שטאלץ, ווען ער וועט ערשיינען דאס לאנד צו פערטיליגען!"...

ווען יותם איז געשטאָרבען אויפ'ן פופצעהנטען יאָהר פון זיין הערשונג און זיין זוהן אחז איז מלך געוואָרען (739—724), האָט זיך דאָס ראָד איבער-געדרעהט איבער יהודה. דער נייער מלך איז בסך הכל אַלט געווען אַ יאָהר 25, ווען ער האָט דעם טראָן גע׳ירשה׳נט און געפינענדיג זיך פון קליינ-ווייז אויף אונטער דער השפעה פון די מאָראַלי׳ש פערדאָרבענע הויף-לייט, איז ער אַליין אויך געניינט געווען צו פיהרען אַ לייכטזיניג-פרעהליך לעבען; און דערצו נאָך איז ער פאָליטיש אויך גאָרנישט צוגעגרייט געווען, צו גע-וועלטיגען איבער'ן לאַנד אין אַזאַ געפעהרליכען מאָמענט, ווי דער, וואָס איז אָנגעקומען פאַר דער פאָרערשטער אַזיען. עס איז געקומען אַ צייט, ווען יהודה האָט געמוזט אָפען ערקלעהרען איהר פראָגראַם און איהר פאָ-זיציע אין דער אַלגעמיינער פאָליטיק פון דער פאָרערשטער אַזיען. עס האָט געמוזט קלאָהר ווערען איהר בעציהונג צו אשור און צו דעם אַנטי-אשורישען בונד פון אפרים און ארם, וועלכע זענען דאַן מעהר געניגט געווען צו אַנערקענען דעם אויטאָריטעט פון דער מעכטיגער מצרים, איידער פון אשור. אין ירושלים האָבען זיך דאַן געבילדעט פערשידענע פאָליטישע פאַרטייען: דער גרעסטער טייל איז געווען, ווי ס'שיינט דערפאַר, אַז מען זאָל צושטעהן צום בונד און אונטערוואַרפען זיך דעם פראָטעקטאָראַט פון מצרים, וועלכע איז, צוליעב איהר וויטקייט פון יהודה, נישט געווען אַזוי געפעהרליך פאַר דער זעלבסטשטענדיגקייט פון לאַנד. אַ טייל ווייטער האָבען נוטה געווען צו אַשור, גלויבענדיג אין איהר אונבעזיעגטע מאַכט. נאָר דער איינציגער קרייז פון ישעיה הנביא איז געווען געגען וועלכע ס'איז אַקטיווע שריט אין דער היגזיכט, האַלטענדיג זיך פעסט ביי דער טראַדיציאָנעלער פאָליטיק פון די נביאים, וועלכע זענען שטענדיג געווען געגען יעדען פערבאַנד מיט די אַרומיגע פעלקער. זייער מיינונג איז גע-ווען, אַז דאָס לאַנד דאַרף זיך נאָר אינערליך גוט פערפעסטיגען גייסטיג און סטראַטעגיש, כדי צו קאָנען ווייזען אַ ווידערשטאַנד ביי אַ אויסערלי-כען אָנפאַל. ישעיה האָט מיט זיין בייסענדער נבואה זיך געווענדעט צו זיינע פאָליטישע געגענער:

„וועה צו די, וועלכע נידערען קיין מצרים נאָך הילף און שטיצען זיך אויף פערד![1] זיי פערלאָזען זיך אויף דער איבערפליסיגקייט פון די רייטוועגען און אויף דער מעכטיגקייט פון די פאָררייטער און זיי ווענדען זיך ניט צו דעם הייליגען פון ישראל און גאָט זוכען זיי נישט.... מצרים

1) מצרים האט זיך שוין דאן אויסגעצייכענט מיט איהר רייטער-מיליטער.

איז דאך אבער שטארק דורך מענשען-קראפט אבער נישט דורך געט-
ליכער מעכטיגקייט, און זייערע פערד זענען דאך נישט מעהר ווי פליש,
אבער נישט קיין גייסט, און אז גאט וועט זיין האנד אויפהויבען, דאן
וועט דאך זינקען דער שטיצער און עם וועט פאלען דער געשטיצטער
און צוזאמען וועלען זיי פערטיליגט ווערען!...."

„דען אזוי האט געזאגט גאט דער אלמעכטיגער און דער הייליגער
פון ישראל: דורך דער רוהיגקייט און געלאסענקייט וועט איהר געהאל-
פען ווערען, אין דער זיכערקייט און דער פערטרויטקייט וועט אייער שטארקייט
זיין — האט איהר עם אבער נישט געוואלט הערען. איהר האט געזאגט:
בעסער וועלען מיר אויף פערד לויפען, דערפאר וועט איהר טאקי צו-
לויפען, איהר האט געזאגט פלינק וועלען מיר רייטען — דערפאר וועלען
טאקע פלינק זיין אייערע נאכרייטערס. גאנצע טויזענד —פאר דער ישטים
פון איינעם, און אז פינף וועלען א געשריי טהון — וועט איהר אלע
צושפרינגען ווערען!

אחז האט זיךפערלוירען. לויט זיין שוואכען כאראקטער איז ער געגייגט
געווען צו צושטעהן צו די פאליטישע מיינונגען פון ישעיהו הנביא'ס
פארטיי און פארצוזעצען די נייטראלע פאליטיק פון זיין פאטער יותם. זיי-
ענדיג אבער להוט נאך די שענדליכע תאוות און נאך דער געצענדינעריי,
האט ער צוזאמען מיט זיינע שרים ניט געזארגט זיך, ווי זיין פאטער,
צו פערפעסטיגען דאס לאנד פון איגעווייניג און פון אויסעווייניג; דערצו
האט איהם אויך געפעהלט די פאליטישע ערפאהרענקייט פון זיין פאר-
געגנגער און ער האט נישט געקאנט פיהרען די נייטראליטעט-פאליטיק
אויף אזא ארט, אז זי זאל נישט אויפרייצען געגען זיך זיינע שכנ'ישע
מלוכות פון אנטי-אשור'ישען בונד. די לעצטע האבען בעשלאסען איבער-
געוואלד צו צווינגען יהודה צו צושטעהן צו זיי. מיט פעראייניגטע קרעפ-
טען זענען די מלכים פון אפרים און ארם — פקח און רצין — בעפאלען
יהודה. זייער פלאן איז געוועזען, אז אין פאל, אויב זיי וועלען מנצח
זיין אחז'ן, וועלען זיי איהם איינגאנצען ארא פווארפען פון טראן און אוועקזע-
צען זייער אנהייגער בן-טבאל. דער קורצזיכטיגער מלך האט וואהרשיינליך,
נישט ערווארטעט דעם דאזיגען ענטשלאסענעם שריט, וועלכער איז געווען
אזוי אונפערמיידליך, „און זיין הארץ איז אויפגעציטערט געווארען ווי די
בוימער פון וואלד ציטערען אויף פון א ווינד". ישעיהו הנביא האט זיך
געפרובט בערוהיגען דעם מלך, איינרעדענדיג איהם, ארויסצוטרעטען מיט
איינענע קרעפטען געגען דעם פיינד און פערזיכערנדיג, אז די בעלאגע-

ווינג קאָן נישט זיין קיין דויערהאַפטע, אַז פריהער אָדער שפּעטער מוז די קאָאַליציע צושטערט ווערען, ווייל אשור וועט איהרע מורדים נישט לאַנג נאָך פריידט געבען.

„פערטיידיג זיך געגען דעם שונא, נאָר זיי רוהיג, שרעק דיך נישט און זאָל דיך דיין הארץ נישט קלאַפּען פאַר די דאָזיגע צוויי ברעקלעך האָלאָוועשקעס, וועלכע רויכערן זיך מיט גרים־צאָרן — פאַר רצין פון אַרם און בן רמליה פון אפרים, ווייל אַרם האָט וועגען דיר שלעכטעס געפּלאַנט צוזאַמען מיט בן־רמליה: לאָמיר אויפגעהן אויף יהודה, לאָמיר פון איהר אַנ׳ענדע מאַכען לאָמיר איהר אויף חלקים צושפּאַלטען און פאַר אַ מלך בעשטימען בן־טבאל — דערפאַר האָט גאָט געזאָגט אַזוי: עס וועט זיך נישט אָנהויבען און עס וועט זיך נישט אויסלאָזען! עס מעג זאָגאַר אַן דער שפּיץ פון אַרם זיין דמשק און אָן דער שפּיץ פון דמשק מעג זאָגאַר זיין רצין — און אין פינף און זעכציג יאָהר אַרום ווערט אפרים פערטיליגט אַלס פאָלק, מעג זאָגאַר אָן דער שפּיץ פון אפרים זיין שומרון און מעג זאָגאַר אָן דער שפּיץ פון שומרון זיין בן־רמליה; איהר גלויבט עס נישט נאָר דערפאַר, ווייל איהר אַליין זענט אונבעגלויבטע!...״

דעם נביא׳ס רייד האָבען נישט געווירקט, אויף אַרויסצורופען ביים פאַנטלאָזען מלך העלדען־מוט; דערווייל זענען אַרם און אפרים פון צוויי זייטען אַלץ טיעפער אין יהודה אַריינגעדרונגען, האָבען פיעל שטעדט חרוב געמאַכט, פיעל מענשען אויסגעטוידט און פיעל געפאַנגענע פערנומען, נישט בעגעגענדיג קיין ערנסטען ווידערשטאַנד. אין תנ״ך ווערט דערצעהלט אַנ׳אגדה, וועלכע כאַראַקטעריזירט אַלענפאַלס דעם מלך אחז פון זיין מאָראַלישער זייט. ווען ער האָט געזעהן דעם ערפאָלג פון ארם און די מפּלה פון יהודה, האָט ער בעשלאָסען, אַז דער פיינדליכער גאָט פון אַרם איז שטאַרקער פאַר דעם נאַציאָנאַלען גאָט פון יהודה; איז ער אַריין אין בית־המקדש און האָט צובראָכען די היילּיגע כלים און צושעדיגט דעם מזבח און אויף דעם הויף פון דער עזרה האָט ער אַנ׳אַלטאַר פאַר די אַראַמישע אָבגעטער געשטעלט און אַליין אויף זיי קרבנות מקריב געווען! — דאָס איז אָבער געווען אַ קליינע תרופה און דערום האָט ער, דער מלך אחז, זיך בעשלאָסען אויף אַ שענדליכען און פעררעטערישען שריט. ער האָט געשיקט מתנות צום מלך פון אַשור, צו תגלת־פלאסר, אַנערקענט זיין אויבערשאַפט און געבעטען הילף געגען אפרים און ארם. תגלת־פלאסר האָט מיט פריידע אָנגענומען די דאָזיגע אונטערטעניגקייט, און גיך זיך גענומען ממלא צו זיין די בקשה פון אחז. רצין האָט גיך פער-

לאָזען יהודה, ווי ער האָט זיך נאָר דערוואוסט, אַז אשור האָט זיך אויף זיין לאַנד אָנגערוקט; פקח האָט זיך אויך דערשראָקען פאַר דער נאָהנטער געפאַהר און אויך זיך געאיילט קיין שומרון. יהודה איז געראַטעוועט געוואָרען פון די ביידע שונאים, נאָר קיין ווירקליכע ישועה איז עס נישט געווען. דאָס לאַנד איז געווען צוראַבירט, דער היל דערשלאָגען, די פעסטונגען צושטערט; די אונטערגעוואָרפענע שכנישע פעלקער האָבען פון דאַסניי דעם קאָפּ אויפגעהויבען און גענומען זיך נוקם זיין אָן די יהודים; די פלשתים און די אַדומים זענען, ווי אין די אַמאָליגע יאָהרען, בעפאַלען די גרענעצען, אונטערגעצונדען שטעדט, געמַמית׳ט געפאַנגענע; תגלת-פלאסר האָט נאָר אויף אַזוי פויל געהאָלפען יהודה, אויף וויפיעל ער האָט געמוזט מלחמה האַלטען געגען די מורדים פון אַשור; ער האָט אָבער גאַנץ פריי געלאָזען די איבעריגע פעלקער צופליקען יהודה; אַדרבא: ער אַליין האָט זיך אָפט אַריינגעריסען אין לאַנד און געמאַכט הירבונות, כדי אָבצושוואַכען דעם צענטער פון דער פאָדערשטער אַזיע. פון דער צווייטער זייט האָט דער פרעה סא, ווי עס שיינט, אויך נישט געקאָנט שיינקען יהודה, וואָס זי האָט זיך אונטערגעוואָרפען אונטער אַשור׳ן און אויף אַזאַ אופן איהר ריין געמאַכט דעם וועג קיין מצרים, און האָט זיך אויך מיט איהר גוט אָבגערעכענט. יהודה האָט דאַן פאָרגעשטעלט מיט זיך אַ שוצלאָזעס לאַנד, וואָס אַלע אַרומיגע פעלקער האָבען איהר געצופּט און געריסען. איבעריגענס, דער נביא ישעיה האָט דאָס אַליין פאָראויסגעזעהן און מתרה געווען דעם מלך, ווען ער האָט זיך געווענדעט צו אַשור נאָך הילף:

„אין יענעם טאָג וועט גאָט אַ פייף טהון צו דער פליג, וועלכע ביי די טייכען פון מצרים און צו דער בין, וואָס אין דעם לאַנד פון אַשור; און זיי וועלען קומען און בעלאַגערען אַלע טהאָלען און אַלע פעלזען און אַלע בוימער און אַלע דערנער.... אין יענעם טאָג וועט וויסט און פערדערנערט ווערען יעדער פלאַץ, וואו איצט וואַקסען די טייערסטע וויינשטאָקען; מיט פייל און בויגען וועט מען דאָרט קומען, וויל וויסט און פערדערנערט וועט דאָס לאַנד ווערען!...“

נישט קוקענדיג אויף דער אוננוצליכקייט פון דעם בונד מיט אַשור, האָט שוין אָחז אויך ווייטער געמוזט בלייבען געטריי אַשור, וועלכע פלעגט איהר קרבן פון די נעגעל קיינמאָל נישט אַרויסלאָזען. דער מלך פלעגט מוזען יעדען יאָהר אַ געוויסען מס שיקען קיין אַשור; דערביי פלעגט ער אַליין לעדיגער מאַכען די אוצרות פון בית-המקדש און אָברויבען פון איהם די טייערסטע חפצים; אחז אַליין פלעגט אָפט פאָדערען צו בוקען זיך פאַר

דעם שרעקליכען טיראַן תגלת-פלאסר. די נאָהענטע בעציהונגען מיט די מזרחישע דעספאָטען זענען נישט געבליבען אָהן אַ ווירקונג פאַר דעם כאַראַקטערלאָזען מלך. אין זיין קנעכטישער נאַטור פלעגט ער איינגעפונען אַלע מנהגים פון זיין מעכטיגען אויבערהאַר פאַר גוט און שען. נישט קוקענדיג אויף דער געפלאָגטער לאַגע פון לאַנד, האָט ער זיך נאָך מעהר ווי פריהער איבערגעגעבען צוזאַמען מיט די שרים דער געצענדינערייע און די פערדאָרבענהייטען פון דעם פרעהליכען לעבען. די שרים, געפינענדיג ביים מלך אַ הסכמה צו זייערע מעשים, האָבען נאָכמעהר פערגרעסערט זייערע זינה געגען גאָט און געגען פאָלק. דאַן האָט דער נביא ישעיה שוין קיין ווערטער נישט געפונען, מיט וועלכע צו ווירקען אויף די פערדאָרבענע הערצער:

„הערט איהר הימלען, פערנעהם דו ערד, דען גאָט האָט גערעדט: קינדעס האָב איך ערצויגען און ערהויבען און זיי האָבען אָן מיר מורד געווען; עס דערקענט דער אָקס זיין קויפער, דער איזעל דער — די קאָריטע פון זיין האַרען — ישראל דערקענט נישט, מיין פאָלק פערשטעהט נישט. וועה דעם זינדיגען פאָלק, דער פערברעכערישער אומה, דעם אויסגעלאַסענעם דור, די פערדאָרבענע זיהן — זיי האָבען גאָט פערלאָזען, דעם היילינגען פון ישראל דערצערנט, הינטערווייליכס האָבען זיי זיך אָבגערוקט. אויף וועלכער שטעלע זאָלט איהר נאָך געשלאָגען ווערען, אַז איהר קעהרט אייך אַלץ ווייטער אָב פון גאָט? דער גאַנצער קאָפּ איז שוין צוקריינקט, דאָס גאַנצע האַרץ איז שוין פערוועהטאָגט! פון די פיס ביז דעם קאָפּ איז אין אייך קיין גאַנצער גליעד נישטאָ, אַ בייל און אַ וואונד און אַ אייטערדיגע געשוויר; זיי ווערען נישט געדריקט און ווערן נישט פערבונדען און ווערען מיט קיין בוימעל נישט געווייכט. אייער לאַנד איז וויסט, אייערע שטעדט זענען פערברענט, פאַר אייערע אויגען עסען פרעמדע אייער ערד.... ווען גאָט דער הערשער וואָלט אונז נישט איבערגעלאָזט אַ געדעכעניש, וואָלטען מיר דאָך ווי סדום געווען, ווי עמורה וואָלטען מיר אויסגעזעהן!....

„הערט נאָר די רייד פון גאָט, איהר, האַרען פון סדום; פערנעהמט נאָר די לעהרע פון אַלמעכטיגען, איהר, פאָלק פון עמורה! צו וואָס דאַרף איך אייערע פיעלע קרבנות — זאָגט גאָט — איך בין איבערזאַט מיט עולות פון באַראַנעס און מיט פעטס פון געשטאָפּטע פיה; איך פערלאַנג נישט מעהר קיין בלוט פון קיין אָקסען, פון קיין שעפּסען און פון קיין בעקעס. אַז איהר קומט אָנקוקען מיין געזיכט, ווער בעט אייך טרעטען מיינע

הויפען? איהר זאלט מעהר ניט וואגען צו ברייננגען פאלשע מנחות, אייער קטרת איז פאר מיר אונווירדיג, אייער חדש, אייער שבת — ליידען קאן איך זיי נישט מעהר — אונרעכט איז עס און פערראט. אייערע יום־טובים האט פיינד מיין גייסט, צו לאסט זענען זיי מיר, פערטראגען קאן איך זיי נישט מעהר! און אז איהר פערברעכט אייערע הענד צו מיר, ווענד איך מיינע אויגען אב פון אייך, און אז איהר בעט צו מיר, הער איך אייך נישט — אייערע הענד זענען מיט בלוט פערשמוצט! וואשט אייך, רייניגט אייך, פערלאזט אייערע שלעכטע טהאטען, זאל איך זיי מעהר נישט זעהן, הערט אויף בעזעס צו טהון, לערנט אייך גוטעס צו שאפען, זוכט די ריכטיגקייט, שטארקט דעם בערויבטען, משפט פאר דעם יתום, נעהמט אייך אן פאר דער אלמנה —... ווען איהר ווילען און איהר וועט פאלגען וועט איהר דאס בעסטע פון לאנד געניסען. ווען איהר נישט ווילען און נישט פאלגען, וועט אייך דער שווערד פערצעהרען!..."

דער נביא פערגלייכט די גייסטיגע לאגע פון פאלק אין זיין צייט מיט דער לאגע פון פאלק אין די פאריגע דורות, און שרייט אויס:

„ווי אזוי איז עס צו א זונה געווארען די עהרליכע שטאדט, וואו פריהער האט נאר משפט און צדק געוואהנט, זענען איצטער מערדער גול?!... דיין זילבער איז מיט אבפאל, דיין וויין געמישט מיט וואסער: די שרים זענען פערברעכער, גענאסען פון גנבים, אלע ליעבט שוחד און וואגט זיך נאך אונטערקויף־געלד; פאר דעם ארימען יתום משפט'ען זיי נישט, פאר דער אונגליקליכער אלמנה שטעלען זיי זיך נישט איין! דרום זאגט גאט דער הערשער, די קראפט פון ישראל: א! איך וועל זיך נאך טרייסטען איבער מיינע פיינד, איך וועל נאך נקמה נעהמען פון מיינע שונאים!..."

די דאזיגע הארצרייסענדע רייד האבען אבער פאר זיך נאר א פוסטען מדבר געפונען; נישט דער מלך און נישט זיינע שרים האבען זיך צום נביא צוגעהארכט. די אנפיהרענדע ספערען זענען גייסטיג אלץ נידריגער און נידריגער געפאלען, שלעפענדיג נאך זיך דאס פאלק, דעם המון, און דער נביא זעהט אין זייער זארגלאזיגקייט אויך די סבה פון שלעכטער פאליטישער און עקאנאמישער לאגע, אין וועלכער דאס פאלק האט זיך געפונען:

„וועה צו די, וועלכע איילען זיך פריה אויפצושטעהן, ווייל עס יאגט זיי דאס ביער, וועלכע פערשפעטיגען זיך אין אבענד צו זיצען, ווייל עס ברענט זיי דער וויין; זייערע מאלצייטען בעשטעהען פון פידעל און הארף

און פויק און פלייט און וויין — און זיי זעהען נישט גאט׳ס טהאט און זיינע ווערק בעמערקען זיי נישט — דערפאר איז מיין פאלק פעריאגט נישטוויסענה: זיינע געעהרטע זענען הונגער־טוידטע, זיינע מאסען — דורשט־פערשמאכטע. דערפאר האט דער אבגרונד אזוי זיך פונאנדערגעשפרייט און אזוי גרענעצלאז זיין מויל געעפענט אין איינגעשלונגען די שענקייט, די לעבהאפטיגקייט, די פרעהליכקייט פונ׳ם לאנד״...

אין אזא פינסטערער לאגע לאזט אהז זיין פאלק און זיין לאנד, ווען ער שטארבט אב און דעם טראן נעהמט איבער זיין פינפאונצוואנציג יעהריגער זוהן — יחזקיהו!

צוועלפטעס קאפיטעל.

(פון יהזקיהו ביז יאשיהו (724—608).

„דאס פאלק, וואס געהט אין דער פינסטער, האט א גרויסע ליכטיגקייט דערזעהן, די בעוואהנער פונ'ם טוידטען לאנד האט א שטראהל בעשיינט. דו האסט גרוים געמאכט דאס פאלק, דו האסט איהם זיין פרייד פערמעהרט; זיי האבען זיך געגען דיר געפרעהט, ווי מען פרעהט זיך אין תבואה-שניט, ווי מען פרעהט זיך, ווען מען טיילט זיך מיט'ן רויב. ווייל זיין לאסט-יאך און זיין צוואנגס-שטעקען האסטו צובראכען, ווי אין דעם טאג פון מדין*) דען א קינד איז אונז געבוירען געווארען, א זוהן איז אונז געשאנקען געווארען, איז אויף זיין אקסעל די הערשאפט געפאלען און זיין נאמען איז בערופען געווארען: וואונדערליכער ראט-געבער, געטליכער העלד, האר פון פריעדען!"....

מיט די דאזיגע פייערליכע ווערטער בעגריסט ישעיהו הנביא די טראן-בעשטייגונג פון דעם יונגען יהזקיהו (724—695). ער איז נאך כמעט א קינד געוועזן, דאן, ווען אין זיין פאטערלאנד האט דער געוואלטיגער חורבן אויסגעבראכען; זיין יונגעם הארץ איז נאך דאן נישט אזוי פערדארבען געוועזען, ווי ביי די איבעריגע הויף-לייט, און די שרעקליכע ליידען פון זיין פאלק האבען אויף איהם א שטארקען איינדרוק געמאכט; אין דער פער'שכור'טער ארגיע, וואס האט געהערשט ארום זיין פאטער, האט ער אנ'ערנסטען ווארט געזוכט, א ווארט, וואס זאל איהם די לאגע פון יהודה ערקלעהרען, און דאס האט ער געקאנט הערען נאר פון דעם הייליגען נביא ישעיהו בן־אמוץ; די געטליכע נבואה בעגייסטערט דעם יונגען פרינץ אלין מעהר; דרינגט אין איהם אריין אלץ טיעפער און ענדליך, ווען ער

*) דער שופט גדעון האט אמאל צושלאגען די מחנה פון מדין און מיט דעם בעפרייט דאס לאנד ישראל פון א שרעקליכען פיינד.

געהט אַרויף אויפ'ן טראָן, שטעלט ער פאַר מיט זיך אַ מענשען, וועלכער איז דורכגענומען אינגאַנצען מיט אַ טיעפער פרומקייט און מיט דער פייערדיגסטער ליעבע צום פאָלק. אין זיין טהעטיגקייט אַלס מלך זעהען מיר צוויי שטרעבונגען, וועלכע זענען אייגענטליך עטוואָס אייניג אין זייער וואָרצעל: ער וויל דעם פאָלק צוריק אומקעהרען זיין פריהערדיגע גאָט'ס פאָרכטיגקייט און מאָראַלישע ריינקייט, ווי אויך זיין פריהערדיגע מעכטיגקייט און פאָליטישע זעלבסטשטענדיגקייט. די היסטאָרישע געשעהענישען פון יענער צייט זענען בכלל זעהר גינסטיג געווען פאַר'ן מלך'ס פלענער. אין דריי יאָהר אַרום נאָכדעם, ווי די מלוכה איז איבערגעגאַנגען צו יחזקיהו, איז געפאַלען די מלוכה פון אפרים און שומרון איז חרוב געוואָרען. דער פאַקט, וואָס פון דעם אַלגעמיינעם פאָלקס-אָרגאַניזם איז אָבגעריסען געוואָרען אַזאַ וויכטיגער גליעד, האָט געמוזט מאַכען אַ געוואַלדיגען רושם אויף דעם איבערגעבליבענעם טייל פון פאָלק, וואָרום ניט קוקענדיג אויף די פאָליטישע בעציהונגען, וואָס האָבען געהערשט צווישען שומרון און ירושלים, האָבען זיך פאָרט די בעפעלקערונגען פון די ביידע מלוכות געפיהלט פאַר טיילען פון איין גאַנצען פאָלק. דערצו זענען אַנטלאָפענע פון אפרים מאַסענווייז אָנגעקומען אין יהודה; דאָס אונגליק האָט אַלזאָ, געמוזט ווענדען זייערע הערצער צו גאָט, צו דעם גאָט, וועלכער האָט זיי ניט אויפגעהערט מתרה צו זיין דורך זיינע נביאים. אַ ציטער האָט אַרום יהודה און אַ געפיהל פון פרומקייט: מען מוז ראַטעווען פון גאָט'ס צאָרן דעם רעשט פון פאָלק!

און יחזקיהו האָט צושיקט בריעף איבער'ן גאַנצען לאַנד, זאָגענדיג צו די איבערגעבליבענע אין אפרים: „די זיהן פון ישראל: קעהרט אייך אום צו יהודה, צו גאָט פון אברהם און פון יצחק און פון יעקב, וועט ער זיך אומקעהרען צו דעם רעשט, וואָס איז געבליבען פון אַשור'ס הענד. איהר זאָלט ניט זיין, ווי אייערע עלטערען און ווי אייערע ברידער, וואָס האָבען אָן גאָט געזינדיגט, און ער האָט זיי וויסט געמאַכט, ווי איהר זעהט עס איצט אַליין מיט אייערע אויגען. איצט זאָלט איהר מעהר ניט האַרט מאַכען אייער נאַקען, ווי אייערע עלטערען; שטרעקט אויס אייער האַנד צו גאָט און קעהרט אייך אום צו זיין מקדש, וואָס ער האָט אויף אייביג פערהייליגט; דיענט אייער אַלמעכטיגען גאָט יהוה וועט זיך זיין צאָרן איבער אייך שטילען! און ווען איהר וועט זיך צו גאָט אומקעהרען, וועט ער דערוועקען זיין רחמנות אויף אייערע ברידער און אויף אייערע זיהן ביי זייערע פיינדע און ער וועט זיי צוריקקעהרען אין אונזער

לאנד, דען אייער אלמעכטיגער גאט יהוה איז אנ׳ערבארמדיגער און א גנעדיגער און ער וועט נישט אבווענדען זיין געזיכט פון אייך, ווען איהר וועט זיך ווענדען צו איהם!"

די דאזיגע איינפאכע נאר מיט ריינער גאטספארכטיגקייט דורכגעדרונגענע ווערטער האבען געמאכט א גרויסען איינדרוק אויפ׳ן פאלק, און ווען דער מלך איז צוגעטראטען צו דער צוריקאיינפיהרונג און פערשטארקונג פון דעם אלטען יודישען קולט, האט ער בעגעגענט דעם מיטגעפיהל פון אלע שיכטען פון פאלק. דאן האט ער זיך גענומען אויסראטען דאס געצענדינערייא, וואס איז געווען איינגעווארצעלט אין לאנד פון די פריהערדיגע יאהרען, צוליעב דער נאכלעסיגקייט אדער זאגאר א דאנק דער מיטווירקונג פון די פריהערדיגע מלכים. א גרויסע ירושה האט אין דער הינזיכט איבערגעלאזען דער פערשטארבענער אחז, וועלכער האט ירושלים בעדעקט מיט א גאנצען געץ פון אשור׳ישע געצען און מזבחות און ליענדענבוימער און וועלכער האט זאגאר דעם בית־המקדש פעראומריינינגט מיט פרעמדע אבגעטער. יחזקיהו האט דאס אלץ פערניכטעט; ער האט אבגעריינינגט גאט׳ס הויז און בעגייט דארטען דעם גאטעס־דיענסט מיט קרבנות, מיט קטרת, מיט געזאנג, מיט כלי־זמר און מיט דער גאנצער הערליכער פייערקייט, ווי אין שלמה׳ס און יהושפט׳ס צייטען. אין זיין ענערגישער טהעטיגקייט איז ער נאך ווייטער געגאנגען: ער האט געלאזען אין גאנצען לאנד צוברעכען אלע במות, וועלכע זענען זאגאר געווידמעט פאר גאט, כדי איין מאל פאר אלע מאל פעסט צו שטעלען דעם געטליכען איינציגען צענטר ביי׳ם גאנצען פאלק. צוזאמען מיט דאס געצענדינערייא האט ער געוואלט אויך אויסווארצלען די פערשיעדענע אבערגלויבישע מיינונגען, וואס האבען געהערשט אין פאלק; ער האט זיך נישט אבגעשטעלט זאגאר פאר די, וועלכע זענען כלומר׳שט פערהייליגט געווארען דורך דער פיעל־דורות׳דיגער טראדיציע; אזוי האט ער אין ירושלים צובראכען דעם קופערנעם שלאנג, וועלכען די בני־ישראל זאלען האבען מיט זיך געבראכט נאך פון דעם מדבר און וועלכען משה אליין זאל האבען געמאכט, פאר׳ן פאלק, כדי קוקענדיג אויף איהם, אויפ׳ן שלאנג — זיך צו ראטעווען פון געוויסע מגפות.

כדי פון דאסניי צוצו־ווענדען די הערצער פון פאלק צו׳ם צענטער, צו ירושלים, צום בית־המקדש, נאכדעם, ווי דער פערבאנד צווישען זיי איז אין די לעצטע דורות פיעל אבגעשוואכט געווארען; צוליעב דער געצענדינערייא, כדי צו דערנעהנטערן דעם פאלק צו זיין מלך, כדי צו פער-

איינינגען פעסטער די אלע טיילען פון פאלק צווישען אנאנדער, ווי אויך צו פערקניפען די הערצער פון די ענטרונענע פון אפרים מיט זייערע איבעריגע ברידער פון יהודה, מיט הוד'ס דינאסטיע, מיט דעם טראדיציאנעלען יהוה — האט יחזקיהו פערורופען די אלע איינוואהנער פון אלע עקען פון לאנד יהודה, ווי די בירגער אזוי אויך די ניי-אנגעקומענע, אלטע און יונגע, מענער און פרויען, קיין ירושלים צו פייערען דעם הייליגסטען נאציאנאלען יום טוב, דעם חג-הפסח. די פייערונג האט ער דורכגעפיהרט מיט דער גרעסטער הערליכקייט, וואס עס האט געמוזט אויפפלאקערען די נשמה פון פאלק, וועלכע איז געוועזען די לעצטע יאהרען אזוי פערזונקען אין פערצווייפלונג און ערנידערונג: דער מלך האט פון זיינע אייגענע אוצרות פיעל געלד מנדב געוועזען און זיך משתדל געוועזען מיט אלעם מעגליכעס, אז די פייערליכקייט זאל זיין א פאלקאמע; דער בית-המקדש איז געוועזען פראכטפאל בעפוצט, דער מזבח איז געוועזען בענייט, טויזענדער קרבנות זענען געבראכט געווארען; די כהנים, אין זייער פולען שטאט האבען אנגעפיהרט מיט דער גאנצער ארבייט און די לווים האבען מיט די כלי-זמר געשפיעלט; יחזקיהו האט פערזענליך פאר'ן פאלק רעדעס געהאלטען און די פערזאמעלטע פון גאנצען לאנד האבען זיך נישט געקאנט גענוג אנפרעהען מיט דער בענייאונג פון לאנד, פון טראהן, פון דער אמונה. דאס בילד אין ירושלים איז געוועזען אזוי ריהרענד, אזוי בעצויבערענד, אז די געטליכע משוררים און נביאים זענען צו דער העכסטער פאעטישער בעגייסטערונג געקומען און די ערהויבענסטע קאפיטלעך פון תהלים זענען דאן געשאפען געווארען. זיעבען טאג האט דער מלך און דאס פאלק און די כהנים און די לוים און די משוררים און די נביאים פערבראכט צוזאמען אין דער הייליגער שטאדט ירושלים, אין בית-המקדש, און „די פרייד איז געוועזען אזוי גרויס, אז פון שלמה'ס צייט האט אזעלכעס אין ירושלים נישט פאסירט". דער רושם פון דער אלגעמיינער פערזאמלונג איז געוועזען אזוי גרויס, אז דאס פאלק, ווי נאר די פייערונג אין ירושלים האט זיך געענדיגט און יעדער האט זיך צוריק צו זיין היים געקעהרט, האט צובראכען אלע געטצענדינערישע מאנומענטען, אלע לינדען-בוימער, אלע במות און אלטארען אין אלע שטעדט פון יהודה און אין דעם איבערגעבליבענעם טייל פון אפרים. די דאזיגע רעסטאווראציע צייכענט זיך אלזא אויס אין א געוויסער מאס מיט דער מאסען-איניציאטיווע, מיט דער פרומער בעגייסטערונג פון פאלק אליין. יחזקיהו האט אבער מורא געהאט דערפאר, אז די דאזיגע גייסטיגע אויפמונטערונג זאל ביים פאלק נישט זיין א פערביי-

לו פיגע, ווי יעדער עפעקט-פראדוקט, און ווי יהושפט האט אמאל געטהון, אזוי האט ער אויך בעשטימט א בעזונדערען קאלעגיום פון חכמים און סופרים, אונטער דעם נאמען יהוקיהו'ס לייט („אנשי-יהוקיהו"), וועלכע דאַ- בען דעם פאלק געמוזט לערנען, ערציהען און וועקען.

נאך דער רעליגיעזער בעניי-אונג איז יהוקיהו צוגעטראטען צו פערפעס- טיגען דעם יהודה'ישען היל און אויפצובויען פון דאסניי די פעסטונגען, וועלכע זענען אין אחז'ס צייטען צושטערט געווארען דורך די פערשידענע פיינדליכע אנפאלען פון די ארומיגע פעלקער. אין יהודה איז דאן, וואהר- שיינליך, צוגעקומען א גרויסער העלדישער עלעמענט פון די ענטרונענע פון אפרים, וועלכער האט אבגעפרישט די ארמעע פון יהודה; יהוקיהו'ן האט אויך די דאזיגע אונטערנעהמונג געלונגען. אין תנ"ך, אמת, געפינען זיך זעהר ווייניג איינצעלהייטען וועגען די סטראטעגישע רעפארמען פון יענער צייט, נאר אויף וויפיעל זיי זענען געוועזען גראטען קאן מען זיך פארשטעלען דערפון, וואס יהוקיהו'ן האט זיך איינגעגעבען אין א געוויסער צייט ארום, נאכדעם ווי ער איז מלך געווארען, צו בעשטראפען די פלשתים פאר זייערע רויבערישע ארויסטריטען געגען יהודה אין דער צייט פון דעם פאריגען מלך; ער האט ביי זיי פיעל שטעדט אבגענומען, פיעל פעסטונגען חרוב געמאכט און געצוואונגען זיי פון דאסניי זיך אונטער צוגעבען דער הערר- שאפט פון יהודה. דער נצחון איבער די פלשתים האט שוין ממילא פאראליזירט די פיינדליכע טהעטיגקייט פון די איבעריגע קלענערע שכנים, ווי אדום און ד. ג. דאן האט שוין יהוקיהו געהאט די דרייסטקייט א טראכט צו געבען וועגען דעם געפעהרליכען שונא פון יהודה. ער האט שוין געניטען זוכען פלענער, ווי צו בעפרייען דאס לאנד פון דעם אשור-יאך און מאכען אנ'ענדע מיט דער לעצטער ירושה פון זיין פאטער אחז. דעם מלך'ס גע- דאנקען האבען באלד אונטערגעהאפט די הויפלייט, וועלכע עס האט גע- קריינקט די אונטערווארפענקייט פון זייער פאלק און איבערהויפט די נביאים, ביי וועלכע די אבהיינגיגקייט פון א געטצענדינערישען פאלק האט ארויס- גערופען א שרעק פאר דעם גייסטיגען צושטאנד אין לאנד. ישעיהו הנביא האט אויך זיך גענומען די מיסיע, מיט זיין פייערדיגען ווארט אויפצומונטערן דאס פאלק און אריינגעבען איהם מוט און העלדענדרייסטקייט, אז עס זאל זיך בעשליסען צו מאכען אזא געפעהרליכען שריט, וואס נאר די פארשטעלונג אליין פון איהם האט שוין געקאנט אנ'אימה ארויפווארפען אויס'ן לאנד: די ארעמע יהודה, וועלכע איז נישט לאנג נאך געווען אזוי שוואך זאל וועלען זיך אויסדרייבען געגען דער שטארקער אשור, וועלכע האט

שוין דאַן כמעט די גאַנצע פאָדערשטע אויען אין איהרע הענד געהאַלטען! ישעיה, לויט זיין אַלגעמיינער וועלטאויפפאַסונג, האָט געגלויבט און געמוזט גלויבען אין דעם ערפאָלג פון דער גרויסער אונטערנעהמונג; פאַר איהם איז אַשור געווען נאָר אויף אַזוי פיעל שרעקליך, אויף וויפיעל עס קאָן זיך רעכענען פאַר דעם בייטש פון גאָט, וועלכער שטראָפט די זינדיגע פעלקער; יהודה איז שוין אָבער געווען גענוג אָבגערייניגט פון די פריהערדיגע זינד און דאַגעגען איז שוין די מאָס פון אַשורים אַכזריות'ן איבערפילט געווען; דער פרינציפּ פון אמת וואָלט געמוזט אונטערברעכען זיך, ווען יהודה וואָלט איצט אַשור נישט בעזיגען.

„אָ, אַשור, די רוט פון מיין צאָרן, דער שטעקען אין זייערע הענדע איז דאָך מיין אויפרעגונג. אויף אַ זינדיגען פאָלק שיק איך איהם אָן, אויף דער אומה, וואָס דערצערענט מיר, זאָג איך איהם אָן אַוועקצונעהמען רויב, אָנצומאַכען חורבנות, צו צוטרעטען איהם, ווי דעם ליים אין די גאַסען. ער מיינט אָבער נישט אַזוי און זיין האַרץ טראַכט גאָר אַנדערש; זיין געדאַנקען איז צו פערטיליגען, צו פערניכטען וואָס מעהר פעלקער! ער טראַכט זיך: מיינע שרים זענען דאָך אַלע מלכים. איז דען ווי כרכמיש נישט געווען כלנו, איז דען ווי דמשק נישט געוואָרען שומרון?! האָב איך דאָך גענוג מאַכט געהאַט בייצוקומען די היידישע פעלקער מיט זייערע געטער — מיט וואָס זשע זענען זיי ערגער פאַר שומרון און ירושלים?! ווי איך האָב געמאַכט פון שומרון און איהרע געטצען, וועל איך דען אַזוי נישט קאָנען מאַכען פון ירושלים און איהרע געטצען?! דרום זאָגט גאָט וועל איך אויסמאָנען פון אַשור פאַר דעם שטאָלץ פון זיין האַרצען און פאַר דער הויכקייט פון זיינע אויגען, ווען איך וועל ענדיגען מיין אַרבייט אויפ'ן באַרג ציון און אין ירושלים. — דערפאַר וואָס ער זאָגט: מיט דער קראַפט פון מיין האַנד האָב איך מיין רוהם געשאַפען און נאָר מיט מיין קלוגשאַפט, ווייל איך בין זעהר פערשטענדיג, האָב איך צושטערט די גרענעצען פון די לענדער, צובראָכען זייער צוקונפט און אַראָפגעשליידערט די גרויסקייט פון זייערע בעפעלקערונגען; מיין האַנד איז אַנעסט געוואָרען פאַר צאָהל-רייכע פעלקער און ווי מען קלייבט אין דער מדבר פערלאָזענע פויגעל-אייער, אַזוי האָב איך אַלע לענדער צונויפגעקליבען, און ס'האָט קיין פליגעל נישט געוואַגט אַ צאַפּעל צו טהון און עס האָט קיינער נישט געוואַגט אַ מויל צו עפענען און עס האָט קיינער נישט געוואַגט אַ פּיפּס צו טהון". — קען דען אָבער די האַק זיך בעריהמען געגען איהר האַקער, קען זיך דען די זעג גרויסען געגען איהר זעגער?!...

די נבואה פון ישעיהו בן אמוץ האָט בעגייסטערט דאָס לאַנד; דאָס פאָלק האָט אין זיך דערפיהלט אַ גרויסען שטראָם פון העלדענמוט און עס האָט זיך נישט אָבגעשטעלט אויך דאַמאָלס זאָגאַר, ווען דער ערשטער טריט פון דער בעפרייאונג האָט זיך אויסגעלאָזען זעהר טרויעריג: סנחריב דער מלך פון אשור האָט זיך בעצייטענס דערוואוסט פון דעם צוגעגרייטען אויפשטאַנד און ער איז אונטערהאָפּט בעפאַלען יהודה, איידער נאָך זי איז געווען אינגאַנצען קריעגס-פעהיג; דער מלך יחזקיהו איז געווען געצוואונגען פון דאָסניי צו אַנערקענען די איבערמאַכט פון אשור און בעצאָהלען אַ גרויסע קאָנטריבוציע. ווי נאָר סנחריב האָט אָבער פערלאָזען דאָס לאַנד, האָט פון דאָסניי אויפגעלעבט אין פאָלק די האָפענונג צו בעפרייען זיך פון דעם פרעמדען יאָך. יחזקיהו האָט זיך גענומען גרייטען ערענסט צו אַ מלחמה. ער האָט בענייט דעם מויער פון דער הויפּטשטאָדט ירושלים; אויסגערופען אַ גרויסע מאָביליזאַציע, אָנגעגרייט פיעל געוועהר, פיעל שפּייז און פיעל וואַסער אין אַלע בעפעסטיגטע שטעדט, פון אויסער די פעסטיגונגען אָבער האָט ער פערשאָטען אַלע טייכען און אַלע קוואַלען, כדי דער שונא זאָל קיין וואַסער נישט האָבען. אויסער אין יהודה, האָט זיך אין די איבעריגע לענדער פון דער פאָדערשטער אַזיע, אויך אָנגעפאַנגען גראָד צו דער צייט אַ בעוועגונג געגען אשור. די קליינע בבל דייט אָנגעהויבען דאַן גרויס צו ווערען און האָט באַלד פערנומען דעם ערשטען פּלאַץ אין דער דאָזיגער בעוועגונג; זי איז געקומען אין בעציהונגען מיט מצרים, וועלכע האָט דאָס מאָל ווירקליך געהאָלפען די אונטערוואָרפענע פעלקער פון אַזיען, מורא האָבענדיג אַליין פאַר דער שטייגענדער פּאָליטישער בעדייטונג פון אשור. אויף דעם באָדען פון דער דאָזיגער קאָאַליציע איז אין יהודה אויסגעבראָכען פון דאָסניי דער אַלטער פּאַרטיי-קאָנפליקט. די הויף-לייט האָבען איינגעפונען אַז דער גלייכסטער וועג צו דער זעלבסט-בעפרייאונג איז צוזושטעהען צו בבל מיט איהרע בונדענס-גענאָסען, כדי מיט פעראייניגטע כחות מלחמה צו האַלטען געגען דעם אַלגעמיינעם געפעהרליכען שונא; אָן דער שפּיץ פון דער דאָזיגער ריכטונג איז געשטאַנען דער קעניגליכער קאַנצלער שבנא; די נביאים האָבען אָבער נישט געוואָלט דערלאָזען צו קיינע פערבאַנדען מיט די אַרומיגע פעלקער און געראָטען דעם מלך, זעלבסטשטענדיג אַרויסצוטרעטען געגען אשור; אָן דער שפּיץ פון דער דאָזיגער פּאַרטיי איז געשטאַנען דער אַלטער נביא ישעיהו בן אמוץ. דער לעצטער האָט, אמת, נישט אָנגעוויזען אויף קיינע קאָנקרעטע מיטלען, וועלכע די קליינע יהודה דאַרף אָנגעהמען, כדי בייצושטעהען געגען דער ריזיגער אשור; ער האָט אָבער געגלויבט אין דער

קראפט פון גייסט, אין דעם פרינציפ פון צדק: ער טאר ניט קיין פרעמדע הילף, עס מוז א וואונדער געשעהן, ווען דער פרינציפ פון צדק דארף מנצח זיין; און ווען דער מלך יחזקיהו, נויגענדיג זיך אויף דער זייט פון דער הויף-פארטיי, האט אנגענומען די שליחים פון בבל און ארויסגעוויזען א גרויסע סימפאטיע צו זייערע פלענער, האט ישעיהו איהם שטרענגע פארווירפע געמאכט און איהם פארגעזאגט: „ס'וועלען אנקומען טעג און אלץ, וואס דו האסט אין דיין הויז אנגעזאמעלט און וואס דיינע עלטערען האבען אנגעזאמעלט ביז היינטיגען טאג, וועט אוועקגעטראגען ווערען קיין בבל, קיין זאך וועט דיר נישט איבערבלייבען; און דיינע קינדער וועלען אהין אוועקגענומען ווערען און פאר סריסים וועלען זיי מוזען דיענען אין פאלאץ פון מלך בבל"...

דערווייל איז אנגעקומען דער ענטשיידענער מאמענט. נאך איידער די אויפגעבונטעוועטע מלוכות האבען געקאנט בעוויזען זיך צונויפצורייזען, איז סנחריב דער מלך פון אשור פלינק, ווי א פייל פון בויגען, פון דאסניי אנגעפאלען אויף יהודה. דאס מאל, וואהרשיינליך, איז איהם זיין אויפגאבע פיעל שווערער אנגעקומען, ווי דעם ערשטען מאל. אמת, די קלע-נערע גרענעץ-פעסטונגען האט ער איינגענומען איינע נאך די אנדערע אבער יחזקיהו האט איהם מיט זיין היל ערווארטעט ביי די מויערען פון ירושלים און דארטען האט זיך געדארפט קאנצענטרירען דער שווער-פונקט פון דער מלחמה.

און ווען דער פיינד מיט זיין אונגעהויער גרויסער ארמע, מיט זיין פוס-היל און פערד-היל און מיט זיין שווערען און לייכטען וואפען איז אלץ נעהענטער צוגעטראגען צו דער הויפטשטאדט, האט דאך דאס פערהעלטניס-מעסיג קליינע פאלק נישט פערלארען זיין מוט. דער מלך אליין איז ארומגעפאהרען איבער די גאסען און געטרייסט און געמונטערט:

„שטארקט אייך און מוטהיגט אייך! שרעקט אייך נישט און פאלט ביי זיך נישט אראב פאר דעם מלך פון אשור און פאר דער גרעסערער מענגע, וואס מיט איהם איז, — מיט אונז איז פיעל מעהר ווי מיט איהם! ער בעזיצט נאר די קערפערליכע קראפט, מיט אונז איז אבער אונזער אלמעכטיגער גאט יהוה, ער וועט אונז העלפען און ער וועט פאר אונז מלחמה האלטען!"

דער נביא ישעיה האט אויך דאן אין לאגע געפרעדיגט, אז ס'איז גע-קומען די צייט פון דער געטליכער נקמה:

„זייער טיראניי איז דאך שרייענד; די מלאכי-השלום וויינען דאך ביטערליך. וויסט זענען אלע וועגען, עס וואגט מעהר קיין וואנדערער צו געהן, צושטערט זענען די שטעדט, עס ווערט נישט געאכטעט קיין מענש,

פערטרויערט, אונגליקליך איז דאס לאַנד, פערשעמט, פערוועלקט איז דער לבנון, דער שרון איז אַ מדבר געוואָרען און דער כרמל איז ווי פער־שאָלטען. איצט שטעה איך אויף — זאָגט גאָט — איצט הויב איך זיך אויף, איצט וועל איך זיך אַ טראָג טהון!...״

סנחריב האָט, ווי ס׳שיינט, געוואָלט אויסמיידען די שווערע מלחמה, וואָס איהם איז אונטער ירושלים פאָרגעשטאַנען, און ער האָט געפּרובט פאָרלעגען דער בעפעלקערונג, זי זאָל זיך איהם אונטערגעבען מיט גוטען, ווייל, ענדליך, וועט זיך דאָך די מרידה נישט איינגעבען. איינעם פון זיינע שרים, רבשקה, צוזאַמען מיט אַ גאַנצער סוויטע האָט ער געשיקט צו דעם חיל פון ירושלים, וועלכער האָט בעוואַכט די פעסטונגען, פאָרצולייענען זיי זיין לעצטע התראה. רבשקה האָט זיין שליחות ערפילט מיט דער גרעס־טער חוצפה; ער האָט אויסגעלאַכט דעם יהודה׳שען גאָט, אָבגעשפּאָט פון דעם געטליכען פאָלק און שטאַרק ערנידעריגט זיין מלך אין דער אַנ־וועזענהייט פון אַלע שרים און פון אַ גרויסער מאַסע יהודים, וועלכע האָבען זיך צונויפגעזאַמעלט הערען די רייד פון סנחריב; און ווען איינער פון די שרים האָט פאָרגעלעגט רבשקהן, ער זאָל ריידען צו זיי אַרמיש, נאָר נישט קיין יודיש, כדי דאָס פאָלק אַרום זאָל נישט הערען די שענדליכע ווערטער, האָט ער נאָך מעהר זיין מויל געעפענט און נאָך פיעל עזות׳דיגער גערעדט:

„צו דיר און צו דיין האַרען דען האָט מיר מיין האַר געשיקט זאָגען די דאָזיגע ווערטער? צו די מענשען דאָך, וואָס זיצען אויפ׳ן מויער און עסען זייערע אייגענע מיסט און טרינקען זייערע אייגענע פליסיגקייט!... הערט די ווערטער פון דעם גרויסען מלך, דעם מלך פון אשור. אַזוי האָט געזאָגט דער מלך: זאָל אייך יחזקיהו נישט איינרעדען, ווייל ער וועט נישט קאָנען אייך ראַטעווען. און זאָל אייך חזקיהו נישט פערזיכערען אין גאָט, כלומר׳שט: גאָט וועט אונז העלפען, די שטאָדט וועט נישט איבערגעגעבען ווערען אין אשור׳ס הענד! איהר זאָלט נישט הערען חזקיהו׳ן, דען אַזוי האָט געזאָגט דער מלך פון אשור: זייט צו מיר העפליך, קומט אַרויס צו מיר, דאַן וועט איהר יעדערער עסען די פרוכט פון זיין וויינגאָרטען און די פרוכט פון זיין פייגענבוים און דאַן וועט איהר יעדערער טרינקען דאָס וואַסער פון זיין ברונען״. טאָמער זשע וועט אייך חזקיהו איינרעדען: „גאָט וועט אונז ראַטעווען״ — וועלכע געטער פון וועלכע פעלקער האָבען זייערע לענדער גערעטעט פון די הענד פון מלך אשור? וואו זענען די געטער פון חמת? וואו זענען די געטער פון ארפד? וואו זענען די געטער פון ספרוים? אָדער

וואָרום האָבען די געטער נישט גערעטעט שומרון פון זיינע הענד? ווער פון די געטער האָט זיין לאַנד גערעטעט, אַז אייער גאָט זאָל קאָנען ירושלים ראַטעווען?!...

שרעקליך איז געווען דער רושם פון דעם דאָזיגען שליח'ס רייד; די שרים האָבען זייערע קליידער צוריסען; געגען דער קאַלטער לאָגיק האָט זיך דער מלך פון יהודה אַליין פערלוירען. ער האָט זיך אַרומגעזעהען, אַז די פעראַנטוואָרטליכקייט וואָס ער האָט אויף זיך גענומען בנוגע צו זיין פאָלק איז ווירקליך אונגעהויער גרויס. נאָך אַ ריהרענדער תפלה אין בית־המקדש, האָט ער געשיקט זיינע דינער פרעגען ביים נביא ישעיהו זיין עצה. דער נביא האָט געשיקט צו סנהריב'ן אַ דרייסטען ענטפער אין'ם נאָמען פון גאָט:

„עס האַסט דיר, עס לאַכט פון דיר די טאָכטער פון ציון, עס שאָקעלט איבער דיר מיט'ן קאָפּ די טאָכטער פון ירושלים! וועמען האָסטו געלעסטערט, וועמען האָסטו געשענדעט, אויף וועמען האָסטו דיין שטים אויפגעהויבען, אויף וועמען האָסטו דיינע אויגען פערריסען? אויף דעם הייליגען פון ישראל?! דורך דיינע קנעכט האָסטו געלעסטערט גאָט און דו האָסט געזאָגט: „מיט מיינע פיעל רייטוועגען וועל איך אויף די העכסטע בערג שטייגען, איך וועל אויפ'ן לבנון אַרויפקלעטערען, איך וועל זיינע העכסטע צעדערען אויסשניידען, זיינע בעסטע בוקסען אויסהאַקען, איך וועל דערגרייכען ביז דער ענדע פון כרמל־וואַלד, איך וועל גראָבען און טרינקען וואַסער, ווען איך וועל אויסטרעטען מיט מיינע פוס־באַלען אַלע וואַסערען פון דער בעלאַגערונגסשטאָדט!" דו האָסט דאָך געהערט, וואָס איך האָב פערצייטען געטהון און געשאַפען — איך וועל דאָס ווידערהוילען און וויסטע בערגלעך וועלען ווערען פון פערפעסטיגטע שטעדט, און זייערע איינוואָהנער וועלען מאַכטלאָז ווערען, זיי וועלען צובראָכען ווערען און פערשעמט ווערען, זיי וועלען פערוועלקט ווערען ווי די גראָז פון פעלד, ווי גרינס אויפ'ן לאָנקע, ווי שפּראָצונגען אויפ'ן דאַך, ווי נישט דערוואַקסענע זאַנגען. דיין זיצען, דיין אַרויסטרעטען, דיין אָנקומען ווייס איך, מיר איז אויך בעוואוסט דיין אויפרעגונג אויף מיר. איך האָב פערנומען דיין צאָרענען און דיין ליאַרעמען אויף מיר — דערפאַר וועל איך דיר אַ רונג אין דיינע נאָזלעכער אַריינזעצען און אַ צוים וועל איך דיר אין דיינע ליפען אַריינגעבען און איך וועל דיר צוריק פיהרען אויף דעם וועג, אויף וועלכען דו ביזט געקומען... דען אַזוי האָט גאָט געזאָגט וועגען מלך אשור: ער וועט אין דער שטאָדט נישט אַריינטרעטען, ער וועט אין איהר קיין פייל נישט וואַרפען, איהר וועט קיין פאַנציר בעגעגענען און קיין וואַל וועט אַרום איהר נישט געמאַכט ווערען. מיט דער זעלבער

וועג, וואָס ער איז געקומען, וועט ער זיך אומקערען, נאָר אין שטאָדט וועט ער נישט אַריינקומען — אַזוי זאָגט גאָט: איך וועל בעשיצען די דאָזיגע שטאָדט איהר צו העלפען פון מיינעטוועגען און פון מיין קנעכט דוד'ס וועגען..."

און עס איז ווירקליך אַ וואונדער געשעהן, ווי דער געטליכער נביא האָט געגלויבט. סנחריב האָט פלוצלונג בעקומען אַ ידיעה, אַז תרהקה דער מלך פון מצרים (פון דער כושי'טישער דינאַסטיע) קומט אָן מיט זיין חיל פון הינטען. דער מלך פון אשור האָט באַלד געגעבען אַ בעפעהל זיין חיל צו געהען בעגעגענען דעם פיינד. אין וועג איז די נאַכט אָנגעקומען און דער מלך מיט זיין אַרמעע האָט אין פעלד רוהען זיך געלעגט און אויף מאָרגען האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז אין לאַגער זענען אַ מאַן הונדערט אַכציג טויזענד אויף אייביג איינגעשלאָפען געוואָרען! וואָס די אורזאַך איז געוועזען איז געבליבען אונבעוואוסט. אין תנ"ך ווערט דערצעהלט, אַז אַ מלאך פון גאָט האָט ביי דערנאַכט אויף דער ערד אַראָבגענידערט און די מתנה פון אשור געפלאָגט; די כראָניקער פון מצרים דערצעהלען, אַז פעלד־מייז זענען איבער נאַכט בעפאַלען דעם לאַגער און אויפגעפרעסען אַלע שפייזען, צו ביסען אַלע בויגען'ס, די גאַנצע קליידונג און שוצונג. אַלענפאַלס איז עס אַ געוויסער פאַקט, אַז סנחריב האָט פלוצלונג אַליין געוואָרפען דעם שלאַכטפעלד און האָט זיך צוליעב וואָס ס'איז געראַטעוועט אין זיין לאַנד אשור, אין זיין הויפטשטאָדט נינוה, נאָר דאָרטען האָט איהם ערוואַרטעט דער טוידט: זיינע ביידע זיהן האָבען געגען איהם אַ פער־שווערונג צוזאַמענגעשטעלט און האָבען איהם אַוועקגעהרג'עט, ווען ער האָט זיך געבוקט פאַר זיין אָבגאָט אין זיין טעמפעל.

די אונגאַטירליכע ישועה, וואָס איז אויפ'ן לאַנד געקומען, האָט אַרויס־גערופען אַ אונגעגדליכע פרייד צווישען פאָלק; די משוררים האָבען עס בעזונגען אין זייערע פייערליכע תהלות; די לויים האָבען איבער דעם גאָט געלויבט אין בית־המקדש. די בעדייטונג פון דעם נס איז געוועזען נישט נאָר אַ פאָליטישע, נאָר אויך אַן עקאָנאָמישע און איבערהויפט אַ רעליגיעזע. נישט נאָר זעלבסטשטענדיג איז יהודה געוואָרען אַ דאַנק סנחריב'ס מפלה, נאָר זי האָט זיך פון דאָסניי גענומען ענטוויקלען אויך עקאָנאָמיש. די פאָ־דערשטע אַזיען איז פריי געוואָרען פון איהר בעדריקער, דאָרטען האָט, ווי אַמאָל, אויפגעבליהט דער האַנדעל, אין וועלכען יהודה האָט פער־נומען זעהר אַנ'אָנגעזעהענעם פלאַץ.

די אַנדערע העלפט פון יחזקיהו'ס הערשונג איבערען לאַנד, נאָך דער

בעפרייאונג פון אשור׳ס יאָך, האָט זיך אויסגעצייכענט מיט איהר אונגעוועהנליכער גערעטעניש און גאָטס-בענשונג אין לאַנד. דער איבערפלוס פון תבואה און ווײַן און בוימאייל איז אויסגעביטען געוואָרען אין די אַרומיגע לענדער אויף גאָלד און אויף זילבער. יהודה האָט פון דאָסניי געגומען וואַקסען און איז ווידער רײַך און מעכטיג געוואָרען. די פערשטויסענע קינדער איהרע, וואָס פאַר די גרויסע מהומות אין אחז׳ס צײַטען, זענען זיי נאָך פערטריבען און פערוואָגעלט געוואָרען אין די ווײַטסטע געגענדען, אין אשור, אין מצרים, אין כוש און אַז. וו., האָבען זיך גענומען ביסלעכווייז קעהרען צוריק אין זייער הייליגען לאַנד. זאָגאַר די פערטריבענע פון אפרים האָבען זיך פון זייערע גלות-לענדער געצויגען קיין ירושלים. ציון איז געוואָרען אַנערקאָנט פאַר דער אַלגעמיינער הויפט-שטאָדט פון אַלע איבערגעבליבענע ישראלים אין זייערע אַלע לענדער, דער בית-המקדש — פאַר אַ אַלגעמיינעם הייליגטהום, יהוה פאַר דעם אַלגעמיינעם גאָט און יחזקיהו פאַר׳ן אַלגעמיינעם מלך!...

און נישט נאָר אין עקאָנאָמישער און פּאָליטישער הינזיכט — דער ראָזיגער פעריאָד האָט זיך געקאָנט רעכענען אַלס דער גליקליכסטער פאַר דעם רעשט פון ישראל אויך אין דעם קולטור-גייסטיגען זין. דאָס, וואָס די מפלה פון אשור איז פאָראויס געזאָגט געוואָרען דורך ישעיה בן-אָמוץ און נישט אַלס נס, נאָר אַלס געזעץ פון צדק, האָט דעם פאָלק נאָך פעסטער, ווי פריהער, צוזאַמענגעבונדען מיט די נביאים און מיט זייערע לעהרע. דאָס טראַדיציאָנעל-פרומע געפיהל דרינגט אַלץ טיפער אַריין אין הארצען פון די יהודים און דער פאָלקס-גייסט האָט דאַן דערגרייכט די העכסטע מדרגה פון זײַן ענטוויקלונג, די העכסטע—ווײַטער האָט ער שוין נישט געקאָנט געהן. דאָס איז געווען אַ פעריאָד פון זאַמלען און שאַפען. פון איין זײַט האָבען די „חזקיה-לײַט״, לעהרענדיג דאָס פאָלק, צוזאַמענגעשטעלט און סיסטעמאַטיזירט אַלץ, וואָס איז בײַם פאָלק געשאַפען געוואָרען ביז יענער צײַט; דאָס זענען געווען געוויסע טיילען פון דער „תורה״, געוויסע טיילען פון „תהלים״, געוויסע טיילען פון „משלי״ און ד. ג. ספרים, וועלכע די לויים אין יהושפט׳ס צײַטען האָבען שוין געהאַט אָנגעהויבען צו זאַמלען און נאָר צוליעב די געשעהענע מהומות האָבען זיי געמוזט איבעררײַסען זייער טהעטיגקײַט. די אַלע ספרים זענען געוואָרען אַזוי וואונדערבאַר דײַטליך צוזאַמענגעשטעלט, אַז זייער ציעל — צו לערנען דעם מענשען ליעב האָבען דאָס גוטס און האַסען דאָס בייזע, פירכטען זיך פאַר גאָט און געהן אין זײַנע וועגען — איז אַרויסגעקומען העכסט בולט. די „חזקיה-לײַט״

זאלען אויך האבען אנגעהויבען צו פערשרייבען די אלגעמיינע געשיכטע פון זייער פאלק, און אויך דא האט זיך ארויסגעוויזען זייער גרונד-טענדענץ: יעדער פאליטישער און עקאנאמישער מאמענט אין היסטארישען לעבען פון פאלק איז שטארק פערבונדען מיט זיין רעליגיעזען און מאראלישען צושטאנד צו יענער צייט. יעדער פעריאד פון פאלקס-גליק בעצייכענט מיט זיך די פרומקייט און די גאטספארכטיגקייט פון פאלק; יעדער פעריאד פון פאלקס-אונגליק בעווייזט, אז דאס פאלק איז פערדארבען און זינדיג געוועזען.

דער נאציאנאלער געדאנק איז אבער נישט פערגליווערט געווארען און האט זיך נישט בעגרענעצט בלויז מיט די געזאמעלטע שעפּונגען פון די פערגאנגענע יאהרען. ישעיהו הנביא און זיינע אנהענגער — וועלכע האבען דאן צווישען פאלק בעקומען דעם טיטול „ענוים" — האבען דעם געדאנק פארטגעזעצט ווייטער, איהם טיעפער געמאכט, פערברייטערט און דייטליך בעצייכענט דאס, וואס די פאריגע דורות האבען געהאט דערפון נאר א פערנעבעלטען בעגריף. אין יענער צייט פון מנוחה און פריעדען, וועלכע איז אנגעקומען אין לאנד, האט ישעיהו הנביא געווארפען זיינע בליקען פיעל ווייטער אויסער די גרענעצען פון יהודה. מיט זיין געטליכען ווארט ווענדעט ער זיך צו אלע פעלקער, וועלכע זענען געוועזען מעהר אדער ווייניגער בעקאנט צו יענער צייט אין דער פארדערשטער אזיען. ער שטרעבט צו מאכען די נבואה — אלמענשליך; ער שטראפט צור און אשור און פלשתים און מואב און ארם און מצרים. ער וויל דעם גאט פון ישראל מאכען פאר דעם גאט פון דער מענשהייט, דעם מאראל פון ישראל פאר דעם מאראל פון דער גאנצער מענשהייט. דערמיט מיינט ער נישט אוועקצונעהמען פון ישראל זיינע אייגענשאפטען און עס שיינקען דער מענשהייט, נאר ער וויל דער מענשהייט פיהרען צו ישראל, ער וויל דאס געטליכע פאלק זאל דאס געטליכע ווארט אוניווערסאל, אלמענשליך מאכען. און אזוי פיעל ער שטרעבט צו דערהויבען יעדען פאלק צו דאס געטליכע און גערעכטע, אזוי פיעל איז ער נישט-נאציאנאליסטיש. די אל-מענשליכע און הומאנערשענע פאעמע „יונה" איז זיכער געשאפען געווארען אין יענער צייט אין דער צייט פון די ענוים. גאט שיקט דעם נביא יונה קיין נינוה, די הויפטשטאדט פון אשור, איהר מתרה צו זיין, אז די מאס פון איהרע זינד איז שוין פערפולט און אויב זי וועט נישט תשובה טהון, וועט זי אין פערציג טעג ארום חרוב ווערען. נינוה איז דער שרעקליכסטער שונא פון ירושלים און דער נביא, אלס הייסער נאציאנאליסט, וויל נישט ראטעווען נינוה; דאן אנטלויפט ער פון גאט אויף א שיף; פאר גאט איז אבער

קיין בעהעלטעניש נישטאָ, און ער שיקט נאָך אַ ווינד נאָכצויאָגען די שיף, אויף וועלכער יונה פאָהרט צוזאַמען מיט פיעל אַנדערע רייזענדער. דער ווינד ברויזט אויף דעם ים און די שיף איז אין געפאַהר; יונה פערשטעהט, אַז דאָס יאָגט איהם גאָט נאָך, וויל ער נישט אַז אונשולדיגע מענשען זאָלען צוליעב איהם ליידען, בעט ער, אַז מען זאָל איהם אַריינוואַרפען אין ים; וועט די שיף געראַטעוועט ווערען און ער וועט פון זיין שליחות אויך לייז ווערען. געפינט איהם גאָט אויך אינ'ם אָבגרונד פון ים. אַ וואַלפיש שלינגט איין יונה'ן און ער לעבט ביי איהם אין בויך דריי טעג מיט דריי נעכט. ענדליך זעהט ער, אַז געגען גאָט איז קיין מיטעל נישטאָ און ער איז מתפלל; שפייט איהם דער פיש אַרויס אויף דער יבשה. דאַן קומט ער אין נינוה צו ערפילען גאָט'ס שליחות: דריי טעג און דריי נעכט געהט ער אַרום אין שטאָדט און רופט: „אין נאָך פערציג טעג ווערט נינוה אומגעקעהרט!“ די התראה האָט געהאַט אַן'אונגעהויערע ווירקונג: קליינע קינדער האָבען געפאַסט, דער מלך אַליין האָט אַ זאַק אויפ'ן לייב אָנגעטהון, די בהמות האָבען זיך אין פעלד נישט געפיטערט. די חרטה פון דער זינדיגער נינוה איז ווירקליך אָנגענומען געוואָרען פאַר גאָט און ער האָט זיין גזירה בטל געווען. דאַן האָט דער נביא געבעטען זיך ביי גאָט: „מיר איז בעסער דער טויט אַלס דאָס לעבען!“ דערווייל האָט ער פערלאָזען די שטאָדט. אין פעלד האָט די זון זעהר געברענט און אַרום איז קיין שאָטען נישט געווען וואו זיך צו בעהאַלטען. האָט גאָט געלאָזט אויסוואַקסען פלוצלונג אַ ברייטען בלאַט, אונטער וועלכען יונה האָט זיך געקאָנט פון דער היץ בעשיצען. יונה האָט זיך זעהר געפרעהט מיט דעם וואונדער. אויף מאָרגען האָט אָבער אַ וואָרעם אויפגעפרעסען דעם בלאַט און ער איז פערדאַרט געוואָרען. דער נביא איז ווידער געבליבען שוץ-לאָז און האָט זיך פון דאָסניי געבעטען ביי גאָט: „מיר איז בעסער דער טויט אַלס דאָס לעבען!“ — דאַן האָט איהם גאָט געזאָגט: „דיר פאַרדריסט פאַר דעם בלאַט, וואָס נישט דו האָסט זיך איבער איהם געמיהט, נישט דו האָסט איהם אויסגעהאָדעוועט, וועלכער איז איבערנאַכט געבוירען געוואָרען און איבערנאַכט פערלוירען געגאַנגען, ווי זשע זאָל מיך נישט פערדריסען אויף אַזאַ גרויסער שטאָדט ווי נינוה, אין וועלכער עס געפינען זיך מעהר פון צוועלף רבוא מענשען, וועלכען ווייסען נישט פון רעכטס ביז לינקס און אַזוי פיעל אונשולדיגע בהמות“.

קלינגען דען נישט אין דער דאָזיגער פאָעמאַ די שטאַרקסטע אַקאָרדען פון מענשען-ליעבע? צוליעב די אינטערעסען פון צדק מוזען פערשטומט

װערן ניִשט נאָר די געפיהלען פון אייגען־נוץ, נאָר זאָגאַר אויך די נאַציאָנאַלע ליעבע. און װען ישעיהו האָט זיך געקאָנט בעפרייען פון דער געגענװערטיגער צייט און זיך איבערטראָגען אין דער װײַטער צוקונפט, האָט ער געחלומ׳ט װעגען דעם גרעסטען גליק, צו װעלכען די מענשהייט קען נאָר צוקומען, װעגען דער אַלגעמיינע מענשען־ליעבע, צו װעלכער די היסטאָריע שטרעבט שוין אַזוי פיעל דורות און קאָן עס נאָך אַלץ ניִשט דערגרייכען. דאָן האָט ער געזעהן אין זיין פאָלק אַנ׳אַלװעלטליכען פאָלק און אין זיין הייליגען לאַנד — אַנ׳אַלװעלטליך לאַנד און אין זיין געטליכען צענטער — אַנ׳אַלװעלטליכען געטליכען צענטער — דאָס אַלץ װעט װערען די אַלגעמיינע אייגענטום פון דער מענשהייט און דאָס אַלץ װעט פיהרען צום אַלגעמיינעם גליק פון דער מענשהייט:

„עס װעלען קומען טעג, װען דער הייליגער באַרג פון גאָט׳ס הויז װעט שטעהן פעסט אָן דער שפּיץ פון די אַלע איבעריגע בערג און ער װעט דערהויבען װערען איבער אַלע הויכקייטען און עס װעלען אַלע פעלקער צו איהם שטרעבען. פיעל נאַציאָנען װעלען געהן און װעלען זאָגען: לאָמיר געהען און לאָמיר שטייגען אויף דעם געטליכען באַרג, צו דעם הויז פון יעקב׳ס גאָט, זאָל ער אונז לערנען װעלען מיר געהען אין זיינע װעגען״— װייל פון ציון װעט תורה אַרויסגעהן און פון ירושלים — גאָט׳ס װאָרט. און ער װעט משפט׳ען צװישען די פעלקער און ער װעט איבערצייגען פיעל אומות, װעלען זיי צובּרעכען זייערע שװערדען אויף אַקער־אייזענס און זייערע שפּיזען אויף שניידמעסערס און קיין מלחמות װעלען מעהר ניִשט געפיהרט װערען!״...

און װאָס טיעפער ישעיהו׳ס גייסט האָט געקלערט װעגען דער צוקונפט פון דער צדק־מלוכה, אין װעלכער עס װעלן הערשען נאָר אמת און ליעבע אַלץ מעהר האָט זיין געטליך־בעגייסטערטע פאַנטאַזיע קיינע מעגליכע און אונמעגליכע גרענעצען ניִשט אָנערקענט. ניִשט נאָר צװישען די מענשען און צװישען די פעלקער װעט די פיינדשאַפט און אונרעכט אויסגעװאָרצעלט װערען, נאָר זאָגאַר די חיה און די בהמות, װעלען געמילדערט װערען:

„און עס װעט װאָהנען דער װאָלף צוזאַמען מיט׳ן שעפּס און דער לעמפּערט װעט ליעגען צוזאַמען מיט דער ציעג און אַ קאַלב און אַנ׳אָקס און אַ טיגער װעלען צוזאַמען זיין און אַ קליין קינד װעט זיי פיהרען. און אַ קוה און אַ בער װעלען צוזאַמען זיך פיטערען און צוזאַמען קינדער האָדעװען און דער לייב װעט, װי די רינד, קייען היי... זיי װעלען קיינעם ניִשט שלעכט׳ס טהון און זיי װעלען קיין שאָדען ניִשט מאַכען אויף מיין

הייליגען בארג, ווייל די גאנצע ערד וועט פול ווערען מיט'ן געטליכען בעוואוסטזיין, ווי דאס וואסער פילט אן דעם ים!"...

פאר דעם נביא איז אבער זאגאר דאס דאזיגע וואונדערליכע בילד אויך וועניג געווען. איהם האט געקריינקט נישט נאר פאר דאס בעליידיגענדע און בעליידיגטע אין דער מענשען-וועלט, נאר זאגאר פאר דאס בעליידיגענדע און בעליידיגטע צווישען די בעוואוסטלאזע בעשעפענישען; איהם האט געוועהטאגט דאס הארץ נישט נאר פאר'ן חי און מדבר, נאר אויך פאר'ן צומח און דומם. דער פרינציפ פון צדק ווערט געשטערט נישט נאר דורך די בעשעפענישען, נאר זאגאר דורך דער נאטור אליין. דער קעמפפער פאר אמת קאן די דאזיגע עולה נישט ליידען און ער פאדערט זאגאר פון דעם בעשעפער א גלייכע בעציהונג צו אלע זיינע שעפפונגען אין יעדער הינזיכט, און ער מאלט די צוקונפט מיט פאלגענדע פארבען:

„עס וועלען זעהענדיג ווערען די אויגען פון די בלינדע און עס וועלען הערענדיג ווערען די אויערען פון די טויבע. עס וועט דער הינקעדיגער שפרינגען ווי דער הירש, און די שטומע צונג וועט זינגען, ווייל זאגאר אין דער מדבר וועט זיך וואסער געפינען און טייכען וועלען פליסען אין דער וויסטע; אין לאנקעס וועלען פערוואנדעלט ווערען די פון דער זון אויסגעברענטע פלעצער און דארט, וואו איצט הערשט דער דורשט, וועלען קוואלען זיך גיסען..."

דעם אידעאל פון צדק האט אלזא דער גייסט פון ישראל שוין אין יחזקיהו'ס צייט ענטוויקעלט ביז דעם העכסטען גראד. ישעיהו האט געגלויבט, אז זיין אידעאל מוז סוף כל סוף פערווירקליכט ווערען, ווארום אויב נישט פערליערט די גאנצע בריאה איהר אינהאלט. די דאזיגע מיסיע אבער מוז דורכגעפיהרט ווערען דורך דאס געטליכע פאלק ישראל, דורך זיין מלך, דורך דעם געטליך געזאלבטען (משיח), וועלכער מוז ענדליך ארויסשפראצען פון דוד'ס בוים. „אויף איהם וועט רוהען דער גייסט פון גאט, דער גייסט פון קלוגשאפט, דער גייסט פון פערשטאנד, דער גייסט פון העלדענמוט, דער גייסט פון וויסענשאפט און גאטספארכטיגקייט". דער דאזיגער געזאלבטער פון גאט וועט בעהערשען די גאנצע נאטור און ערהויבען זי ביז צו דער מדרגה פון דעם ווירקליכען געטליכען בעוואוסטזיין, ביז דעם צדק, און דורכדעם וועט ער אראבברייינגען אויף דער וועלט דעם אמת'ען, ערווארטעטען גליק. אויף אזא אופן האט ישעיהו געלייגט דעם פונדאמענט, אויף וועלכען ס'האט זיך שפעטער אויפגעבויט די גרויסע אלמענשליכע שטרעבונג צו אנ'אויסערוועהלטען פון גאט, צו א געזאלבטען

גרלייזער, צו א משיח! דערמיט האט דאס געטליכע פאלק פערענדיגט און פערפאלקאמט זיין גרויסע מתנה, וועלכע ער האט דער מענשהייט געשענקט, און איבער וועלכער עס האבען געארבייט זיינע גרעסטע גייסטער: פון משה דוד און שלמה, ביז עמוס און ישעיהו בן אמוץ!...

די גרויסע אנשטריינגונג פון דעם נאציאנאלען שעפפונגס-גייסט אויף די געביטען פון דער פאליטיק, פון דער עקאנאמיע און פון דער פילאזאפיע, פאר יחזקיהו'ס צייט האט געדארפט בריינגען דאס פאלק צו א מידעקייט און ארויסרופען אין א געוויסער מאס א רעאקציע. די בעדינגונגען נאך יחזקיהו'ס טוידט האבען אבער אנגענומען אזא ווענדונג, אז די רעאקציע איז געווארען א סך א שרעקליכערע, ווי מ'האט זיך געקאנט פארשטעלען. דעם טראהן האט גע'ירש'ענט דער צוועלף-יעהריגער זוהן מנשה (640—695); צוליעב זיין אונמינדיגקייט האבען ווייטער די שרים בעקימען אין זייערע הענד די גאנצע הנהגה אין לאנד. זיי האבען זיך, ווי געוועהנליך, געזארגט איבערהויפט פאר די אייגענע נוצען און פאר די נוצען פון זייער שטאנד און האבען זיך פיינדליך בעצויגען צו די רעפארמען פון פערשטארבענעם יחזקיהו. צו זיי זענען, ווי ס'ווייזט אויס, צוגעשטאנען אויך די אלע יועצים פון מלך אחז און זיינע פאמיליאנטען, וועלכע האבען פאר דעם פאריגען מלך פערלוירען זייער בעדייטונג צוליעב דער אגיטאציע פון די נביאים. אין די „הויכע ספערען" האט פון דאס-ניי אנגעהויבען צו הערשען דאס אלטע זארגלאז-פערשווענדערישע לעבען, וועלכעס איז געגען די בעגריפען פון דער נבואה און אין דעם גרונד פון וועלכען עס ליעגט די שטרעבונג צו רייכקייט און לוקסוס, געשטיצט אויף אונרעכט, געוואלט-טהאטען און בעטרוג. און ווידער האט מען געמוזט דעם נאציאנאלען יהוה אראבשליידערען פון פיעדעסטאל, כדי זיין אנדענקען זאל נישט פלאגען דעם געוויסען פאר די בייזע מעשים. — דאס געצענדינערייַ איז ווידער אריין אין דער מאדע! אין דעם דאזיגען פערדארבענעם גייסט האבען די שרים ערצויגען דעם פאלק און אויך דעם יונגען מלך מנשה.

און פארגעקומען איז עס דאן אזוי, אז זאגאר די אלגעמיינע פאליטיק איז געווען זעהר גינסטיג פאר די פעררעטערישע שטרעבונגען פון די הערשענדע קלאסען. אשור, וועלכע האט, נאך דער מפלה פון סנחריב'ס חיל אגעוויסע צייט יהודה נישט בעאונרוהיגט, האט פון דאסניי אנגעהויבען צו שיקען מחנות סאלדאטען געגען די ארומיגע לענדער, נאכ-

דעם חי׳ אסרהדון, סנהריב׳ס זוהן, איז מלך געוואָרען. ער האָט דורכגע־
מאַכט זעהר אַ געלונגענע מלחמה געגען מצרים און האָט איהר אין אַ
געוויסער מאָס געמאַכט אָבהענגיג אָן זיך. די לעצטע שטיצע פון די
מלוכות אין דער פאָדערשטער אַזיען, וועלכע פלעגען שטענדיג האָפען
אויף מצרים, אַז זי וועט זיי, צוליעב איהרע אינטערעסען, העלפען אין
קאַמפף מיט דעם אַשורי׳שען אַפּעטיט, — איז אויף אַזאַ אופן צו נישט
געוואָרען, און זיי האָבען אַלע ווידער געמוזט פערוואַנדעלט ווערען אין
אונטערגעוואָרפענע פּראָווינצען פון דער גרויסער נינוה־מלוכה.

דער זעלביגער גורל איז פאָרגעשטאַנען אויך יהודה. זי איז, נאָך
אַ געוויסער הפסקה, ווייטער אונטערגעפאַלען — אין מנשה׳ס צייטען — אונטער
דער ווירקונג פון אשור. די ווירקונג איז אפשר נישט געווען אַזוי שרעקליך
אין פּאָליטישען זין, ווי אינם רעליגיעזען און עטישען. די שרים האָבען
געפונען פאַר נויטיג נאָכצוטהון אין דעם גייסטיגען לעבען פון לאַנד
אַליץ, וואָס איז געטהון געוואָרען אין אשור. די אשורי׳שע געטער זענען
אַריינגעבראַכט געוואָרען אין יהודה, ווי אין די צייטען פון אחז; פאַר
זיי זענען טעמפּלען געבויט און אַלטאַרען געשטעלט געוואָרען. אויף דעם
אשורי׳שען שטייגער, זענען בכלל פערגעטערט געוואָרען די פּלאַנעטען,
די זון, די לבנה און די שטערען. ווען מנשה איז עלטער געוואָרען
און ער האָט איבערגענומען די הנהגה פונ׳ם לאַנד אין די אייגענע הענד,
איז ער נאָך אין דער דאָזיגער ריכטונג געגאַנגען פיעל ווייטער און דרייסטער.
ער האָט דאָס געצענדינערייַ אין לאַנד נישט נאָר ערלויבט, נאָר אויך איינ־
געפיהרט עס אַלס פליכט. ער האָט זיך אַרויסגעוויזען פאַר אַ פאַנאַטישען
געצענדינער און האָט פערפיהרט דעם פאָלק נישט בלויז פון זיינע אייגענע
גוצען וועגען. אין אַלע זיינע מעשים זעהט זיך אַ לייַדענשאַפטליכע גאָט־
זוכעניש און אינגאַנצען מאַכט ער דעם איינדריק פון אַ רעליגיעזען רעוואָ־
לוציאָנער, וועלכער האָט זיך נישט געוואָלט אונטערגעבען דער שטרענגער
אמונה פון די נביאים. אינ׳ם בית־המקדש גופא האָט ער אַוועקגעשטעלט
דעם אָבגאָט פון דער זון און פאַר איהם אַ בעזונדערען מזבח געבויט,
אויף וועלכען די כהנים האָבען געמוזט קרבנות מקריב זיין. זיין אַרויס־
טרעטען געגען דעם נאַציאָנעלען יהוה צייכענט זיך אויס מיט אַ ווילדער
פערביסענקייט; ער האָט סאַנקציאָנירט אַליץ, געגען וואָס דער יהוה׳איזם
האָט גאַנצע דורות געקעמפט און וואָס ס׳איז אינגאַנצען פרעמד גע־
ווען דעם נאַציאָנאַל־יודישען גייסט. ער האָט מקריב געווען מענשען־קרבנות
פאַר די פּלאַנעטען, זיין אייגענעם זוהן האָט ער אין דעם היילינען פייער

פערברענט, ער האט אין לאנד פון דאסניי איינגעפיהרט דאס צויבעריי; אין דעם אלעמען זעהט זיך קלאר די איינציגע שטרעבונג: א קאמפף פאר דאס ערדישע און קאנקרעטע געגען דאס גייסטיגע און אבסטראקטע.

עס בערשטעהט זיך, אז פון דער זייט פון די שרים און הויפלייט האט דער מלך בעגעגענט בלויז מיטגעפיהל; כאראקטעריסטיש איז אבער דאס, וואס אפילו די אפיציעלע גייסטליכע אין לאנד, די כהנים, האבען זיך וואס וייטער אלץ מעהר צוגעוואהנט צו דער נייער לאגע און האבען זיך אויך גענומען זארגען נאר דערפאר: ווי בעסער אויסנוצען פאר זיך זייער הייליגע דיענסט. צוליעב די נייע געצענדינערישע בעגריפען, איז דאס קרבנות-בריינגען נאך פיעל פערגרעסערט געווארען און צוזאמען דערמיט איז געוואקסען אויך די זינדיגקייט פון המון. זינדיגען און אויסקויפען זיך דורך קרבנות — דאס איז געווען זעהר פערשטענדליך פאר די ניע-דעריגע פאלקס-מאסען. און וואס מעהר געטער עס זענען צוגעקומען אין לאנד אלץ מעהר מזבחות זענען געשטעלט געווארען אויף יעדען בארג, אין יעדען טהאל. די געטער-בעדיענונג איז אבער אלץ געבליבען די איינציגע פריוולעגיע פון די כהנים; אפילו אין טהאל הנום ביי ירושלים (גי-הנום), וואו עס איז געשטאנען דער ספעציעלער מזבח פאר מענשען-קרבנות, האבען אויך די כהנים בעדיענט. די איינציגע קעמפפער פאר דעם נאציאנאלען גייסט געגען דער פערדעטונג פון מלך, זענען ווידער, ווי אמאל, געבליבען די נביאים. זיי האבען נישט אויפגעהערט מלחמה צו האלטען מיט דאס געטליכע ווארט געגען מנשה, וועלכען זיי האבען גע-רופען דער „אהאב פון יהודה" און אונערמידליך פלעגען זיי איהם און דאס פערפיהרטע פאלק מתרה זיין אינים נאמען פון גאט:

„דערפאר, וואס מנשה דער מלך פון יהודה האט געטהון די אלע נידערטרעכטיגקייטען, דערפאר וואס ער האט פיעל מעהר געזינדיגט, ווי די אמורים פארצייטען און האט נאך גאנץ יהודה פערפיהרט מיט זיינע געצען — דערפאר האט גאט דער אלמעכטיגער פון ישראל אזוי געזאגט: איך בריינג אזא אונגליק אויף ירושלים און אויף יהודה, אז ווער עס וועט דאס הערען וועלען איהם זיינע אויערען פערקלינגען; איך וועל ירושלים מעסטען מיט דער מאס פון שומרון און וועגען מיט דעם וואג פון אהאב'ס-הויז און איך וועל אויסמעקען ירושלים — אויסמעקען און אבקעהרען. די איבערגעבליבענע פון מיין פאלק וועל איך פערלאזען, און די הענד פון זייערע פיינד וועל איך זיי איבערגעבען, זיי וועלען צערויבט הערען און צטראטען ווערען, דערפאר וואס זיי האבען געטהון אלץ, וואס

שלעכט איז אין מײַנע אויגען — — —"

דער אַהאָב פון יהודה האָט אָבער געהאַנדעלט ווי איזבל. מיט'ן שווערד איז ער אַרויס געגען גאָט'ס וואָרט. די נביאים האָט ער מאַסענדײַז אויסגעה'רג'עט און צוזאַמען מיט זײ האָבען מיט'ן לעבען בעצאָהלט די אַלע טרײַע אָנהענגער זײערע. ווי איין לעגענדע דערצעהלט, איז אויך דער אַלטער-אַלטער נביא ישעיה, וועלכער זאָל זאָגאַר זײַן זיידע זײַן פון דער מוטער'ס זײַט, געפאַלען טױדט דורך זײַן האַנד. אין תנ"ך ווערט געזאָגט, אַז מנשה האָט פערטרונקען גאַנץ ירושלים אין אונשולדיגע פערגאָסענעם בלוט. דאָס איז גאַנץ פערשטענדליך, נעהמענדיג אין בעטראַכט דעם דאָס און דעם ווידערשטאַנד, וואָס דײַנע זינדיגע מעשים האָבען געדאַרפט אַרויסרופען בײַ דעם גרעסטען פרומען טייל פון פאָלק, בײַ וועלכע עם האָבען נאָך פריש געלעבט די טראַדיציעס פון דעם פרומען יחזקיה און זײַן גאָלדענער גאָטספאָרכטיגער עפּאָכע.

צום גרויסען אונגליק פאַר'ן לאַנד און פאַר דאָס פאָלק איז מנשה'ס ממשלה געווען זעהר אַ דויערהאַפטיגע. העכער פופציג יאָהר איז ער אויפ'ן טראָן געזעסען און מיט אַכזריות געשטיקט דעם נאַציאָנאַלען גײַסט. ווי ס'שײַנט, האָט ער זיך שטאַרק געזאָרגט דערפאַר, אַז די אמונה פון יהוה זאָל אינגאַנצען אויסגעוואָרצעלט ווערען פון פאָלק און די נאַציאָנאַלע מסורות זאָלען פערגעסען ווערען. טויטענדיג די געטליכע נביאים האָט ער אויך פערניכטעט די הייליגע ספרים, וואָס זענען שוין ביז זײַן צײַט געווען מעהר אָדער ווייניגער צוזאַמענגעשטעלט און פערשריעבען. איבערהויפט האָט ער פערפאָלגט די תורה פון משה, וועלכע האָט זיך, צוליעב דער שוועריגקײַט פון שריפט אין יענער צײַט געקאָנט איינגעפינען גאָר אין אַ בעגרענעצטער צאָהל עקזעמפּלאַרען, הויפטזעכליך בײַ די כהנים אין בית-המקדש. און זײַן ציעל האָט מנשה ווירקליך דערגרייכט. די תורה איז בײַם פאָלק פערגעסען געוואָרען און צוזאַמען מיט דעם זענען פערגעסען געוואָרען אירע אַלע ערהויבענע געזעצען פון מענשען-ליעבע. די מילדע, פון גאָט אויסדערוועהלטע און מענשענפרײַנדליכע יהודה איז פאַר מנשה'ס צײַט פערזונקען געוואָרען אין ווילדער געצענדינערײַ, אין בלוט-דורשט, אין מענשען-האַס און אַבערגלויבישע בעגריפען.

אין דעם זעלביגען מאָראַלישען צושטאַנד געפינט זי זיך אויך פאַר מנשה'ס יורש, פאַר זײַן זוהן אמון. צום גליק אָבער האָט זיך זײַן הערשאַפט נישט לאַנג געצויגען. אין צוויי יאָהר אַרום, נאָכדעם, ווי ער האָט דעם טראָן פערנומען, איז ער געה'רג'עט געוואָרען בײַ זיך אין פאַלאַץ דורך

אַ פערשווערונג געגען איהם. ווי ס'שיינט, האָט דאָס פאָלק זיך שוין גע־האַט צוגעוואָהנט צו די דאָזיגע פון גאָט־פערשאָלטענע מלכים, וועלכע האָבען איהם ערלויבט צו פיהרען אַ פרעהליך און בעשרענקט לעבען, און דעריבער האָט עס זיך נוקם געווען אָן די פעררעטער און זיי אַלעמען אויסגעטוידט. דאַן איז אויפגענומען געוואָרען פאַר אַ מלך דער זוהן פון אָמון, דער אַכטיעהריגער יאשיהו (638—608).

ווידער האָבען די שרים בעקומען די מאַכט אין לאַנד ביז דער יונגער העררשער וועט אויסוואַקסען. נאָר, ווי נידעריג געפאַלען אין גייסטיגען זין די שרים זענען דאַמאָלס נישט געווען, איז דאָך פאָרגעקומען אַ קליינע ענדערונג אין זייערע נאַציאָנאַליסטישע שטרעבונגען. אמת, זיי האָבען ווי פריהער זיך געהאַלטען ביים פרעמדען געטער־קולט צוליעב זייערע אייגענע נוצען, דער ריין־מיסטישער געצענדינערישער פאַנאַטיזם איז אָבער פאָרט געפאַלען און צוזאַמען מיט איהם אויך די געצענדינערישע אייפעריגקייט, מיט וועלכער דער מלך מנשה האָט געקעמפפט געגען די נאַציאָנאַלע אייגענטימליכקייטען פון זיין פאָלק. אין לאַנד האָט נאָך געהערשט די ביזהעריגע מאָראַלישע פערדאָרבענהייט, דאָס איז שוין אָבער נישט גע־ווען מעהר קיין פליכט; דער נאַציאָנאַלער גייסט איז, אמת, נישט געשטיצט, אָבער אויך נישט בעקעמפפט געוואָרען — און דאָס פאָלק האָט זיך ווייטער אַליין מעהר און מעהר גענומען אויסניכטערן פון זיין גייסטיגער בעטרונקענהייט. די געטליכע נביאים האָבען זיך ווידער גענומען בעווייזען און זייער שטים האָט גענומען קלינגען מיט מאַכט און צאָרן געגען די גייסטיג פערפיהרטע און גייסטיגע פערפיהרערס פון פאָלק. דאָס געצענדינעריי אין יהודה, האָט פערשטעהט זיך, נישט געקאָנט אויסקומען אָהן אַ טעאָרעטישער בעגרינדונג און אָהן אַן ערקלעהרונג בנוגע צו איהרע בעצידונגען צו דעם טראַדיציאָנעלען יהוה; און ווען די עבודה־זרה האָט אויפגעהערט אַ פליכט צו זיין, האָט מען דאָך געמוזט ווי עס איז ערקלערען די סתירה צווישען די אַסימילאַטאָרישע שטרעבונגען און דעם נאַציאָנאַלען גייסט. עס האָבען זיך געבילדעט גרופּעס פון פאַלשע נביאים, וועלכע האָבען געמיהט זיך צו מאַכען אַ פשרה. יהוה, האָבען זיי מודה געווען, איז דער איינציגער בעשעפער פון דער וועלט, ער איז אָבער נישט איהר פיהרער. אויף דער אָרדנונג און אויף דער פיהרונג זענען אויפגענומען די פערשידענע סטיכיען, די שטערען, די פלאַנעטען און אַזוי ווייטער, (ווי אויך די נאַציאָנאַלע געטער־בעשיצער פון יעדען פאָלק), נאָר פון די דאָזיגע וועלט־קרעפטען איז אָבהענגיג דאָס גליק און דאָס אונגליק פון יעדען לאַנד און יעדען מי...

בעזונדער; יהוה אליין איז נישט אימשטאנד נישט גוטס צוטהון און נישט שלעכטס צו טהון. פערשטעהט זיך, אז די דאזיגע וועלט אנשויאונג גראבט אונטער די וויכטיגסטע פרינציפען פון דעם טראדיציאנעלען גלויבען און רויבט ביי איהם אב זיין גאנצע בעדייטונג. די אמת'ע נביאים זענען ארויסגעטרעטען אין קאמפף געגען זיי מיט דעם שטארקסטען פלאם פון זייער געטליכען ווארט. דער נביא צפניה האט דעם פאלק געשראקען מיט א פאלשטענדיגען חורבן פאר אזא חלול הקדש.

„אנ'ענדע איבער אלעס, וואס אויף דער ערד, זאגט יהוה. אנ'ענדע איבער די מענשען און איבער די פיה, איבער די פויגלען פון הימעל און איבער די פיש פונ'ם מעער!... איך וועל אנייג טהון מיין האנד איבער יהודה און איבער אלע איינוואהנער פון ירושלים און איך וועל פון דעם ארט פערטיליגען דאס איבערגעבליבענע געצענדינעריי, די כומרים און די כהנים און די, וואס בוקען זיך אויף די דעכער געגען די הימעל=פלאנעטען... און די, וואס האבען זיך דערווייטערט פון יהוה און די, וואס האבען יהוה נישט געזוכט און נישט געפארשט. טשש! — פאר גאט דעם אלמעכטיגען! עס איז נאהענט דער טאג פון גאט — גאט האט צוגעגרייט א שלאכט=מאל, ער האט שוין זיינע געסט איינגעלאדען!... אין דעם דאזיגען שלאכטטאג — זאגט גאט — וועל איך מיך רעכענען מיט די שרים, מיט די הויף=לייט — די אלע וואס שלעפען אויף זיך דאס פרעמדע קלייד... אין יענעם טאג וועל איך אויסזוכען ירושלים מיט ליכט און איך וועל מיך רעכענען מיט אלע מענשען, וועלכע רוהען אויף זייערע הייוען, די וואס דענקען אין הארצען: יהוה טהוט קיין גוטס נישט און טהוט קיין שלעכטס נישט! זייער מעכטיגקייט וועט צוטראטען ווערען, זייערע הייזער וועלען וויסט ווערען — זיי וועלען בויען הייזער און זיי נישט בעזיצען, זיי וועלען פלאנצען וויינגערטנער און דעם וויין נישט טרינקען. נאהענט איז דער גרויסער טאג פון גאט, נאהענט און ראשיג זעהר, איך פערנעהם שוין דעם ביטערליך שרייענדען קול פון אלמעכטיגען. יענער טאג איז א טאג פון צארן, א טאג פון אונגליק און בעדריקונג, א טאג פון דונקעלהייט און פינסטערניש. א טאג פון וואלקען און נעבעל.. ענג וועל איך מאכען דעם מענשען און זיי וועלען געהן ווי בלינדע, ווייל זיי האבען געגען גאט געזינדיגט... זאגאר זייער זילבער און זייערע גאלד וועט זיי נישט קאנען העלפען אין דעם טאג פון געטליכען צארן, אין דעם פייער פון זיין אייפערזיגקייט וועט דאס גאנצע ערד פערצערט ווערען... פערבעסערט אייערע מעשים איהר, אונפערשעמטעס פאלק,

איידער נאָך דער פסק איז בעשטימט געוואָרען, איידער נאָך דער טאָג איז ווי אַ שטרוי פערלאָפען, איידער נאָך עס וועט אויף אייך אויסברעכען דער צאָרן פון גאָט, איידער נאָך עס וועט אויף אייך אָנקומען דער טאָג פון גאָט! בעט גאָט איהר ענוים פון דעם לאַנד, איהר, וועלכע האָט זיינע געזעצען ערפילט, זוכט צדק, זוכט ענוה, פיללייכט וועט איהר בעשיצט ווערען אין דעם טאָג פון דעם געטליכען צאָרן...“

אונטער „דעם אונגליקליכען טאָג“, מיט וועלכען דער נביא צפניה האָט געשראָקען דאָס לאַנד, האָט ער, וואַהרשיינליך, געמיינט דעם אָנפאַל פון די סקיפען. דאָס זענען געווען ווילדע מהגות, וואָס זענען ווירקליך אין אַ געוויסע צייט אַרום אָנגעקומען פון קאַווקאַז און אַרמעניען און האָבען אַ שרעק אָנגעוואָרפען אויף אַלע מלוכות פון דער פאָדערשטער אַזיען, זאָגאַר אויף אַשור און מצרים. די רייד פון דעם נביא האָט, ווייזט אויס, געהאַט אַ ווירקונג אויפ'ן פאָלק צוליעב דעם, וואָס די הערשענדע מאַכט האָט זיך איהם נישט אַנטקעגען געשטעלט, און ווען די ערשטע מהגות פון די סקיפען האָבען זיך בעוויזען אין אַזיען און אָנגעמאַכט דאָרט שרעקליכע חורבנות, האָבען זאָגאַר די שרים אויפגעציטערט. דערצו איז צו יענער צייט שוואַכער געוואָרען אויך די אויסערע השפעה פון אַשור און יהודה. מצרים האָט פאַר די לעצטע זעכציג–זיעבציג יאָהר בעוויזען צו זיך צו קומען נאָך די קלעפ, וואָס אסר־חדון האָט איהר געגעבען; זי האָט אָנגעזאַמעלט קרעפטען און גענומען מאַכען זעהר אָפטע אָנפאַלען אויף די מדינות פון איהר לאַנגיאָהריגען פיינד, פון אַשור. די מאַכט פון אַשור איז בעדייטענד אָפגעשוואַכט געוואָרען, דאַן האָבען גענומען שוואַך ווערען אויך די עהרע־געפיהלען פון די שרים אין יהודה צו איהר און צו איהר קולטור. מען האָט דאָך נישט געקאָנט פאָרלעגען דעם פאָלק, ער זאָל דיענען צו יענע פרעמדע געטער, וועלכע האָבען נישט געקאָנט זייער אייגען לאַנד ראַטעווען. אויף אַזאַ אופן פאַלט אַליין מעהר די אַסימילאַציע אין לאַנד יהודה און ס'שטאַרקט זיך פון דאָסניי דער נאַציאָנאַלער אייגענאַר־טיגער גייסט!...

אונטער דער ווירקונג פון די אַלגעמיינע פאָליטישע איבערקעהרע־נישען פון איין זייט און דער ברענענדיגער תוכחה פון די נביאים — פון דער צווייטער זייט, האָט זיך זאָגאַר ביים קעניגליכען הויף גופא גע־גרינדעט אַ פאַרטיי, וועלכע האָט געשטרעבט אויפצולעבען דעם אַלטען נאַציאָנאַל־רעליגיעזען רעזשים, וועלכער איז מיט געוואַלד אָפגעשאַפט גע־וואָרען בעת די פריהערדיגע צוויי מלכים: מנשה און אמון. די דאָזיגע

פארטײ האט אנגעהויבען בעקומען א גרויסע ווירקונג אויף דעם יונגען מלך, וועלכער האט אלס קינד נאך שוין ארויסגעוויזען זעהר פרומע און מילדע נייגונגען. די בעגריפען פון דעם מלך, ווי אויך פון זיינע מקורבים, וועגען דעם נאציאנאלען גייסט און וועגען דעם נאציאנאלען גלויבען זענען פארלויפיג געווען זעהר שוואך און דונקעל. די תורה, וועלכע איז דאך געווען די איינציגע קוועלע פון רעליגיעז-נאציאנאלען בעוואוסטזיין, איז נאך פאר מנשה'ן אויסגעראטען געווארען. דערווייל איז דער מלך מינדיג געווארען און זיין ערשטער שריט, איבערנעהמענדיג די ממשלה אין די אייגענע הענד, איז געווען, צו בעניי'ען דעם אלטען רעליגיעזען רעזשים אין לאנד. ער האט זיך גענומען צו בעניי'ען דעם בית-המקדש, וועלכער איז זעהר אלט און פערדארבען געווארען פאר די לעצטע יאהרען, די שרים און דאס פאלק האבען זיך מעהר געזארגט פאר די טעמפלען פון די פרעמדע געצען, ווי פאר דעם היילינגען הויז פון זייער אייגענעם גאט. די אויפזיכט איבער דעם רעמאנט פון בית-המקדש האט דער מלך יאשיהו איבערגעגעבען זיין קאנצלער שפן און דעם כהן הלקיהו. ביי דער ארבייט אין א פערבעהאלטענעם ווינקעל האבען איינמאל די ארבייטער געפונען א ספר-תורה, וועלכעס איז וואהרשיינליך פערבארגען געווארען נאך אין מנשה'ס צייט פון דעם קעניג'ס געצענדינערישען פאנאטיזם. דער קאנצלער האט, בשעת א ראפארט וועגען דעם גאנג פון רעמאנט אין דעם היילינגען הויז, דערצעהלט דעם מלך וועגען דער געפונענער ספר-תורה, און ווען שפן האט, אויף דעם מלך'ס פערלאנג, איבערגעלייענט פאר איהם די תורה און ער האט זיך דערוואוסט וועגען די געטליכע געבאטען, וועגען דעם גליק, וואס זיי ברײנגען דעם לאנד, ווען זיי ווערען עהרליך געהיט, און וועגען דעם אונגליק, וואס זיי ברײנגען דעם לאנד, ווען זיי ווערען לייכטזיניג פערלאזען, איז ער שטארק געריהרט געווארען. ער האט פון פערצווייפלונג זיינע קליידער צופליקט, דערמאנענדיג זיך, אין וואס פאר א נידעריגע זינדיגע לאגע זיין פאלק האט זיך איינגעפונען אזוי פיעל יאהרען, פון צייט זיין זיידע מנשה האט זיך אויפ'ן טראן געזעצט ביז איצט. פון גרויס פחד האט ער געזאגט צו זיינע נאהנטע לייט, צו הלקיהו דעם כהן, צו שפן דעם קאנצלער, צו שפנ'ס זוהן אחיקם און צו עכבור בן-מיכיה:

—,,געהט פרעגט גאט פאר מיר און פאר דאס פאלק וועגען דער בעדייטונג פון דעם דאזיגען געפונענעם ספר. וואהרשיינליך איז גרויס דער צארן פון גאט אויף אונז, דערפאר וואס אונזערע עלטערן האבען נישט געפאלגט דעם ספר, צו טהון אלץ, וואס אין איהם איז פארגעשריבען!"

לויט דעם מלך'ס פערזאָג זענען די שלוחים אַוועק צו דער נביאה חולדה, וועלכע האָט אין ירושלים געוואָהנט, און איהר געפרעגט גאָטס-וואָרט. די נביאה האָט זיי גאַנץ שטרענג געענטפערט: „אַזוי האָט געזאָגט גאָט דער אַלמעכטיגער פון ישראל: זאָגט דעם מאַן, וועלכער האָט אייך געשיקט אַהער צו מיר: „אַזוי האָט געזאָגט גאָט: איך ברענג אַן־אונגליק אויף דעם דאָזיגען אָרט און אויף זיינע איינוואָהנער פונקט, ווי עס שטעהט געשריבען אין דעם ספר, וואָס דער מלך האָט געלעזען — דערפאַר וואָס זיי האָבען מיך פערלאָזען און זיי האָבען מקטיר געווען צו פרעמדע געטער, כדי מיר צו דערצאָרענען מיט זייערע טהאַטען — וועט אָנגעצונדען ווערען מיין כעס אויף דעם דאָזיגען פלאַץ און ער וועט נישט אויסגעלאָשען ווערען. און צו דעם מלך פון יהודה, וואָס האָט אייך געשיקט אַהער גאָט צו פאָרשען, זאָלט איהר אַזוי צו איהם זאָגען: אַזוי האָט געזאָגט דער אַלמעכטיגער פון ישראל... דערפאַר וואָס דיין האַרץ איז ערווייכט געוואָרען, און דו ביסט ביי זיך געפאַלען געוואָרען, ווען דו האָסט זיך דערוואוסט, וואָס איך דענק צו טהון צו דעם דאָזיגען אָרט און צו זיינע בעזיצער, צו מאַכען פון זיי אַ פערפלוכטע וויסטעניש, און דו האָסט דיינע קליידער צוריסען און דו האָסט געוויינט פאַר מיר — איך האָב דאָך דאָס אַלץ געהערט — דערפאַר וועסטו דיין לעבען ענדיגען אין פריעדען און דיינע אויגען וועלען נישט זעהן דאָס בייזע, וועלכעס איך וועל ברענגען אויף דעם דאָזיגען לאַנד" —

די שלוחים האָבען געבראַכט צום מלך דעם שרעקליכען ענטפער פון דער נביאה חולדה. יאשיהו האָט אָבער דעם מוט נישט פערלוירען. בעקענענדיג זיך נעהנטער מיט דער לעהרע פון די נביאים, האָט ער זיך איבערצייגט, אַז צו דער זינדיגקייט פון פאָלק איז דאָ אַ מיטעל, וואָס די נביאים רעקאָמענדירען איהם שטענדיג. דער יודישער גאָט איז דאָך אַ גנעדיגער און אַ באַרעמהערציגער און ער נעהמט אָן די תשובה, וואָס רייסט זיך אַרויס פון טיעפען האַרצען. לויט דעם ביישפיעל פון זיין עלטער-זיידען יחזקיהו, האָט ער זיין גאַנצען לעבען געווידמעט דער הייליגער אַרבייט, ריין צו מאַכען דאָס פאָלק פון די פערברעכען, אין וועלכע מנשה האָט זיי פערשלעפּט. ער האָט צונויפגערופען די עלטסטע אין גאַנץ יהודה און ירושלים און צוזאַמען האָבען זיי בעטראַכט, וואָס זיי האָבען צו טהון. נאָכהער, לויט דעם אויסגעאַרבייטען פלאַן, האָט ער, ווי אַמאָל יחזקיהו, געלאָזט צונויפזאַמלען זיך אין דעם בית-המקדש פון ירושלים „אַלע כהנים, אַלע לוים ווי אויך דעם אַלגעמיינעם המון פון גרויס ביז קליין" און ער אַליין

האָט פאַר זיי פאָרגעלעזען די געפונענע תורה. נאָך אַזוי פיעל יאָהרען פון צושיידונג, האָט די ענטדעקטע תורה געמאַכט דעם טיעפסטען איינדרוק אויפ'ן פאָלק; זיי האָבען אין איהר זיך אַליין דערקענט, זייער אייגענעם גייסט, זייער אייגענע שעפּפונג. זיי האָבען זיך אָנגעהויבען שעמען פאַר זיך אַליין, פאַר דעם פאַקט פון פערלאָזען דאָס אייגענע, דאָס טראַדיציאָנעל־היסטאָרישע און אָנהאַפּען זיך אָן פרעמדע, ווילדע, אונבעקאַנטע בעגריפען און מנהגים — שעמען ביז צו טרעהרען, ביז צו דער טיעפסטער הרטה. יאשיהו האָט דעם דאָזיגען בעגייסטערטען מאָמענט פערשטאַנען אויסצונוצען און ער האָט דאָס פערזאַמעלטע פאָלק בעשוואָרען פאַר גאָט, צוריקצוקעהרען זיך צום היסטאָרישען יהוה, צוגעהן אין זיינע וועגען, אָבצוהיטען זיינע פערבאָטען אַלץ ווי אין דער הייליגער תורה איז געשריעבען. נאָך דער שבועה האָט דאָס פאָלק זיך אַוועקגעטהון אויף די פערשיעדענע אָבגעטער און די פערשיעדענע אַלטאַרען און במות, וואָס זענען געווען אין ירושלים, זאָגאַר אין בית־המקדש, און אַלע אויפ׳ן פיצלעך צובראָכען; דעם ביישפיעל פון ירושלים האָט נאָכגעטהון די פראָווינץ. אומעטום איז געגאַנגען אַראַדיקאַלע ריינינגונג פון דאָס געצענדינערי און איהר קולט. דער מלך האָט זיך אָבער נישט אָבגעשטעלט ביי די רעפאָרמען אין יהודה אַליין. ער האָט געשיקט זיינע קנעכט זאָגאַר אין אפרים, וואו עס האָבען נאָך דאַן געוואָהנט איבערגעבליבענע פון ישראל, וועלכע האָבען זיך, נאָך דעם חורבן פון שומרון געפיהלט אין אַגעוויסער מאָס ברידערליך צוגעבונדען צו יהודה, און האָט דאָרטען אויך זיך גענומען אויסצוואָרצלען די עבודות־זרות, וואָס זענען נאָך דאָרט פון אַמאָל פערבליבען. צווישען די איבעריגע האָט יאשיהו אויך פערניכטעט דעם גאָלדענעם קאַלב, וואָס ירבעם נאָך האָט אין בית־אל געשטעלט. יאשיהו האָט אין זיין קאַמפּף מיט דאָס געצענדינערי אַרויסגעוויזען נאָך מעהר ענערגיע, ווי יחזקיהו. ער האָט נישט נאָר פערטיליגט די אָבבילדער פון די פערשיעדענע פּלאַנעטען, צו וועלכע דאָס פאָלק האָט מאַסענווייז זיך געבוקט, נאָר ער האָט אויך אויסגעשאָכטען די כהנים, וועלכע פלעגען פאַר זיי קרבנות מקריב זיין. דערביי האָט ער אויך נישט געשוינט די געצען־בילדער, צו וועלכע עס האָבען געדיענט נישט ישראלים, נאָר די איינגעוואַנדערטע ערלים, ווי די עמונים און מואָבים, וואָס האָבען דערויף זייער רעכט בעקומען נאָך פון שלמה המלך'ס צייטען. צוזאַמען מיט דעם האָט יאשיהו אויך דאָס כשוף־מאַכעריי אונטערגעבראַכט און די מכשפים האָט ער פון לאַנד אַרויסגעטריבען. אויף אַזא אופן האָט יאשיהו מיט אַמאָל געמאַכט אַן ענדע

צו דעם, וואס מנשה האט אין לאנד אריינגעבראכט; די עפענטליכע אסימילאציע האט געקראגען א טוידט-קלאפ און יהוה האט זיך צוריקגעקעהרט קיין ציון, אין זיין היילינ הויז, צו זיין אויסדערוועהלטע פאלק. אמת, די אלע רעפארמען פון יאשיהו זענען דערווייל געווען בלויז אויסערליכע, און מנשה'ס געצענדינערישע טהעטיגקייט האט געהאט א אינערליכע ווירקונג אויפ'ן פאלק, אויף זיין גייסט, אויף זיין מאראל, — אזא ווירקונג, וואס מיט דעם פערברענען דעם אדער יענעם אבגאט, ווערט עס נאך נישט פערניכטעט, דער מלך האט אבער געקאנט האפען, אז די אויסערליכע ריינינונג, ביי וועלכער דאס פאלק אליין האט ארויסגעוויזען אזא שטארקע בעגייסטערונג, איז נאר דאס אנהויב פון דער אינערליכער ריינינונג; אז אויב מען וועט ווייטער אונטערהאלטען די אויפגעשטיגענע בעגייסטערונג, וועט עס בריינגען ענדליך צו א ווירקליכער נאציאנאלער אויפלעבונג. יאשיהו אליין האט פון זיין זייט דערצו אנגענומען מיטלען; נאר אויך דא האט ער זיך געהאלטען פעסט ביי דעם וועג פון זיין עלטער זיידען. דעם יום-טוב פסח, וועלכער איז בעשטימט געווארען פאר דעם אנדענקען פון דער בעפרייאונג פון ישראל אין מצרים און זיין אויפלעבונג אלס פאלק, האט ער אויך אויסגענוצט אלס אגיטאציע פאר דעם נאציאנאלען גייסט. ער פלעגט אויך צוזאמענרופען די בעפעלקערונג פון אלע געגענדען אין לאנד אויף פסח קיין ירושלים און אין בית-המקדש פלעגט ער לאזען מאכען פייערליכע פערזאמלונגען, וואו צוזאמען מיט דעם קרבנות-בריינגען און תהלים-זינגען, פלעגען די כהנים לעזען פאר'ן פאלק די תורה און וועקען אין איהם זיין נאציאנאלען בעוואוסטזיין.

נאך דער דאזיגער גייסטיגער צוריק-איינפיהרונג האט יאשיהו זיך גענומען אויפהויבען אויך דעם פאליטישען מצב פון זיין לאנד. פאר די פאריגע צוויי מלכים, מנשה און אמון, איז יהודה פאליטיש געווען אינגאנצען אבהענגיג פון אשור. פאר דער ערשטער העלפט פון יאשיהו'ס תקופה איז די מאכט פון אשור געווארען אליץ מעהר אבגעשוואכט, צוליעב די אונאויפהערליכע מלחמות מיט מצרים; דערמיט האבען זיך בענוצט די אונטערדריקטע פעלקער, ווי מדי, ארם, כשדים און זיי האבען זיך ערקלעהרט פאר זעלבסטשטענדיג. יהודה האט זיך אויך דאן בעפרייט פון אשור'ס יאך. נאר יאשיהו האט זיך נאך געהאט פערגעבען מיט גרעסערע פלענער. ער האט געטרוימט אומצוקעהרען ירושלים איהר אלטען גרויסען רוהם, ער האט געשטרעבט פון דאסניי צונויפזאמלען די אלע געגענדען פון דער אמאליגער ארץ-ישראל פון שלמה'ס צייטען אונטער איין הערשאפט; בע-

הערשען, ווי אמאל, די טיילען לאנד, וועלכע זענען פאר ירבעם בן נבט אריין אין דער צוזאמענשטעלונג פון דער אפרים־מלוכה און וועלכע אשור האט דערנאך צוגענומען, ווען שומרון איז הרוב געווארען — דאס איז געווארען יאשיהו'ס היילינסטער ציעל. ביסלעכווייז, ביסלעכווייז האט זיך יאשיהו'ן זיין אויפגאבע איינגעגעבען צו פערווירקליכען. די מאראלישע השפעה פון יהודה אויף אפרים האט זיך נאך פון יהוקיהו'ס צייטען אנגעהויבען, און יאשיהו מיט זיין רעסטאווראצי'ע האט די השפעה נאך פערשטארקט; די פאלשטענדיגע אדמיניסטראטיווע פערייניגונג מיט יהודה האט אלזא נישט געקאנט ארויסרופען קיין אונצופריעדענהייט ביי די איבערגעבליבענע בני־ישראל פון די אפרים־פראווינצען און זיגאר ביי די פון דער פרעמד אנגעקומענע גרים, וועלכע האבען זיך וואס ווייטער אלץ מעהר אסימילירט מיט די אלטע בירגער פון לאנד; אשור, ווייטער, צוליעב די בעזונדערע פאליטישע בעדינגונגען, אין וועלכע זי האט זיך איינגעפונען דאן, האט יאשיהו'ן נישט געקאנט שטערען אין זיינע אונטערנעהמונגען, געפינענדיג זיך זעהר וויים פון יענעם ארט. פון אויסערן האט זיך ווירקליך געקאנט דוכטען, אז די גליקליכסטע יאהרען פון דוד און שלמה האבען זיך פאר ירושלים צוריקגעקעהרט — די טיילען פון ישראל האבען זיך אין איין פאלק פעראייניגט, די טיילען פון כנען האבען זיך אין איין לאנד פעראייניגט, און דאס פאלק און דאס לאנד האט זיך מיט גאט פעראייניגט!

די אילוזיע איז אבער גאנץ גיך פערשוואונדען געווארען. אין אמת'ן איז דער וואהלשטאנד אין לאנד פאר דער צווייטער האלבער תקופה פון יאשיהו'ס ממשלה געוועזען נאר דאס לעצטע צאנקען פון יהודה. דער גורל פון דעם לאנד איז שוין געוועזען בעשלאסען. דער היסטאריקער פון תנ"ך, וועלכער זוכט אין יעדען פאליטישען גליק און אונגליק פון זיין פאלק דעם „פינגער פון גאט", זאגט, אז טראץ דעם, וואס יאשיהו איז אזוי פרום געוועזען, אז קיין מלך האט, נישט פאר איהם און נישט נאך איהם, זיך געקאנט פערגלייכען מיט איהם — דאך האט זיך נאך דער צארן פון גאט אויף יהודה נישט איינגעשטילט, צוליעב די בייזע מעשים פון מנשה. דאס פיעל אונשולדיג בלוט, וואס ער האט פערגאסען, דאס פיעל אונשולדיג בלוט, מיט וועלכע ער האט ירושלים פערטרונקען דאט גאט נישט געקאנט מוחל זיין!" — דער היסטארישער בליק איז גאנץ כאראקטעריסטיש פאר דעם נאציאנאלען גייסט: קיין תשובה און קיינע רעפארמען האבען נישט געקאנט אויסקויפען דאס אומזיסט פערגאסענע בלוט, און יהודה האט געמוזט אין דעם בלוט דערטרונקען ווערען. „און

גאָט האָט געזאָגט: איך מוז יהודה אויסמעקען, ווי איך האָב ישראל (אפרים) אויסגעמעקט און איך מוז אָבשטויסען די דאָזיגע שטאָדט, וועלכע איך האָב אַמאָל אויסערוועהלט, ירושלים, ווי אויך דאָס הויז, וואָס איך האָב געדיינקט אויף איהם מיין נאָמען צו בערופען!"..

דער ווילען פון גאָט האָט זיך אָנגעהויבען צו פערווירקליכען מיט אַ אונגעהויערער געשווינדקייט. יאשיהו האָט נאָך זיינע גראַנדיעזע פּלענער ביז׳ן ענדע נישט דערפיהרט, און איהם איז שוין אויסגעקומען אויף אַ טרויעריגען אופן זיך צושיידען מיט זיין לעבען, ווען ער איז נאָר בלויז אַ יאָהר פיערציג אַלט געווען. פרעה נכה, דער הערשער פון מצרים, האָט זיך דאַן מיט זיין חיל אַריינגעריסען אין דער פאָדערשטער אַזיען מיט דעם ציעל, צו מאַכען אַן אָנפאַל אויף נינוה גופא, אויף דער הויפּשטאָדט פון אַשור. יאשיהו האָט מורא געהאַט פאַר דער שטייגענדער ווירקונג פון מצרים אין אַזיען, פיליכט וועט מצרים נאָך נעהמען פּרעטענדירען אויף די געגענדען פון אפרים, אַזוי ווי זי האָט שוין צו יענער צייט געפּרעטענדירט אויף אַנדערע פּראָווינציען פון אַשור, וועלכע זי האָט שוין גענומען רעכענען פאַר איינגענומענע און אונטערטעניגע. יאשיהו האָט אויף גיך צוזאַמענגעקליבען זיין חיל און איז אַרויסגעטראָטען איבעררייסען פרה׳ן דעם וועג אין מגדו, אין דער געגענד פון כרמל, האָבען זיך די פיינד געטראָפען. צווישען זיי האָט זיך פונאַנדערגעפלאַקערט אַ מלחמה, וועלכע האָט זיך זעהר טרויעריג געענדיגט פאַר יאשיהו. ער אַליין איז אין דעם געפעכט געהרג׳עט געוואָרען און זיין חיל האָט געהאַט אַ גרויסע מפּלה. ווען די קנעכט האָבען געבראַכט קיין ירושלים דעם טויטען קערפּער פון דעם מלך, האָבען איהם בעגעגענט אַלע איינוואָהנער פון ירושלים מיט אַ ביטערען יאָמער. אַ שרעקליכער פאָרגעפיהל האָט זיי פאָראויס געזאָגט, אַז מיט דעם טויטען קערפּער פון דעם גרויסען, פרומען און ענערגישען מלך זינקט אויך צו־זאַמען דער נאַציאָנאַלער שטאָל׳ץ פון יהודה און די זעלבסטשטענדיגקייט פון דעם הייליגען לאַנד.

פאַר דער מלוכה פון יהודה האָט זיך אָנגעהויבען די גסיסה!..

דרייצעהנטעס קאפיטעל.

די לעצטע מלכים פון יהודה און דער חורבן פון ירושלים.

608—586.

פאר דעם ווייטבליקענדען און זעלבסטשטענדיגען דענקער איז געווען קלאהר גלייך נאך יאשיהו'ס טוידט, אז יהודה לעבט אב איהרע לעצטע מינוטען. די אויסערליכע פאליטיק האט זיך אזוי פערוויקעלט, אז פאר יהודה איז געווארען אונמעגליך מעהר איינצוהאלטען איהר זעלבסטשטענדיגקייט. אין דער פארערשטער אזיען האט געהערשט צו יענער צייט א שרעקליכע אנארכיע אין דעם פעלקערליכען מלוכה-לעבען; קיין גלייכגעוויכט, קיין דויערהאפטיגער אויטאריטעט. אין אמשך פון איין דור האט זיך די אויבערמאכט איבער דעם דאזיגען פעלקער-וויעגעל איבערגעטראגען אין די פערשיעדענסטע פונקטען; דאס איז, געוועהנליך, פארגעקומען נישט לייכט. גרויסע מלחמות צווישען די מעכטיגסטע פעלקער זענען פארגעקומען צוליעב דער דאזיגער קאנקורענץ איבער דעם אויטאריטעט בנוגע צו דער פארערשטער אזיען; די קלענערע, שוואכערע אומות זענען אהן זייער ווילען איבערגעגאנגען פון איין מלוכה צו דער צווייטער; אזעלכע אפטע איבערגאנגען זענען שטענדיג פערבונדען מיט גרויסע אויפטרייסלונגען און איבערקעהרענישען סיי אין פאליטישען, סיי אין מאראלישען לעבען. יהודה האט אויך דאן פערנומען אזא געפעהרליכע פאזיציע פון „צווישען האמער און קאוואדלע", ווען די „גרויסע סטיכיען" האבען צווישען זיך א קאמפף געפיהרט איבער דעם, ווער איבער וועמען עס זאל הערשען. די דאזיגע פאזיציע האט געמוזט אריינטראגען א כאאס אין דעם מלוכה-לעבען פונ'ם לאנד, און פיהרען עס ענדליך צום פאלשטענדיגען חורבן. דער היסטאריקער פון תנ'ך, ווי ס'איז געווען אויבען דערמאהנט, שטעלט די פערשארפטע לאגע אין יהודה אין צוזאמענהאנג מיט דער ערניעדרונג פון דעם נאציאנאלען גייסט פאר מנשה'ס צייט. עס איז קיין צווייפעל נישט, אז פון יהויקים'ס עפאכע אן האט זיך אבגעהאקט דער וואוקס פון דעם

נאציאנאלען געניוס אין יהודה. די רעסטאוראציע פון יאשיהו האט צו קיין נייע שעפּפונגען נישט געבראכט און נישט געקאנט ברייננען. דער געדאנק פון מענשען־ליעבע און צדק, וועלכען דאס פאלק אין יאשיהו'ס צייט האט דערפיהרט ביז זיין העכסטער מדרגה, האט ווייטער נישט געהאט וואו צו געהן. אין די גרענעצען, וויעדער פון דער לעהרע, וואס ישעיהו האט דעם פאלק געלאזען, האט דער נאציאנאלער גייסט געקאנט שאפען נייע פילאזאפישע און טעאלאגישע קאמבינאציעס, נאר ביי נייע געדאנקען־רעאקציעס, ביי נייע צוזאמענטרעפונגען און צוזאמענשטויסונגען מיט אנדערע געדאנקען־פארמען; דאס איז אבער געוועזען אונמעגליך ביי דער פאלשטענדיגער אבגעזונדערטקייט פון יהודה פון די איבעריגע ציווילוזירטע פעלקער אין יענער צייט; און דער פאלקס־גייסט פון יהודה, אדער, ווי מיר וועלען עס פון איצט אנרופען, דער יודישער (יהודה'ישער) פאלקס־גייסט האט געמוזט פערגליווערט ווערען און בלייבען שטעהן אויף איין פונקט. אין דעם גייסטיגען לעבען פון דעם איינציגען און פונ'ם כלל הערשט אבער דער בעקאנטער געזעץ, לויט וועלכען: נישט־פאראווערטס איז ריקווערטס! נאך דער קינסטליכער רעליגיעזער און מאראלישע אויפלעבונג פון פאלק פאר יאשיהו, הויבט זיך אן א נייער רעגרעס פאר זיינע נאכפאלגער, וועלכע געהען פון דאסניי אין די וועגען פון זייער עלטער־זיידען מנשה. און אויב דער היסטאריקער פון תנ"ך געפינט, אז דער פאליטישער חורבן פון יהודה איז נאר א רעזולטאט פון איהר גייסטיגער ענטארטונג, איז דאס זעהר כאראקטעריסטיש פאר דער אלגעמיינער, ביבלישער אויפפאסונג פון דער יודישער געשיכטע!...

יאשיהו האט פאר'ן טוידט איבערגעגעבען די מלוכה זיין יונגערען זוהן יהואחז'ן, וועלכען ער האט בעזונדער ליעב געהאט פאר זיין גאטספארכטיגקייט. די אונערווארטעטע מפלה ביי מגדו האט אבער געמאכט יהודה אבהענגיג פון מצרים, און פרעה נכה איז נישט געפעלען געווארען דאס, וואס דאס פאלק אין ירושלים האט זיך בעשטימט א קעניג אהן זיין וויסען. ער איז דרום אנגעפאלען מיט זיין היל פלוצלונג אויף דער הויפט־שטאדט פון יהודה, גענומען יהואחז'ן אין געפענגעניש אין דריי מאנאטען ארום נאכדעם, ווי ער איז ארויף אויפ'ן טראן, און אויף זיין ארט האט ער געמאכט פאר א מלך דעם צווייטען זוהן פון יאשיהו, אליקים'ן, וועלכען ער האט אנגערופען יהויקים; אויסער דעם האט פרעה נכה פאר

זיין פערלאָזען יהודה אַרויסגעלעגט אויף איהר אַ גרויסען געלד־שטראָף אַ הונדערט זילבער־ככרים און הונדערט גאָלד־ככרים, וועלכע דער מלך האָט פון דער בעפעלקערונג אויפגעמאָהנט לויט די הערכה פון פרעה'ן אַליין.

יהויקים איז געוועזען דער עלטסטער זוהן פון יאשיהו, נאָר דער פאָטער האָט איהם נישט אַנערקענט פאַר דעם געזעצליכען יורש פון טראָן צוליעב זיינע בעזונדערע נייגונגען. יהויקים האָט זיך נישט ענטזאָגט פון זיינע נייגונגען זאָגאַר אויך דאַן, ווען ער איז אַ מלך געוואָרען מיט דער הילף פון פרעה נכה. ער האָט געפיהרט אַ פרעהליכען לעבען, האָט ליעב געהאַט די אונבעגרענעצטע מאַכט און נוטה געוועזען צו דער קאָנקרעטער געצענדינעריי. דאָס פאָלק און די שרים האָבען נאָך יאשיהו'ס טוידט גיך פערגעסען זייער שבועה, וואָס זיי האָבען געשוואָרען עהרליך צו דיענען דעם גאָט פון זייערע עלטערן; פון זייער זייט האָבען דעם מלך'ס סימפאַטיען קיין שטערונג פאַר זיך נישט געפונען. יהויקים האָט אָבגעשאַפט די שטרענגע געזעצען פון זיין פערשטאָרבענעם פאָטער און האָט פון דאָסניי אין לאַנד ערלויבט יעדע מעגליכע פרייהייט אין די ענינים פון דער אמונה און גאָטעס־דיענסט. פון דאָסניי האָבען זיך אין ירושלים, ווי אויך אין די איבעריגע שטעדט גענומען בעווייזען במות און אַלטאַרען מיט אָבבילדונגען פון פערשיעדענע אָבגעטער; פון דאָסניי האָבען זיך גענומען צוזאַמענמישען געצענדינערישע פאָרמען מיט דער ריינער אמונה אין יהוה. איבערהויפט איז זעהר פערשפרייט געוואָרען דער קולטוס פון די פלאַנעטען. אין ירושלים איז פון דאָסניי, ווי פאַר מנשה'ן, איינגעפיהרט געוואָרען די בעזונדערע פערגעטערונג פון דער זון. בעזונדערע מזבחות זענען פאַר איהר געבויט געוואָרען און ספּעציעלע קרבנות פלעגען פאַר איהר געבראַכט ווערען. אין דער הנהגה פון לאַנד איז דערלאָזען געוואָרען ווילקיר און דעספּאָטיזם. יהויקים האָט מעהר געטראַכט וועגען זיינע פערגעניגענס, ווי וועגען די נוצען פון דער מלוכה. ווען די געפאַהר פון אַ פרעמדען יאָך האָט זיך אַליין נעהנטער אָנגערוקט אויפ'ן לאַנד, האָט דער מלך זיך פערנומען מיט נייע פראַכטפולע געביידעס פאַר זיין הויזגעזינד, צווינגענדיג די בירגער פון יהודה צו אַרבייטען דערביי, — אַ פאַקט, וועלכען שלמה המלך האָט זיך זאָגאַר נישט ערלויבט, ווען ער האָט דעם בית־המקדש געבויט. דעם ביישפיעל פון מלך האָבען נאָכגעטהון די שרים. געוואַלטהאַט און אונרעכט האָבען פערטראָטען דעם פלאַץ פון געזעצליכקייט און גערעכטיגקייט.

געגען דער דאָזיגער רעליגיעזער רעאַקציע, וועלכע איז פערבונדען געוועזען מיט דער געזעלשאַפטליכער דעמאָראַליזאַציע, האָבען אונערמידליך

געקעמפפט די ווירקליכע פאלקס-פריינד, די נביאים און זייערע אנהענגער. די נביאים, מיט ירמיהו פון ענתות אן דער שפיץ, האבען דרייסט און שארף געזידעלט דעם קעניג, די שרים און אלע יענע, וועלכע האבען געשטרעבט צו א פרעמדער קולטור, האבען אויפגעוויזען זייערע בייזע מעשים, האבען געשראקען מיט גאט'ס-שטראף, האבען גערופען צו תשובה. נישט ווייניג האבען זיי זיך אנגעליטען, אט די דאזיגע קעמפפער פאר דעם ריינעם נאציאנאלען גלויבען: מען פלעגט זיי פערשליסען אין געפענקעניש, מען פלעגט זיי פערטרייבען פון לאנד און מען פלעגט זיי זאגאר הרג'ענען. איין נביא, אוריה, האט געפרעדיגט אין אנפאנג פון יהויקים'ס הערשונג און האט דאס לאנד פארגעזאגט א פאלשטענדיגען חורבן, אויב דער מלך און דאס פאלק וועלען זייערע מעשים נישט אויסבעסערען. ווען יהויקים האט זיך דערוואוסט וועגען די דאזיגע רעוואלוציאנערע רעדעס האט ער געהייסען האפען אוריה'ן. נאר אוריה האט בעוויזען צו ענטלויפען אין מצרים. דאן האט יהויקים אוועקגעשיקט קיין מצרים איינעם פון זיינע שרים, וועלכער האט אויפגעזוכט דעם ענטלאפענעם און איהם געבראכט צופיהרען קיין ירושלים. לויט דעם פערזאג פון מלך האט מען אוריה'ן דעם קאפ אפגעהאקט און זיין טוידטען קערפער האט מען פערווארפען צווישען די קברים פון איינפאכען המון. נאר מעהר פון אלעמען האט זיך שטענדיג געשטעלט אין געפאהר דער אונערמיעדליכער נביא ירמיהו. פאר יאשיהו'ן, ווען די דעה איז געווען ביי דער נאציאנאלער פארטיי, איז ירמיהו געווען איינער פון די רעגירונגס-פריינד, נאר פאר דעם נייעם הערשער יהויקים, וועלכער האט זיך געהאלטען ביי דער אנטי-נאציאנאלער פאליטיק, האט זיך ירמיהו געשטעלט אן דער שפיץ פון דער אפאזיציע. ער האט אהן שרעק געזאגט דעם מלך און דעם פאלק אליין, וואס זיי האבען פערדיענט און ער האט פארגעזאגט, אז גאט וועט אין זיין צארן איבערגעבען יהודה אין די הענד פון איהרע פיינד. איבערהויפט האט ער אין זיינע נבואה-רייד געשאטען פייער אויף די געמאכטע פרומאקעס, וועלכע פלעגען זייערע נידערטרעכטיגע מעשים פערדעקען מיט אויסערליכער גאטספארטיגקייט און פלעגען מיט א פרומען פנים פערזיכערען, אז יהוה וועט בעשיצען ירושלים צוליעב זיין בית המקדש. אט די דאזיגע פערשטעלטע יראים רופט ירמיהו אן פאלשע נביאים, און ער ווענדט זיך צום פאלק מיט די ווערטער:

„איהר זאלט אייך נישט פערלאזען אויף די ליגנערישע רייד, וועלכע זאגען אייך אלץ — „גאט'ס פאלאץ, גאט'ס פאלאץ, גאט'ס פאלאץ"! ווארום אויב איהר וועט פערבעסערען אייערע וועגען און אייערע טהאטען, אויב

איהר וועט שאַפען משפט צווישען גנאַנדער, אויב איהר וועט דעם פרעמדען, דעם יתום, די אַלמנה נישט בערויבען, אויב קיין אונשולדיג בלוט וועט איהר נישט פערגיסען, אויב נאָך פרעמדע געטער וועט איהר אייך נישט נאָכשלעפען — וועל איך אייך לאָזען רוהען אויף דער דאָזיגער שטעלע, אין דעם לאַנד, וואָס איך האָב אייערע עלטערען געשאָנקען אויף אייביג. פערלאָזט איהר זיך אָבער אויף די פאַלשע פערזיכערונגען — איז עס אונמעגליך. איהר וועט דען גנב'נען, הרג'נען, נואפ'ן, פאַלש־שווערען, פאַר'ן בעל מקריב זיין און געהן נאָך פרעמדע געטער, וואָס איהר ווייסט זיי גאָר נישט — און דערנאָך וועט איהר קומען און זיך שטעלען פאַר מיר אין דעם דאָזיגען הויז, אויף וועלכען מיין נאָמען איז גערופען און איהר וועט מיינען „מיר זענען גערעטעט" — גערעטעט, כדי נאָכהער פון דאָסניי צו טהון די זעלביגע ניעדערטרעכטיגקייטען?! איז דען דאָס הויז, אויף וועלכען מיין נאָמען איז בערופען, אין אייערע אויגען פערוועכענט פאַר אַ מערדער־הייל?!... געהט צו מיין פריהערדיגען אָרט, קיין שילה, וואו איך האָב צו ערשט מיין נאָמען בערופען, און זעהט, וואָס איך האָב דאָרט געמאַכט צוליעב דער זינדיגקייט פון מיין פאָלק ישראל. און איצט — זאָגט גאָט — דערפאַר, וואָס איהר טהוט אַלע פערדאָרבענע מעשים און אַז איך ריידט צו אייך טאָג־טעגליך, הערט איהר נישט, און אַז איך רוף אייך, ענטפערט איהר נישט — וועל איך זיך בעגעהן מיט דעם הויז, אויף וועלכען מיין נאָמען איז בערופען, און מיט דעם אָרט, וואָס איך האָב אייך און אייערע עלטערען געשאָנקען, אַזוי ווי איך בין זיך בעגאַנגען מיט שילה. איך וועל אייך אַוועקשליידערען פון מיין געזיכט, ווי איך האָב אייערע ברידער פערשליידערט, ווי איך האָב אפרים פערשליידערט!"...

זייענדיג אַליין אַ כהן, האָט ירמיהו געקעמפפט געגען דער כהנים־אינסטיטוציע, געגען דעם אויטאָריטעט פון בית־המקדש און איבערהויפט געגען די קרבנות, וועלכע די פאַלשע פרומאַקעס האָבען נאָכמעהר, ווי אין די אמת'ע פרומע יאָהרען, געשטיצט. זיין מיינונג וועגען דעם שיידט זיך נישט אונטער פון די מיינונגען פון ישעיהו און עמוס; דערפאַר אָבער צייכענט זי זיך אוים מיט איהר איינפאַכקייט און קלאָהרקייט, ווי אַלץ, וואָס איז אַרוים פון זיין מויל.

„אַזוי האָט געזאָגט גאָט דער הערשער, דער אַלמעכטיגער פון ישראל: אייערע עולות[1] לייגט צו צו אייערע זבחים און עסט דאָס פלייש; דען

---

1) א עולה, לויט די געזעצען פון קרבנות, טאר נישט געגעסען ווערען; פון זבחים פלעגט מען געוויסע טיילען עסען. ירמיהו מאכט דאס איגנאנצען וואכענדיג.

איך האָב נישט געבעטען אײערע עלטערען און איך האָב נישט פערזאָגט זײ, װען איך האָב זײ פון מצרים אַרױסגענומען, װעגען עולות און װעגען זבחים. נאָר דאָס האָב איך זײ אָנגעזאָגט: איהר זאָלט געהאָרכזאַם זײַן צו מײַן שטים, װעל איך זײַן אײַך אַ גאָט און איהר װעט מיר זײַן אַ פאָלק; איהר זאָלט געהן אין די װעגען, װאָס איך װעל אײַך הײסען, װעט אײַך װאָהל זײַן". האָבען זײ נישט געפאָלגט, האָבען זײ זײער אױער נישט צוגעלעגט, זענען זײ געגאַנגען לױט װי ס'האָט זײ זײער פרעכע האַרץ געראַטען; האָב איך צו זײ אָהן אױפהער געשיקט מײַנע קנעכט די נביאים, האָבען זײ דאָך נישט געפאָלגט און האָבען דאָך זײערע אױערען נישט צוגעלעגט... און אַז דו װעסט זײ דאָס אַלץ זאָגען, װעלען זײ דיך אױך נישט הערען."

די לעצטע װערטער זענען זעהר כאַראַקטעריסטיש פאַר ירמיהו. דער צװײפעל אין די אײגענע קרעפטען בײַצוקומען דאָס בײזע — דאָס איז דער טיפישער שטריך פון זײַן נבואה. ירמיהו האָט געזעהן די פערדאָרבענהײט פון זײַן פאָלק פאַר די קינדערשע יאָהרען פון יאשיהו, ער האָט געזעהן זײַן צײַטװײַליגע פערבעסערונג פאַר די לעצטע יאָהרען פון יאשיהו, ער האָט נאַכהער געזעהן זײַן פערערגערונג פאַר די שפּעטיגערע מלכים — דאָס האָט איהם געבראַכט צום געדאַנק, אַז דאָס פאָלק איז נישט שטאַנדהאַפטיג, זײַן דאָס פאָלק פאַלט, אַז זײַן דעמאָראַליזאַציע איז אַ פאַטאַלע און אַז דער חורבן פון לאַנד איז אומפערמײַדליך צוליעב דעם חורבן פון פאָלק. ער האָט געזעהן, אַז די שװערע װאָלקענס, װעלכע רוקען זיך אָן אױף יהודה, װעלען אָהן אַ קאַטאַסטראָפע נישט פערבײַגעהן. „װײַל מײַן פאָלק איז פערנאַרישט, װײַל זײ קאָנען מיר נישט, װײַל זײ זענען טעמפּע און נישט קײן פערשטענדיגע, זענען קלוג נאָר שלעכטס צו טהון, אָבער גוטס טהון װײסען זײ נישט — האָב איך געזעהן, אַז די ערד איז אין אַ האַאָס פערזונקען, אַז די הימלען זענען אָהן אַ שײַן פערבליבען; איך האָב געזעהן די בערג ציטערען און די הױכקײַטען שטורעמען. איך האָב געזעהן, אַז ס'איז קײן מענש נישטאָ, אַז די פױגלען זענען פערשװאונדען —"

שטעהענדיג בײַם סאַמע תהום, װאו דאָס פאָלק מוז פאַלען, װען עס טהוט נאָר דעם לעצטען טריט, צו װעלכען עס יאָגען איהם די געװיסע בעדינגונגען, האָבען זיך בײַ ירמיהו'ן אַלע סטרונעס פונאַנדערגעשפּילט. אין זײַן נבואה קלינגט אַײן אומענדליכער האַרצרײַסענדער געשרײ פון אַ פערצװײפעלטען, װעלכער זעהט װי ס'געהען אונטער זײַנע טײַערסטע און ער קאָן זײ נישט העלפען. ירמיהו איז דערום מעהר עהנליך צו הושע'ן. אין פער-

גלייך מיט ישעיהו׳ן פעהלט איהם דער גלויבען אין דער ווירקונג פון זיין נבואה אין דעם אונגליקספוללען מאָמענט, וואָס זיין לאַנד לעבּט איבּער פּאָליטיש. און ווען דער ערשטער האָט אַליין זיך אָנגע־ באָטען אויף דער שליחות פון גאָט צו געהן שטראָפען דאָס פאָלק („הנני שלחני״ — כ׳בין בּערייט, שיק מיר) האָט ירמיהו אויף זיך די מיסיע לכתחלה נישט געוואָלט אָננעהמען.

„איז געוועזען גאָט׳ס וואָרט צו מיר אַזוי: איידער נאָך איך האָבּ דיר אין מוטערס בּויך בּעשאַפען האָבּ איך דיר שוין געקאָנט און איידער נאָך דו בּיזט אויף דער וועלט אַרויס האָבּ איך דיר שוין געהייליגט: אַ נביא פאַר די פעלקער האָבּ איך דיר געמאַכט. האָבּ איך אויסגעשריען: וועה, גאָט דער אַלמעכטיגער, כ׳קאָן דאָך נישט ריידען, כ׳בּין נאָך צו יונג! האָט גאָט געזאָגט צו מיר: דו זאָלסט נישט זאָגען: „איך בּין נאָך צו יונג״, דען וואו כ׳וועל דיך שיקען מוזטו געהן און וואָס כ׳וועל דיר הייסען מוזטו ריידען. דו דאַרפסט פאַר זיי קיין פורכט נישט האָבּען, דען איך בּין מיט דיר צו דיין הילף — אַזוי האָט גאָט גערעדט״. און גאָט האָט אויסגעשטרעקט זיין האַנד און האָט אָנגערירט מיין מויל און האָט געזאָגט: אָט האָבּ איך מיין וואָרט דיר אין מויל אַריינגעלעגט. זעה, כ׳האָבּ דיר אויפ־ גענומען היינטיגען טאָג איבּער די פעלקער און איבּער די מלוכות צו צו בּרעכען, צו צושטויסען, צו פערניכטען, צו צושטערען, צו בּויען און צו פלאַנצען.״

ירמיהו געהט אין זיין שליחות מיט אַ ציטערענדע האַרץ, ער געהט נאָר דערפאַר, ווייל ער קאָן נישט געהן, ווייל דאָס געטליכע וואָרט האָט איהם געטריבּען. ער גלויבּט נישט, אַז זיינע רייד וועלען דערהערט ווערען, ער קאָן זיי אָבּער אין זיך נישט פערהאַלטען:

„צו וועמען זאָל איך ריידען, וועמען זאָל איך שטראָפען, ווער וועט מיך הערען? זייער אויער איז דאָך פערשטאָפּט און זיי קאָנען דאָך נישט פערנעהמען! גאָטס־וואָרט איז דאָך בּיי זיי פערהאַסט, זיי פערלאַנגען דאָך איהם נישט! נאָר איך בּין אָנגעפילט מיט גאָט׳ס צאָרן און איך קאָן עס נישט פערטראָגען, איך מוז עס אויסגיסען זאָגאַר אויף די קינדער אין גאַס, אויף די פערזאַמלונגען פון דער יוגענד, וואָרום ווירקליך וועלען דאָך געשטרויכעלט ווערען מענער און ווייבּער און אַלטע לייט און יונגע קינדער!״

ירמיהו בּעפריעדיגט זיך אָבּער נישט מיט דער רעזולטאַט־לאָזער מיהע; דער צאָרן, וועלכער ווערט אומזיסט „אויס׳ן גאַס געגאָסען״ און דרינגט

אין די אויערען נישט אריין הערט נישט אויף דאס הארץ צו ברענען. נישט ווירקענדיג אויף דער ערד, ווייל ער ווירקען אויפ'ן הימעל, נישט געפינענדיג זיך קיין צוהערער צווישען פאלק, ווענדעט ער זיך צו גאט. ער איז מתפלל צו'ם אלמעכטיגען פאר זיין פאלק, גלויבענדיג, אז ער, גאט, קאן נאך ראטעווען די פערבלאנדזעטע געמיינדע. ער וויל וועקען רחמים פאר די אונזיניג-זינדיגע, נאר ביי גאט טרעפט ער די זעלביגע הארטקייט, ווי ביי זיין פאלק. אויף זיינע אונאויפהערליכע תפלות פאר זיין פאלק און פאר זיין לאנד בעקומט ער שטענדיג איין און די זעלבע שטרענגע תשובה:

„דו זאלסט נישט מתפלל זיין פאר דעם דאזיגען פאלק, דו זאלסט פאר זיי נישט אויפהויבען קיין געבעט און קיין געזאנג, דו זאלסט צו מיר נישט צושטעהן, ווייל איך וועל דיך נישט הערען!"

אין פערצווייפלונג ווענדעט ירמיהו זיינע אויגען צום מדבר. „ווען איך וואלט אין דער מדבר א גאט'ס הויז געפינען, וואלט איך מיין פאלק פערלאזען, איך וואלט אוועק פון איהם"! זייענדיג וויט פון מענשען, ווייט פון פאלק, מיינט ער זיין רוה צו געפינען. ס'איז אבער נאך נישטא אזא מדבר, וועלכער זאל קאנען אויסרייסען ביי'ם נביא זיין פאלקס-און גאטס-ליעבע פון זיין הארצען! ירמיהו גלויבט נישט, אז פאר זיין פערוואונדעטער נשמה קאן נאך א הילף זיין ערגיץ-וואו. ער שילט זיין לעבען און האפט אויפ'ן טוידט:

„פערשאלטען זאל ווערען דער טאג, ווען איך האב די שיין דערזעהן, דער טאג, ווען מיין מוטער האט מיך געבוירען זאל נישט זיין געבענשט. פערשאלטען זאל ווערען דער מענש,, וועלכער האט מיין פאטער אנגעזאגט: „א יונגעל איז ביי דיר געבוירען געווארען" — דערפרעהט האט ער איהם! זאל יענער מענש ווערען, ווי די שטעט, וואס גאט האט פערוויסט אהן רחמנות, א געשריי זאל ער הערען אין דער פריה, א קריגס-שאלונג ביי מיטאג — דערפאר, וואס ער האט מיר נישט געטוידט אין בויך, דאן וואלט דאך די מוטער מיין קבר געוועזען!... ווארום בין איך פון מיין מוטער'ס-בויך ארויס צו צוזעהן אזוי פיעל ליידען און טרויער און פערברייינגען מיינע טעג אין שאנדע?!..."

דאס גאנצע לעבען פון ירמיהו הנביא איז אן אונענדליכע טראגעדיע פון א גייסט-מענשען, וועלכער איז געווען טיעף און גרויס, אום איבערצולעבען אין זיך דעם חורבן פון א גאנצען פאלק מיט אלע זיינע שרעקען, א חורבן נישט קיין איבערגעקומענעם, נאר אן אנקומענדען, א חורבן, וואס, לויט זיין טיעפסטער איבערצייגונג, איז נאך מעגליך איהם צו בעהיטען, נאך

וואס ווערט דאך נישט פערהיט בלויז צוליעב דעם, וואס דאס פאלק איז בלינד, וואס דאס פאלק איז טויב, וואס דאס פאלק איז פערפיהרט דורך פערשיע־דענע פאלשע, אייגענוטציגע לייט, וועלכע מאכען דעם אמת פאר פאלש און דאס פאלשע פאר אמת, וועלכע לאכען אויס דעם נביא, מאכען איהם פאר א ליגנער און רופען זיך אן פערטרעטער פון גאט'ס ווארט, פון דער נביאה — און דאס פאלק — צוליעב א קללה פון גאט — גלויבט אויסשליסליך זיי, די פאלשע נביאים, די פאלקס־פערטרעטער, די פאלקס־פיינד, און שענדעט איהם, דעם אמת'ען נביא, דעם פאלקס־געטרייען, דעם פאלקס־פריינד! די ליידען פון דעם נביא זענען אבער געווען נישט בלויז מאראלישע; מעהר פון אלע נביאים, מעהר פון אלע אמת־טרעגער, האט ירמיהו אויך פאק־טישע צרות פון זיינע אידעען־געגנער איבערגעטראגען. דער מלך, די שרים, די כהנים, דאס פאלק — אלע, אלע האבען איהם אונערבארעמליך פערפאלגט און נישט איין מאל איז ער שוין געווען אין די נעגעל פונ'ם טוידט צוליעב זיין געטליכען אייפער און צוליעב זיין פאלקס־ליעבע און נאר מיט נסים איז ער געראטעוועט געווארען.

איינמאל האט ירמיהו אבגעהאלטען איינע פון זיינע פייערדיגע רעדעס אויף דעם הויף פון בית־המקדש; זיינע צוהערערס זענען ביז דער העכסטער שטופע אויפגערעגט געווארען. א גאנצע מענגע פון כהנים און פאלשע נביאים האט ארומגערינגעלט דעם נביא און געשריען: „דו מוזט געטוידט ווערען דערפאר, וואס דו האסט געזאגט, אז דער „היכל" פון ירושלים וועט אויך אזוי חרוב ווערען, ווי דער היכל אין שילה!" אויף א פלאץ פאר'ן בית־המקדש האט זיך צונויפגעקליבען א גאנצער עולם פון איינפאכע לייט. עס איז א גרויסער טומעל געווארען. אויף דעם טומעל זענען אנגעלאפען איינינע שרים פון קעניגליכען הויף; צווישען זיי האט זיך איינגעפונען אויך אחיקם, דער זוהן פון יאשיהו'ס פרומען קאנצלער שפן. ביי די טויערען פון בית המקדש האט מען באלד צונויפגערופען די „זקנים" (עלטסטע, ריכטער) צו משפט'ען דעם בעשולדיגטען נביא. די צבועדיגע כהנים און די פאלשע נביאים האבען געפאדערט, אז מען זאל ירמיהו'ן מיט'ן טוידט בעשטראפען פאר זיינע רעוואלוציאנערע רעדעס. ירמיהו האט דרייסט געענטפערט, ווענדענדיג זיך צו די שרים און צום המון: יהוה האט מיר געהייסען רעדען דאס אלץ, וואס איהר האט געהערט. פערריכט אייערע מעשים, פאלגט אייער גאט, וועט ער אויסמיידען דאס שלעכטס, וואס ער האט אויף אייך פערטראכט. איצט בין איך אין אייערע הענד, איהר קאנט מיט מיר טהון, וואס אייך געפעהלט. נאר ויסען זאלט איהר וויסען, אז

ליב איהר טוידטעט מיר, דאן נעהמט איהר אויף אייך און אויף דער שטאדט און אויף איהרע בעזיצער דעם זינד פון אונשולדיג פערגאסען בלוט, ווייל ווירקליך האט מיר גאט געשיקט צו אייך, צו זאגען אייך די אלע רייד!" די מיינונגען פון די זקנים זענען זיך פונאנדערגעגאנגען וועגען ירמיהו'ס פערברעכען; פיעל האבען געפאדערט איהם צו משפט'ען אלס מורד, דערפאר וואס ער בונטעוועט דעם פאלק געגען מלך און געגען דעם בית־המקדש, און ער איז ניצול געווארען נאר א דאנק די איניגע גוטע פריינד זיינע צווישען די שרים, איבערהויפט פון אחיקם בן שפן. — דאס איז נאר איינער פון די פיעל ביישפיעלען, וועלכע ווייזען די גאטספארכטיג־פערעטערישע בעציהונגען צו ירמיהו'ן פון זיינע פאלשע אידעען־געגנער. ביים נביא האט נישט שטענדיג געקלעקט געדולד איבערצוטראגען דאס אלץ גלייכגילטיג; אפטמאל פאלט ער צו צו זיין גרויסען אלמעכטיגען גאט און זוכט ביי איהם הילף, פאדערט נקמה. דאן קלינגען שרעקליך זיינע ווערטער:

„פערנעהם גאט מיין שטים און הער צו די רייד פון מיינע פיינד. בעצאהלט מען דען שלעכטס אנשטאט גוטס? ווארום גראבען זיי גריבער מיין לעבען צו פאנגען? געדענק, ווען איך בין געשטאנען פאר די צו בעטען פאר זיי, איינצושטילען דיין צארן איבער זיי! דעריבער ערניעדעריג זיי דורכ'ן שווערד, זאלען זייערע פרויען בלייבען אלמנות און זייערע קינדער זאל מאטערען דער הונגער. זאל פון זייערע הייזער א געשריי זיך לאזען הערען, זאל אויף זיי א פלוצלינגער אונגליק אויסברעכען... דו, גאט, ווייסט דאך, אז זייערע געדאנקען וועגען מיר זענען נאר צו טוידטען — פערגיעב זיי נישט זייער זינד און זייער פערברעכען זאלסטו נישט אבמעקען!..."

דער שיקזאל האט פאר ירמיהו'ן אבער צוגעגרייט נאך א פיעל גרעסערען און שווערערן נסיון, ווי די, וואס ער האט ביז איצט איבערגעלעבט. ס'איז געקומען דער מאמענט, ווען יהודה האט געמוזט ריכטיג ערקלערען איהרע בעציהונגען צו די גרויסע מהפכות, וואס זענען פארגעקומען אין דער פאדערשטער אזיען, ביי וועלכע זי, יהודה, האט ביז איצט געשפיעלט א פאסיווע ראליע, איבערגעהענדיג פון איין פראטעקטאראט צום אנדערען. ירמיהו'ן איז אויך אויסגעקומען זיינע טעארעטישע אנשויאונגען אויסצונוצען אין דער פראקטיק; ער האט געמוזט זיין נבואה צוזאמענבינדען מיט דער פאליטיק. מען מוז אבער זיין ריעזיג־גרויס אום אזוי שטארק צו גלויבען אין זיך, אום צו ארבייטען אין לעבען לויט די אייגענע טעארעטישע

מיינונגען מיט א אונגעוועהנליכער קאנסעקווענץ, ווען עס האנדעלט זיך וועגען חורבן פון דעם אייגענעם לאנד! וויפיעל ירמיהו האט פריהער נישט געליטען פאר זיינע ארויסגעזאגטע השקפות איז עס נאך אלץ נישט קיין פערגלייך מיט דעם, וואס ער האט נאכהער געליטען, ווען ער האט געמוזט, אין צוזאמענהאנג מיט זיי, ארויסזאגען און פארווירקליכען זיינע בעציהונגען צו דעם פאליטישען מאמענט, אן וועלכען עס איז אבהענגיג געווען דאס זיין און נישט-זיין פון זיין פאלק!

אין די ערשטע יאהרען פון יהויקים'ס הערשונג איז איננאנצען פונאנדערגעפאלען די מאנארכיע פון אשור. די מהיים (מדי) און די בבליים (בבל) האבען צושטערט איהר פראכטפאלע הויפטשטאדט נינוה און איהר לעצטער מלך סרדנפול — ווי די גריכישע לעגענדע דערצעהלט — איז אומגעקומען אין דעם פייער פון זיין אייגענעם פאלאץ. דער נביא נחום האלקשי שילדערט אזוי די מפלה פון דער דעספאטישער רעגירונג:

„עס האט זיך אויף דיר נינוה, אהויב געטהון דער משחית. פערהיט די פעסטונג, בעוואך די וועגען, גורט אן די לענדען, זאמעל קרעפטען! דער פאנציר פון דעם פיינד איז פערבלוטיגט, זיין חיל איז אין רויטען געקליידעט, אויף די גאסען פליהען פלינק די רייטוועגען, זיי דונערען איבער די פלעצער בלישצענדיג ווי א פייער, פינקלענדיג ווי א בליץ. דער קריגס-האר פון נינוה רופט זיין העלדישען חיל, נאר זיי ווערען געשטרויכעלט אין גאנג, איילענדיג זיך צו די שטאדט-מויערען, צוגרייטענדיג זיך צו דער פערטיידיגונג. די טייך-טויערען ווערען געעפענט, דאן פאלד א שרעק אויפ'ן קעניגליכען הויף... אלע לויפען: — „שטעהט, שטעהט!" — עס קעהרט זיך קיינער נישט אום. רויבט זילבער, רויבט גאלד, ווייל אונענדליך זענען די אוצרות פון נינוה!... צוראבירט, רואינירט און ערליידיגט איז זי שוין! יעדעס הארץ איז צוגאנגען, יעדע קניע איז געבויגען, אין די לענדען א ציטערניש, און יעדעס געזיכט איז שווארץ, ווי א געברענטער טאפ. וואו איז איצט די, וועלכע איז געווען פערגלייכט אלס א לייבען-הייל, אלס א טיגערן-שטייג?... די זון איז אויפגעגאנגען און די זון איז אונטערגעגאנגען — און נינוה איז פערשוואונדען געווארען. זיי שלאפען, דיינע קריג'ס-אנפיהרער, מלך פון אשור, זיי רוהען, דיינע העלדען, דיין פאלק איז איבער די בערג פערשפרייט (צולאפען) און קיינער וועט איהם שוין נישט צוריק צונויפזאמלען. ס'איז קיין לינדערונג נישטא צו דיין בראך. דיין פלאג איז האפנונגלאז; וועמען דיין נאכריכט בעגעגענט, פרעהט יענער זיך אויף דיר; דען וועמען האט

דײַן אַכזריות נישט אָנגעריכען!..."

די בעזיעגער האָבען צװישען זיך אַזױ צוטײלט די מלוכה פון אַשור, אַז די מדיים האָבען בעקומען די צפון- און מזרח-געגענדען און די בבלים — דעם דרום-טײל פון מעסאָפּאָטאַמיען (שנער) און סוריה (די געװעזענע ארם). צוליעב דעם האָט געמוזט ענדליך אױסברעכען אַ מלחמה צװישען בבל, װעלכע האָט זיך גערעכענט פאַר דעם געזעצליכען יורש פון סוריא, און מצרים, װעלכע האָט די זעלביגע פּראָװינץ מיט אַ קורצע צײַט פריהער פערכאַפּט און בעהערשט. צו יענער צײַט איז געשטאָרבען דער מלך פון בבל, נבו-פלאסר, און איהם האָט געירשענט זײַן העלדישער זוהן נבוכדנצר. דער לעצטער האָט ערקלערט פרעה נכה פון מצרים אַ מלחמה. דאָס ענטשלאָסענע געשלעג איז פאָרגעקומען בײַ דער שטאָדט כרכמיש, בײַם טײַך פרת, און האָט זיך געענדיגט מיט אַ פאָלשטענדיגער מפּלה פון מצרים. סוריה איז געבליעבען אונטער דער ממשלה פון בבל. נבוכדנצר האָט אָבער געװאָלט, אַז ארץ-ישראל זאָל אױך איבער זיך אָנערקענען זײַן אױטאָריטעט, אַזױ װי זי האָט אַמאָל אַנערקענט דעם אױטאָריטעט פון אַשור, װעלכע איז איצט אונטערטעניג געװען דער מלוכה פון בבל. דאָס איז פאַר יהודה געװען זעהר שװער, װאָרום אױב זי איז די לעצטע יאָהרען געװען מעהר אָדער װעניגער אָבהענגיג פון מצרים, איז דאָך די אָבהענגיגקײַט געװען נאָר אַ פאָרמעלע, װײַל מצרים איז צו װײַט געװען פון יהודה, אום צו קאָנען שטענדיג האַלטען אין דער מורא דאָס יודישע לאַנד. בבל האָט שױן אָבער דאַן געשטרעבט צו װערען די גאַנצע הערשערין איבער איהרע אַלע שכנישע פעלקער אין דער פאָדערשטער אַזיען. אין ירושלים האָט זיך דאַן אױסגעבילדעט אַ פּאַרטײַ פון קריעגס-געשטימטע פּאַטריאָטען, װעלכע האָבען געפאָדערט אַן אַקטיװען װידערשטאַנד געגען דעם מלך פון בבל. צו די דאָזיגע אָנהײַנגער פון קאַמפף פאַר אומאָבהענגיגקײַט האָט אױך געהערט דער קעניגליכער הױף, װעלכער האָט געהאָפט אױף דער שטיצע פון מצרים געגען נײַעם אַלגעמײַנעם פײַנד. די װירקליכע פאָלקס-פרײַנד, די נביאים, מיט ירמיהו'ן אַן דער שפּיץ, האָבען אָבער נישט מסכים געװען צו דער דאָזיגער פּאַרטײַ און זײַ האָבען געבילדעט אַ פריעדענס-פּאַרטײַ. ירמיהו האָט פאָראױסגעזעהן, אַז דאָ האַנדעלט זיך נישט בלױז װעגען אַנערקענען די הערשאַפט פון בבל איבער פּאַלעסטינאַ, נאָר אַז דאָ שטעהט פאַר אַן אַלגעמײַנע פּאָליטישע איבערקעהרעניש, װאָס װעט אַרומנעהמען די גאַנצע פאָדערשטע אַזיען; די איבערקעהרעניש איז נישט קײן צופעליגע, זי

איז פארבערייטעט דורך א גאנצע רייהע היסטארישע זאכען, וועלכע האבען געבראכט די שכנישע פעלקער צו דער קולטורעלער ענטווארטונג (וואס דער נביא רופט אן אויף זיין שפראך „די זינדיגקייט"), און דער קליינער יהודה וועט זיך בשום אופן נישט איינגעבען אבצושטעלען אדער אנ־אנדער ווענדונג צו געבען דעם דאזיגען פאליטישען פראצעס. יעדער ווי־דערשטאנד איז געפעהרליך, ווייל דער היסטארישער לויף־גאנג וועט נישט שוינען יענעם לאנד, וועלכעס וועט איהם אין וועג שטעהן; דאס פאלק אבער, וועלכעס וועט זיך אונטערגעבען דעם אלגעמיינעם שיקזאל, וועט אמת שטעלען זיין זעלבסטשטענדיגקייט אין קאן, דערפאר אבער וועט עס זיין עקזיסטענץ ראטעווען. דאס פאלק מוז זיך אויך דערום בעשליסען אויף דער אונטערווארפענקייט, ווייל זי איז אייגענטליך נאר א צייטווייליגע און נישט קיין דויערהאפטיגע. ווען א שטורם ברויזט פונאנדער דעם ים הוי־בען זיך גיך אויף אין דער הויך רוישענדע כוואליעס, זיי פאלען אבער אויך גיך ארונטער. אין דעם פאליטישען כאאס הויבען זיך גיך ארויס פעלקער, זיי ווערען אבער אויך גיך פערשוואונדען. ירמיהו, וועלכער האט פאראויסגעזען, די ערהויבונג פון בבל, האט אויך געזעהן איהרע נאהנטע מפלה — און ער האט דערום געווארענט זיין פאלק נישט צו שטעלען זיין קיום אין געפאהר צוליעב דער צייטווייליגער אונטערטעניגקייט. שוין נאר דאס אליין, וואס די הויף־לייט, די אנהייננער פון מלחמה, האבען געהאפט אויף דער הילף פון מצרים, די פיינדין פון בבל — האט געמוזט אבשטויסען פון זיך די נביאים, וועלכע זענען פון אייביג אן געווען געגען פאליטישע פעראייניגונגען מיט פרעמדע פעלקער, און בפרט מיט מצרים, וואס האט אזוי פיעל מאל שוין געהאט אבגענארט די האפנונגען פון יהודה, און וואס האט דרום בעקומען דעם נאמען — „די שטיצע פון א צובראכענעם שטעקען". —

צווישען ירמיהו און דער הויף־פארטיי האט זיך אנגעהויבען אן אונ־געהויערער קאמפף. געגען איהם זענען אריסגעשטעלט געווארען שווערע בעשולדיגונגען. זיינע געגנער האבען איהם ערקלערט פאר א פאלקס־פיינד, פאר א פאלקס־פעררעטער. דער המון האט אין דעם גאנץ לייכט געגלויבט: דער נביא האט דאך אפען געזאגט, מען זאל זיך דעם שונא אונטערגעבען אהן קיין שום מלחמה, ווען די פאטריאטען האבען גע־רעדט וועגען ראטעווען דאס לאנד דורך מסירות־נפש!... ירמיהו האט אויף אזא אופן מיט זיין פאליטיק געגען זיך אויפגעבראכט נישט נאר די הויף פארטיי, דעם מלך און די שרים, נאר אויך דאס גאנצע פאלק, זיין

איינענע שטעדטעל ענתות, וואו ער איז געבוירען געוואָרען, וואו ער איז אויפגעהאָדעוועט געוואָרען, האָט זיך צו איהם בעצויגען ווי צו א מורד. די שנאה פון פאָלק צו איהם האָט ירמיהו'ן געקריינקט פיעל מעהר פון די רדיפות, וואָס ער איז ביז איצט אויסגעשטאַנען פאַר זיין געטליכער מיסיע (שליחות).

„וועה איז מיר, מוטער, וואָס דו האָסט מיר געבוירען, אַ מענש פון קריעג און בעליידיגונג בין איך פאַר דאָס גאַנצע לאַנד. איך מאָהן ביי קיינעם און קיינער האָט ביי מיר נישט צו מאָהנען און אַלע שילטען מיר"!

ביי אַזאַ אַלגעמיינעם אונצופרידענהייט, האָט דער נביא געמוזט בעזיצען אַן'אונגעהויער שטאַרקען כאַראַקטער און אַ אונגעוועהנליכע דרייסטקייט אָהן=אויפהער און טאָג=טעגליך איבערצוחזר'ן זיין התראה, וועלכע קאָן איינענטליך אויסגעדריקט ווערען אין די פאָלגענדע ווערטער:

דער, וואָס וועט בלייבען זיצען אין שטאָדט, נישט וועלענדיג זיך אונטערגעבען צום פיינד, וועט געטוידט ווערען דורכ'ן שווערד, דורכ'ן הונגער און דורך דער מגפה; ווער עס וועט אָבער אַרויסגעהן צו כשדים (כאַלדעער, בבליים), יענער וועט לעבען בלייבען" — דערווייל אָבער האָט דער דאָזיגע פאָליטישער ווידערשפרוך צווישען די שרים און דעם נביא נאָר געטראָגען אַ טעאָרעטישען כאַראַקטער. די כשדים האָבען זיך נאָך נישט אָבגעפערטיגט אין סוריא, און אַרום ירושלים איז נאָך דערווייל געווען רוהיג. צום זיבעטען יאָהר פון יהויקים'ס מלוכה איז אָבער די פראַגע וועגען דער בעציהונג צו בבל שוין אַוועקגעשטעלט געוואָרען אין איהר גאַנצער היסטאָרישער שטרענגקייט און האַרבקייט. האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזען, אַז די הייסע הויף=פאַטריאָטען זענען נאָר געווען רייך אין ווערטער און זעהר אָרעם אין טהאַטען. נישט זיי, די שרים, וועלכע האָבען נאָר געדענקט צו זויגען דעם מאַרך פון פאָלק, און נישט יהויקים, דער דעספאָט, וועלכער האָט זיך געזאָרגט נאָר פאַר זיינע פראַכטפאָלע פאַלאַצען, זענען געווען פאָרבערייטעט צו אַן'ערנסטער מלחמה. מיר געפינען נישט אין תנ"ך קיין זכר פון וועלכע ס'איז סטראַטעגישע אונטערנעהמונגען, וואָס יהויקים זאָל האָבען פאָרבערייטעט, אום צו פערפעסטיגען דאָס לאַנד אויף דעם פאַל פון אַ געפאַהר. די גאַנצע האָפנונג זייערע איז, וואַהרשיינליך, געווען אויף מצרים, נאָר די לעצטע האָט געהאַט פאַר זיך צו זאָרגען. און ביי דעם ערשטען אָנפאַל פון נבוכדנצר האָט יהויקים זיך אונטער-געגעבען און ערקלערט זיך פאַר אָבהייגיג פון בבל (600). אַזוי איז דער-

ווייל צום גרויסען טרויער פון יהודה, מקוים געווארען די ערשטע נבואה פון ירמיהו!

אין א יאהר דריי ארום האט ביי יהויקים'ן פון דאסניי אויפגעוואכט אין הארצען די שטרעבונג צו זעלבסטשטענדיגקייט. אבער אויך דאסמאל האט ער נישט געמיינט זיך צו שטיצען אויף זיינע אינערליכע קרעפטען — דאס איינציגע נבואה-פראגראם — נאר בלויז אויף דער אויסערליכער פאליטיק. מצרים האט נאך אלץ נישט געוואלט אנערקענען יהודה'ס מפלה בנוגע צו דער פארערשטער אזיען און זי האט ארויסגעשטעלט א נייעם חיל געגען בבל. צו יענער צייט האט אויסגעבראכען א מלחמה אויך צווישען די כשדים און די צורים (פיניצער). יהויקים האט געוואלט אויסנוצען די שווערע צייט פאר נבוכדנצר, כדי צו בעפרייען יהודה. ירמיהו האט ווייטער געווארענט דעם פאלק, עס זאל זיך נישט שפיעלען אין פאליטיק. ער האט נביאות געזאגט, אז מצרים און צור וועלען קיין תקומה נישט האבען און נבוכדנצר וועט זיך שרעקליך נוקם זיין אן יהודה פאר דעם פערראט. דער נביא איז ווייטער אויסגעלאכט געווארען. נאר יהויקים האט אויף דאס לאנד אן אומגליק געבראכט מיט זיין ראשיגען שריט. נאכדעם, ווי ער האט א צווייטען מאל פערטריבען מצרים פון אזיען און בעשטראפט די פיניצער, האט נבוכדנצר זיך איבערגערוקט מיט זיין חיל צו די גרענעצען פון יהודה. אין דער צייט פון דעם דאזיגען אנפאל איז יהויקים געשטארבען און דאס פאלק האט געקרוינט פאר א מלך זיין אכטצעהן-יעהריגען זוהן יהויכין אדער יכניהו (597). די ממשלה איבער'ן לאנד האט אבער צוגענומען אין איהרע הענד די מוטער פון דעם יונגען מלך — נחושתא, און אלץ האט זיך דערוויל געפיהרט, ווי פאר דעם פערשטארבענעם יהויקים'ן. די נייע ממשלה האט נישט לאנג געדויערט — בסך הכל דריי מאנאטען איז יהויכין אויף זיין פאטערס טראהן געזעסען. „נבוכדנצר האט דערוויל בעוויזען אריינצורייסען זיך אין לאנד, צו פערהאפען פיעל שטעדט און צו צוטרעטען צו דער בעלאגערונג פון ירושלים. דאן האט שוין דער קעניג און זיין מוטער פערשטאנען, אז די הויפטשטאדט וועט נישט קאנען געגענשטעהן געגען דער ריעזען-קראפט פון די בבליים. יהויכין און זיין מוטער האבען אלזא בעשלאסען זיך אונטערצוגעבען און אין דער בעגלייטונג פון די אנגעזעהענסטע הויפלייט זענען זיי געקומען אין דעם בבל-לאגער פערזענליך אויסצודריקען דעם קעניג נבוכדנצר זייער אונטערטעניגקייט, אום צו פערגיטיגען זיין צארן. דער שטאלצער בעזיעגער איז אבער ווייכער נישט געווארען. ער האט געהייסען פערהאלטען יהויכינ'ען

און זיין מוטער און זיינע אוועקשיקען קיין בבל אין געפענגעניש. צוזאמען מיט זיי האט נבוכדנצר פערטריבען קיין בבל פיעל פארשטעהער פון די יודישע אריסטאקראטישע פאמיליעס, פיעל כהנים און געוועהר־מייסטערס, וועלכע זענען געווען געגען דער בבלישער מאכט. לויט דער מסורה האט די צאהל פון די פערטריבענע דערגרייכט ביז אמאן צעהנטויזענד. אויסער דעם האט נבוכדנצר פערנומען פיעל גאלד און פיעל זילבער פון בית־המקדש און פון קעניגס־פאלאץ. אויף אזא אופן האט ירושלים מיט איין מאל פערלוירען איהרע אנגעזעהענסטע לייט און א גרויסען טייל פון איהרע רייכטימער".

די צווייטע התראה פון ירמיהו איז ווייטער מקוים געווארען. האט עס אבער דאן שוין אנגעלערנט די אנהייגער פון דעם איבערגעבליבענעם [?] און נישט בעגרינדעטען פאטריאטיזם? —

נבוכדנצר האט ארויפגעזעצט אויפ'ן טראן יאשיהו'ס יונגסטען זוהן, יהויקים'ס ברודער — צדקיהו'ן (597—586). און — וועה! — דאס איז געווען דער לעצטער מלך אין ירושלים! די עלף יאהר פון זיין הערשאפט צייכנען זיך אויס מיט דער שטארקסטער אינערליכער אויפרעגונג, מיט מהומות און טומלעניש'ן אין יהודה. אין אנהויב האט ער געשווארען טריי צו דינען נבוכדנצר'ן, נאר זייענדיג פון דער נאטור א מענש מיט א שוואכען כאראקטער, האט ער זיך נישט געקאנט האלטען ביי איין ריכטונג אין דער פאליטיק. ער האט זיך געבויגען אויף דער זייט פון יעדער פארטיי, וועלכע איז אין דעם מאמענט שטארקער געווען. די בעפעלקערונג פון יהודה האט אויך אין אנהויב כלומר'שט געדולדיג געטראגען אויף זיך דעם פרעמדען יאך, נאר די הויפלייט האבען אין דער שטיל פון דאסניי געבונטעוועט דעם פאלק. נאטירליך, איז אין דעם אינערליכען לעבען פון לאנד נישט פארגעקומען אזוינס, וואס זאל קאנען עדות זאגען אויף דעם, אז דאס פאלק איז מעכטיגער, ווי פריהער, געווארען, כדי צו קאנען בעזיעגען זיין גרויזאמען פיינד, און איבערהויפט גובר צו זיין די פריהערדיגע סימפטאמען פון דער גייסטיגער ענטארטונג. דער אויפגערעגטער פאטריאטישער גייסט האט דעם פאלק נישט אויפגעהויבען פון דעם נידריגען צושטאנד, אין וועלכען עס האט זיך געפונען, און אין דער זעלביגער צייט, ווען עס האט זיך געגרייט צו קעמפפען געגען דעם כאלדעאישען (בבלישען) פאליטישען יאך האט עס זיך אליין מיט'ן גוטען ווילען אונטערגעווארפען אונטער'ן דרוק פון דער כאלדעאישער קולטור. דאס געצענדינערי פון בבל, און די אסטראלאגישע אבערגלויבערייען האבען זיך אין לאנד גיך פערשפרייט

צוזאמען מיט די גרעסטע חיות, מיט וועלכע עס האבען זיך אויסגעצייכענט די איינוואהנער פון דער מדינה, וואס אויפ'ן טייך פרת. ירמיהו'ן האט דער דאזיגער אומשטאנד נאך מעהר איבערצייגט, אז דער חורבן פון לאנד איז נאהענט און ער האט ווידער גענומען מזהיר זיין, אז דאס פאלק זאל זיך בעסער צו זיין גאט און צו זיין תורה אומקעהרען, אנשטאט צו פערנעהמען זיך מיט געפעהרליכער פאליטיק. די האפנונג פון די הויפ-לייט האט זיך אבער געשטארקט דורך דעם, וואס אין דער פאדערשטער אזיען האבען פון דאסניי די אונטערדריקטע פעלקער זיך אויפגעבונטעוועט און געוואלט צונויפשטעלען א פאליטישען בונד געגען דעם אלגעמיינעם פיינד, געגען די בבלים. די פעראייניגטע פעלקער האבען געשיקט שלוחים קיין ירושלים, וועלכע זענען געווארען פריינדליך אויפגענומען דורך די קריעגס-געשטימטע הויפ-לייט. דאן איז אבער געקומען ירמיהו צו צדקיהו'ן און די שרים און זיי מתרה געווען, זיי זאלען זיך נישט לאזען אנריידען צו א פערראט געגען נבוכדנצרן. „דיענט דעם מלך פון בבל, ווארום זאל די דאזיגע שטאדט וויסט ווערען?" — און צו די פרעמדע שלוחים האט ער געזאגט פאלגענדעס:

„אזוי האט גאט געזאגט צו מיר: מאך דיר שטריק און שטאנגען און היינג עס אן אויף דיין האלז. און דו זאלסט שיקען צום מלך פון אדום, צום מלך פון מואב, צום מלך פון עמון, צום מלך פון צור, צום מלך פון צידון דורך די שלוחים, וואס זענען געקומען קיין ירושלים צו צדקיהו'ן דעם מלך פון יהודה און דו זאלסט זיי הייסען זאגען זייערע הארען: אזוי האט געזאגט גאט דער אלמעכטיגער פון ישראל: אזוי זאלט איהר צו אייערע הארען זאגען: איך האב די וועלט בעשאפען, דעם מענשען, די בהמות און אלץ, וואס אויף דער ערד געפינט זיך, מיט מיין גרויסער קראפט און מיט מיין אויסגעשטרעקטען ארעם — און איך קאן איהר איבערגעבען יענעם, וועך מיר איז געפעלען. איצט האב איך אלע לענדער איבערגעבען אין די הענד פון מיין קנעכט נבוכדנצר, דעם מלך פון בבל — עס זאלען איהם זאגאר די חיות פון פעלד געהארכזאם זיין! אלע פעלקער מוזען איהם דיענען, — איהם און זיין זוהן און זיין אייניקעל — ביז וואנען זיין טערמין וועט זיך ענדיגען און זיין לאנד וועט פאלען. און יענעם פאלק, און יענעם קעניגרייך, וועלכעס וועט נישט וועלען דיענען איהם, נבוכדנצר'ן, און ווער עס וועט נישט וועלען איינלעגען זיין האלז אין דעם יאך פון מלך-בבל — יענעם וועל איך שטראפען מיט'ן שווערד, מיט הונגער און מיט פעסט — זאגט גאט — ביז וואנען

איך וועל איהם אונטערברענגען —"..

דאָס מאָל האָט ירמיהו געווירקט אויפ'ן מלך פון יהודה און ער איז ניט צוגעשטאַנען צו דער קאָאַליציע פון די שכנות'דיגע פעלקער. און ווען אַרום האָט זיך געגרייט אַ מרידה געגען בבל, איז צדקיהו אַליין געפאָדערען צו נבוכדנצר'ן, איהם אויסצודריקען זיין טריַיע דיענערשאַפט.

די פּאַטריאָטישע פּאַרטיי האָט זיך אָבער ניט בערוהיגט. געגען ירמיהו'ן האָט זי אַרויסגעשטעלט אַ גאַנצע רייהע פון „פאַלשע נביאים", וועלכע האָבען דאָך גערופען דעם פאָלק צו מלחמה. זיי האָבען פערזיכערט דעם פאָלק אין זיין נצחון און אָנגעשטאָט די פינסטערע רעזולטאַטען, וואָס ירמיהו האָט פאָרגעזאָגט, האָבען זיי, די „פאַלשע נביאים", אין נאָמען פון גאָט, נביאות געזאָגט, אַז די מלחמה וועט נאָר גליק ברייננען דעם לאַנד. ירמיהו'ס קאַמפף איז אַלץ שווערער געוואָרען צוליעב דעם, וואָס דורך די פאַלשע נביאות איז פראָוואָצירט געוואָרען גאָט'ס וואָרט. ער האָט געמוזט זיך אָבצוימען פון די ניט גערופענע שליחים פון גאָט און ער האָט גערופען דאָס פאָלק צו פערשטעהן פון וועמעס מויל עס רעדט דער היילינער אמת און ווער עס ווערט נאָר דורך בעטרוג בעגייסטערט:

„גאָט זאָגט: איך האָב געהערט, וואָס עס ריידען אין מיין נאָמען די נביאים פון פאַלשקייט: „איך האָב אַ חלום געזעהן"! ביז וואַנען וועלען זיי עס אַזוי נביאות זאָגען, די נביאים פון פאַלשקייט און די נביאים פון פערראַט, וועלכע מיינען צו מאַכען פערגעסען ביים פאָלק מיין נאָמען דורך זייערע חלומות, אַזוי ווי זייערע פאָרגענגער האָבען געמאַכט פערגעסען מיין נאָמען דורכ'ן בעל! דער נביא, וועלכער האָט אַ חלום, זאָל ער דערצעהלען אַ חלום, און דער נביא, וועלכער בעזיצט מיין וואָרט, יענער זאָל זאָגען מיין וואָרט. וואָרום זאָל דאָס שטרוי זיך מישען מיט די תבואה? — אַזוי זאָגט גאָט. איז דאָך מיין וואָרט צו פייער געגליכען — זאָגט גאָט — און אַזוי, ווי אַ האַמער צושמעטערט עס דעם פעלזען-שטיין. דערום — זאָגט גאָט — וועל איך זיך רעכענען מיט די נביאים, וועלכע גנבינען מיינע רייד איינער פון דעם צווייטען! איך וועל זיך רעכענען מיט די נביאים — זאָגט גאָט — וועלכע נעהמען זייער צונג און זאָגען זייער זאָגעכטס! איך וועל זיך רעכענען מיט די נביאים פון פאַלשע חלומות — זאָגט גאָט— וואָס זיי דערצעהלען מיין פאָלק און פערפיהרען איהם מיט זייערע ליגענס און מיט זייער צולאָזענקייט, דאַן ווען איך האָב זיי ניט געשיקט, ווען איך האָב זיי ניט געהייסען!"...

ירמיהו'ס ווירקונג ווערט אָבער דאָך אַלץ שוואַכער. דאָס פאָלק איז

אַלין מעהר דורכגעדרונגען געוואָרען מיט דער אַגיטאַציע פון די פּאַטריאָ־טען; עס האָט נישט געקאָנט גלייכגילטיג פערטראָגען דעם פרעמדען יאָך אין לאַנד, ווי אויך צו זעהן, ווי די בעריהמטסטע זיהן זיינע ווערען געפייניגט אין דער פרעמד, אין בבל, וואו זיי זענען פערטריבען געוואָרען צוזאַמען מיט יהויכינ׳ען. פון דאָרטען פלעגען קומען בקשות נאָך הילף. ירמיהו האָט די פערטריבענע געפּרובט טרייסטען דורך בריעף און הופען צו געדולד ביז דער רחמנות פון גאָט וועט ערוועקט ווערען. ער האָט זיי געראַטען צו בעטען גאָט פאַר דעם וואָהלשטאַנד פון לאַנד, וואו זיי וואָהנען, ווייל דורך דעם וועט זיי אויך גוט זיין" — דאָס איז אויך געווען די מיינונג פון נביא יחזקאל בן־בוזי, וועלכער האָט זיך געפונען צווישען די פערטריבענע אין בבל. — די פּאַטריאָטען האָבען אָבער געפּלאַנט אַני־אַלגעמיינעם אויפשטאַנד, ווי צווישען די אונטערטעניגסטע אין יהודה אַזוי אויך צווישען די פערטריבענע אין בבל. די שפּאַנונג אין לאַנד איז אַלין געוואַקסען. דאָס פאָלק איז אַלין ענטשלאָסענער געוואָרען. דער לעצטער בלוטיגער שריט איז שוין געוואָרען אונפערמיידליך.

און ס׳איז ענדליך געשעהן. די מלחמה, אין וועלכער דאָס פאָלק האָט בעשלאָסען אָדער צו שטאַרבען אָדער צו זיגען, האָט אויסגעבראָכען. אויפ׳ן אַכטען יאָהר, צייט צדקיהו איז מלך געוואָרען האָט דער נייער פּרעה חפרע פון מצרים זיך געגרייט צו בעניייען די לאַנגיאָהריגע מלחמה מיט נבוכדנצר צוליעב דער הערשאַפט איבער סוריא. צו דער זעלביגער צייט איז דעם מלך פון בבל אויסגעקומען וויטער צו בערוהיגען די אויפגע־בונטעוועטע פיניצעאישע געגענדען צור און צידון. צדקיהו האָט געמוזט מסכים זיין צו די פאָדערונגען פון דער פּאַטריאָטישער פּאַרטיי און ער האָט ערקלערט יהודה פון דאָסניי פאַר אַ זעלבסטשטענדיגען לאַנד, וואָס איז נישט אָבהייניגיג פון בבל, רעכענענדיג דעם דאָזיגען מאָמענט פאַר זעהר אַגינסטיגען צו אַזאַ שריט. „ווען נבוכדנאצר האָט זיך דערוואוסט פון דעם אויפשטאַנד אין יהודה איז ער געוואָרען זעהר אויפגערעגט. ער האָט זיך דאַן געפינען מיט זיין הויפט־לאַגער אין רבלה. פון דאָרטען האָט ער געשיקט אַ גרויסען חיל קיין יהודה מיט אַ פערזאָג חרוב צו מאַכען ביזן גרונד דאָס צובונטעוועטע לאַנד. דער בבלישער חיל האָט זיך אַריינגעריסען אין יהודה, איינגענומען פיעל שטעדט און פעסטונגען, געראַבירט און פער־האַפט אין געפענגעניש פיעל איינוואָהנער. די מאַסען זענען פון דער פּראָ־ווינץ געלאָפען קיין ירושלים, וואו עס איז שוין אַזוי אויך געווען ענג געווען. אַ דאַנק איהרע בערג און פעסטונגס־געביידען האָט זיך די הויפט־

שטאדט גערעכענט פאר זיכערער, ווי אנדערע פונקטען — און די בעפעל־קערונג האט בעשלאסען זיך צו פערטיידיגען ביז דער לעצטער מעגליכקייט.

ווינטער אין צעהנטען טבת (עשרה בטבת) ארום 587־טען יאהר האט נבוכדנאצר'ס ארמעע בעלאגערט ירושלים און האט אנגעשאטען הויכע וואלען, פון וואנען צו באמבארדירען די שטאדטישע וואנט. די איינוואהנער פון ירושלים האבען זיך גענומען פאר'ן געוועהר. דער יהודישער חיל האט העלדיש זיך געוועהרט געגען דעם שונא. שוין א גאנץ יאהר איז אוועק צייט די בעלאגערונג האט זיך אנגעהויבען, נאר ירושלים האט נאך נישט גידענקט זיך אונטערצוגעבען. דער הונגער האט שוין גענומען שארפען זיינע שפיציגע צעהן, די איינוואהנער פון דער הויפטשטאדט האבען אבער ביי'ם לעבען נישט געוואלט שענקען זייער פרייהייט אומזיסט. ירמיהו האט נישט אויפגעהערט זיינע נביאות צו זאגען. איהם איז דאס פאלק טייערער געוועזען פון דעם נאציאנאלען שטאלץ. ער האט דארום אין רעכטען מלחמה־ברען געפאדערט מען זאל אוועקלעגען דאס געוועהר און שלום מאכען מיט'ן פיינד, וועלכער וועט, לויט דער טיעפער איבערצייגונג פון נביא, ענדליך דאך מנצח זיין! — נאר דא איז פלוצלונג אנגעקומען א ידיעה, אז פרעה חפרע געהט מיט זיין ארמעע אנצופאלען אויף נבוכדנאצר'ן. די בבלים האבען זיך געאיילט צו פערלאזען ירושלים און זענען אוועק געגען די מצרים. די בעפעלקערונג פון ירושלים האט זיך זעהר געפרעהט וועהרענדיג אין דעם אנפאנג פון זייער נצחון. איינער נאר איז געבליבען נישט גערירהט פון דער איבערראשענדער בשורה — דאס איז געוועזען ירמיהו. מיט דער טיעפסטער איבערצייגונג אין דער ריכטיגקייט פון זיין שיטה האט ער געענטפערט דעם מלך'ס שלוחים, וועלכע האבען איהם געפרעגט זיין מיינונג וועגען דעם גאנג פון די קינפטיגע פאסירונגען:

„פרעה'ס חיל וועט זיך נאך אומקעהרען צוריק אין זייער לאנד קיין מצרים, דאן קומען פון דאסניי די כשדים און בעלאגערען די שטאדט, נעהמען איהר איין און צינדען איהר אונטער. דען אזוי האט גאט געזאגט: איהר זאלט אייך נישט איינרעדען: „די כשדים וועלען פון אונז אבטרעטען" — זיי וועלען נישט אוועקגעהן! און אויב זאגאר איהר וועט דעם גאנצען חיל פון בבל אויסערגענען און עס וועט פון איהם נאר איבערבלייבען דערשטאכענע מענשען — דאך וועט יעדער פון זיין ארט אויפשטעהן און פערברענען די דאזיגע שטאדט אין פייער". —

שרעקליך קלינגען די דאזיגע ווערטער. אזא זיכערהייט בעזיצט נאך

דער מענש, װעלכער קאָן הורך זײַן בעגאַבטען הײליגען גײַסט אַרײַנדרינגען אין דער געזעצליכער לאָגיק פֿון דער היסטאָרישער צוקונפֿט. די פּאַטריאָטען האָבען דאָס אָבער נישט געקענט בעגרײַפֿען און זײ האָבען חושד געװען, אַז ירמיהו איז אונטערגעקױפֿט פֿון די כשדים. און װען ער האָט געװאָלט פֿערלאָזען ירושלים, נאָכדעם װי די כשדים האָבען פֿערלאָזען די שטאָדט, און געהען בעטראַכטען די פּראָװינצען, װאָס האָבען געליטען פֿונ'ם שונא, האָבען די שרים געזאָגט, אַז ירמיהו װיל אַריבערגעהן צום פֿײַנדליכען לאַגער. דער מלך צדקיהו איז געצװאונגען געװען, געגען זײַן אײגענעם װילען און געגען זײַן איבערצײַגונג, צו פֿערזעצען ירמיהו'ן אין תפיסה. דאָרטען איז ער פֿיעל ענויים אויסגעשטאַנען, ער האָט אָבער זײַנע רײד נישט געביטען און װען דער מלך האָט צו איהם געשיקט פֿון דאָסנײַ פֿרעגען אין דער שטיל װעגען דער צוקונפֿט פֿון יהודה, האָט ער װידערהאָלט זײַן שטענדיגע התראה: „דו װעסט אַרײַנפֿאַלען אין די הענד פֿון מלך בבל!"

דערװײַל האָט זיך די לאַגע װײַטער געביטען אין ירושלים און — נישט צום גוטען. עס האָט װירקליך פּאַסירט, װי ירמיהו האָט פֿאָרויסגעזעהן. די בבלים האָבען צוקלאַפּט די אַרמעע פֿון מצרים און בענײַט די בעלאַגערונג פֿון ירושלים. דער שטורם פֿון שונא איז אַלץ שרעקליכער געװאָרען און אַלץ שװערער איז געװאָרען די פֿערטײדיגונג פֿון שטאָדט. ירמיהו האָט פֿון דער תפיסה אַרויסגעזאָגט זײַנע נביאות װעגען דער שױדערהאַפֿטער צוקונפֿט פֿון זײַן פֿאָלק, אויב עס װעט זיך נישט אונטערגעבען בעצײַטענס. די שרים האָבען געפֿאָדערט פֿון צדקיהו'ן, אַז דער נביא זאָל געטױדט װערען, „װײַל ער מאַכט אָבהענגיג דעם הארץ און דאָס פֿאָלק מיט זײַנע װערטער; דער דאָזיגער מענש װינשט נישט דעם פֿריעדען פֿון לאַנד, נאָר זײַן אומגליק!" — דער מלך האָט געענטפֿערט: „ער איז דאָך אין אײַערע הענד, איך קאָן געגען אײַער פֿערלאַנג גאָרנישט טהון!" — דאַן װערט ירמיהו אַרײַנגעװאָרפֿען אין אַ לײם־גרוב, װאו ער האָט געזאָלט פֿערזינקען װערען לעבעדיגערהײד. נאָר אײנער פֿון די הויף־קנעכט, אַ כושי, האָט בעצײַטענס מיט דער ערלויבניש פֿון מלך אין דער שטיל אַרויסגעראַטעװעט דעם געטליכען מאַן; דאָך איז בײַ איהם אָבגענומען געװאָרען די פֿרײַהײַט און ער האָט זיך די גאַנצע צײַט פֿון מלחמה געפֿונען אונטער דער װאַך פֿונ'ם מלך'ס הויף...

טאָג פֿאַר טאָג איז דערװײַל אין ירושלים אַלץ גרעסער געװאָרען די מהומה. דאָס ברויט איז אַלץ געמינערט געװאָרען אין דער פֿולגעפּאַקטער הויפּטשטאָדט. צוזאַמען מיט'ן הונגער האָט זיך אין שטאָדט אַ מגפֿה אָנ־

געהויבען. אויף דעם שטאָדט-מויער זענען די זעלנער אָהן אַ צאָהל געפאַלען דורך די פיילען פון דעם אונגעהויער גרויסען און מעכטיגען שונא, אין די הייזער זענען מענשען געשטאָרבען פון הונגער און פעסט. מענער און פרויען האָבען געבלאָנדזשעט, ווי שאָטענס, איבער די גאַסען, פאַלענדיג אין אָהנמאַכט; קינדער פלעגען וויינען: עסען, ברויט! איידעלע מוטערס האָבען געקאָכט דאָס פלייש פון זייערע ליעבע, פון-הונגער-אויסגעבאַנגענע קינדער, אום צו דערהאַלטען דאָס לעבען. דער אויסגעמאַטערטער חיל האָט שוין נישט געקאָנט מיט דער פריהערדיגער דרייסטקייט פערטיידיגען די פעסטונגען. ענדליך אין חודש תמוז פון 586-טען יאָהר האָבען די בבלים דורכגעהאַקט אין איין אָרט די שטאָדט-וואַנט און זיך אַריינגעריסען אין ירושלים. דאַן האָט זיך אָנגעהויבען אַ וואָלאַכט: דער אויפגערייצטער חיל האָט געטויטעט וועמען ער האָט נאָר אין וועג בעגעגענט, נישט שוינענדיג נישט קיין פרויען און נישט קיין קינדער. צוזאַמען מיט די בבלים האָבען זיך אין שטאָדט אַריינגעריסען פיעל רויבער-באַנדען פון דער שכנישער אדום, וועלכע זענען אַמאָל געווען אונטערטעניג יהודה און האָבען איצט געראַבירט און געהרג'עט די איינוואָהנער. דער מלך צדקיהו מיט איניגע שרים און דיענער זענען ביינאַכט אַנטלאָפען פון דער הויפטשטאָדט מיטין וועג צום ירדן, נאָר אַרום יריחו האָבען זיי געכאַפּט די בבל'שע רייטער און געבראַכט לעבעדיגערהייד פאַר נבוכדנאצר אין זיין הויפט-קוואַרטיר — רבלה. דער מלך פון בבל האָט געלאָזט פאַר צדקיהו'ס אויגען אויסקוילען זיינע זיהן, נאָכדעם האָט ער איהם אויסגעשטאָכען די אויגען און אַ געשמידטען אין קייטען, געלאָזט אַוועקפיהרען קיין בבל.

דערמיט האָט זיך אָבער דער דעספּאָט נישט בעגנוגעט. נבוכדנאצר האָט געשיקט נבוזראדנ'ען איינגאַנצען צו פערניכטען ירושלים. דער אכזריות'דיגער קריעגס-מאַן איז אָנגעקומען אין דער הויפטשטאָדט פון יהודה, צוגענומען אַלע אוצרות פון בית-המקדש, אַלע טייערע הייליגע כלים פון גאָלד און פון זילבער און פון קופּער און עס אַוועקגעשיקט אין זיין פאָטערלאַנד. דעם זיבעטען טאָג פון חודש אב האָט ער די שטאָדט אונטערגעצונדען, דעם ניינטען טאָג האָט דער פייער פערכאַפּט דעם בית-המקדש, וואָס האָט עקזיסטירט אַזוי פיעל צעהנדליגער יאָהרען — פון שלמה-המלך אָן. די לעבען געבליבענע איינוואָהנער פון ירושלים האָט ער אין גערינגנעניש פערזעצט. דעם כהן גדול שריה, זיין געהילף (סגן) צפניה מיט נאָך פיעל גרויסע שרים האָט ער אָבגעשיקט קיין רבלה, וואו זיי זענען געטויטעט געוואָרען אין דער אַנוועזענהייט פון נבוכדנאצר. די איבעריגע

געפאנגענע, וועלכע האבען איבערהויפט אנגעהערט צו די העכערע, רייכערע קלאסען, זענען פערטריבען געווארען קיין בבל. אזוי איז ירושלים חרוב געווארען, אזוי איז דער בית־המקדש צושטערט געווארען. אזוי איז דוד המלך'ס טראן אונטערגעגאנגען. דער השגחה איז נויטיג געוועזען, אז ירמיהו'ס נביאות זאלען איינגאנצען מקוים ווערען, עס זאל זאגאר דאס מינדעסטע ניט פערפעהלט ווערען!

ירמיה'ן אליין איז אויך אין אנהויב אויסגעקומען צו פערזוכען דעם טעם פון גלות. ווען נבוזראדן האט איהם געפונען אין דעם קעניגליכען הויף האט ער איהם, ווי ס'שיינט, פאר א שר פערעכענט און צווישען די איבעריגע האט ער איהם אויך אין קייטען געשמידט און קיין בבל געטריבען. דער נביא, וועלכער איז אזוי שטרענג געוועזען צו זיין פאלק, כל זמן ער האט איהם געמיינט צו ראטעווען, האט זיך ארויסגעוויזען ווי א ליעבהארציגע מוטער, ווען די קלאג האט שוין אויסגעבראכען. ער בעגלייט זיין פערטריבענעם פאלק מיט א הימעל־רייסענדען יאמער:

„מיינע אויגען רינען אויס פון טרעהרען, מיינע געדערים זענען פערשרומפען, מיין לעבער שפייט איך אויס צו דער ערדה אויף דעם בראך פון מיין פאלק!"...

לויט א פערזאג פון נבוכדנאצר האט מען ירמיהו'ן אין מיטען וועג בעפרייט פון די קייטען, אזוי ווי ס'איז קלאר געווארען, אז ער איז פון שטענדיג געוועזען געגען דער מלחמה מיט בבל; איהם איז פארגעלעגט געווארען צו בעזעצען זיך אין בבל, וואו ס'וועט איהם אבגעגעבען ווערען פיעל עהרע און גרויסקייט; דער נביא האט זיך אבער ניט געוואלט בענוצען מיט דער טובה פון פיינד, און ער האט געבעטען ערלויבניש צו קעהרען זיך צוריק קיין ארץ־ישראל, וואו עס זענען נאך איבערגעבליבען אין דער פראווינץ מעהר אדער ווייניגער יודען פון די ארימערע קלאסען; ירמיה האט געוואלט ראטעווען האטש דאס ארימע רעשטעל. און ווען ער איז צוריק אין דער פערוויסטער ירושלים געקומען, איז ער אויף די חרבות געפאלען און שרעקליכע קנות האבען זיך פון זיין הארצען ארויסגעריסען:

איכָה יָשְׁבָה בָדד הָעִיר רַבָּתִי עָם‏‏———

„ווי איינזאם איז געבליבען די שטאדט, וועלכע האט אזא גרויסע בעפעלקערונג געהאט" —

א צובראכענעם הארץ, וועלכע איז פערברענט פון צער און פון צארן, באדט זיך אין די דאזיגע אייביגע קנות פון ירמיה, אין דעם דאזיגען קוואל פון בלוטיגע, אינענדליכע טרעהרען. שוין טויזענדער

יאָהרען בעקלאָגט דאָס יודישע פאָלק יאָהר־יעהרליך זיין חורבן מיט די שרעקליכע קנות פון זיין גרויסען „מקונן". ווען דאָס אונגליק האָט פּאַסירט, האָט דאָס פאָלק ענדליך פערשטאַנען, אַז איינ'ם האַרצען פון דעם דאָזיגען שטרענגען נביא איז געווען מעהר ליעבע און איבערגעבענהייט צו איהם, ווי אין די הערצער פון די איבעריגע גיטע פריינד זיינע, וועלכע האָבען איהם כלומרש'ן געגלעט דעם קאָפּ. און וויפיעל אינערליכע ליידען האָט דער דאָזיגער ווירקליכער פּאַטריאָט געמוזט איבערטראָגען, ווען ער האָט געמוזט נביאות־זאָגען, אַז דאָס פאָלק זאָל מיט'ן גוטען ווילען איבערגעבען זיין היילינגען לאַנד אין פרעמדע הענד!... — צו שפּעט אָבער האָט'ס דאָס פאָלק פערשטאַנען!

נאָכ'ן חורבן פון ירושלים איז נאָך אין די פּראָווינצען פון ארץ ישראל געבליעבען אַ קליינע טייל יהודים פון די אָרימסטע קלאַסען. נבוכדנאצר האָט איבער זיי בעשטימט פאַר אַ שר גדליהו־בן־אחיקם'ן, וועלכער איז געווען קאָנט אַלס נאָהענטער פריינד פון ירמיהו'ן אין אָנהענגער פון דער פריעדענ'ס־פּאַרטיי. ירמיהו איז אויך געבליעבען צווישען די דאָזיגע אָרימע און געפאַלענע. ער האָט געהאָפט, אַז מיט דער צייט וועט דער דאָזיגער קליינער הייפעל פון דאָסיי גרויס ווערען און דאָס יודישע פאָלק וועט דורך זיי אויפלעבען. די פערטריבענע וועטער וועלען זיך נאָך פיהלען דורך די דאָזיגע פעדעמליך צוגעבונדען צו זייער היילינגען לאַנד און פון זייערע גלות־לענדער וועלען זיי פון דאָסיי שטרעבען צו ארץ ישראל. און ווירקליך האָבען זיך גענומען צוריקקעהרען אין זייער פאָטערלאַנד די יעניגע פּראָוויץ־יודען, וועלכע זענען נאָך פאַר'ן חורבן צולאָפען פון זייערע שטעדט אין די שכנות'דיגע לענדער, ווי אדום, מואב און אַנדערע, בעהאַלטענדיג זיך פון דער כשדי'שער אַרמעע. די צוריקגעקומענע האָט ירמיהו געטרייסט און ער האָט זיי אויפגעמונטערט צו בעלעבען דאָס לאַנד, ווי פריהער, צו אַקערען, צו זייען און צו שניידען. צו דעם יאָך פון בבל האָט ער זיי גערא־זיך צו פערהאַלטען געדולדיג, וואָרום דאָס וועט נישט לאַנג נאָך דויערען. דורכ'ן חורבן און דורכ'ן גלות זענען די זינד פונם פאָלק און פונם לאַנד געלייטערט געוואָרען און גאָר אין גיכען וועט די בארימהערציגקייט פון גאָט זיך ערוועקען איבער זיין איינציגער אומה.

ירמיהו'ס האָפענונגען האָבען זיך אָבער ליידער אויסגעלאָזען זעהר טרויריג. אין אַ קורצע צייט אַרום האָט דער מלך פון עמון שטילערהייד אונטערגעשיקט אַ באַנדע מערדערס קיין ארץ ישראל צו הרג'ענען דעם יודישען פערטרעטער גדליהו בן־אחיקם'ן. אין דער שפּיץ פון דער באַנדע

איז בעשטאנען א יוד, ישמעאל בן־נתניה, וועלכער האט געשטאמט פון דער קעניגליכער פאמיליע פון ירושלים. איהם האט, ווי ס'שיינט, פערדראסען די ארימע גהולה פון גדליהו בן־אחיקם'ן און ער האט זיך בעשלאסען דורכצופיהרען דעם פערדעטערישען פלאן. יוחנן בן־קרח, א יודישער העלד און א נאהענטער פריינד פון גדליהו, האט מזהיר געווען דעם לעצטען, ער זאל פארזיכטיג זיין אין דער בעציהונג צו ישמעאל בן־נתניה. האט אבער דער פרומער גדליהו געגלויבט אין די גוטע רייד פון דעם מערדער און האט זיך פערהאלטען צו איהם, ווי צו א גוטען פריינד. אין חודש תשרי זאל דאס האבען פאסירט: ישמעאל בן־נתניה האט ווירקליך געטוידט דעם אנפיהרער. זיין באנדע ווייטער האט אויסגעקוילעט פיעל יודען און פיעל האבען זיי פערכאפט אין געפענגעניש. די דאזיגע לעצטע שחיטה איז פארגעקומען אין מצפה, וואו גדליהו האט זיך בעזעצט און וואו ער האט אנ'אהל פאר גאט אויפגעשטעלט. יוחנן בן־קרח, איז שוין אין מצפה נישט געווען, ווען דאס אונגליק האט געטראפען; אויפ'ן צווייטען טאג האט ער זיך דערפון דערוואוסט. דאן האט ער צונויפגעזאמעלט א חברה און ער האט נאכגעיאגט ישמעאל'ן און זיין באנדע. יוחנן האט געלונגען אבצונעהמען די געפאנגענע און צו נוקם זיין זיך אן די מערדער; דעם אנפיהרער האט ער שוין אבער נישט געכאפט: ישמעאל מיט נאך אכט מאן האבען בעוויזען צו ענטלויפען קיין עמון.

פינסטער איז געווען די לאגע פון יוחנן און פון די, וועלכע זענען מיט איהם געבליבען. אויסער דעם וואס זיי זענען אזוי שוטצלאז געבליבען צווישען די ארומיגע רויבער־פעלקער, האבען זיי נאך זיך געשראקען, אז נבוכדנאצר וועט זיך אן זיי נוקם זיין פאר גדליהו'ס טוידט, חושדזייענדיג, אז דאס האבען די יודען בכיון געטהון. זיי האבען בעשלאסען פערלאזען די חורבות פון זייער פאטערלאנד און געהן זוכען א זיכערען פלאץ. זייער אויג האט זיך אבגעשטעלט אויף מצרים, אלס דאס נאהענטסטע רייכע קולטורעלע לאנד, וועלכע איז געווען מיט יהודה שטענדיג אין מעהר אדער וועניגער פריינדליכע בעציהונגען. ירמיהו'ן איז געווען זעהר שווער צו זעהן, ווי דאס לעצטע קניפעל צווישען געטליכען פאלק און געטליכען לאנד ווערט פונאנדערגעריסען. ער האט געפרובט בערוהיגען דעם איבערגעשראקענעם טערארעזירטען המון און אין דעם נאמען פון גאט האט ער געזאגט:

„אויב איהר וועט בלייבען זיצען אין דעם דאזיגען לאנד, וועל איך אייך פון דאסניי אויפבויען און וועל שוין מעהר אייך נישט צושטערען

און איך וועל אייך פון דאסניי פערפלאנצען און וועל שוין מעהר אייך נישט אויסרייסען, דען מיר פערדריסט אויף דאס אונגליק, וואס איך האב אויף אייך געבראכט! און פאר דעם מלך פון בבל, פאר וועמען איהר האט מורא, זאלט איהר זיך נישט שרעקען — זאגט גאט — ווייל איך בין מיט אייך צו העלפען אייך און צו ראטעווען פון זיינע הענד"...

אומזיסט אבער זענען געוועזען די רייד פון דעם נביא. דער המון האט בשום אופן נישט געוואלט בלייבען אונטער דעם פחד פון נבוכדנאצר'ס דעספאטישען שווערד. און די לעצטע פריי־געבליבענע יהודים האבען זייער פאטערלאנד פערלאזען.

ווי מיט טויזענדער יאהר צוריק, ווען די יודען האבען אין מדבר געוואנדערט, האבען זיי איצט זיך פון דאסניי אבגעריסען פון זייער באדען און געבלאנדזעט איבער די מדבריות פון אזיען, זיך צו זוכען אנ'ארט אויף א ווייל. ירמיהו האט מיט זיינע אויגען צוגעזעהן, ווי ס'איז פערלאשען געווארען דער לעצטער פונק פון דער יודישער מלוכה. ער אליין איז אבער אויך אין דעם וויסטען לאנד נישט געבליבען. דאס לעבעדיגע פאלק איז איהם וויכטיגער, ליעבער געווען פון דער צוטראטענער ערד. ער האט געוואוסט, אז זיין גייסטיגע הילף איז נויטיג ביי די פערטריבענע, גאט'ס ווארט איז נויטיג ביי די פער'יתומ'טע, ביי די פערוואגעלטע. ער האט גענומען וואנדערען איבער די גלות־לענדער, בעזוכען זיינע ברידער, טרייסטען זיי, שטראפען זיי. אין מצרים האט איבערהויפט געשטעקט א געפאהר פאר'ן יודענטהום, עס זאל נישט פערשלונגען ווערען אין דער הויכער קולטור פון די עגיפטער. ירמיהו איז דארטען געקומען מזהיר צו זיין די יודישע פערוואגעלטע; זיי זאלען אין דער פרעמד אן זייער גאט נישט פערגעסען. ביי די פערטריבענע אין בבל האט ער געוועקט די שטרעבונג זיך צו קעהרען צו זייער לאנד און געלערנט זיי האפען אויף דער גיכער הילף פון גאט. אין דעם נאמען פון דער נבואה האט ער זיי מבשר געווען, אז אין קורצען וועט בבל ליידען א גרויסע מפלה פון פרס; דאן וועלען די יודען בעפרייט ווערען און ירושלים וועט אבגעבויט ווערען.

די טהעטיגקייט פון ירמיהו הנביא נאכ'ן חורבן איז געווען אונגעהויער וויכטיג. ער האט נישט געלאזען דאס צוזייטע פאלק זאל פונאנדערפאלען. דורך גאט'ס ווארט האט ער צוזאמענגעבונדען די יודישע קינדער נאכדעם, ווי זיי האבען פערלוירען די קאנקרעטע נאציאנאלע פארמען, — דאס לאנד, דעם בית־המקדש, דעם טראן. און דאמאלס ערשט האבען זיך אנגעהויבען ווייזען די זאנגען פון יענע קערנער, וועלכע די נביאים האבען נישט

אויפגעהערט די גאנצע צייט צו פערוועצען אין די יודישע הערצער. דיקא נאכ'ן חורבן פון בית־המקדש האבען די יודען גענומען בעגרייפען זייער אבסטראקטען גאט, דיקא נאך דעם חורבן פון דער מלוכה האבען זיי גענומען פיהלען זייער אבסטראקטען נאציאנאלען־וועזען, דיקא נאך דעם חורבן פון לאנד האבען זיי אנגעהויבען משיג צו זיין די אבסטראקטע קדושה פון „ארץ־ישראל". אט דער דאזיגער ריינער, אבסטראקטער בעגריף פון גאט, נאציע און לאנד האט פעראייניגט די אלע פערטריבענע און פערוואגעלטע יודען פון אלע לענדער. אלע הערצער זענען געווען פעסט צונויפגעקניפט צוזאמען, און דאס האט זיי געגעבען דאס רעכט צו האפען אויף אן אויסלעזונג, אויף א גאולה. — ירמיהו הנביא האט די גאולה פארגעבריט דורכדעם, וואס ער האט שטענדיג געוועקט ביי זיינע פערוואגעלטע ברידער די שטרעבונג צו איהר. ער אליין האט אבער נישט דערלעבט, די אויסלעזונג פון זיין פאלק מיט זיינע אויגען צו זעהן. ער האט זאגאר נישט זוכה געווען אומצוקעהרען זיך צו זיין געליעבטען לאנד. אין גלות איז דער אלטער נביא געשטארבען צווישען זיינע פעריאגטע ברידער, אין טיעפען טרויער אויף דער אונגליקליכער פערגאנגענהייט און מיט א אונענדליכען גלויבען אין א בעסערער צוקונפט. זיינע לעצטע ווערטער זענען געווען געווענדעט צו די פערטריבענע אין בבל:

„ענטלויפט פון בבל, ראטעוועט יעדערער זיין אייגענעם נפש, איהר זאלט נישט פערדאמט ווערען צוליעב איהרע זינד. עס קומט אן די צייט פון דער געטליכער נקמה; גאט צאהלט בבל לויט איהרע פערדיענסטען!

ענדע פון ערשטען טייל.